

ISSN 2311-8040

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія юридична

Випуск 3

Львів
2015

УДК 34(05)
ББК 67я5
Н34

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
Н34 Серія юридична / головний редактор В. В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2015. –
Вип. 3. – 432 с.

Виходить чотири рази на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України з юридичних наук
(постанова президії ВАК України № 1-05/4 від 14 жовтня 2009 р.).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

В. В. Серета, доктор юридичних наук, доцент (*головний редактор*); **В. К. Гришук**,
доктор юридичних наук, професор (*заступник головного редактора*);
О. М. Балинська, доктор юридичних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії: **З. Р. Кісіль**, доктор юридичних наук, професор;
А. С. Токарська, доктор юридичних наук, професор; **М. П. Гетьманчук**, доктор
історичних наук, професор; **Я. А. Гончарук**, доктор економічних наук, професор;
М. С. Кельман, доктор юридичних наук, професор; **О. В. Авраменко**, кандидат
юридичних наук, доцент; **А. В. Баб'як**, кандидат юридичних наук, доцент;
Р. І. Благута, кандидат юридичних наук, доцент; **В. С. Бліхар**, доктор філософських
наук, доцент; **С. В. Богданов**, кандидат юридичних наук (за згодою); **С. С. Гнатюк**,
кандидат юридичних наук, доцент; **Д. Є. Забзалюк**, кандидат історичних
наук, доцент; **Д. Й. Йосифович**, кандидат юридичних наук, доцент; **М. В. Ковалів**,
кандидат юридичних наук, професор; **В. О. Кучер**, кандидат юридичних наук,
доцент; **А. Р. Лещух**, кандидат юридичних наук, доцент; **Ю. С. Назар**, кандидат
юридичних наук, доцент; **В. В. Сенник**, кандидат технічних наук, доцент;
І. Ю. Сковронська, кандидат філологічних наук, доцент; **Г. В. Смолин**, кандидат
юридичних наук, доцент; **Т. І. Созанський**, кандидат юридичних наук, доцент;
Б. М. Телефанко, кандидат юридичних наук, доцент; **А. Я. Хитра**, кандидат юри-
дичних наук, доцент; **П. Станіш (Stanisz Piotr)**, доктор права габілітований
(за згодою); **Г. Б. Яновицька**, кандидат юридичних наук, доцент; **Н. В. Медвідь**.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ
до друку та поширення через мережу Інтернет (*протокол від 31 серпня 2015 р. № 1*).

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 21093-10893ПП від 14 листопада 2014 р.

Адреса редакції: Україна, 79007, м. Львів, вул. Гороδοцька, 26.

Тел.: (032) 233-61-95.

У публікаціях висловлено позицію авторів, яку не завжди поділяє редакційна коле-
легія. Відповідальність за достовірність фактів, статистичних даних, точність викладено-
го матеріалу покладається на авторів і рецензентів.

Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове.
Рукописи не повертаються.

Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 343.148

Л. В. Мелех

СТАНОВЛЕННЯ ДОКАЗОВОГО ПРАВА НА ЕТНІЧНИХ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано тривалий процес становлення та розвитку доказування на території українських земель, закладено підґрунтя для комплексного хронологічного дослідження доказування у господарському процесі на території України.

Ключові слова: доказове право, доказування, докази, судочинство.

Постановка проблеми. Історичний аспект розвитку доказового права і процесу доказування є складною і цікавою проблемою. Саме формування і розвиток доказування у його історичній ретроспективі є актуальним питанням доказового права і державних інституцій різних історичних періодів вітчизняної і світової теорії права. Важливим аспектом цієї проблеми є розвиток правових норм під час перехідних етапів під тиском різних чинників.

Сучасний процес доказування був сформований у результаті тривалого історичного розвитку. Його стан у наш час є підсумком усієї еволюції доказового права. Історичний аналіз дає змогу оцінити концепції, які пропонувались у сфері доказування та надає можливість отримати позитивний досвід для формування більш ефективного та демократичного судового процесу.

Стан дослідження. Теоретичним підґрунтям для проведення дослідження стали праці учених-правознавців у галузі доказового права: В. В. Бабенко, А. Я. Вишинського, А. Г. Коваленко, Б. Т. Матюшина, Л. М. Ніколенко, І. В. Решетнікова, Т. В. Степанова, М. К. Треушнікова та ін.

Мета статті полягає у тому, щоб показати важливість проблеми доказування в історичній перспективі, її належність до універсальних, провідних категорій юридичної науки. Це поняття займає чільне місце в понятійному апараті доказового права, слугує своєрідним

інструментом наукового аналізу, забезпечуючи органічну єдність загальнотеоретичних і галузевих наук, їх втілення в практичне життя.

Виклад основних положень. Розвиток доказового права у сфері господарського судочинства збігається з періодами розвитку доказового права цивільного судочинства, оскільки за весь час існування арбітражу його діяльність (зокрема доказова) вивчалася в межах науки цивільного процесуального права.

Можна виокремити такі періоди розвитку доказового права:

1. Етап формування доказового права в нормах звичаєвого права.

2. Доказове право змагального типу періоду XV – початку XVII століття.

3. Доказове право слідчого типу періоду XVII століття.

4. Доказове право в Українській козацькій державі.

5. Доказове право змагального типу Російської імперії (1864–1917 роки).

6. Доказове право слідчого типу радянського періоду (1923–1990 роки).

7. Доказове право змагального періоду незалежної України.

Усі галузі права виникли із функціонуванням людської спільноти, яке неможливе без регулювання відносин між її членами, зокрема з питань ведення господарських справ. За родоплемінного ладу всі питання діяльності людей, пов'язані з виробництвом матеріальних благ, вирішувалися в межах звичаїв, рішень, прийнятих громадою, радою старійшин чи обраним главою спільноти. Тобто, існувало так зване внутрішнє регулювання, яке ґрунтувалося на авторитеті громади. Товарний обмін діяв на засадах натурального обміну. Відтак за подібної організації людство не потребувало якихось додаткових форм об'єднань, оскільки кожний член суспільства належав до того чи іншого «роду-племіні», в межах якого і здійснювалося виробництво певних матеріальних благ, що задовольняло насамперед інтереси відповідної громади, а також індивідуальні (приватні) інтереси членів такої спільноти з основних питань забезпечення їх життєдіяльності [1, с. 27].

Розгляд виникнення та розвитку процесу доказування на території України слід розпочати з дослідження давньоруського права, основним законодавчим джерелом якого з XI століття була «Руська правда», звичаєве право та прецеденти.

Звичаєве право – це система санкціонованих державою правових звичаїв, які є джерелом права в певній державі, місцевості або для певної етнічної чи соціальної групи. Утворюється впродовж певного періоду шляхом постійного дотримання звичаїв нормативного характеру, відображає правову культуру й правову свідомість народу,

а водночас й інтереси панівних верств суспільства [2]. На практиці застосовувалися такі звичаї, як кровна помста, принцип таліону (згідно з яким відплата мала бути рівнозначною за «кількістю та якістю» тій шкоді, яку заподіяно постраждалому), шлюбні обряди, тощо.

«Руська правда» – це найвідоміша пам'ятка давньоруського княжого законодавства, що регламентувала внутрішньодержавні феодальні відносини Київської Русі. Написання «Руської правди» розпочав Ярослав Мудрий з 18 статей, які з часом були доповнені «Правдою Ярославичів» і двома статтями – так званими «Поклон вірний» та «Урок мостникам».

У «Руській правді» зафіксований класичний змагальний процес із процесуальною рівністю сторін та пасивністю суду. Судочинство було гласним, відкритим для народу, мало усний характер. Процес доказування відрізнявся обрядовістю [3, с. 6]. Суд порушував провадження у справі тільки за наявності позову. У «Руській Правді» не було поняття «відповідач», оскільки у цьому законодавчому джерелі була визнана процесуальна рівність сторін, ототожнювалося поняття кожної із сторін, називаючи й ту й іншу «позивачем». Сторони зобов'язані були самостійно встановлювати фактичний склад обставин у справі, визначати предмет доказування, а також збирати й надавати докази, а суд лише здійснював оцінку зібраних і наданих сторонами доказів і ухвалював рішення [4].

Доказування здійснювалося за допомогою таких засобів: показання свідків, очна ставка, судовий поєдинок, випробування залізом і водою, присяга. Пріоритетне значення в системі засобів доказування періоду, що розглядається, надавалося показанням свідків, хоча з цього правила також були винятки, зокрема, показання холопа не вважались свідченнями свідка.

Засоби доказування були умовно поділені на повні та часткові. До повних (беззаперечних) належали: визнання вини обвинуваченим, показання свідків, присяга або якщо обвинувачений спіяманий «на гарячому». До часткових віднесені: плітки, випробування вогнем та водою [5, с. 29–30].

Докази надавалися суддям, записувалися дяками і повідомлялися протилежній стороні. Пасивність сторін розглядалася як відмова від здійснення процесуальної дії. Відтак чинним того часу законодавством передбачалося, що якщо сторона у встановлений термін не викликає на очну ставку свідків або іншу сторону, то спір підлягає вирішенню на користь другої сторони.

У середині XII ст. Київська Русь розпалася на князівства: Київське, Галицьке, Волинське, Смоленське, Переяславське, Володимиро-

Суздальське тощо. Кожне князівство мало свої особливості політично-розвитку.

Галицько-Волинське князівство (земля) найбільш повно продовжувало традиції Русько-Української державності (перша половина XIII – друга половина XIV ст.). Судові функції у Галицько-Волинській землі не були відокремлені від адміністративних. Вищими судовими інстанціями були князь та Боярська рада. На місцях судові функції виконували воеводи, волостелі, намісники. Існував і церковний суд. Сфера юрисдикції цього суду визначалася церковними уставами Ярослава Мудрого та Володимира Мономаха. Процес мав змагальний характер і містив ті ж елементи, що і в Київській Русі. Така судова система передбачала лише одну судову інстанцію, тому про існування інституту оскарження судових рішень, а тим паче інституту апеляції, не могло йтися [6].

В історії судового процесу в Україні особливе місце займає литовсько-руський період. З другої половини XIII ст. почалася експансія Великого князівства Литовського на руські землі. Великим це князівство стало насамперед тому, що вже до середини XIV ст. три чверті його території становили українські та білоруські землі.

Судовий процес на українських землях Великого князівства Литовського ґрунтувався на давньоруських традиціях і мало чим відрізнявся від судового процесу Київської Русі. Наприкінці XVI ст. судова система на українських землях стала результатом синтезу правових систем України, Литви, Білорусі та Польщі. Спори вирішувалися багатьма судами: державними, вотчинними, церковними, становими міськими (у привілейованих містах), селянськими общинними (копичях), третейськими [1, с. 154].

У Великому Князівстві Литовському існувала так звана система їздців. У Великому Князівстві Литовському їздці були судовими слідчими, що посилалися великим князем, воеводами та іншими суддями для збору доказів, опитування свідків, огляду місця події, складання протоколу з подальшою передачею його судді. На основі цих матеріалів суддя вирішував суперечку.

Литовським статутом були передбачені «муки» як один із видів доказів у справі. Застосовувались «муки» тільки до осіб, оголошених підозрюваними у злочині, а також за наявності значних підозр і доказів щодо його вини. Під час застосування мук заборонялося завдавати підсудному непоправних тілесних ушкоджень. Якщо підсудний зізнавався під «муками», то його зізнання прирівнювалось до інших доказів у справі, а якщо підозрюваний не підтверджував своєї вини під час «мук», то суд мав визнати його невинним, а позивача зобов'язував

заплатити виправданому грошову компенсацію за заподіяні йому фізичні страждання [1, с. 155].

Перший статут Литовський містив обмеження щодо свідків, які могли давати показання. Зокрема у ст. 6 розділу VIII зазначалось: «Якщо яка-небудь людина мала судову справу з державним службовцем або феодалом, а той державний службовець або феодал мав би у своєму повіті межуючий з ним маєток і вони повинні були зібрати копу, то тоді проста людина, яка проживала в держанні цього пана, не могла бути його свідком, а тільки шляхтичі або інші люди з інших повітів, які заслуговували на довіру, близькі сусіди» [1, с. 157].

Засобами доказування в той період також вважались речові докази («лице»), сліди побоїв, рани, труп вбитої людини, особисте зізнання, присяга, ордалії.

Значного поширення у Великому Князівстві Литовському набуло магдебурзьке право, згідно з яким окремі міста України отримали самоврядування і право «між собою судитися і радитися», що призвело до змін у судовій системі. Судовий процес у містах з правом на самоврядування ґрунтувався на засадах магдебурзького права: був усним, гласним і змагальним.

У XV–XVII століттях судочинство на українських землях в складі Російської імперії набувало розшукового (інквізиційного) характеру. Розшуковий процес застосовувався у політичних і кримінальних справах, а змагальний – зазвичай у цивільних [7, с. 14]. Роль суду в процесі доказування була активною. До повноважень суду належало право не тільки оцінки доказів, але й право вимоги від сторін доказів, вказаних судом, відбирання пояснень у кожної зі сторін стосовно юридично значущих фактів.

Литовський статут 1588 року був використаний як зразок юридичної техніки для написання Соборного уложенія Московського государства, який був прийнятий у 1649 році. Соборне уложеніє – це звід правових норм, який характеризувався розмежуванням процесу на «суд» і «розшук». Система доказів, що застосовувалась у цивільних справах у порядку «суду», охоплювала докази, притаманні змагальному процесу (пояснення сторони, показання свідків, загальне посилення, присяга, письмові докази) і слідчому процесу (очна ставка, катування, поголовний обшук).

Соборне уложеніє, поклавши на сторони обов'язок з надання доказів, продовжило тенденцію з розширення повноважень судді в доказовій діяльності. Відтак суддя мав право прийняти або не прийняти доказ, визначав значення і силу доказів, засвідчував достовірність доказів, що надавалися сторонами. Суд мав право відхиляти

докази, які надавалися сторонами, а в окремих випадках закон вказував на те, які докази слід застосовувати суду. Проте Соборне уложеніє не допускало заміну суддею за власною ініціативою одного доказу іншим. Тільки з другої половини XVII століття у судовій практиці були випадки вільного розпорядження суддею доказами. Наприклад, замість того, щоб на прохання відповідача надати позивачу очну ставку з тим, кого він обвинувачував, судді здійснювали поголовний обшук; або сторони просили поголовного обшуку, а судді вимагали надання показань свідків або письмових доказів [7, с. 15]. Основним доказом вважалося власне визнання, яке отримували нерідко шляхом фізичного або морального мордування.

Виклик до суду здійснювався за допомогою «чолобитної», «приставної» чи «термінової» грамоти. До судового засідання сторони подавали «термінові чолобитні», якими заявляли про свою присутність. За вирішеною справою суд видавав «правову грамоту», з видачею якої позов припинявся. Крім того, з'явився такий елемент судового процесу, як письмове ведення протоколу судового засідання. Як докази передбачалися: показання свідків, присяга, ордалії [8, с. 10].

Особливе значення для розвитку українського права мало формування звичаєвого права в житті тих українських селян, які втікали від панського гніту на віддалені від властей простори середнього і нижнього Півдня, Лівобережжя, і називали себе козаками. «Козацьке право» – це сукупність правових звичаїв, більшість з яких сформувалась в Запорізькій Січі. Запорізька Січ, постійно перебуваючи в умовах ворожого оточення (Річ Посполита, Кримське ханство і Оттоманська Порта, а пізніше – царська Росія), могла вижити тільки за умов внутрішньої злагодженості. Правові норми, вироблені запорожцями, були спрямовані на встановлення певного компромісу між різними представниками козацького товариства. Козаки не змогли б проіснувати довго без особистої волі, соціальної рівності й озброєння членів свого товариства, без широкого демократизму у вирішенні загальних справ і одночасно дисципліни та суворого єдиноначальства під час воєнних дій.

У жалуваній грамоті, наданій Б. Хмельницькому і старшині 27 березня 1654 р., російський цар Олексій Михайлович закріпив право українського народу судитися за своїми звичаями. Судові органи на Запорізькій Січі в XVII–XVIII століттях були колегіальними. У склад суду входило «деяка кількість чесних персон». Судді вибирались населенням безпосередньо на радах або призначались вищою владною структурою. Вибраний суддя повинен бути «людиною достойною, заслуженою, добросовісним, грамотним, у правах вправним, із законного народження, чесного обходження, в словах і ділах постійного»,

не молодше 25 і не старше 75 років. Вибраний суддя складав присягу на вірність службі та суду, обіцяв розглядати справи без будь-якої упередженості, не допускаючи волокити і лицемірства, не ухиляючись від служби, діяти згідно з законом. А якщо «право мовчало», тобто не регулювало конкретні відносини, – «совістю, прикладом інших справ християнських та прецидентом». У спірних випадках повинен віддавати перевагу нормам з більш м'якими санкціями.

Порядок вимагав, щоб скарга подавалась у суд завірена підписом обвинувача або його представника. У ній необхідно було вказати суть справи, ціль подання скарги і прохання про вирішення справи. Якщо скарга стосувалась цивільного судочинства, то у цьому разі було необхідним дотриматись термінів давності: 10 років на нерухоме майно і 3 роки – на рухоме. Недотримання вказаних термінів робило скаргу недійсною.

Звинувачений, як і обвинувач, мав повну свободу у зібранні і представленні суду доказів. Суддя призначав дату і час слухання справи. Але обов'язок підготовки справи до слухання повністю мали сторони. Докази не обмежувались ніякими формальними вимогами. Вони оцінювались судом, після чого більшою кількістю голосів виносився вирок [9].

Будь-яка зі сторін, невдоволена вироком, могла звернутись із апеляцією до вищого суду. Подання такої скарги призупиняла дію вироку. Відповідно до «Інструкції судам» гетьмана Д. Апостола і Прав, за якими судився український народ, установлювались терміни подачі апеляції: в Сотенний суд – 15 днів, Полковий – 6 тижнів, Генеральний – 7 днів. Апелянт, що подав скаргу, не мав права доповнювати матеріали розглянутої справи. Якщо ця скарга визнана вищим судом безпідставною, людина, яка подала цю скаргу, оплачувала іншій стороні певну винагороду. Крім того, вона повинна була оплатити судові витрати у подвійному розмірі суду. Суддя, вирок якого був відмінений, виплачував апелянту усю суму, витрачену на процедуру в апеляційному суді, у потрійному розмірі. Винний суддя звільнявся від займаємої посади.

Судовий процес на Запорізькій Січі ще у XVII–XVIII ст. сягнув рівня сучасних європейських країн.

Із виданням у 1716 році Воїнського статуту Петра I, частина якого – коротке зображення процесів або судових позовів – була присвячена судовому процесу, «розшук» остаточно поглинає «суд» у Російській Імперії, а відтак і на частині Українських територій. Практично всі кримінальні і цивільні справи розглядалися у формі розшуку. Крім того, створюється масивна система судових органів: особливі

суди для дворян, селян, спеціальні комерційні, губернські правління, органи поліції тощо. Суд в цей період, стає знаряддям політики абсолютизму [5, с. 73].

Із XVII ст. набула поширення система формальних доказів. Докази у цей період розглядалися як система констант. Активно використовувалась система формальних доказів, відповідно до якої кожен доказ мав законом визначену вагу, суддям заборонено було оцінювати докази, їх обов'язком було механічно приміряти законом визначену мірку до різних видів доказів [5, с. 70]. Законодавство встановлювало також і ступінь достовірності доказів, поділяючи їх на недосконалі та досконалі, тобто такі, які давали підстави для остаточного рішення у справі. За допомогою формального закріплення системи доказів влада намагалася обмежити свавілля та зловживання суддями своїх повноважень. Судді зобов'язувалися ухвалювати рішення не на особистому й довільному баченні, а на підставі об'єктивних доказів, які визначені законом. Отже, сторони були лише об'єктом діяльності суду. За справою складався короткий витяг (резюме показань свідків, огляд речових доказів тощо), на підставі якого судді й керівники судового органу вирішували справу. У зв'язку з тим, що процес став письмовим, підвищилося значення письмових доказів.

Мета удосконалення слідчого (інквізиційного) процесу в період реформ Петра I сягла свого найбільшого розвитку. На думку М. Ф. Владимирського, «...до Петра Великого змагальні форми процесу були загальним явищем, а слідчі виключним...» [10, с. 640].

21 лютого 1697 року був виданий іменний Указ «Об отмене в судных делах очных ставок, о бытии вместо оных распросу об отводе оных, о присяге, о наказании лжесвидетелей и о пошлинных деньгах», яким був введений слідчий процес під час розгляду цивільних і кримінальних справ. Основними ознаками слідчого процесу періоду абсолютизму було суворе таємне судочинство, письмова форма процесу, обмежена процесуальна активність сторін, застосування тортур, формальна оцінка доказів. Держава, втручаючись у справи приватних осіб, зобов'язувала позивача доказувати обґрунтованість свого позову, а відповідача «довести свою невинуватість у вчиненому під загрозою покарання» [11, с. 88].

5 листопада 1723 року був виданий Указ «Про форму суду» на противагу Короткому зображенню. Він скасував розшук, суддя вирішував справу на підставі доказів, які надавалися сторонами. Пріоритетне значення мали письмові докази. Письмові акти розглядалися як повні докази, а купецькі книги як половинні. Водночас суд не мав права збирати довідки у справі, тобто доповнювати її відомостями,

які не вказані сторонами. Проте зазначений Указ не визначав меж прав суду щодо збирання довідок, що давало широкі можливості для зловживання суддями.

Незабаром після видання Указу «Про форму суду» почало звужуватися коло справ, які розглядалися за правилами змагального судочинства. На практиці судді самовільно застосовували або слідчу, або змагальну форму процесу, не розмежовуючи кримінальні та цивільні справи [7, с. 17].

Судочинству того часу необхідні були нові принципи: відмінна система формальних доказів, встановлення змагальності, гласності тощо. Новий суд повинен був слугувати гарантією особистості від свавілля влади.

20 листопада 1864 року був прийнятий Указ, у якому містився намір влади «водворить суд скорый, правый, милостевый и равный для всех подданных, возвыситъ судебную власть, дать ей надлежную самостоятельность». Насамперед імператором був затверджений Статут цивільного судочинства, який запроваджував правило, згідно з яким докази в цивільному процесі повинні були забезпечувати сторони.

У первісній редакції Статут цивільного судочинства послідовно провів принцип змагальності в процесуальних правилах доказування. Це виражалося в покладанні на сторони обов'язку доказувати свої вимоги й заперечення. Обов'язок доказування покладался на позивача, що виникало з тієї ролі, яка належала йому в процесі. Обов'язок доказування переходив від нього до відповідача тільки після того, як позивач підтвердив свої доводи, оскільки відповідачу в цьому разі необхідно було робити заперечення, які підлягали доказуванню. Суду надавалося право брати за основу рішення, доводи, які, хоча і не були наведені сторонами, але виникали із наданих сторонами доказів та документів [12, с. 35].

Змагальний процес передбачав взаємну інформованість сторін про доказовий матеріал. З метою забезпечення рівноправної боротьби сторін до початку судового засідання кожна зі сторін повинна була знати всі докази, на підставі яких протилежна сторона висуває свої вимоги. Для надання додаткових доказів закон передбачав право вимагати відтермінування засідання.

Сторони не були обмежені й у наданні доказів у апеляційному провадженні. Право надавати нові докази належало обох сторонам, незалежно від оцінки його судом першого ступеню. Будь-які докази, які могли бути, але не були надані за якихось обставин у процесі первинного розгляду справи, допускалися до розгляду судом другого ступеня. Закон передбачав право сторін надавати докази щодо обставин,

які виникали вже після першого розгляду справи. Суд мав право заслуховувати свідків, призначити огляд доказів у місці знаходження, призначити експертизу тощо.

Спільними діями сторін та суду проводилися дослідження доказів. Відтак голова суду, з його дозволу члени суду і сторони мали право задавати свідку питання не тільки з тих обставин, для підтвердження яких він був викликаний, але й щодо всіх інших питань, які кожна зі сторін вважає за необхідне з'ясувати. Крім того, сторони мали право бути присутніми під час огляду доказів безпосередньо на місці їх знаходження, робити зауваження і давати вказівки.

Початком створення на теренах України арбітражних судів, у сучасному розумінні, можна вважати заснування комерційного суду в Одесі у 1807 р. губернатором Новоросії герцогом Рішел'є за аналогією з подібними судовими установами, що існували у Франції в ту епоху.

Імператором Російської імперії Миколою I 14 травня 1832 р. був виданий іменний указ про створення комерційних судів, які розглядали торговельні та вексельні справи, справи про торговельну неспроможність.

На Лівобережній Україні також існували арбітражні комісії або, як їх називали, біржові суди.

З початку ХХ століття у зв'язку з революцією судова реформа втратила свою актуальність. Під час жовтневої революції 1917 року замість старого суду створено новий, радянський суд. Стосовно доказів суд не був обмежений жодними формальними доводами. Суд цього періоду набув буржуазно-демократичного характеру, що вирізняється своєю формальністю та фальшивістю [5, с. 5].

Після Жовтневої революції 1917 року і до 1922 року управління народним господарством було суворо централізованим. Керівництво економікою здійснювалось на підставі державних планів економічного та соціального розвитку, з урахуванням галузевого і територіального принципів. Постачання підприємствам і організаціям готової продукції і матеріалів здійснювалось на підставі нарядів, без оформлення відповідних договорів і проведення грошових розрахунків. За законодавством підприємства і установи не мали змоги захистити свої права та інтереси [13, с. 179]. Судові спори між казенними установами не дозволялись. Розбіжності між підприємствами та організаціями вирішувались в адміністративному порядку [14, с. 15].

Декрет про суд № 2 від 7 березня 1918 р., прийнятий ВЦВК РСФРР, фактично визнавав недоцільним створення органу спеціальної юрисдикції, що мав розглядати і вирішувати господарські спори

між підприємствами однієї форми власності. Отже, ще на початку становлення радянської влади у РСФРР і Україні комерційні суди як органи спеціальної юрисдикції були ліквідовані, проте жодної альтернативи їм не запропоновано. Не було необхідності у спеціальних судах або інших державних органах для розгляду і вирішення господарських спорів і в період «воєнного комунізму», коли господарські відносини в радянських республіках «будувалися на основі адміністративних розпоряджень».

Економічна і політична ситуація в країні докорінно змінилася після 1922 р. Із закінченням громадянської війни підприємства отримали оперативну й майнову самостійність. Централізоване управління почало поєднуватися з ініціативою підприємств, господарська діяльність здійснювалася підприємствами на підставі договорів.

Отже, на майже повну натуралізацію замінили нові економічні правила, засновані на товарно-грошових відносинах. Як наслідок, між підприємствами почали виникати спори, для врегулювання яких було потрібно створення спеціальних органів, уповноважених на вирішення конфліктів у господарській діяльності. Виникла необхідність формування принципово нового типу законодавства, адекватного специфічним соціально-економічним умовам.

27 березня 1921 р. надзвичайна сесія Всеукраїнського ЦВК V скликання прийняла постанову «Про заміну продовольчої розкладки натуральним податком», що означало законодавче забезпечення початку проведення в Україні нової економічної політики. Суть цієї політики полягала, насамперед, у відмові від адміністративних і переході до економічних методів управління економікою за умови формування ринку та ринкових відносин. Для забезпечення успішного проведення нової економічної політики було також вжито законодавчих заходів щодо надання державним підприємствам господарсько-оперативної самостійності й переведення їх на господарський розрахунок [15, с. 37].

3 квітня 1922 р. були утворені Арбітражна комісія при ВРНГ і арбітражні комісії при його місцевих органах. За характером діяльності арбітражні комісії нагадували суди. Розгляду названих комісій підлягали спори тільки між підприємствами й організаціями, підпорядкованими ВРНГ і його місцевим органам. В Україні Арбітражна комісія при Вищій Раді Народного Господарства УРСР була утворена постановою РНК УРСР від 3 січня 1924 р. Ця комісія засновувалася «для вирішення майнових спорів між держпідприємствами, підпорядкованими безпосередньо Вищій Раді Народного Господарства УРСР». Подальший розвиток арбітражу пов'язаний із запровадженням

госпрозрахункових відносин і оформленням господарських зв'язків на договірних засадах. Система норм, що встановлювала правила, за якими здійснювався процес доказування, з'явилася і була сформована в законодавстві союзних республік у 1923 та 1964 роках. Основним джерелом у сфері господарської діяльності, прийнятих у цей період, став Цивільний кодекс УРСР 1922 р., у ст. 2 якого була закріплена підвідомчість спорів між суб'єктами господарювання арбітражу.

У 1933 р. до компетенції Держарбітражу віднесено також вирішення переддоговірних господарських спорів, а в 1959 р. постановою Ради Міністрів СРСР «Про поліпшення роботи державного арбітражу» вперше був встановлений обов'язок підприємств і організацій до пред'явлення позову до Держарбітражу уживати заходів до безпосереднього врегулювання спору.

Принципове і важливе, з практичного погляду, значення мала постанова Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1974 р. «Про подальше вдосконалення організації і діяльності органів державного арбітражу». Метою цього нормативного акта було підвищення ролі органів Держарбітражу в забезпеченні правильного і одноманітного застосування законодавства під час вирішення господарських спорів, посилення дії цих органів на підприємства, установи, організації в справі дотримання державної дисципліни, виконання планових завдань і договірних зобов'язань [16, с. 19].

У 90-і роки почався перехід від планової до ринкової економіки, від однієї економічної системи до іншої. Додання законного статусу підприємницькій діяльності, різноманіття форм власності, формування різних організаційно-правових форм юридичних осіб, зведення в ранг принципів свободи договору на противагу директивному плануванню потребувало зміни концепції, яка існувала у цей період.

Після розпаду Радянського Союзу Верховною Радою України були внесені численні зміни до законодавства УРСР, а також у 1991 році був прийнятий Арбітражний процесуальний кодекс України, який містив загальні положення з доказування в арбітражному процесі. В Україні починають діяти Вищий арбітражний суд України, арбітражний суд Республіки Крим, арбітражні суди областей, міст Києва і Севастополя, що становлять єдину систему арбітражних судів [17]. З 1991 року Україна стала суверенною державою та розпочала власний прогресивний шлях господарсько-процесуального законодавства, що стосується доказування, який невпинно розвивається досі.

Висновки. Розуміння розвитку процесу доказування в господарському судочинстві дає змогу виявити закономірності сучасного

стану доказування. Зрозуміти сучасність можемо за допомогою аналізу минулого.

1. Кульчицький С. В. Довідник України: довідник для абітурієнтів та школярів загальноосвітніх навчальних закладів / С. В. Кульчицький, Ю. А. Мищик, В. С. Власов. – К.: Література ЛТД, 2009. – 528 с.

2. Усенко І. Б. Звичаєве право / І. Б. Усенко // Енциклопедія історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2005. – Т. 3: Е-Й; НАН України. Інститут історії України. – 672 с.: іл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Zvychaeve_pravo

3. Зеленьак Е. С. Інститут оцінки доказів у цивільному процесі: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук / Е. С. Зеленьак. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корещького Національної академії наук України, 2014. – 18 с.

4. Правда руська. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій / склав та підготував до друку проф. С. Юшков. – К.: ВУАН, 1935. – Редакція IV. – С. 137–144 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr51.htm>

5. Вышинский А. Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А. Я. Вышинский. – 3-е изд. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1950. – 308 с.

6. Чернушенко Є. А. Апеляційне оскарження судових рішень у цивільному процесі на українських землях / Є. А. Чернушенко // Фахове періодичне видання «Судова апеляція». – 2005. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/1j/4q/61477/>

7. Бабенко В. В. Доказування в господарському процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / В. В. Бабенко; Федерація професійних спілок України; Академія праці та соціальних відносин. – К., 2007. – 210 с.

8. Джаншиев Г. А. Основы судебной реформы / Г. А. Джаншиев. – М., 1891. – 134 с.

9. Судочинство в Запорізькій Січі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.horting.org.ua/node/1056>

10. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / М. Ф. Владимирский-Буданов. – К.: СПб, 1909. – 698 с.

11. Васильев А. В. Законодательство и правовая система дореволюционной России: учеб. пособие / А. В. Васильев. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.

12. Иванов О. В. Судебные доказательства в гражданском процессе: курс лекций / О. В. Иванов. – Иркутск: Изд-во Иркутск, 1974. – 160 с.

13. Ніколенко Л. М. Історичні передумови становлення господарського процесуального законодавства під впливом матеріально-правових актів / Л. М. Ніколенко // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 179–185.

14. Декрет о суде от 15 февраля 1918 г. // Декреты Советской власти. – М.: Гос. изд-во полит. литературы, 1957. – Т. I. – 466 с. [Элект-

ронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/DEKRET/o_sude2.htm

15. Лортикян Э. Л. История государственного и рыночного регулирования экономики Украины / Э. Л. Лортикян. – Х., 1995. – 127 с.

16. Про подальше вдосконалення організації і діяльності органів державного арбітражу: Постанова Ради Міністрів СРСР від 17 січня 1974 р. // СП СССР. – 1974. – № 4.

17. Про арбітражний суд: Закон України від 4 червня 1991 р. № 1142-ХІІ // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 36. – Ст. 469.

Мелех Л. В. Становление доказательного права на этнических украинских землях: историко-правовой аспект

Проанализированы длительный процесс становления и развития доказывания на территории украинских земель, заложена основа для комплексного хронологического исследования доказывания в хозяйственном процессе на территории Украины.

Ключевые слова: *доказательное право, доказывания, доказательства, судопроизводство.*

Melech L. V. Formation of evidential law on ethnic Ukrainian lands: historical and legal aspects

It is analysed the long process of formation and development of proof on the territory of Ukrainian lands the foundation for a comprehensive chronological study of proof in the economic process in Ukraine is laid.

The historical aspect of the development of evidence and proof process is complex and interesting problem. The formation and development of proof in its historical perspective is a key issue of evidence and public institutions of various historical periods of domestic and international legal theory. An important aspect of this problem is the development of law during the transitional stage the pressure of various factors.

The current process of proof was formed as a result of a long historical development. His condition in our time is the result of the whole evolution of evidence. Historical analysis to evaluate concepts offered in evidence and provides a positive experience for building more effective and democratic judicial process.

The purpose of scientific exploration is to show the importance of evidence in historical perspective, it belongs to the universal, leading categories of legal science.

This concept occupies a prominent place in the conceptual apparatus of evidence, serves as a tool for scientific analysis, ensuring the organic unity of general and branch sciences, their implementation in practical life.

Understanding the process of proof in economic proceedings laws makes it possible to identify the current state of evidence. History helps us understand the present by analyzing the past.

Key words: *evidential law, proving, evidence, legal proceedings.*

Стаття надійшла 16 червня 2015 р.

ВЗАЄМОДІЯ ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА З ОРГАНАМИ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

Розглянуто та проаналізовано взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади. Визначено мету та основні ознаки інститутів громадянського суспільства.

Встановлено, що громадянське суспільство може існувати тільки за умов демократії. Охарактеризовано основні правові форми взаємодії інститутів громадянського суспільства та держави. Визначено, що взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади є основною вимогою існування демократичної та правової держави.

Ключові слова: *інститут, влада, держава, громадянське суспільство, самоорганізація народу, демократія.*

Постановка проблеми. Розвинене громадянське суспільство є невід'ємною складовою всіх демократичних правових держав світу. В умовах плюралістичної демократії держава поступається частиною своїх повноважень в державній та управлінській сферах соціальної життєдіяльності самоорганізуючим та самоуправляючим структурам, які його утворюють. Очевидно, що сильна держава неможлива без розвиненого громадянського суспільства, яке стає дієвим чинником державотворення за умови конструктивного та соціально відповідального діалогу з державою в правових межах.

Громадянське суспільство активно сприяє процесам політичної демократизації, набуттю державою ознак правової, відстоюючи матеріальну і духовну незалежність людини від держави, домагаючись правової гарантії такої незалежності, захисту приватних і суспільних інтересів людей. Водночас має бути зворотний зв'язок державних інститутів з громадськістю, оскільки правова держава має реагувати на запити і потреби асоційованого громадянства, видавати відповідні законодавчі акти та стежити за їх виконанням. Тобто, вона повинна створити ситуацію правової захищеності громадян, сформувати сприятливу правову основу для діяльності створюваних ними громадських інститутів [1]. Отже, проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади України є необхідною і набуває особливого значення.

Стан дослідження. Огляд наукової літератури свідчить про те, що проблема взаємодії інститутів громадянського суспільства

з органами державної влади є предметом досліджень все більшої кількості українських науковців. Однак, незважаючи на значні теоретичні розробки, зазначені питання потребують подальшого аналізу та ґрунтовного вивчення.

Проблеми формування громадянського суспільства, а також взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: О. Ващук, А. Волошина, Н. Голуб'як, Л. Євстигнеєва, В. Ільїн, А. Краснопільська, В. Купрій, В. Кузьменко, М. Лациба, Н. Липовська, І. Письменний, Р. Ровинський, О. Самбук, О. Скакун, Д. Співак, М. Ткачук, Н. Чермошенцева, К. Шундиків та інші.

Метою статті є дослідження теоретичних засад взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади.

Виклад основних положень. Вплив громадянського суспільства на державу особливо виражається в переломні моменти історії. Наприклад, є історичні факти, які свідчать про вплив громадянського суспільства на розвиток процесу політичної роздробленості. На економічну діяльність знаті, яка велась для задоволення її потреб, як важливу передумову роздробленості вказує О. Субтельний: «Регіоналізм поширювався ще й тим, що бояри все більше стали займатися власними землеволодіннями: занурення у місцеві справи позбавляло їх бажання брати участь у князівських чварах за віддалений Київ, а разом з тим і в загальноруських діях. Руським князівствам навіть стало важко дійти згоди про те, хто є їхнім спільним ворогом» [2, с. 61].

Н. Полонська-Василенко серед причин занепаду Київської Русі виокремлює вплив недержавних приватних відносин: «Одночасно з послабленням влади князя знову збирали голос віча, орган переважно боярства та міського купецтва, патриціату. Бували випадки, коли віче скликав князь, бувало – збиралося воно саме. Віче втручалось у всі справи, ламало спадкові права князя, обиралолюбих йому осіб, відчиняло їм міські брами і «показувало путь» нелюбим» [3, с. 180–181].

Діалектика відносин громадянського суспільства і держави складна й суперечлива, оскільки між ними відбувається своєрідний поділ організаційно-управлінської праці. Громадянське суспільство як динамічна система завжди відчуває тиск з боку державної влади. Воно є незалежним настільки, наскільки держава є терпимою до такої незалежності. Проте держава не може розвиватися без вільного формування громадянського суспільства, яке контролює дії політичної влади. Слабкість громадянського суспільства призводить до узурпації державою його прав, внаслідок чого відбувається перерозподіл функцій держави

і громадянського суспільства. У такому разі держава, окрім власних функцій, привласнює ще і функції громадянського суспільства, змушує його виконувати винятково державні рішення. Незалежність громадянського суспільства як правової структури полягає у здатності протистояти сваволі держави.

Отже, під поняттям «громадянське суспільство» розуміють сукупність відносин, які виникають на засадах добровільності та самоорганізації між приватними особами та створеними ними організаціями для задоволення їхніх інтересів, а також такі відносини, що розвиваються поза родинними та комерційними [4, с. 9].

У громадянському суспільстві діють формальні організації та неформальні групи, основними ознаками яких є:

- приватний характер, тобто незалежність від органів державної влади чи органів місцевого самоврядування;
- некомерційний характер, тобто відсутність мети розподілу прибутку від діяльності між засновниками та учасниками, що унеможливає отримання доходу для діяльності таких організацій;
- самоврядний та добровільний характер, тобто створення за ініціативою громадян та визначення цілей і способів їх діяльності на розсуд громадян.

Метою інститутів громадянського суспільства є спільні дії, спрямовані на просування або захист власного і водночас колективно-го інтересу у законослухняний та підзвітний суспільству спосіб.

У законодавстві України немає чіткого визначення поняття «інститут громадянського суспільства». Перелік таких інститутів наведений у деяких указах Президента України та постановках Кабінету Міністрів України [6; 7; 8; 9]. Попри незначні відмінності у різних актах до цього переліку включено:

- громадські об'єднання;
- благодійні організації;
- професійні та творчі спілки;
- організації роботодавців;
- саморегулюючі організації та організації, які здійснюють професійне самоврядування;
- релігійні організації;
- органи самоорганізації населення;
- недержавні засоби масової інформації;
- інші непідприємницькі товариства і установи, легалізовані відповідно до законодавства.

Охарактеризовану сукупність інституцій можна вважати елементами громадянського суспільства лише за умови, що зайняті

в них соціальні «актори» є вільними та рівноправними громадянами, що мають громадянські цінності, зокрема:

- вони цікавляться суспільними проблемами і зорієнтовані на громадські справи;

- вони вірять у свою здатність вирішувати малі й великі справи в суспільстві;

- комунікують між собою та зі своїм середовищем на засадах довіри й толерантності;

- індивідуалізм та змагальність (конкуренція) у їхній діяльності поєднуються з відносинами взаємної довіри та співробітництва, здатністю до компромісів [10].

У методичних рекомендаціях щодо державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства [4, с. 10] визначено, що інститути громадянського суспільства забезпечують:

- надання якісних та економічно ефективних соціальних послуг, зокрема й тих, які не можуть забезпечити ані держава, ані комерційні організації, наприклад, шляхом вироблення інноваційних підходів до забезпечення таких послуг;

- організацію приватних осіб та юридичних осіб приватного права для самостійного задоволення їх інтересів без додаткових фінансових або адміністративних витрат з боку держави;

- поширення благодійництва та надання адресної й оперативної благодійної допомоги;

- неполітичне, тобто без мети здобуття політичної влади, формування, відстоювання інтересів різних груп населення серед громадян і в комунікації з органами державної влади;

- участь в ухваленні рішень та забезпечення так більшої ефективності рішень з огляду на врахування інтересів різних соціальних груп.

Діючи таким способом, інститути громадянського суспільства нейтралізують патерналістські очікування громадян, підтримують та відтворюють демократичну політичну культуру, а також виконують помітну роль у забезпеченні суспільної стабільності.

Держава і суспільство існують у вигляді суперечливих безупинних взаємодії і взаємовпливу, характер і спрямованість яких значною мірою залежать від рівня розвиненості громадянського суспільства та його інститутів. Конфронтація інтересів держави і громадянського суспільства є показником неефективності державного управління і механізму держави. Оптимальною умовою їх компромісу слугує встановлення гармонійного єднання приватних і публічних інтересів з метою забезпечення прав людини [13].

На думку О. Ф. Скакуна, роль цивілізованої держави у розвитку громадянського суспільства полягає у тому, що вона:

- слугує формою, що організовує громадянське суспільство і створює умови для його розвитку;

- є відносно самостійною щодо громадянського суспільства і здійснює солідарні публічні інтереси усіх членів суспільства;

- встановлює «правила гри», яких повинні дотримуватися громадяни та їх об'єднання, створює сприятливі умови для їх існування і розвитку;

- не втручається в приватну сферу сім'ї, побуту, культури (перший рівень громадянського суспільства): таке втручання можливе лише з метою забезпечення особистої або громадської безпеки;

- не втручається в приватні (громадянські) правовідносини: у разі вступу в такі правовідносини втрачає можливість виявляти публічну владу, тобто зберігає всі ознаки публічно владної особи за межами приватних (громадянських) правовідносин;

- надає необхідний захист громадянському суспільству, яке функціонує в межах її території, у тому, що належить до соціальної безпеки його суб'єктів;

- виступає знаряддям соціального компромісу громадянського суспільства, пом'якшує соціальні суперечності між різними соціальними групами;

- юридично забезпечує можливості громадянина бути власником, створювати громадські об'єднання, комерційні корпорації, брати активну участь у політичному житті суспільства;

- має межі регулювання відносин у суспільстві, що визначаються конституцією держави, міжнародними стандартами прав людини [12].

Громадянське суспільство може існувати тільки за умов демократії, оскільки високий рівень розвитку й функціонування громадянського суспільства може забезпечити тільки демократична держава. Як свідчить суспільна практика, саме нерозвиненість громадянського суспільства є однією з основних умов існування тоталітарних та авторитарних режимів. Головна ознака громадянського суспільства полягає в забезпеченні широких прав людини, у вільному виборі нею різноманітних форм економічного й політичного життя, форм ідеології та світогляду, у можливості пропагувати й обстоювати свої інтереси, погляди та переконання [12].

Отже, громадянське суспільство і держава функціонують для задоволення потреб та інтересів людини. Європейська традиція виникає не зі співвідношення інтересів людини і держави, а зі справедливого

балансу інтересів особи і суспільства. Цей баланс розцінюється Європейським Судом з прав людини як гарантія правомірності відносин «людина – держава». Одна з головних цілей демократичних перетворень в Україні полягає в тому, щоб стимулювати розвиток громадянського суспільства. Основну роль у цьому має виконувати налагоджений механізм правового регулювання [11].

Згідно з роз'ясненням Міністерства юстиції України щодо взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства [1], то сьогодні ця взаємодія відбувається у таких правових формах:

1. Участь інститутів громадянського суспільства у нормотворчій діяльності держави, яка забезпечується участю у розробленні та обговоренні проектів нормативно-правових актів.

2. Участь інститутів громадянського суспільства у правозастосовній діяльності держави, яка забезпечується шляхом:

- передання повноважень державних органів повністю;
- передання повноважень державних органів частково;
- громадського контролю.

3. Участь інститутів громадянського суспільства у правоохоронній діяльності держави, яка забезпечується шляхом:

- реалізації права складати протоколи про адміністративні правопорушення;
- участі інститутів громадянського суспільства у діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення охорони громадського порядку;
- реалізації права вживати спільно з працівниками міліції заходів щодо припинення адміністративних правопорушень і злочинів;
- участі інститутів громадянського суспільства з органами Державної прикордонної служби України в охороні державного кордону.

Отже, завдяки сприянню розвитку громадянського суспільства держава:

1) звільняє себе від функції надання соціальних послуг із збереження високих соціальних стандартів для населення;

2) покращує якість публічно-правових рішень через більш повне врахування потреб населення, альтернатив та можливих наслідків рішень;

3) підвищує рівень довіри до органів публічної влади та рівень легітимності публічно-правових рішень;

4) забезпечує готовність населення до належного виконання публічно-правових рішень [4, с. 10].

Відтак рівновага між громадянським суспільством і державою є найважливішим чинником стабільного демократичного розвитку,

а її порушення веде до гіпертрофії владних структур, відчуженості та політичного безсилля народу [12].

Висновки. Отже, дослідивши теоретичні засади взаємодії інститутів громадянського суспільства з органами державної влади, можна стверджувати, що громадянське суспільство і держава не можуть існувати одна без одної, оскільки держава здійснює вплив на суспільство, гарантуючи та закріплюючи законодавчу, виконавчу і судову гілки влади та забезпечуючи права людини та народу.

Своєю чергою, громадянське суспільство, з одного боку, відстоює матеріальну та духовну незалежність людини від держави, домагається правової гарантії такої незалежності, захищає приватні та суспільні інтереси людей і активно сприяє процесам демократизації держави. З іншого – громадянське суспільство залежить від держави і не може набути розвинених форм в умовах політичного насильства та тиранії. Тому взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади є основною вимогою існування демократичної та правової держави.

1. Взаємодія держави та інститутів громадянського суспільства: Роз'яснення від 3 лютого 2011 р. // Міністерство юстиції України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.me.gov.ua>

2. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний; пер. з англ. Ю. І. Шевчука; вст. ст. С. В. Кульчицького; ред. Ю. Г. Медюк. – 2-ге вид. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.

3. Державна політика сприяння розвитку громадянського суспільства: методичні рекомендації / Укр. незалеж. центр політ. дослідж.; А. О. Красносільська, М. В. Лациба, А. В. Волошина, В. О. Купрій, Н. М. Чермошенцева, О. Л. Ващук – К.: Агентство «Україна», 2013. – 180 с.

4. Питання сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні: Указ Президента України від 25 січня 2012 р. № 32/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

5. Полонська-Василенко Н. Історія України: у 2-х т. / Н. Полонська-Василенко. – 3-тє вид. – К.: Либідь, 1995. – Т. 1. До середини XVII століття. – 672 с.

6. Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики: Постанова Кабінету міністрів України від 3 листопада 2010 р. № 996 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

7. Про затвердження Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

8. Про стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України від 24 березня 2012 р. № 212/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zakon.rada.gov.ua>

9. Розвиток громадянського суспільства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://astrolabium.com.ua/downloads/file/FundamentalsOfDemocracy_fragment.pdf.

10. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун; пер. з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1019020943040/pravo/gromadyanske_suspilstvo_yogo_politichna_sistema_derzhava#457.

11. Брегеда А. Ю. Основи політології: навч. посібник / А. Ю. Брегеда. – К.: КНЕУ, 2000. – 312 с.

12. Громадянське суспільство. Поняття громадянського суспільства. Суть, атрибути та функції громадянського суспільства. Громадянське суспільство в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://on2.docdat.com/docs/20283/index-60567-1.html>.

Мельник Н. В. Взаимодействие институтов гражданского общества с органами государственной власти

Рассмотрено и проанализировано взаимодействие институтов гражданского общества с органами государственной власти. Определены цели и основные признаки институтов гражданского общества. Установлено, что гражданское общество может существовать только в условиях демократии. Охарактеризованы основные правовые формы взаимодействия институтов гражданского общества и государства. Определено, что взаимодействие институтов гражданского общества с органами государственной власти является основным требованием существования демократического и правового государства.

Ключевые слова: институт, власть, государство, гражданское общество, самоорганизация народа, демократия.

Melnyk N. V. Interaction civil society institutions with public authorities

The article is devoted to the analysis and interaction of civil society with government authorities. It is defined purpose and main features of civil society. It was found that state and society are as controversial incessant interaction and mutual influence, character and direction are highly dependent on the development of civil society and its institutions.

Confrontation interests of the state and civil society is the inefficiency of public administration and the mechanism of the state. The optimal condition for their establishment serves compromise harmonious unity of private and public interests to ensure human rights. It is established that civil society can only exist in a democracy. Because high levels of development and functioning of civil society can only provide a democratic state. The main feature of civil society is to provide a broad human rights, free choice of its various forms of economic and political life,

ideologies and vision, the ability to promote and defend their interests and views. The characteristic of the main legal forms of interaction of civil society and the state, including: participation of civil society in the rule-making activities of the state, which ensured participation in the development and discussion of draft legal acts; participation of civil society in the enforcement of the state, which is provided by: sending full powers of state bodies, public control; participation of civil society in law of the state, which is provided by: the right to draw up reports on administrative offenses. It is determined that the interaction of civil society with public authorities is a key requirement for democracy and rule of law.

Key words: *institution, government, state, civil society, people's self-organization, democracy.*

Стаття надійшла 27 квітня 2015 р.

УДК 340.12

В. В. Новіков

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНОГО ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Проаналізовано історію розвитку релігійної ситуації в Україні. Зауважено, що за часи тоталітарного режиму серед населення насаджувалися атеїстичні погляди і молоде покоління виховувалося безбожним.

Встановлено, що духовне відродження української нації розпочалося з моменту проголошення незалежності України та характеризувалося збільшенням релігійних громад і легалізацією греко-католицької церкви. Взято до уваги складну поліконфесійну ситуацію в Україні і спроби з боку конфесій досягти єдності серед християнських церков. Наголошено на необхідності виправлення складної екуменічної ситуації в Україні за допомогою милосердя, віротерпимості та справедливого ставлення католиків і православних, а також на необхідності удосконалення законодавства, що регулює відносини релігійних організацій з державою і необхідності підтримки екуменічної ініціативи внутрішнього характеру.

Ключові слова: *релігійна ситуація, духовне відродження, релігійна громада, свобода віросповідання, поліконфесійна ситуація, екуменічна ситуація, капеланство.*

Постановка проблеми. Реалії сьогодення свідчать про збільшення впливу релігії на суспільне життя країни. Традиції релігії з отриманням незалежності України набули нового розвитку й отримали визнання більшості населення.

Історії не відомо жодного суспільства, жодного об'єднання людей, які б не потребували віри у світовий Абсолют, не прагнули підкорятись тій чи іншій надприродній силі. Обґрунтування моральної цінності релігійної віри відображається у людській свідомості. Релігія є священним регулятором стосунків між людьми, вносить у людську свідомість певні моральні принципи. За часи тоталітаризму нею повністю нехтували. Зі здобуттям незалежності широкого суспільного значення набуває питання про релігію як культурний феномен, про її значення для загальнокультурного поступу української спільноти, актуальною постає проблема розвитку релігійної ситуації в Україні, взаємин держави і церкви, впливу релігії на суспільство.

Актуальність цієї проблематики полягає у необхідності формулювання в країні таких умов, які б гарантували забезпечення кожній людині її природного невідчужуваного права – права на релігійну свободу, що перебуває у взаємозв'язку зі світоглядними основами буття людини, і наданні можливості практичної реалізації захисту права кожного на свободу світогляду.

Стан дослідження. Утвердження та функціонування релігії у суспільстві важко переоцінити. Сучасна українська держава зробила чимало для духовного відродження морального розвитку суспільства і задоволення релігійних потреб громадян. Держава стала на шлях гармонізації відносин із церквою, відродження релігії у суспільстві і забезпечення свободи світогляду. Цим питанням присвячували свої роботи науковці: О. А. Амбросімова, М. Ю. Бабій, С. М. Братусь, Г. О. Друзенко, Ю. В. Кривенко, Н. С. Кузнєцова, В. Ф. Піддубна, В. Д. Фучеджи, М. В. Лубська, Я. М. Шевченко, Л. В. Ярмол. Однак, незважаючи на широкий інтерес до цієї проблеми, не є дослідженою низка питань, пов'язаних із соціально-правовим аналізом міжконфесійних відносин і формування узагальненого правового обґрунтування їх рішень, що і є метою нашої розвідки.

Виклад основних положень. Як індивідуально-психологічне явище релігія ніколи не може зникнути в жодному суспільстві. Проте це не означає, що не можуть змінюватися, навіть докорінно, релігійні форми, символи та їх зміст. Вивчення ролі релігії в житті українців вимагає конкретного історичного підходу. Українцям властиве своє специфічне сприйняття й відображення у суспільно-історичній практиці ідеологічних постулатів та організаційних форм релігії. Упродовж своєї історії український народ зберіг традиції проектування релігії як засобу збереження власних і загальнолюдських, позитивних надбань: родинної моралі, виховання морально розвинутого молодого покоління, глибокої поваги до життя і прав інших людей, милосердя тощо.

Для більшості нашого народу завжди були чужими форми релігійної нетерпимості.

Ці глибинні споконвічні риси менталітету українського народу відобразились в ідейно-світоглядних трактуваннях ролі і місця релігії у суспільному житті.

Еволюція уявлень про релігію дає змогу говорити про наявність у стародавні часи настанови щодо обов'язкового дотримання релігійних традицій та обрядів, а також існування заперечень їх значення. Це свідчить про те, що на цих етапах суспільного розвитку формувались різні підходи щодо релігії, які пізніше були зафіксовані в поняттях свободи віросповідання.

Історію релігійного життя нашого народу доцільно поділити на 4 періоди: дохристиянський, християнський, період протистояння християн державному атеїзму і сучасний. Кожен із них має свої особливості, хоча часто між ними не було чітких меж [1, с. 27].

Розвиток релігійного життя нашого народу упродовж перших двох етапів був дуже складним і суперечливим, проте найтяжчим періодом були часи тоталітарного режиму, коли атеїзм став частиною державної ідеології, релігійний світогляд українського народу зазнав деградації. Через пропаганду і адміністративний тиск комуністична влада намагалась викоринити релігію зі свідомості українського народу. Серед населення насаджувались атеїстичні настрої, почуття страху, люди втрачали здатність до опору, а молоде покоління виховувалось в душі безбожництва. Загальновідомі найрізноманітніші засоби тиску на Церкву загалом і священників зокрема. Наприклад, у разі смерті священника на його місце не дозволяли призначати іншого або навмисно призначали таку людину (інколи навіть агента КДБ), яка викликала у віруючих відразу до Церкви [2, с. 149].

Важливо зазначити, що впродовж усього існування тоталітарного режиму в Україні відчувалася певна амбівалентність ставлення режиму до релігії загалом і наявність двох суперечливих тенденцій правового регулювання й релігійної політики КПРС, які визначали коливання радянської релігійної політики на різних її етапах та розходження щодо методів і темпів боротьби проти релігії, а також тактичного використання церкви для досягнення своїх стратегічних цілей.

З одного боку, це була основна позиція, характерна трактуванням релігії як ворожої комунізму ідеології та запереченням будь-якої співпраці держави й церкви. З іншого – це була тенденція, яка виникла з прагматичної орієнтації радянських органів управління, що ґрунтувалась на диференціації релігійних об'єднань залежно від ступеня їх готовності підтримувати або саботувати політичні заходи влади [3].

Ці тенденції визначали й суперечливість застосування правових норм щодо релігійної свободи напередодні здобуття народом України незалежності.

Початок демократично-правового регулювання відносин у сфері релігії в Україні визначається прийняттям 16 липня 1990 року «Декларації про державний суверенітет України». Цей документ став орієнтиром у розбудові країни як демократичної, правової держави, яка повинна піклуватися про неухильне дотримання прав і свобод людини, зокрема, права на свободу світогляду.

Історичний огляд дає змогу підійти безпосередньо до нинішнього релігійного становища в Україні загалом та міжконфесійних проблем зокрема. Після проголошення незалежності у духовному житті українського народу простежується поживлення. За останні роки в Україні було зареєстровано більше 15 тисяч релігійних громад і 23 565 релігійних організацій, причому динаміка збільшення їх кількості є високою. Серед них слід виокремити Українську Православну Церкву Київського патріархату (УПЦ КП), Українську Автокефальну Православну Церкву (УАПЦ) та Українську Православну Церкву (УПЦ). Найбільшою серед трьох православних юрисдикцій за кількістю релігійних організацій є УПЦ. З 1992 року кількість її громад зросла на 3017 одиниць (+55,1%) і становить 8490 парафій або 70,9% всіх православних громад України. З часу незалежності нашої держави УПЦ КП змінила свою географію (регіон поширення, впливу). Якщо на початок 1993 року Церква мала 87,3% громад в західному регіоні, то зараз Київський патріархат має майже третину своїх парафій в центральних областях і понад 12% у південно-східному регіоні. Мережа громад Української Автокефальної Православної Церкви упродовж останніх років зменшилася на 620 одиниць, здебільшого через зміну організаційного підпорядкування на користь Київського патріархату, насамперед в Івано-Франківській (-243), Львівській (-236) та Тернопільській (-113) областях.

З часу легалізації Українська Греко-Католицька Церква (УГКЦ) відновила свою структуру і навіть перевищила довоєнний рівень. Основні події, пов'язані з відродженням, відбулися на початку 90-х років і мали інтенсивний характер. У 1989 році греко-католики заманіфестували своє прагнення до відродження рідної Церкви кількостотисячним походом до собору Святого Юра у Львові. З того часу починається новий період в історії УГКЦ (стрімке зростання після десятиліть підпілля): кількість парафій збільшилась із 138 напівлегальних осередків, що не мали права юридичної особи, до 2644 повноправних громад. За роки незалежності Церква розширила мережу громад своїх

віруючих і сьогодні має у своїй структурі митрополію, Києво-Вишгородський екзархат, 6 єпархій, у складі яких 3240 громад, 78 монастирів, 12 духовних навчальних закладів, 22 періодичні видання. Водночас, якщо на початок 1992 року Церква була представлена лише у 13 областях України та Києві, то сьогодні її громад немає лише в Кіровограді. Також, хоча УГКЦ є національною Церквою, але основна частина її віруючих зосереджена на заході України, більшість греко-католицьких громад знаходиться в Галичині та на Закарпатті, де вони становлять окрему Мукачівську єпархію, що не входить до складу УГКЦ, а підпорядковується безпосередньо Апостольській столиці.

Керівну ланку Римо-Католицької Церкви в Україні після надання Львівській архидієцезії статусу митрополії було остаточно визначено. З початку 1992 року Церква збільшила свою мережу на 320 одиниць і налічує 772 громади, 38 монастирів, 3 братства, 6 духовних навчальних закладів. Найвищі темпи розростання Римо-Католицької Церкви у Житомирській, Хмельницькій і Вінницькій областях.

Протестантизм в Україні представлений 33 напрямками, зокрема союзами і автономними громадами євангельських християн: баптистів (2072), християн віри євангельської – п'ятидесятників (1419), адвентистів сьомого дня (784), але вони налічують значно меншу кількість віруючих християн, ніж згадані Церкви. З початку 1992 року кількість громад протестантського спрямування збільшилась на 120%.

Згідно зі статистичними даними упродовж останніх 5 років зросла кількість релігійних громад, створених національними меншинами: 337 – мусульмани, 104 – громади Закарпатської (угорської) церкви, 143 – іудейські релігійні осередки, 41 – громади німецької євангелічно-лютеранської церкви, 16 – парафії вірменської апостольської та католицької церков. Також діють поодинокі парафії корейців, шведів та чехів.

Набули значного поширення нетрадиційні для України новітні течії. Кількість громад зросла з 83 до 1083, які належали до 48 напрямів. Відносно значну кількість громад мають: Новоапостольська Церква (52) та Церква Ісуса Христа святих останніх днів (мормони) (56), кількість громад товариства свідомості Крішні збільшилось на 10 одиниць, буддистів до 33 одиниць. Загалом 75% прихильників новітніх релігійних течій зосереджено в південно-східному регіоні України. В науці немає абсолютно однозначної відповіді на питання, що таке новітні релігійні рухи (НРР).

Слушними є твердження, що усі релігійні об'єднання будь-якої конфесійної орієнтації охоплюються поняттям «релігійні органі-

зації», що є абсолютно справедливою й демократичною нормою [4, с. 96].

З огляду соціології релігії, більшість новітніх релігій наділена виразними сектантськими ознаками. Зі суспільної позиції, феномен НРР майже не піддається узагальненню. Одні рухи конфронтують зі суспільством, інші – терплять його присутність як неминуче зло, а треті зовсім непогано з ним взаємодіють. Одні НРР мають серйозні проблеми з законом, інші підкреслено законослужняні. Зрештою, для когось приєднання до НРР закінчується тяжкими наслідками, а для інших – відновленням душевної рівноваги і впевненості в собі [5, с. 11].

За даними соціологічних досліджень значна кількість громадян є атеїстами. Насаджуваний впродовж десятиліть компартійною владою атеїзм і нині протидіє духовному оздоровленню суспільства. Натомість, в останні 10 років простежується тенденція до поліпшення ситуації.

Зважаючи на поліконфесійну ситуацію нашої держави, закономірним є виникнення певних суперечностей і конфліктів між представниками різних конфесій. Безперечно, такі непорозуміння сприяють роз'єднанню і десуверенізації нашої держави. Особливе значення має єдність між греко-католиками і православними. Нині в нашому суспільстві широкої популярності набула абсолютно хибна думка про те, що православні і католики – це представники різних релігій і тому їх об'єднання є неможливим.

Зазначимо, що обидві конфесії сповідують єдину віру – християнство. Українці – греко-католики і православні – вірять у Бога, який створив світ, у Розп'яття і Воскресіння Ісуса Христа, визнають таїнства Святого Письма, дотримуються однакових основних постулатів релігії, а розбіжності стосуються в основному питань управління Церквою. Складно домовитись церковним керівникам, наприклад, про те, хто (представник православних чи греко-католиків) стане Вселенським патріархом, якщо єдності таки вдасться досягнути. Причому ці міжконфесійні конфлікти часто «розпалюються» певними політичними силами, які далекі від релігії, з метою протиставлення різних частин українського народу.

Упродовж століть були різні спроби досягнення єдності. Були намагання досягнути цієї мети різними шляхами, які залежно від політичної, історичної, богословської і духовної ситуації тих епох були і шляхами примирення. На жаль, жодному з цих зусиль не вдалося встановити повної єдності між Церквами Сходу і Заходу, а інколи вони навіть посилювали суперечності [6, с. 120]. Найболючішим ставало те, що місіонерська діяльність часто зводилась до спроби залучення

інших християн до своєї Церкви. Проте з часу всеправославних конференцій та II Ватиканського Собору оцінка значення Церкви як єдиної мети православними і католиками радикально змінила взаємовідносини між релігіями.

З таких міркувань Католицька і Православна Церкви визнають одна одну як церкви-сестри і наголошують на потребі в сучасному богословському діалозі задля досягнення повного взаєморозуміння. Водночас екуменічний рух (рух на об'єднання всіх церков християнської віри) часто наражається на різноманітні перешкоди. На нашу думку, основним стрижнем є те, що декларації та заяви, що приймаються на найвищому рівні, незавжди відповідають реальним релігійним настроям нашого суспільства, не враховують ситуацію на місцевому рівні.

Виправити надзвичайно складну екуменічну ситуацію, яка виникла в Україні, можна лише милосердям, справедливістю й віротерпимістю у ставленні католиків та православних між собою. Для того, щоб подолати усе, що провокує розділення і зневагу між церквами, потрібно всіма можливими методами шукати і налагоджувати конструктивний і ефективний міжконфесійний діалог. Для цього церквам необхідно інформувати одна одну про різні пастирські потреби, адже їхня мета – поширення віри, піднесення моральності українського суспільства.

Необхідно, щоб і православні, і католики зважали на релігійну свободу, тобто потрібно надавати віруючим і невіруючим можливість вільно висловлювати свої погляди і без жодного тиску вирішувати до якої спільноти вони належать.

Міжнародна змішана комісія з питань богословського діалогу між Католицькою і Православною Церквами пропонує керівникам усіх спільнот створити місцеві сумісні комісії або активно сприяти діяльності тих, які вже існують, щоб знаходити вирішення конкретних проблем і втілювати їх у атмосфері правди і любові, справедливості і миру. Якщо на місцевому рівні не можливо досягнути узгодження, то питання слід вирішувати змішаними комісіями вищого рівня [6, с. 124].

Недовіри легше позбутися, якщо обидві сторони засудять насьвітло там, де воно виявляється одною спільнотою проти іншої. Поглиблюючи прихильність віруючих щодо своєї церкви та її традицій, керівництво спільнот має завдання вчити їх уникати тиску, яким би він не був: фізичним, словесним чи моральним, а також всього, що може спричинити ненависть до інших віруючих та атеїстів і дотримуватися постулатів проголошених Конституцією України щодо права на свободу світогляду і віросповідання (ст. 35).

Для майбутньої ефективної співпраці церков, слід особливо зважати на підготовку майбутніх священиків і тих осіб, які так чи інакше будуть залучені до просвітницької діяльності. Їхня освіта повинна бути спрямована на позитивне ставлення до інших церков та давати правдиве й цілісне знання історії релігії, що сприятиме уникненню використання історії для полеміки.

Окрім того, варто уникати того, щоб світській верхівці було доручено практичне вирішення проблем, які є між Церквами або місцевими спільнотами. Значною мірою це стосується володіння або повернення у власність церковного майна. Це повинно ґрунтуватися не лише на набутому досвіді або тих чи інших юридичних принципах, але й слід зважати на всю складність пастирської ситуації та місцеві обставини [6, с. 126].

Незважаючи на існуючі проблеми, Церква в Україні сьогодні є одним з небагатьох суспільних інститутів, який виокремлюється значною довірою громадян. Тому Церква повинна чітко та відкрито виражати свою позицію щодо процесів, що відбуваються в суспільстві.

Активізація релігійної діяльності Церкви і прихильність до неї значної частини населення ставить питання про ролі Церкви у формуванні моралі та свідомості молодого покоління українців, тобто реалізації виховної та освітньої функції. Результати соціального опитування свідчать, що більшість опитаних вважають себе віруючими людьми. Більше третини невіруючих хотіли б виховувати своїх дітей релігійними. Поза сумнівом, ця частина респондентів усвідомлює моральний вибір релігійної віри, її значення для встановлення гармонійних відносин між людьми [7, с. 11].

Церква зараз бере активну участь, особливо на локальному рівні, у моральному вихованні української молоді. При церквах створюються релігійні та біблійні гуртки, катехитичні школи, проводяться реколекції (духовні науки) для молоді. На Заході України від недовго було розпочате викладання нового предмету – християнська етика, на якому вивчають основні канони і принципи християнства.

Надаючи пріоритетне значення духовним цінностям, релігійне вчення вказує також на необхідність соціального та медичного захисту як основи гармонійного існування людини в суспільстві. Церковні організації постійно реалізують масштабні проекти з духовної і матеріальної опіки та допомоги в догляді за особами, що перебувають у закладах соціального захисту: будинках престарілих, центрах для самотніх, будинках для сиріт, дітей із фізичними та розумовими вадами. Церква відкриває безкоштовні їдальні для бідних, медпункти та аптеки, притулки та дитсадки для сиріт, організовує літні табори,

різноманітні оздоровчі заходи для дітей із малозабезпечених сімей, надає гуманітарну допомогу пенсіонерам та ветеранам війни, біженцям з АТО. Значна благодійницька робота спрямована на оздоровлення дітей, що проживають у забрудненій після аварії на ЧАЕС зоні. З посиленням міжнародної співпраці збільшуються обсяги допомоги, що надходить від зарубіжних релігійних громад. Визначальним є те, що така діяльність здійснюється релігійними організаціями на постійній основі та в дедалі відчутніших масштабах.

Церква сьогодні чітко усвідомлює свою відповідальність за встановлення миру в світі, тому одним із основних напрямів своєї діяльності визначає військове капеланство. Допомога духовних осіб військовим не є новим явищем. Були капелани в армії царської Росії, в австрійському і польському військах. За радянських часів не могло бути військових капеланів, через властивий тодішньому режиму атеїзм, вороже ставлення до релігії та духовних потреб людини.

На жаль, в наші дні деякі з керівників військових частин і офіцерів не дооцінюють значення військового капеланства. У Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» (з поправками від 26 грудня 1993 р.) у розділі 4 статті 21 йдеться про те, що «командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужінні і виконанні релігійних обов'язків». Однак представники Церкви висловлюють думку, що чинне законодавство не зовсім чітко враховує значення військового капеланства, адже військовий священик, не беручи ніколи в руки зброю, проповідує любов до Батьківщини, мужність і здатність до опору, підтримує моральний і душевний стан військовослужбовців, піклується про поранених, хоронить мертвих, виконує обов'язки військового психолога тощо. Тому справа військового капеланства має величезне значення в діяльності Церкви. Сучасне душпастирство вимагає постійної присутності капеланів, які не тільки розуміють життя військових, але й здатні допомагати їм втілювати кращі християнські ідеали в реальному житті. Душпастирство у війську вимагає координації об'єднання в єдину церковну структуру для кращої реалізації завдань, обміну думками, співробітництва, для пошуків нових шляхів допомоги військовим. Це питання особливо актуальне сьогодні, коли в Україні триває війна на Сході.

За апостольською конституцією «*Spiritualium militum curae*» Військовий Ординаріат (основний керівний орган капеланів) має свою юридичну та ієрархічну структуру, що дає змогу ефективно організувати та координувати діяльність військових капеланів. Ця конституція також дає Ординарієві змогу створювати окрему семінарію, в якій навчатимуться семінаристи, які хочуть присвятити себе цьому

душпастирству, залучати монахів до капеланства, заохочує місцевих єпископів допомагати військовому Ординарієві.

Наразі відносини Церкви і Збройних сил України формуються на двосторонніх угодах тих чи інших видів військ та певної Церкви. У Православних і Греко-Католицьких Церквах є відповідальні за духовну допомогу українським військовим, і варто зазначити, що до своїх обов'язків вони ставляться дуже сумлінно. Очевидно настав час серйозно замислитися, яких форм набере капеланство у Збройних силах України. Адже капеланська служба – це необхідний стандарт для Збройних сил – членів НАТО, куди прагне потрапити Україна.

Серед різноманітних суспільних відносин, з урахуванням особливостей історичного шляху і реалій сьогодення, вагоме місце завжди займали і продовжують займати державно-церковні відносини – один із видів суспільних відносин, що характеризує рівень, глибину, характер взаємозв'язку Церкви, інших релігійних організацій з державою, ступінь їх інтеграції чи дезінтеграції [8, с. 91].

Україна в результаті реформування суспільних відносин прагне інтегруватися в світову економіку як держава капіталістична, але водночас на рівні культури і суспільної думки не повинна відмовлятися від історично властивого їй пошуку більш людських і морально виправданих норм людського співжиття, тому по-новому стало визначатися місце релігії в державі та суспільстві. Одним із виявів цього стали такі стосунки між державою і Церквою, які раніше не мали прецеденту. Зміна суспільних відносин, викликана зміною суспільного ладу на початку 90-х років, охоплювала зміну відносин між державою і релігією. Ми стали свідками двох зустрічних процесів: релігізація політики і політизації релігії [9, с. 106]. Вони мають багато виявів – доступ духовенства до засобів масової інформації, реальне існування свободи совісті та віросповідання в Україні, участь державних діячів у освяченні духовних святинь тощо. Це істотно розширило можливості безпосередньої участі Церкви в духовному відродженні суспільства.

Саме тому винятково важливим є всебічне осмислення ролі релігійного чинника у досягненні певних соціальних цілей. На сучасному етапі в Україні правовий характер взаємин Церкви і держави є режимом відокремлення. Він визначається Декларацією про державний суверенітет, Конституцією України, Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації». У цих нормативних актах закладений принцип відокремлення церкви від держави, школи від церкви. Таке твердження не свідчить про рівність суб'єктів державно-церковних відносин. Водночас «відокремлення» в жодному разі не може означати повної ізоляції, адже на цьому етапі розвитку

суспільних відносин держава і церква є такими інституціями, які не можуть існувати незалежно.

Церква і держава є автономними одна від одної. Натомість, це не виключає співпраці між ними у суспільній сфері. Держава і церква мають низку спільних інтересів у соціальній і культурній сферах (наприклад, захист родини, громадянського миру та громадянської безпеки, подолання злочинності та наркоманії), які можуть узгоджувати між собою.

Україна є світською державою, в якій жодні релігійні канони чи догми не є джерелами права і жодні релігії не впливають на становлення та функціонування державних органів чи посадових осіб, на систему державної освіти. П. Рабінович слушно зазначав, що світський характер держави передбачає розмежування сфер впливу церкви і держави. Держава мусить чітко окреслити у законодавстві межі свого втручання (межі впливу, сприяння, протидії) у діяльності релігійних та атеїстичних організацій з огляду на загальнолюдські цінності та права людини [10, с. 45].

Принцип відокремлення школи від церкви передбачає світський характер державної системи освіти та означає, що остання незалежна від релігійних організацій і має науковий світський характер, а навчально-виховний процес – вільний від втручання з боку релігійних організацій. У питаннях здобуття освіти громадяни України мають рівні права незалежно від світогляду, переконань та віросповідань.

Держава не бере на себе релігійне виховання громадян. Але це не означає, що у навчально-виховному процесі не можуть бути елементи релігійної освіти учнів і студентів. За рішенням ради навчального закладу священнослужителі можуть брати участь у навчально-виховному процесі, сприяти інтелектуальному і культурному розвитку молоді.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади й групи.

Слід зазначити, що державна політика в Україні не завжди відповідає чинним правовим нормам. Слабкість державно-церковної політики продемонстрував Закон України «Про свободу совісті і релігійні організації».

Цим законом не забезпечена рівноправність релігійних організацій, конфесій як суб'єктів цивільно-правових, адміністративних, фінансових чи інших відносин. Немає чіткого правового регулювання відносин, зокрема держави і церкви, школи і церкви. Незадовільно регулюються питання правового статусу релігійних організацій.

Під впливом низки історичних, політичних, богословських і соціальних чинників в Україні поширюються різні віросповідання, релігійні напрями, конфесії, які мають значну підтримку населення і вплив на суспільство. Зважаючи на таку ситуацію, потрібно відмовитись від визнання будь-якої конфесії як офіційної, тобто такої, що має певні юридичні, фінансові чи інші переваги. Жодна релігія не може бути визнана як обов'язкова. Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій і в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до віруючих інших віросповідань [11, с. 98].

Для покращення поліконфесійної ситуації, яка виникла в державно-церковних відносинах, і здійснення безконфліктної політики держави щодо релігійних інститутів керівним державним органам необхідно, враховуючи сучасне релігійне становище, дотримуватися основних принципів свободи совісті. Держава зобов'язана розширити і якісно вдосконалити законодавчу базу, яка регулює відносини релігійних інституцій з державою.

Державі потрібно знайти і обґрунтувати основних партнерів для державно-конфесійного діалогу (зокрема й законодавчого). В Україні на таку роль можуть претендувати найчисельніші Православні Церкви, а також представники інших конфесій, які мають найбільшу підтримку населення. Водночас слід зважати і на інтереси малочисельних громад. Окрім того, необхідно здійснювати суворий контроль за діяльністю закордонних месіонерів: і тих, що займаються проповідництвом і поширенням нетрадиційних культів із різних нетрадиційних об'єднань, і релігійних центрів, які активно пропагують нехарактерні для України релігійні вірування, формують недовіру до традиційних духовних цінностей українського народу, чинять моральне та психологічне насилья над особистістю, принижують гідність дитини, намагаються виховати її як покірному виконанню чужої волі [12].

Натомість держава повинна всіляко підтримувати екуменічні процеси внутрішнього характеру, які передбачають взаємодію, співпрацю й об'єднання церков.

Висновки. В сучасному світі відбувається переосмислення й нове сприйняття основних людських цінностей, які є основою прав і свобод людини, її духовного суверенітету. До таких належать свобода релігії й віросповідання, що перебуває у взаємозв'язку зі світоглядними основами буття людини і є природним невідчужуваним правом кожної людини на вільний, узгоджений із власною совістю вибір духовних цінностей і світогляду.

Попри всю складність та неоднозначність процесів релігійно-церковного життя українське суспільство усвідомлює необхідність утвердження духовних цінностей і послідовного відстоювання цивілізованих підходів щодо релігійно-церковних потреб.

Аналіз процесів, які відбуваються в сучасному релігійному середовищі України, свідчить про: стрімке зростання кількості релігійних організацій; інтеграцію населення в різні спектри церковної діяльності; розширення соціальної сфери, де присутність церков та релігійних спільнот є дедалі більш відчутною; пом'якшення гостроти конфліктів між Церквами, зумовлене насамперед вдосконаленням механізмів вирішення суперечностей; активізацію екуменічного руху; серйозний вплив соціально-політичної ситуації на окремі аспекти суспільно-релігійного життя; активізацію державно-церковних відносин.

Сьогодні можна констатувати, що європейська цивілізація на шляху занепаду. Поширення бездуховності спостерігається у масовому розповсюдженні таких вад, як гомосексуалізм, руйнація християнської сім'ї, швидке зменшення кількості населення Європи, що може позначитися на моральності нашого суспільства.

Церкви повинні зосередити свої зусилля на відродженні моральних цінностей і духовності нашого суспільства. Духовні цінності повинні бути пріоритетом над матеріальними.

-
1. Гринів О. Національно-духовне відродження: історія і сучасні проблеми / О. Гринів. – Львів: Місіонер, 1999.
 2. Панас К. Історія Української Церкви / К. Панас. – Львів: НВП «Трансінтех», 1998. – 159 с.
 3. Дума З. Чим вимощена дорога до храму / З. Дума // Народне слово. – 1992. – 13 червня.
 4. Филинович Л. Поширення нових релігійних течій і рухів в Україні / Л. Филинович // Релігійна свобода: наук. щорічник. – Вип. 4. – К., 2000. – С. 94–97.
 5. Єленський В. Українське суспільство і секти / В. Єленський // Людина і світ. – 1998. – № 9. – С. 9–12.
 6. Гриневич В. Минуле залишити Богові. Унія та уніатизм в екуменічній перспективі / В. Гриневич. – Львів: Свічадо, 1998. – 255 с.
 7. Дудар Н. П. Нові релігійні течії: український контекст (огляд, документи, переклади) / Н. П. Дудар, Л. О. Филипович. – К.: Наук. думка, 2000. – 132 с.
 8. Релігієзнавчий словник / за ред. А. Колодного і Б. Ломовика. – К.: Четверта хвиля, 1998. – 392 с.
 9. Історія релігії в Україні. Праці XII Міжнародної наукової конференції (Львів, 20–24 травня 2004 року). – Львів: Логос, 2004. – Кн. II.

10. Рабінович П. В. Свобода віро визначення та проблеми її державного забезпечення в Україні / П. В. Рабінович // Права людини в Україні. – 1996. – № 15. – С. 43–48.

11. Коментар до Конституції України. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1996. – С. 98.

12. Закович М. Духовність та місце релігієзнавчої освіти в її формуванні / М. Закович // Релігійна свобода: наук. щорічник. – К., 2002. – Вип. 5. – С. 103–106.

Новиков В. В. История становления религиозно-церковной жизни украинского общества

Проанализировано историю развития религиозной ситуации в Украине. Отмечено, что за времена существования тоталитарного режима среди населения насаждались атеистические взгляды и молодое поколение воспитывалось безбожным.

Установлено, что духовное возрождение украинской нации началось с момента провозглашения независимости Украины и характеризовалось увеличением религиозных общин и легализацией греко-католической церкви. Обращено внимание на полеконфессиональную ситуацию в Украине и попытки со стороны конфессий достигнуть единства среди христианских церквей, однако положительного результата нет.

Отмечена необходимость исправления сложной экуменической ситуации в Украине с помощью милосердия, веротерпимости и справедливого отношения между католиками и христианами, а также усовершенствовать законодательство, которое регулирует отношения религиозных организаций с государством и осуществляет поддержку экуменической инициативы внутреннего характера.

Ключевые слова: *религиозная ситуация, духовное возрождение, религиозная община, свобода вероисповедания, полеконфессиональная ситуация, экуменическая ситуация, капеланство.*

Novikov V. V. The history of religious and church life of Ukrainian society

The article analyzes the history of the development of the religious situation in Ukraine. The religious life of Ukrainians is divided into 4 periods: pre-Christian, Christian, the period of confrontation between Christians state atheism and modern. It is noted that at the time of the totalitarian regime among the population was spread atheistic views and the younger generation was brought up in the spirit of godlessness. It is indicated that during the Communist regime there was a certain ambivalence in the attitude of the regime towards religion in General and the presence of two trends. On the one hand it was a fundamental position, which was characterized by the attitude to religion as a hostile ideology and on the other hand, the pragmatic tendency, which was based on the differentiation of religious organizations, depending on their degree of willingness to support the political activities of the authorities.

Spiritual revival of the Ukrainian nation began with the proclamation of Ukraine's independence, and was characterized by the increase of religious communities and the legalization of the Greek Catholic Church. There is the necessity to repair complex Ecumenical situation in Ukraine with the help of charity, toleration and fair treatment of Catholics and Orthodox.

The focus is on charitable activities of religious organizations, which are constantly implementing large-scale projects of spiritual and material care and assistance to the needy in nursing homes, orphans, opened soup kitchens, conduct recreational activities for children from low-income families, refugees from the ATO zone.

It is stressed the importance of improving legislation that regulates the relations of religious organizations with the state and the need to support Ecumenical initiatives at home.

Key words: *religious situation, spiritual revival, religious community, religious freedom, multidenominational situation, Ecumenical situation, chaplaincy.*

Стаття надійшла 24 березня 2015 р.

УДК 34(094):340.13

В. М. Пастернак

ХРИСТІЯНСЬКІ ЗАСАДИ СУДОЧИНСТВА ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАЛУЗЯХ ПРАВА

Розглянуто теоретико-правове обґрунтування ціннісної природи принципів християнських засад судочинства. Аргументовано твердження, що християнська парадигма є не тільки основою створення норм позитивного права, а й підставою їх застосування. Наведено класифікацію християнських засад, що закріплені у процесуальних кодексах України. Визначено, що християнські засади позитивного права становлять систему, яка містить такі універсальні засади: справедливість; верховенство права; рівність; законність; свобода; правосуддя; визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності найвищою соціальною цінністю; непорушність прав і свобод людини; презумпція невинуватості; непорушність права власності тощо.

Ключові слова: *християнство, судочинство, процесуальна галузь права, принципи права.*

Постановка проблеми. Чільне місце в ієрархії джерел релігійно-правових систем належить положенням, які викладені у священних книгах релігії, на доктринах якої ґрунтується ця система. Не виняток і християнство. Особливе значення для кожного християнського

релігійного об'єднання мають приписи священної книги цієї світової релігії – Біблії, яка є збірником багатьох творів, написаних різними авторами в різні епохи. Релігієзнавці зазначають, що Біблія, окрім релігійно-філософських та етичних принципів, історичних хронік, містить також конкретні юридичні норми. І це зрозуміло, адже в давнину правові, моральні і релігійні норми взаємодіяли набагато тісніше, ніж сьогодні, а інколи навіть і збігалися.

Стан дослідження. Теоретико-правовим аспектам взаємодії права та релігії в суспільних відносинах присвячені роботи А. Баумейстера, В. Васильчука, Г. Вдовиної, Д. Вовка, О. Данильяна, Р. Дворкіна, Т. Занфірової, Є. Євграфової, А. Козловського, В. Кузнецова, Л. Корчєвої, О. Костенка, С. Легуши, М. Лечук-Хмари, С. Максимова, С. Рабіновича, Є. Романюка, С. Сливки, М. Тур, В. Шафірова, Х. Харта, Х. Хвойницької, Л. Фуллера.

Мета статті – комплексно дослідити загальнотеоретичні та методологічні аспекти християнських засад судочинства.

Виклад основних положень. У сучасному релігієзнавстві християнські засади розглядають у контексті християнських цінностей. Г. Пирог зауважує на тому, що в християнській аксіології не існує однозначного підходу до визначення структури цінностей. Однозначним є лише визнання пріоритету релігійних, власне християнських, цінностей над іншими.

За наявності в християнській теології поділу цінностей на власне релігійні або духовні, що належать до трансцендентного світу, і «людські», що необхідні лише в земному житті, паралельно проводиться лінія щодо визнання цінними всіх виявів буття, зокрема й матеріальних, як результатів Творіння Божого.

На основі аналізу християнських етичних концепцій виокремлено дві групи специфічних релігійних цінностей. Перша група – це християнські «цінності-цілі» – те, до чого прагне віруюча людина. До них належать «Царство небесне», безсмертя душі тощо. Друга група з класу релігійних цінностей – це «цінності-засоби», за допомогою яких християнин прагне досягти мети. До цього класу належать релігійна віра, церковні обряди й ритуали, нав'язані церквою чесноти тощо [1, с. 9].

Аксіологія християнства, як зазначає Ю. Гаранов, може бути досліджена в різних напрямках, що пов'язано з тими або іншими групами цінностей, які містить ця релігія. Дослідник пропонує таку класифікацію цінностей християнства:

1) релігійно-онтологічні цінності (Бог, буття, природа як утворення Бога) – субстанції, наділені вищою або особливою

духовною значущістю щодо виникнення світу, буття в його різних формах;

2) релігійно-антропологічні цінності (людина, душа, свобода волі, віра, надія, любов, благодать, порятунок тощо) – це субстанції, якості й орієнтири внутрішнього буття особистості, що пов'язують її з Богом, порятунком, удосконаленням;

3) релігійно-етичні цінності (благо, любов до ближнього та свого ворога, непотівлення злу, прощення, страждання, мучеництво, святість, чеснота) – сукупність релігійних чеснот, етичних норм і моральних принципів, необхідних для духовного розвитку особистості вірянина;

4) релігійно-естетичні цінності (краса як вираження Бога у світі, прекрасне як форма добра) – наділені сакральним, містичним змістом вищі якості чуттєво-образного ставлення людини до світу;

5) релігійно-когнітивні цінності (Священне писання, молитовні практики) – джерела одержання містичного знання й досвіду, що сприяють знаходженню Порятунку;

6) релігійно-символічні цінності (ікона, богослужіння, молитва, обряди й ритуали) – матеріальні й візуальні об'єкти, що сприяють встановленню зв'язку людини з божественним, вищим світом;

7) релігійно-соціальні цінності (церква, християнська громада, соборність, держава, людство) – форми соціальної спільності, принципи об'єднання людей, за допомогою яких люди долучаються до Бога, засвоюють моральні закони, усвідомлюють духовний зв'язок з іншими людьми [2, с. 50–51].

У праві існує класифікація принципів, розроблена в теорії держави й права.

Дотримуємося найпоширенішої та правильної, на наш погляд, класифікації християнських засад позитивного права, згідно з якою диференціація здійснюється за сферою їх дії на такі види:

1) загальні християнські засади позитивного права, що поширюються на всю систему права та визначають його характер і зміст (справедливості, верховенства права, рівності, законності, свободи, правосуддя);

2) міжгалузеві християнські засади позитивного права, що охоплюють дві або більше галузі права (рівності перед законом та судом, досудового вирішення спорів, мирової угоди);

3) галузеві християнські засади позитивного права, що мають значення лише для конкретної галузі права (забезпечення раціонального використання й охорони земель; забезпечення прав та інтересів спадкоємців; побудова сім'ї на взаємній любові, повазі,

дружбі, взаємодопомозі в регулюванні сімейних відносин за домовленістю (договором));

4) інституціональні християнські засади, що поширюють свою дію на окрему групу суспільних відносин у межах певного правового інституту (належне виконання цивільних обов'язків).

Християнські засади позитивного права становлять систему, яка містить такі універсальні засади: справедливість; верховенство права; рівність; законність; свобода; правосуддя; визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності найвищою соціальною цінністю; непорушність прав і свобод людини; презумпція невинуватості; непорушність права власності тощо.

Водночас цей перелік християнських засад позитивного права не є вичерпним.

Для найбільш повного забезпечення реалізації християнських засад позитивного права потрібна їх безпосередня формалізація в текстах нормативно-правових актів. Закріплення християнських засад позитивного права у правових приписах значно полегшує їх використання в процесі застосування права, даючи змогу уникнути неоднозначних трактувань закону.

Закріплення християнських засад позитивного права є гарантією їх дотримання нарівні зі законом. Законодавче закріплення цих традиційних морально-етичних категорій є показником культури й гуманізації всього права.

Аналізуючи вплив християнства на правові норми, О. Останін залежно від домінування ролі християнських цінностей виокремлює дві групи норм:

1) сформовані суто під впливом християнських догм (шлюбно-сімейні, кримінальні, трудові);

2) створені суто під загальним релігійним впливом (право громадян, призваних на військову службу, проходити альтернативну службу, якщо їхні погляди суперечать релігійним переконанням) [3, с. 136–137].

Розглядаючи значення релігійного впливу на правову систему України, Д. Вовк зауважує, що наша держава належить до християнських країн, з огляду на її історичний розвиток, який пов'язаний із впровадженням християнських етичних орієнтирів, зокрема в державно-правовій дійсності. Це дає змогу стверджувати про важливість для українського суспільства загальноєвропейських державно-правових цінностей: прав людини, верховенства права, поділу влади і здатності до утвердження цих цінностей як відправних засад вітчизняного права [4, с. 173].

Християнські засади, які містяться в релігійних нормах, на відміну від усіх інших соціальних норм, викладені в книгах Святого Письма. Справді, у книгах Біблії викладено такі вимоги і приписи, яким властиві ознаки юридичних норм, зокрема цивільно-правових, кримінально-правових і процесуальних. Окремі норми встановлюють відповідальність за злочин проти особи, приватної власності тощо, виконання яких забезпечується правовими засобами. Наприклад, встановлено жорстку санкцію покарання смертю для тих, хто *«вдарить батька чи матір свою»* (Вих. 21, 15, 17; Лев. 20:9). Таку ж кару встановлено за вбивство, ворожіння, статевий зв'язок із рідними тощо.

Християнські засади позитивного права не мають уніфікованого й системного характеру, а відображені в різних положеннях Старого й Нового Завіту. Наприклад, у книгах П'ятикнижжя Мойсея акцентовано на різних галузевих засадах і нормах права. У другій книзі Мойсея «Вихід» відображено засади й норми кримінального права, у книзі «Левіт» – цивільного права, а в книзі «Числа» – шлюбно-сімейного права.

У Посланні Петра до филип'ян наголошується, що *«усе, що лиш правдиве, що чесне, що справедливе, що чисте, що любе, що шанобливе, коли якась чеснота чи що-будь похвальне, – про те думайте! Чого ви навчилися, що прийняли, що почули та бачили в мені – те чиніте, і Бог миру буде з вами»* (Фил. 4:8; 4:9). Із цього положення вбачаємо необхідність використання й застосування міжнародних стандартів у всіх сферах права (права людини, верховенства права, судочинства тощо). Фактично усі основні засади права (свобода, відповідальність, справедливість) у своїй ціннісній основі є християнськими проблемами.

Правові погляди завжди пов'язані з моральними ідеалами. Справедливість є первинною вимогою професійної діяльності будь-якого юриста. Нагадаємо, що поняття «юстиція» означає «справедливість» [5, с. 578]. Відтак логічно діяльність юриста вважати втіленням справедливості. Саме тому в Євангелії від Матвія зазначено: *«Відійдіте від мене, ви, що чините беззаконня!»* (Мт. 7:23). Виконуючи роль охоронців закону, слідчі, прокурори, судді насамперед повинні бути прикладами й еталонами справедливого та неухильного його дотримання: *«Ти любиш справедливість і ненавидиш беззаконня»* (Пс. 45:8); *«Право й справедливість – основа твого трону, ласка й вірність ідуть перед тобою»* (Пс. 89:15); *«Благословенне бо дерево, що справедливістю служить»* (Муд. 14:7); *«І ділом справедливості мир буде, а плодом справедливості – спокій та безпека довічна»* (Іс. 32:17); *«Горе вам, книжники й фарисеї, лицеміри, що даєте десятину з м'яти, кропу*

і кмину, а занедбуєте, що найважливіше в законі: справедливість, милосердя і віру. І те слід робити, і того не слід лишати» (Мт. 23:23).

У Посланні Павла до галатів є вимога необхідності належного правового регулювання судової діяльності: *«Було б інакше, якби дано закон, який міг би оживляти – тоді справді від закону було б оправдання»* (Гал. 3:21). Слід зауважити, що упродовж останніх 20 років чимало уваги приділялося формуванню системи судочинства та увідповіднення її міжнародним стандартам.

У Старому і Новому Завіті зауважено на досудовому вирішенні спорів: *«Кожну велику справу вони принесуть до тебе, а кожну малу справу – розсудять самі»* (М1 18:22). У Біблії пропонується не доводити справу до суду, якщо можна вирішити всі спірні питання самостійно: *«Мирися з твоїм противником швидко, коли ти ще з ним у дорозі, щоб противник часом не віддав тебе судді, а суддя возному, щоб тебе не кинули в темницю»* (Мт. 5:25). Право на досудовий розгляд спорів конкретизовано і в законодавстві України.

Конституційний Суд України у рішенні в справі про досудове врегулювання спорів зазначив, що право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. Це може бути передбачено цивільно-правовим договором, коли суб'єкти правовідносин добровільно обирають засіб захисту їхніх прав. Досудове врегулювання спору можливе також за волевиявленням кожного з учасників правовідносин і за відсутності в договорі застереження щодо такого врегулювання спору. Отже, обрання певного засобу правового захисту, зокрема й досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, з огляду на власні інтереси, його використовує [6].

У господарському процесі сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою (ч. 1 ст. 5 ГПК України).

У ч. 1 ст. 5 КАС України передбачено право сторін повністю або частково врегулювати спір на основі взаємних поступок. Примирення сторін може стосуватися лише прав та обов'язків сторін і предмету адміністративного позову.

Навіть на стадії апеляційного провадження адміністративної справи позивач може відмовитися від адміністративного позову, а сторони можуть примиритися в будь-який час до закінчення апеляційного розгляду (ч. 1 ст. 194 КАС України).

У податкових правовідносинах процедура адміністративного оскарження вважається досудовим порядком вирішення спору (ч. 3 п. 56:18 ст. 56 Податкового кодексу України).

Центральними категоріями біблійної реальності є суд і судова діяльність. У Старому Завіті зазначено: *«Я знаю, що Господь бідному вчинить правосуддя, і заступиться за право вбогих»* (Пс. 139:13); *«За браком правосуддя не один гине»* (Пр. 13:23); *«Чинити правосуддя – праведному радість, а лиходіям жах»* (Пр. 21:15); *«У спірних справах будуть суддями. Судитимуть за моїм правом»* (Єз. 44:24).

Християнське розуміння суду кардинально відрізняється від світського суду. Для цього, як наголошує Д. Вовк, є дві основні причини: по-перше, суд як фінал людського життя, коли кожен одержить за справами своїми (*«Не судіте, щоб вас не судили; бо яким судом судите, таким і вас будуть судити, і якою мірою міряєте, такою і вам відміряють»*) (Мт. 7:1, 7:2); по-друге, уявлення про Бога як Суддю і про життєвий шлях як тяжбу, яка буде вирішена, зокрема на посмертному суді [7, с. 13].

У Біблії зазначено, що суд як Божа справа функціонує для врегулювання спорів у сфері дотримання моральних заповідей: *«Діла рук його – правда й правосуддя, всі заповіді його – непорушні»* (Пс. 111:7).

Незалежність та самостійність суду з погляду християнських норм – це основний принцип під час вирішення судової справи. Ці принципи закріплено на конституційному рівні – у ст. 126 Конституції України: *«незалежність і недоторканність суддів гарантуються Конституцією і законами України. Вплив на суддів у будь-який спосіб забороняється»*. У ч. 1 ст. 6 Закону України *«Про судоустрій та статус суддів»* зазначено, що суди здійснюють правосуддя самостійно. Здійснюючи правосуддя, суди є незалежними від будь-якого незаконного впливу. Суди здійснюють правосуддя на основі Конституції і законів України, забезпечуючи водночас верховенство права.

У часи Мойсея судів і чиновників зобов'язували сумлінно виконувати службові обов'язки, не вчиняти корупційних дій, дотримуватися принципу рівності, надаючи їм таку настанову: *«не викривлятимеш законів, не вважатимеш на особу й не братимеш дарунків, бо дарунки засліплюють очі мудрих і викривляють слова справедливих»* (Втор. 16:19). Зазначені положення відображено в Законі України *«Про судоустрій та статус суддів»*. Суддя згідно з ч. 1 ст. 54 зобов'язаний *«своєчасно, справедливо та безсторонньо розглядати і вирішувати судові справи відповідно до закону з дотриманням засад і правил судочинства; виявляти повагу до учасників процесу; виконувати вимоги та дотримуватися обмежень, встановлених Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції»*.

Законність також належить до основних принципів судочинства, адже в Посланні Петра до римлян зазначено, що *«бо і до закону гріх»*

був у світі, але гріх не рахується, коли нема закону» (Рим. 5:13). Законодавець передбачає, що суд під час вирішення справи бере до уваги принцип законності, згідно з яким: 1) вирішує справи відповідно до Конституції та законів України, а також міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; 2) застосовує інші нормативно-правові акти, прийняті відповідним органом на підставі, у межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією та законами України (ч. 1 ст. 9 КАС України).

Сучасний принцип інстанційності судів, згідно з положеннями процесуального законодавства, передбачає можливість вирішити спір та переглянути його в апеляційному й касаційному порядку (ст. 20 КАС України, ст. 33 КПК України).

Необхідність перегляду або розгляду справи вищою інстанцією, забезпечення законності, обґрунтованості ухвалених рішень та відновлення справедливості виникає з біблійного положення: *«Коли тобі буде занадто важко розсудити справу між душогубством і душогубством, між позовом і позовом, між раною і раною – будь-які спірні справи в ваших містах... прийдеши до священників-левітів і до судді, який буде на ту пору, та й звернешся до них по пораду, а вони об'являть тобі судовий вирок»* (Втор. 17:8, 17:9).

Важливою християнською засадою судочинства визначено принцип рівності: *«коли судите, не зважайте на лице; вислухайте так малого, як і великого; нікого не страхайтеся»* (Втор. 1:17); *«не будеш потурати вбогому в його позові»* (Вих. 23: 3); *«не перегинай суду на бік вбогого свого в його позові»* (Вих. 23:6). Саме тому у ст. 9 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» визначено, що правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак. Цей принцип відображено в засадничих положеннях ЦПК України (ст. 5), КАС України (ст. 10) та КПК України (ст. 9).

До основних засад у контексті правосуддя належить також встановлення об'єктивної істини. Істина (правда) має надзвичайно ціннісний аспект і в правовому, і в християнському значенні. Ідея утвердження правди в судовому процесі пронизана у християнських текстах Старого і Нового Завітів.

Важлива роль у біблійних текстах належить обов'язку свідків надавати правдиві покази в судовому процесі: *«Не свідкуй неправдиво на свого ближнього»* (Вих. 20:16); *«Не будеш розносити неправдивих погослок. Не покладеши руки своєї з несправедливим, що бути свідком*

неправди» (Вих. 23:1); «Не будете неправдиво заперечувати, і не будете говорити неправдиво один на одного» (Лев. 19:11); «Не свідчи неправдиво проти твого ближнього» (Чис. 5:20); «Хто звістує правду – чинить справедливість; ложний свідок – ошуканство» (Пр. 12:17); «Лукавий свідок глузує з правосуддя, а уста грішників пожирають беззаконня» (Пр. 19:28); «Мої уста не говоритимуть неправди, брехні язик мій не промовить» (Йов. 27:4); «Правдивий свідок неправди не говорить; фальшивий свідок брехнями дихає» (Пр. 14: 5); «Твоїми заповідями я став розумний, тому й ненавиджу всяку неправдиву стежку» (Пс. 119:104); «Неправдомовний свідок не уникне кари; хто дихає брехнею, той загине» (Пр. 19:9).

Ці принципи законодавець зафіксував у нормах процесуальних законів. Свідок зобов'язаний дати правдиві показання про відомі йому обставини (ч. 2 ст. 50 ЦПК України та ч. 5 ст. 65 КАС України). Свідок зобов'язаний давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду (п. 2 ч. 2 ст. 66 КПК України).

Зауважимо на присязі свідка говорити правду («Не клянись неправдиво» (Мт. 5:33); «Не свідкуй неправдиво» (Мр. 10:19); «Не говоріть неправди одне одному» (Кол. 3:9); «Не говоріть неправди проти правди» (Як. 3:14), «Ми говоримо неправду й не чинимо правди» (2 Ів. 1:6) і не спотворювати правду («Нехай відступить від неправди кожен» (2 Тим. 2:18)).

Ці християнські положення відображено у процесуальних кодексах України. У ч. 5 ст. 180 ЦПК України зазначено, що «головуючий під розписку попереджає свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання і відмову від давання показань та приводить його до присяги: «Я, (ім'я по батьковій прізвище), присягаю говорити правду, нічого не приховуючи і не спотворюючи». Текст присяги підписується свідком». Аналогічне положення є у ч. 3 ст. 141 КАС України. У п. 2 ч. 2 ст. 66 КПК України визначено обов'язок свідка «давати правдиві показання під час досудового розслідування та судового розгляду». Крім того, в ч. 2 ст. 352 КПК України зазначено, що свідок складає присягу такого змісту «присягаю говорити суду правду і лише правду».

Крім того, наголошується на обов'язку суду встановити об'єктивну істину, зважаючи на покази свідків: «Судді ж нехай розберуть добре; і як виявиться, що свідок той – свідок неправдивий і що він свідчить неправдиво проти свого брата» (Втор. 19:18).

За завідомо неправдиві показання або за відмову від давання показань з непередбачених законом підстав свідок несе кримінальну відповідальність (ч. 8 ст. 65 КАС України).

У разі надання неправдивих свідчень свідком під час судового розгляду передбачено перегляд справ: *«Поверніться назад до суду, бо оці зробили на неї неправдиве свідчення»* (Дан. 13:49). Це положення відображено у ст. 245 КАС України та ст. 361 ЦПК України, а саме передбачено як підставу для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами встановлення вироком суду, що набув законної сили, завідомо неправдивих показань свідка, що призвело до ухвалення незаконного або необґрунтованого рішення.

У сучасний період не втратили актуальності закріплені в законах Мойсея питання оцінки доказів з огляду їх належності, допустимості, достовірності та достатності для вирішення конфліктів у судовому процесі. Наголошуються на необхідності множинності доказів для об'єктивного вирішення спору: *«Не має вартости один лише свідок проти кого-небудь на будь-який переступ, чи на будь-який злочин, чи будь-яку провину, що ними хтось ізгрішить: на слово двох свідків або на слово трьох свідків справа стане чинною»* (Втор. 19:15).

Встановлення істини (правди) – це принцип і мета будь-якої сучасної процесуальної галузі права. У судовому кримінальному процесі, як зазначає В. Нор, «досягнення мети доказування – істини – є необхідною умовою вирішення завдання кримінального судочинства, оскільки без правильного пізнання того, що відбувалося в дійсності, не можна розкрити злочин і викрити винних у його вчиненні та притягти їх до відповідальності» [8].

Кінцевим етапом судового розгляду справ є ухвалення законного й обґрунтованого рішення. Відповідно до ч. 3 ст. 213 ЦПК України обґрунтованим є рішення, ухвалене на основі повно і всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні. Це виникає з «моделі» першого судового розгляду, який продемонстрував Бог в Едемі. Всевишній виніс свій вердикт Адаму та Єві лише після того, як вислухав «покази» обох [9, с. 200]. Крім того, у Євангелії від Івана зауважено на тому, що *«Чи дозволяє наш закон засуджувати чоловіка, не вислухавши його спершу та й не довідавшись, що він робить?»* (Ів. 7:51). Також зазначено: *«Розсудім разом, що є справедливе, і визнаймо між нами, що є добре»* (Йов. 34:4), а також *«Судді ж нехай розберуть добре»* (Втор. 19:18). Саме тому обов'язком судді є повно і всебічно з'ясувати обставини справи ще до винесення рішення у справі.

Право на судовий захист є конституційною гарантією прав і свобод людини та громадянина, а обов'язковість виконання судових рішень – складова права на справедливий захист. У Євангелії

зазначено, що «...об'являть тобі судовий вирок. Тоді зробиш згідно з вирокком, який об'являть». Із цього біблійного положення вбачаємо, що виконання рішення суду є однією із складових християнських засад сучасного позитивного права.

Висновки. Християнські засади позитивного права становлять систему, яка містить такі універсальні засади, як: справедливість; верховенство права; рівність; законність; свобода; правосуддя; визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності найвищою соціальною цінністю; непорушність прав і свобод людини; презумпція невинуватості тощо. Водночас наведений перелік християнських засад судочинства не є вичерпним.

За своїм змістом Біблія є джерелом християнських засад позитивного права. Порівняльний аналіз окремих положень Нового Завіту і норм Конституції України, норм вітчизняного кримінального, цивільного, сімейного, кримінально-процесуального і цивільно-процесуального права свідчить про те, що окремі тези Біблії в тій чи іншій формі відображено в чинному вітчизняному законодавстві. Перехід до правового суспільства та розбудову незалежної держави неможливо здійснити без тлумачення й застосування основних християнських засад позитивного права.

1. Пирог Г. В. Ціннісна природа релігії (аксіологічний аналіз християнства): автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. філос. наук: 09.00.11 / Г. В. Пирог; Ін-т філос. ім. Г. С. Сковороди НАН України. – К., 2005. – С. 18.

2. Гаранов Ю. С. Христианские ценности в современном отечественном кинематографе: философский анализ: дис. ... канд. филос. наук: 24.00.01 «Теория и история культуры» / Юрий Сергеевич Гаранов; Астрахан. гос. ун-т. – Астрахань, 2014. – 172 с.

3. Останин А. В. Роль христианства в государственно-правовом развитии Российской Федерации, или Крещение Руси 1000 лет спустя / А. В. Останин // Вестник Омского университета. – 2006. – № 2. – С. 135–137.

4. Вовк Д. О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення: монографія / Д. О. Вовк. – Х.: Право, 2009. – 224 с.

5. Карабан В. І. Англійсько-український юридичний словник: понад 75 тисяч слів та словосполучень юридичної підмови та близько 160 тисяч українських перекладних відповідників. – Вінниця: Нова кн., 2004. – 1088 с.

6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю «Торговий Дім «Кампус Коттон клуб» щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) від 9 липня 2002 р. № 15-рп/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 28. – Ст. 93.

7. Вовк Д. О. Суд як феномен біблійної правової реальності: окремі аспекти розуміння / Д. О. Вовк // Юрист України. – 2012. – № 4 (21). – С. 12–18.

8. Нор В. Т. Истина у кримінальному судочинстві: ідея, догма права, реалізація / В. Т. Нор // Часопис Національного університету «Острозька академія». Сер. «Право». – 2010. – № 2. – С. 1–2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lj.oa.edu.ua/articles/2010/n2/10nvtldr.pdf>.

9. Сандуленко А. Библийские ценности судебной деятельности и их отображение в гражданском судопроизводстве Украины / А. Сандуленко // Юридичний вісник. – 2014. – № 1. – С. 198–203.

Пастернак В. Н. Християнские принципы судопроизводства и их отражение в процессуальных отраслях права

Рассмотрены теоретико-правовое обоснование ценностной природы принципов християнских принципов судопроизводства. Аргументировано утверждение, что християнская парадигма является не только фундаментом создания норм позитивного права, но и основанием их применения. Приведена классификация християнских принципов, которые закреплены в процессуальных кодексах Украины. Определено, что християнские основы позитивного права составляют систему, которая содержит такие универсальные принципы: справедливость; главенство права; равенство; законность; свобода; правосудие; признание человека, его жизни и здоровья, чести и достоинства высшей социальной ценностью; незыблемость прав и свобод человека; презумпция невиновности; незыблемость права собственности и т. д.

Ключевые слова: християнство, судопроизводство, процессуальная отрасль права, принципы права.

Pasternak V. M. Christian principles of legal proceedings and their reflection in the procedural branches of law

The article deals with the theoretical and legal substantiation of the valuable nature of the principles of the Christian bases of legal proceedings. It is proved that the Christian paradigm is not only the foundation of establishing norms of positive law but the basis of their application.

The classification of the Christian principles fixed in the procedural codes of Ukraine is given. The Christian principles of positive law is a system that contains the following universal principles: fairness; the rule of law; equality; legality; freedom; justice; recognition of human life and health, honor and dignity as the highest social value; inviolability of human rights and freedoms; presumption of innocence; inviolability of ownership, etc. The most complete implementation of the Christian principles of positive law requires their direct formalization in the texts of normative-legal acts. Consolidation of the Christian principles of positive law in legal instructions greatly facilitates their use in the process of applying law, allows avoiding ambiguous interpretation of the law.

The Bible is considered as the source of the Christian principles of positive law. The comparative analysis of the provisions of the New Testament and the norms of the Constitution, norms of the domestic criminal, civil, family, procedural

criminal and procedural civil law shows that some theses of the Bible are reflected in the current legislation of Ukraine.

However, the Christian principles of positive law do not have a unified and systematic nature; they are reflected in the various provisions of the Old and New Testament. For example, the books of the Pentateuch of Moses contain various principles and rules of law. The second book of Moses «Exodus» reflects the principles and norms of criminal law, the book «Levit» concerns civil law, and the book «Number» – family and marital law. Therefore, the transition to the legal society and the development of the state is impossible without interpretation and application of fundamental principles of positive law in the norms of positive law.

Key words: *Christianity, proceedings, procedural branches of law, principles of law.*

Стаття надійшла 14 травня 2015 р.

УДК [378.09 + 351.746.1](477)

Н. Я. Рудий

РЕФОРМУВАННЯ ВІДОМЧОЇ ОСВІТИ МВС УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ПОЛІТИКИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ У ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ

Досліджено проблему реформування відомчої освіти Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) і вибір оптимальної системи підготовки фахівців для підрозділів міліції (поліції). Проаналізовано положення Стратегії розвитку та Концепції реформування органів внутрішніх справ України. Вказано на об'єктивні причини незадовільного становища органів внутрішніх справ і шляхи їх подолання. Визначено позитивні вітчизняні та закордонні напрацювання у сфері підготовки правоохоронців і можливості їх використання в Україні.

Ключові слова: *міліція, поліція, реформа, Концепція, Стратегія, відомча освіта, національна безпека.*

Постановка проблеми. Реформування органів внутрішніх справ України та міліції зокрема – пріоритетне для розбудови Української держави з часу її відновлення – 24 серпня 1991 року. Але після кривавих подій лютого 2014 року реформа правоохоронної системи стала наріжним каменем розвитку Української держави, а отже – питанням національної безпеки. Відомча освіта МВС України є складовою правоохоронної системи і для належного функціонування

потребує усунення негативних явищ, які з тих чи інших причин (як правило, об'єктивно зумовлених) вплинули на її формування.

Стан дослідження. Питання реформування органів внутрішніх справ України охоплює ґрунтовну історіографію. Найбільш цікаві, на наш погляд, праці О. М. Бандурки [1], О. Н. Ярмиша [5], І. В. Зозулі [8], О. А. Прилуцької [7] та ін.

Мета статті – здійснити ретельний аналіз причин, що призвели до негативних явищ у відомчій освіті МВС України, та розробити шляхи їх усунення для проведення якісної реформи в цій галузі, зберігши її позитивні напрацювання; на основі Стратегії розвитку та Концепції реформування органів внутрішніх справ України розробити базу, спеціальну (середній рівень) і вищу професійну підготовку працівників міліції (поліції), використовуючи як основу діючу систему відомчих вищих навчальних закладів; на основі сучасних міжнародних і вітчизняних наукових напрацювань сформувані дієву модель підготовки висококваліфікованих правоохоронців усіх рівнів в Україні.

Виклад основних положень. Значне суспільне очікування на якісну реформу органів внутрішніх справ України на сучасному етапі державотворення є логічним наслідком революційних подій 2013–2014 рр. Суспільство «втомилося» від постійних імітацій реформ (не лише у правоохоронній сфері) і вимагає їх рішучого впровадження в максимально короткі строки. Враховуючи сучасні складні українські реалії (тимчасова втрата територій, військовий конфлікт на Донбасі та пропагандистська і дестабілізуюча війни, які розв'язала проти нас Росія), саботаж і небажання проводити реформи може спричинити значні додаткові внутрішні загрози для національної безпеки України.

Відомча освіта МВС України завжди була важливою та невіддільною складовою підготовки міліцейських кадрів і формувалася в досить складних умовах державотворення в незалежній Україні. Постійне хронічне недофінансування міліції, поступова ліквідація соціального забезпечення, відсутність належного матеріально-технічного забезпечення та елементарних умов праці (відсутність унормованого робочого дня) спричинили значний відтік висококваліфікованих працівників, як наслідок – руйнування системи цінностей.

Вирішення проблеми заміщення значної кількості офіцерських вакансій у міліції було покладено на відомчу освіту МВС України, яка компенсувала перелічені проблеми певними стимулами для абітурієнтів (отримання вищої юридичної освіти, офіцерського звання, уникнення служби в армії). Ця система стимулів працює досі, дозволяючи щороку доукомплектовувати підрозділи міліції молодими фахівцями. Але вона має чимало суттєвих недоліків, які виявляються в процесі

підготовки та адаптації працівника до практичного застосування своїх навичок. Найперше відзначаємо певну психологічну неготовність курсантів вищих навчальних закладів системи МВС України до отримання значних службових і навчальних навантажень. У багатьох курсантів (як правило, 17–18-річних) остаточно не сформовані психіка, життєві пріоритети, а вони вже зазнають навантажень, що передбачені військовими Статутами (Внутрішньої служби, Вартової та гарнізонної служби) та вимогами робочих і навчальних програм для здобуття вищої юридичної освіти. Внутрішній розпорядок дня, який передбачає шиккування, прибирання, низку виховних, культурно-просвітницьких заходів, добові наряди (як наслідок – пропуск занять), часто не сприяє якісному засвоєнню знань. Ще одним очевидним недоліком підготовки офіцерів міліції є фактична відсутність у них базової, початкової міліцейської освіти та досвіду проходження служби у патрульній міліції (патрульно-постовій службі). Отримуючи офіцерські пагони у 21–22 роки, молодим працівникам складно адаптуватися до роботи у міліції, не маючи практичного досвіду (на жаль, практика, яку проходять курсанти під час навчання, недостатня і часто формальна). Третім негативним елементом – і відомчої освіти, і загалом усієї системи МВС – є значний розрив між теорією і практикою, який виявляється як на теоретичному, так і прикладному рівнях.

Особливо промовисто він проявляється в перший рік служби молодого офіцера, коли він розпочинає безпосередньо реалізовувати свої теоретичні знання на практиці та опиняється перед недоліками правової системи і проблемами організації служби в міліції (матеріального та морально-етичного характеру). Відповідно до цих реалій, працівник розпочинає коригувати свої знання та уявлення про право та його цінність, а деколи – змінювати і морально-етичні засади своєї діяльності, зрозуміло, що не в ліпший бік. Значна кількість молодих випускників звільняється.

Грунтовного підходу та докорінної реформи потребує і відомча першопочаткова освіта, більшість закладів якої приєднано і уведено в структуру вищих навчальних закладів МВС України. Адже в європейських державах, США, Канаді початкова поліцейська освіта є базовою і обов'язковою для кожного поліцейського.

Щодо професійної підготовки керівних кадрів для органів внутрішніх справ, то повністю дотримуємося думки визнаного авторитета в цій галузі – О. М. Бандурки, який зазначає, що досі не сформовано систему професійної підготовки керівних кадрів, невіддільними елементами якої є підсистеми підвищення кваліфікації та перепідготовки [1, с. 186–187].

Усвідомлюючи недоліки правоохоронної системи України, на засіданні Кабінету Міністрів України розроблено та затверджено Концепцію та Стратегію реформування МВС [2]. Ці документи містять засади, принципи, цілі та напрями реформування органів внутрішніх справ, визначають інституціональні та структурні зміни МВС.

У Стратегії щодо системи освіти МВС указано, що вона формуватиметься за ступеневим принципом і спрямована переважно на надання початкового рівня знань із орієнтацією на набуття професійно важливих умінь і навичок у конкретних ситуаціях [3]. Концепція визначає запровадження первинного, середнього та вищого рівнів підготовки [4, с. 5].

Така система підготовки поліційних кадрів, підвищення їх професійного рівня, методів і засобів навчання, використовуючи досвід Франції, Німеччини, Великобританії та Голландії, сформована у Польщі. Вона поділяється на базову, спеціальну (середній рівень) та вищу професійну підготовку. Основними завданнями базової підготовки є розвиток базових навичок і практичної техніки для виконання основних поліцейських обов'язків. Спеціальну підготовку проходять офіцери поліції для виконання завдань у визначеній галузі. Вищу освіту та післявишівську підготовку здійснює вища поліцейська академія в Щитно, яка забезпечує вищу освіту першого рівня [5, с. 92–93].

Стратегія визначає поетапне реформування закладів освіти МВС: на першому етапі університети внутрішніх справ трансформуються у цивільні заклади освіти, підпорядковані МОН, у складі яких діятимуть коледжі МВС; на другій стадії реформування коледжі МВС набудуть статусу самостійних навчальних закладів, відтак надаватимуть освітні послуги з отримання початкової підготовки та підвищення кваліфікації, а також для отримання освітнього рівня «бакалавр» (для керівників середньої ланки). Керівників вищої ланки готуватиме Академія МВС, яка здійснює підготовку представників усіх служб, що входять до складу МВС [6]. З уваги на етапи реформування, які повинні пройти заклади освіти МВС, і кінцевий результат, укладачі Стратегії вирішили скопіювати досвід Польщі, що, на нашу думку, містить певні загрози, пов'язані із запереченням і відкиданням позитивного національного досвіду розбудови міліцейської освіти. Є небезпека у взаємодії підрозділів відомчої освіти з іншими підрозділами МВС, які структурно відрізняються від польських. Стандартизація відомчої освіти щодо європейської та світової традицій позначена низкою особливостей, пов'язаних із національним чинником [7, с. 271].

Подальша розробка реформи відомчої освіти МВС повинна проводитися на основі наукових досліджень, які би максимально

гармонійно враховували національні та зарубіжні здобутки в цій сфері. Такі реформи повинні реалізуватися в комплексі із ґрунтовними змінами усієї системи МВС України.

Неприйнятним також є радикальний шлях реформ, адже через військові дії на Донбасі безглуздо на кілька місяців залишити шляхи України без нагляду та контролю, ліквідувавши ДАІ, як було, приміром, у Грузії. У відомчій освіті такий радикалізм може призвести до втрати позитивних напрацювань. Поступові, продумані та науково обґрунтовані реформи мінімізують негативні аспекти перехідного реформаційного періоду.

Доцільно в такому контексті звернути увагу на університети внутрішніх справ, яким вдалося сформувати якісний професорсько-викладацький склад, що забезпечує їм неабиякий науковий потенціал, підкріплений значною матеріально-технічною базою. Розвиток їх у напрямі реального університетського рівня в системі МВС України як багатoproфільних, провідних науково-методичних центрів, з істотним розширенням освітніх напрямів науки для поширення наукових знань і реалізації культурно-просвітницької діяльності [8, с. 170]. За належної підтримки та ефективного менеджменту університети МВС здатні забезпечувати комплексну багаторівневу підготовку працівників усіх рівнів: і спеціалізовану правоохоронну, і юридичну.

Очевидно, що для досягнення цієї мети університети внутрішніх справ повинні здійснити внутрішні зміни, спрямовані на оптимізацію структури, деполітизацію, демілітаризацію (пріоритет під час вступу абітурієнтам, які пройшли військову службу, що дасть змогу акцентувати підготовку на навчальному процесі, а не службі), децентралізацію (надання широких автономних прав вишам, можливість розпоряджатися заробленими коштами, розвиток самоврядування), повна прозорість в управлінській, фінансовій та організаційній діяльності, активне залучення громадськості до нагляду та контролю за функціонуванням (особливо в кадрових та екзаменаційних комісіях).

Паралельно з реформою відомчої освіти МВС повинні здійснюватися ґрунтовні зміни і в практичних підрозділах МВС, спрямовані на утвердження авторитету та престижу працівника міліції (належні умови праці та матеріально-технічного забезпечення, гідна заробітна плата, соціальне забезпечення). Лише такий підхід до міліції і правоохоронної системи загалом дозволить зменшити плінність кадрів і постійну потребу у їх заміщенні. Такі заходи дозволять скоротити кількість навчальних закладів МВС (надавши їм час на переорієнтування напрямів підготовки фахівців) і переорієнтувати їх на забезпечення міліції не кількісними, а більш якісними кадрами.

Висновки. Україна отримала ще один історичний шанс на побудову цивілізованої, демократичної та правової держави. Реалізувати його доведеться в надзвичайно складних умовах війни, які не повинні бути причиною затримки чи скасування реформ. Окрім того, успішні та незворотні реформи (яких Росія боїться більше за летальну зброю) будуть однією зі складових нашої перемоги. Ефективна реформа МВС України та відомчої освіти є ключовим елементом цієї перемоги, що стане надійною складовою національної безпеки України у подальшому.

1. Бандурка О. М. До проблеми спеціальної підготовки керівників / О. М. Бандурка // Актуальні проблеми сучасної психології та педагогіки вищих навчальних закладів МВС України: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 14 березня 2014 р.); МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2014. – С. 186–187.

2. Уряд затвердив Концепцію і Стратегію реформування МВС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=247699642&cat_id=244274160

3. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/odesa/uk/publish/article/187480>

4. Концепція реформи органів внутрішніх справ: мета і засоби // Моменти: дод. до газети МВС України «Іменем Закону». – 2014. – № 10. – С. 5.

5. Реформування поліції в країнах Центральної та Східної Європи. Процес і прогрес / П. Абрахам, Д. Бакрач, А. Бек та ін.; під ред. М. Капаріні, О. Мареніна; передмова О. Ярмиша. – К., 2005. – С. 92–93.

6. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/odesa/uk/publish/...>

7. Прилуцька О. А. Діяльність Міністерства внутрішніх справ України з управління освітнім процесом у підвідомчих вишах: правовий аспект / О. А. Прилуцька // Актуальні проблеми державного управління. – 2012. – № 2. – С. 271 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua/j-pdf/...>

8. Зозуля І. В. Пропозиції з удосконалення реформування системи МВС України / І. В. Зозуля // Форум права. – 2009. – № 2. – С. 170 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index...htmlpdf

Рудий Н. Я. Реформирование ведомственного образования МВД Украины как составляющая политики национальной безопасности в правоохранительной сфере

Исследовано проблему реформирования ведомственного образования Министерства внутренних дел Украины (далее – МВД) и выбор оптимальной системы подготовки специалистов для подразделений милиции (полиции). Проанализировано устав Стратегии развития и Концепции реформирования

органов внутренних дел Украины. Указано на объективные причины неудовлетворительного состояния органов внутренних дел и пути их преодоления. Определены положительные отечественные и зарубежные наработки в сфере подготовки правоохранителей и возможности их использования в Украине.

Ключевые слова: милиция, полиция, реформа, Концепция, Стратегия, ведомственное образование, национальная безопасность.

Rudyi N. Y. Reformation of the educational department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a part of national security policy in the field of law enforcement

The problem of reformation of educational department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the choice of the optimal system of the training of specialists for subdivisions of militia (police) are investigated in the article. The objective reasons (of organizational, legal, material, social and psychological character) that stipulated for the unsatisfactory state of bodies of Internal Affairs and ways of their overcoming are indicated. The article also deals with the operating system of educational department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and the serious problems of basic education and professional training of leading personnel of the bodies of Internal Affairs of Ukraine.

The author analyzes the positions of the strategy of development and conception of reformation of bodies of Internal Affairs of Ukraine and suggests using international experience during the training of law enforcement workers in the process of further realization of norms of strategy and conception in the field of reformation of educational department formation of Internal Affairs of Ukraine.

In the process of reformation of educational department of the Ministry of internal affairs of Ukraine it will actual to use the operating network of the specialised higher educational establishments. In fact they have considerable experience in training the law enforcement workers and serious scientific potential that has essential material and technical base. Obviously, the higher educational institutions should outlive the internal changes, directed into optimization of structure, depoliticization, demilitarization, decentralization, complete transparency in administrative, financial and organizational activity, active attraction of public to the supervision and control of the functioning and others.

The article also stresses on the impermissibility of radicalization of reform of department education of the Ministry of Internal affairs of Ukraine, that can result in negative consequences in entire law-enforcement system that is impermissible taking into account the current military state in Ukraine.

Key words: militia, police, reform, concept, strategy, departmental education, national security.

Стаття надійшла 16 вересня 2015 р.

Розділ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 342:352.075(477)

Р. Б. Бедрій

РОЗВИТОК ТА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МУНІЦИПАЛЬНОЇ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Проаналізовано розвиток муніципальної господарської діяльності на українських землях та сформульовано її поняття, вказано напрями удосконалення конституційно-правового забезпечення управління муніципальним господарством в Україні. Зокрема зазначено, що покращення матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування, а саме через збільшення надходжень до місцевих бюджетів, потребує розвитку комунального сектора економіки, що означає створення сприятливих умов, включаючи конституційно-правове забезпечення, для ефективної господарської діяльності суб'єктів місцевого самоврядування. Зроблено висновок, що використання прогресивного історичного досвіду здійснення господарської діяльності є важливим та доцільним для моделювання реформ місцевого самоврядування та муніципально-господарства в Україні.

Ключові слова: територіальна громада, органи місцевого самоврядування, комунальна власність, конституційно-правове забезпечення, муніципальна господарська діяльність, комунальний сектор економіки.

Постановка проблеми. Сьогодні в Україні існує нагальна потреба реформування системи місцевого самоврядування. Слід зазначити, що упродовж останніх років з'явилися різноманітні моделі та концепції щодо здійснення реформи у цій сфері. Серед основних цілей такої реформи, безперечно, є покращення матеріально-фінансової основи місцевого самоврядування, зокрема через збільшення надходжень до місцевих бюджетів. На практиці це потребує розвитку комунального сектора економіки [1, с. 8], що означає створення сприятливих умов для ефективної господарської діяльності суб'єктів місцевого самоврядування. Для того, щоб визначити подальші напрями удосконалення муніципальної господарської діяльності в Україні, потрібно з'ясувати

особливості її виникнення та розвитку, а також поняття та конституційно-правове забезпечення цієї діяльності.

Стан дослідження. Необхідно зазначити, що питання права комунальної власності, участі територіальних громад у господарських правовідносинах, проблеми організаційно-правових відносин місцевих рад із підприємствами (об'єднаннями) були предметом досліджень вчених-правників, а саме: В. І. Борденюка, О. О. Первомайського, Р. Ф. Гринюка, К. І. Апанасенка, Р. А. Джабраїлова, В. А. Устименка, П. Ф. Гураля, Ю. М. Тодики, В. К. Мамутова, О. В. Батанова та інших. Проте можна визнати, що нині немає комплексних досліджень, присвячених розвитку та конституційно-правовому забезпеченню муніципальної господарської діяльності в Україні.

Мета статті спрямована на дослідження еволюції муніципальної господарської діяльності на українських землях, визначення її поняття та конституційно-правового забезпечення.

Виклад основних положень. Термін «муніципальний» уперше вжито в Законі «*Lex municipalis*» Юлія Цезаря 45 року до н. е. Він започаткував нормативне застосування термінів «муніципалітет», «муніципальний», що походять від латинського «*municipium*» («*munis*» – тягар, а «*capio*», «*recipio*» – беру, приймаю) [2, с. 85]. Щодо взаємозв'язку слів «муніципальний», «комунальний», то вони використовуються як рівнозначні стосовно самоврядних відносин [3, с. 33]. Тобто термін «муніципальний» традиційно вживається як синонім терміна «комунальний».

Перші ознаки муніципального господарства почали з'являтися ще з давніх часів. Відтак у Римській імперії муніципії (лат. *municipium*) були містами, підпорядкованими столиці. Коли ж володіння Риму збільшилися настільки, що не усі завойовані міста могли належати до сфери його міського управління, у 384–338 рр. до н. е. був створений особливий вид міст, самостійних у своєму внутрішньому управлінні [1, с. 9]. Міські громади мали права юридичних осіб та вважалися суб'єктами права комунальної власності [4, с. 87]. Слід зазначити, що, незважаючи на обмеження самостійності муніципій з кінця II ст., істотні риси римського міського устрою збереглися аж до середніх віків.

У Середньовіччі у Франції сформувались самоврядні міські громади – комуни (*communes*), які були самостійними у своєму внутрішньому житті. Комуни організовувалися в автономні міські республіки, малі держави в державі. Однак їх існування було можливим лише за середньовічного феодального ладу [2, с. 85].

Проте ще в античну епоху місто, будучи єдиним територіально-господарським «організмом», забезпечувало свою життєдіяльність.

Йдеться насамперед про здійснення функції раціонального господарювання, сутність якого полягає в ефективному використанні власності міста для задоволення потреб його жителів. Варто зазначити, що у відповідних актах періоду стародавнього Риму був регламентований правовий режим колективної власності, близької за своїм характером до комунальної власності. Основним завданням колективної власності було задоволення спільних потреб громади як власника [5, с. 10].

Починаючи з другої половини X ст., можна стверджувати про формування міської громади в Києві. Відтак у «Повісті минулих літ» (983 р.) вперше згадується про Київське віче [6, с. 104]. Як зазначає П. Ф. Гураль, територіальні громади міст Київської Русі, порівняно з сільськими, були більш складними та різноманітними [7, с. 30]. Крім того, дослідник вказує, що у давньоруських міських громадах успішно розвивалися ремесла (деревообробка, каменерізна справа, ткацтво, ювелірне виробництво, косторізне ремесло та інші), які були розраховані на постійний попит на відповідні вироби [7, с. 66]. Тобто, можемо говорити про міський ринок та господарські відносини у містах Київської Русі.

На середину XIII ст. припадає виникнення та розвиток міст на Галицько-Волинських землях. Як зазначають львівські дослідники В. Кульчицький, Б. Тищик та І. Бойко, у Галицько-Волинській державі налічувалось понад 80 міст, серед яких найбільші – Береста (тепер Брест), Володимир, Галич, Львів, Перемишль, Холм та інші. Зокрема перша літописна згадка про Львів датується 1256 р. [8, с. 170].

У період Середньовіччя діяло декілька систем міського права – магдебурзьке, любекське, гамбурзьке тощо [5, с. 11]. Також, як вказує М. Кобилецький, на українських землях використовувався різновид магдебурзького права – кульменське (хельмінське) право, що характеризувалось ще більшим впливом римського права [9, с. 11]. Проте в багатьох українських містах, зокрема й Києві, впродовж декількох сторіч діяло саме магдебурзьке (або німецьке) міське право, що врегульовувало серед інших і господарські внутрішньоміські відносини. На думку В. Устименка, магдебурзьке право можна розглядати як первинну правову основу розвитку відносин міської власності [5, с. 12].

Загалом магдебурзьке право починає поширюватись на українські міста з XIV ст. Щодо господарської діяльності муніципальних структур у таких містах, то місцеві ради розпоряджались усім міським майном, видаючи розпорядження. Виручені кошти спрямовувались на оплату праці службовців, на будівництво доріг, мостів, лазень, шкіл, адміністративних споруд, на розвиток торгівлі та підтримання чистоти

в місті. До повноважень ради належали також контроль за діяльністю міських цехів [6, с. 105–106].

Певну роль у регламентації господарської діяльності міст на українських землях, що входили до складу Російської імперії, виконала «Жалувана грамота» 1785 р. Проте, попри великі сподівання проурядових імперських кіл на те, що «Жалувана грамота» сприятиме виникненню міського самоврядування, цього не відбулося через панування кріпосного права, свавілля царських чиновників та ігнорування законності в усіх сферах громадського життя [7, с. 266].

Згідно з міським положенням 1870 року до функцій органів міського самоуправління належали питання: водопостачання, каналізації, вуличного освітлення, озеленення, спорудження будинків, тротуарів, громадських споруд тощо [1, с. 11]. Крім того, здійснювались певні заходи з розвитку транспортної мережі, місцевої промисловості, торгівлі. Почали створюватись муніципальні підприємства, зазвичай у галузях водопостачання, газопостачання, електропостачання, міського транспорту тощо [1, с. 12].

Загалом територіальна громада на українських землях, що входили до складу Російської імперії, не мала змоги розвивати свої самоврядні функції та повноваження (зокрема і у сфері господарської діяльності), перетворюючись на одну з ланок системи державного управління російської царської влади [7, с. 267].

Варто зазначити, що у другій половині XVIII ст. усі західноукраїнські землі (Галичина, Буковина, Закарпаття) опинилися під владою Австрійської імперії. Австрійська політика на західноукраїнських землях зводилась до експлуатації їх природних багатств, мала колоніальний характер і була спрямована на використання цих земель як сировинного придатку до промислових регіонів Австрії. Проте революція 1848 р. сприяла поступовому поверненню Австро-Угорської імперії до конституціоналізму, а закони від 17 березня 1849 р. та від 5 березня 1862 р. виконали позитивну роль у підвищенні ролі територіальної громади, розвитку місцевого самоврядування та пожвавлення муніципальної господарської діяльності у всіх коронних землях, зокрема у Галичині [7, с. 331].

Відтак вже в кінці XIX ст. – на початку XX ст. у західноукраїнських землях значно розширилися значення та господарські функції територіальних громад щодо охорони та розпорядження майном, контролю за проведенням торгів, благоустрою селянських садиб тощо [7, с. 332]. Тобто можна стверджувати про становлення на цій частині України демократичних елементів місцевого самоврядування та муніципального господарства.

У іншій частині України після революційних подій 1905 р. почали відбуватись позитивні зміни щодо розвитку комунального сектора. Зокрема, Київський всеросійський з'їзд міських діячів ухвалив одностайне рішення щодо комуналізації майна, результатом якого було переведення у комунальну власність до 1914 року майже всіх водогонів та близько 50% електростанцій [1, с. 12].

Отже, з кінця XIX ст. – початку XX ст. українські міста розпочали досягати рівня європейських муніципалітетів. Мається на увазі створення власних комунальних підприємств та отримання доходів від їх діяльності, що становили основну частину міських бюджетів. Проте розвиток міського господарства на українських землях був призупинений Першою світовою війною, а більшовицький переворот 1917 р. спричинив ліквідацію на більшій частині України не лише приватної, а й комунальної власності.

Комунальна власність знову виникає після прийняття Декларації про державний суверенітет України та початку ринкових реформ. Конституція України 1996 р. закріпила у ст. 142 положення, що матеріальною та фінансовою основою місцевого самоврядування є рухоме та нерухоме майно, доходи місцевих бюджетів, інші кошти, земля, природні ресурси, які є у власності територіальних громад сіл, селищ, міст, районів у містах, а також об'єкти їхньої спільної власності, що перебувають в управлінні районних і обласних рад. Тобто, все це за Конституцією є власністю територіальних громад.

З огляду на наведене, можна виокремити такі етапи становлення та розвитку муніципальної господарської діяльності:

- 1) давні часи: зародження у Римській імперії перших ознак муніципального господарства;
- 2) середньовічний період: регулювання магдебурзьким правом внутрішньоміських господарських відносин;
- 3) довоєнний (дореволюційний) період: масштабна «комуналізація» майна на українських землях;
- 4) радянський період: одержавлення усього майна;
- 5) період незалежної України: законодавче закріплення інституту комунальної власності та муніципальної господарської діяльності.

Дослідження особливостей муніципального господарства у зазначені історичні періоди дає змогу зробити висновок про ефективність господарської діяльності на місцевому рівні до встановлення на українських землях радянської влади та одержавлення усього, зокрема і комунального майна.

Загалом же, вбачається, що використання прогресивного історичного досвіду здійснення господарської діяльності є важливим та

доцільним для моделювання реформ місцевого самоврядування та муніципального господарства в Україні.

Отже, під муніципальною господарською діяльністю слід розуміти зорієнтовану на вирішення соціальних питань діяльність територіальних громад, органів місцевого самоврядування, інших суб'єктів (унітарних комунальних підприємств тощо), розташованих на території муніципального утворення, незалежно від форм власності, яка має комплексний, взаємопов'язаний характер та спрямована на задоволення життєдіяльності населення і реалізацію програми соціально-економічного розвитку муніципального утворення.

Управління ж господарською діяльністю в комунальному секторі економіки здійснюється через систему організаційно-господарських повноважень територіальних громад та органів місцевого самоврядування щодо суб'єктів господарювання, які належать до комунального сектора економіки. Нагадаємо, що такі повноваження закріплені у ст. 143 Конституції України, де зазначено, що територіальні громади безпосередньо або через утворені ними органи місцевого самоврядування управляють майном, що є в комунальній власності; затверджують програми соціально-економічного та культурного розвитку і контролюють їх виконання; затверджують бюджети відповідних адміністративно-територіальних одиниць і контролюють їх виконання; встановлюють місцеві податки і збори відповідно до закону; утворюють, реорганізують та ліквідовують комунальні підприємства, організації і установи, а також здійснюють контроль за їх діяльністю тощо [10].

Це конституційне положення розкрито у ст. 60 Закону про місцеве самоврядування в Україні, де йдеться про те, що місцеві ради та їх виконавчі органи від імені та в інтересах територіальних громад здійснюють правомочності щодо володіння, користування та розпорядження об'єктами права комунальної власності, зокрема виконують усі майнові операції, можуть передавати об'єкти права комунальної власності у постійне або тимчасове користування юридичним та фізичним особам, здавати їх в оренду, продавати і купувати, використовувати як заставу, вирішувати питання їхнього відчуження тощо [11]. Тобто, можемо стверджувати про регламентацію повноважень суб'єктів місцевого самоврядування щодо здійснення господарської діяльності.

Як слушно зазначає П. Ф. Гураль, часто у зв'язку зі здійсненням зазначених повноважень виникають істотні проблеми, коли органи місцевого самоврядування та їх посадові особи намагаються задля вирішення поточних потреб продати чи відчужити в інший спосіб важливі об'єкти комунальної власності, а саме землі, що є власністю територіальної громади [7, с. 442]. У зв'язку з цим, науковець пропо-

нує встановити спеціальний правовий режим комунальних земель, який би гарантував їх вільний розвиток на найближчих 100 років і більше, оскільки через певний час приватизовані землі доведеться викуповувати у приватних власників [7, с. 442].

Висновки. Загалом комунальний сектор економіки в Україні потребує ґрунтовної модернізації, включаючи належне конституційно-правове забезпечення. Насамперед можна виокремити такі проблемні блоки, як розвиток комунального підприємництва, удосконалення конституційно-правового регулювання використання комунальної власності, корпоратизація комунального сектора, міжмуніципальна інтеграція. Для покращення ситуації вбачаються такі напрями удосконалення конституційно-правового забезпечення управління муніципальною господарською діяльністю з боку органів місцевого самоврядування України: реалізація принципу ефективності управління розвитком муніципальної господарської діяльності через раціональне використання місцевих ресурсів; становлення конституційно-правового розуміння муніципальної господарської діяльності та створення належних умов для формування й функціонування її суб'єктів; закріплення в Конституції України та Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» права територіальних громад окремих населених пунктів на об'єднання з метою формування життєздатної територіальної громади та, відповідно, повноцінного комунального сектора економіки; закладення в основу формування виконавчих органів місцевого самоврядування не галузевого, а функціонального принципів; формування належного ресурсного забезпечення територіальних громад, що є необхідною умовою їх фінансово-економічної автономії та ефективної господарської діяльності.

1. Джабраїлов Р. А. Правовий статус суб'єктів господарювання комунального сектора економіки: монографія / Р. А. Джабраїлов, Ю. А. Дурнєва. – Донецьк: ДонУЕП, 2013. – 233 с.

2. Михайловська К. В. Онтологічні передумови місцевого самоврядування як політичного феномену та його концептуальні версії / К. В. Михайловська // Вісник Одеського національного університету. – 2009. – № 2. – Т. 14: Соціологія і політичні науки. – С. 84–91.

3. Волков В. Щодо назви галузі права: комунальне або муніципальне / В. Волков, С. Кулакова // Право України. – 2005. – № 12. – С. 32–35.

4. Пастернак Е. К вопросу о правосубъектности территориальной громады / Е. Пастернак // Підприємництво, господарство і право. – 2003. – № 3. – С. 87–90.

5. Устименко В. А. Власність територіальної громади міста (господарсько-правові аспекти): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид.

наук: спец. 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / В. А. Устименко. – Донецьк, 2007. – 36 с.

6. Котенко Т. Становлення та розвиток міського самоврядування м. Києва (IX–XIX ст.ст.) / Т. Котенко // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2007. – № 74–76. – С. 103–107.

7. Гураль П. Ф. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження / П. Ф. Гураль. – Львів: Край, 2008. – 468 с.

8. Кульчицький В. Галицько-Волинська держава (1199–1349): монографія / В. Кульчицький, Б. Тищик, І. Бойко. – Львів: Бібліос, 2006. – 280 с.

9. Кобилецький М. Магдебурзьке право як джерело рецепції римського права в Україні / М. Кобилецький // Право України. – 2007. – № 8. – С. 121–125.

10. Конституція України // ВВР. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

11. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України // ВВР. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

Бедрий Р. Б. Понятие и конституционно-правовое обеспечение муниципальной хозяйственной деятельности в Украине

Проанализировано развитие муниципальной хозяйственной деятельности на украинских землях и сформулировано ее понятие, указаны направления совершенствования конституционно-правового обеспечения управления муниципальным хозяйством в Украине. В частности указано, что улучшение материально-финансовой основы местного самоуправления, а именно путем роста поступлений в местные бюджеты, требует развития коммунального сектора экономики, что означает создание благоприятных условий, включая конституционно-правовое обеспечение для эффективной хозяйственной деятельности субъектов местного самоуправления. Сделано вывод, что использование прогрессивного исторического опыта осуществления хозяйственной деятельности является важным и целесообразным для моделирования реформ местного самоуправления и муниципального хозяйства в Украине.

Ключевые слова: *территориальная община, органы местного самоуправления, коммунальная собственность, конституционно-правовое обеспечение, муниципальная хозяйственная деятельность, коммунальный сектор экономики.*

Bedriy R. B. Development and Constitutional – Legal Coverage of Municipal Economic Activity in Ukraine

The article analyzes the development of municipal economic activity in the territory of Ukraine as well as determines its very concept, lays the emphasis on ways for improvement the constitutional and legal framework of municipal economy management in Ukraine. In particular, it has been stated that the improvement of material and financial basis of local self-government, including through increasing local revenues, requires the development of communal sector of economy, which means creating favorable conditions including constitutional and legal coverage, for the effective economic activities of local self-government. It has been concluded that

the application of progressive historical experience of economic activities performance is quite important and appropriate for modeling the reforms in the sphere of local self-government and municipal economy of Ukraine. The suggested definition of municipal economic activity determines it as one focused on solving social issues of local communities, local self-government bodies and other entities (unitary utilities enterprises, etc.) located within the particular municipality regardless of their ownership type, but which has a complex interrelated nature and aimed at meeting the life-sustaining activities of the population and implementation of socio-economic development of the municipality.

The author of the article determines such areas of municipal economic activity, fulfilled by the local self-government bodies in Ukraine as following: the formation of the constitutional and legal understanding of the municipal economic activity and creation of appropriate legal conditions for their establishment and functioning; fixation in the Constitution of Ukraine 1996 and the Law of Ukraine «On the local self-government in Ukraine» 1997 rights of the local communities to form a viable and effective local community and, consequently, creation of a legal framework for the formation of proper resource support of local communities, which is essential for their economic and financial autonomy and effective economic activity, etc.

Key words: local community, local self-government bodies, community property, constitutional and legal coverage, municipal economic activity, municipal sector.

Стаття надійшла 2 квітня 2015 р.

УДК 342(477)

В. В. Чумак

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН: ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАЦІОНАЛЬНОГО ТА МІЖНАРОДНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Досліджено національне та міжнародне законодавство щодо правового регулювання захисту прав національних меншин, аналізуючи та порівнюючи його. Розглянуто питання застосування національного законодавства щодо національних меншин з урахуванням європейського правового досвіду.

Запропоновано удосконалення законодавства, яке має бути спрямовано на міжнародні стандарти у захисті прав національних меншин, в умовах інтеграції України до європейського співтовариства. Здійснено порівняння національних і міжнародних нормативно-правових актів.

Ключові слова: захист прав, міжнародне законодавство, національне законодавство, національні меншини, розвиток.

Постановка проблеми. Сьогодні питання правового регулювання захисту прав національних меншин є доволі важливим, адже майже у всіх державах є національні меншини, права яких закріплені і на національному, і на міжнародному рівнях. Водночас забезпечення прав національних меншин має неабияке значення не лише за економіко-правового, а відповідно й соціального розвитку держави.

Про це свідчить те, що будь-яке право втрачає соціальну сутність, якщо не має надійного захисту. Це загальне правило стосується правового регулювання захисту прав національних меншин. Правовий захист національних меншин в Україні ще в процесі становлення, проте загалом відповідає світовим стандартам й інтересам громадян. Правове регулювання захисту національних меншин постійно удосконалюється, усуваються виявлені суперечливі положення, неузгодженості, прогалини та інші недоліки. Але законодавство у зазначеному правовому питанні належно працює.

На сучасному етапі правового розвитку особливого значення набуває проблема забезпечення прав національних меншин як обов'язкова передумова досягнення міжнаціональних правових стандартів і стабільного демократичного розвитку українського суспільства.

В умовах інтеграції до європейського співтовариства Україна, створюючи власну базу, має орієнтуватись на міжнародні стандарти у захисті прав національних меншин, приєднуючись до базових загальноєвропейських документів [1, с. 51–59].

Важливо, що, на противагу іншим колишнім союзним республікам, Україна зуміла уникнути міжнаціональних конфліктів завдяки зваженій національній політиці. Національні меншини м'яко інтегрувалися в українське суспільство, хоч доводилося вирішувати непрості проблем [2, с. 33–39].

Отож, можна говорити, що статус України як, з одного боку, національної держави, а з іншого – багатонаціональної, полікультурної, був закріплений в Конституції України [3] 1996 р., де в Преамбулі надається визначення Українського народу як громадян України всіх національностей, тобто в основі такого визначення української політичної нації є як елементи громадянської нації, так і етнічної. Сьогодні, коли в Україні сформовано певну нормативну базу, спрямовану на забезпечення прав національних меншин, постає нагальна проблема перегляду та корекції цієї сфери законодавства з метою усунення низки нормативних колізій, які відображені як у положеннях окремих законів, так і на рівні системи. Незважаючи на те, що в окремих нормах і положеннях політико-правових і юридичних актів України відображено чи не всі права національних меншин, передбачені

міжнародними правовими документами, можна стверджувати, що для деяких із цих положень досі не знайдено механізмів практичної реалізації, а інші не виконуються або виконуються органами державної влади лише частково [4, с. 11–13].

Стан дослідження. За очевидної важливості проблему правового регулювання захисту прав національних меншин останніми роками досліджували лише деякі науковці. Цю проблематику розробляли: М. М. Алмаші, М. М. Антонович, О. М. Биков, П. С. Бритченко, С. В. Бугаєв, Л. Ю. Гіждіван, Б. І. Заставецький, О. В. Заставецька, В. П. Колісник, І. Ф. Курас, М. Л. Ларченко, В. В. Лемак, О. В. Лемак, О. М. Мироненко, В. В. Мицик, В. І. Пліско, Ю. І. Римаренко, Л. І. Рябошапко, Д. В. Ткач, М. М. Товт, О. Ф. Скакун, В. А. Чехович та інші, які зробили значний теоретичний внесок у практичне застосування правових норм. Однак у зв'язку із розвитком суспільства та суспільних потреб виникає необхідність продовжувати наукові дослідження, удосконалюючи законодавство країни. Тому, на нашу думку, будь-які наукові праці щодо аналізу правового регулювання захисту прав національних меншин становлять підвищений інтерес. Убачається, що доволі важливими для правового розвитку суспільства в сфері конституційних прав є теоретичні дослідження і практика. Адже необхідно враховувати всі недоліки та переваги, втілюючи у практичне застосування оптимальні норми права, з урахуванням міжнародного досвіду.

В умовах становлення та розвитку законодавства України необхідно дослідження правового регулювання прав національних меншин. Зазначене дослідження актуально в умовах інтеграції України до європейського співтовариства. Тобто виникає необхідність удосконалення законодавства, яке має спрямовуватися на міжнародні стандарти у захисті прав національних меншин, а також приєднує до основних загальноєвропейських нормативно-правових актів.

Метою цієї статті є дослідження питання щодо правового регулювання захисту прав національних меншин, порівнюючи національне та міжнародне законодавство.

Виклад основних положень. Із 1991 року, у період, коли Україна було проголошена незалежною державою, розпочато законотворючу роботу, зокрема розробку законопроектів про відновлення прав депортованих народів, тобто національних меншин. Зазначена правова діяльність здійснювалася в комісіях Верховної Ради України. Українським парламентом було прийнято Закон України «Про національні меншини в Україні» [5], який набрав чинності з 25 червня 1992 року. Відповідно до зазначеного Закону України, вирішувалися питання

щодо повернення (репатріацію) на територію України представників депортованих народів, згідно з актами і угодами України з іншими державами. Згодом, 28 червня 1996 року, було прийнято Основний Закон – Конституцію України, якою також визначалися основні права та захист національних меншин в Україні. Безпосередньо статтями 10, 11, 22, 53 і 119 Конституції України гарантується вільний розвиток, використання і захист національних меншин України.

Попри те, досі відсутнє чітке правове регулювання та не повністю законодавчо врегульовані питання щодо повернення, адаптації та реалізації прав депортованих народів, що водночас зменшує практичну ефективність забезпечення та реалізації їхніх прав. Відтак набуває особливого значення актуальність дослідження правового регулювання захисту прав національних меншин, адаптуючи законодавство до міжнародних стандартів. Убачається, що є певні проблеми, врегулювання яких необхідно не лише на національному, а й на міжнародному рівнях.

Визначаючи поняття, необхідно зауважити, що національною меншиною вважається фізичний масив (група) людей не корінного етнічного статусу, але яка живе у сучасному для себе етносередовищі. В Україні – це представники всіх націй, крім автохтонів [6, с. 800]. 1991 року експерт ООН у сфері міжнародного права Франческо Капоротті запропонував визначення поняття «меншина». На його думку, це групи, «які за кількістю поступаються більшості населення держави, перебувають у недомінантному становищі, члени яких, будучи громадянами держави, мають етнічні, релігійні або мовні характеристики, які відрізняються від таких у решти населення, і які виявляють, навіть неявно, почуття солідарності, спрямованої на збереження своєї культури, традиції, релігії або мови». Слід погодитися, що визначальним фактором у самоорганізації осіб у «національну меншину» з набуттям відповідного правового статусу є вольова самоідентифікація [7, с. 104–106].

За даними останнього перепису населення (2001 р.), національні (етнічні) меншини в Україні становили 14 млн. осіб, або 27,3% від усіх жителів. Тут живуть представники понад 100 націй. Найчисельнішими з них є росіяни, євреї, білоруси, молдавани, болгары, поляки, угорці, румуни, греки, татари, вірмени, цигани та ін.

За особливостями динаміки кількості населення національні меншини в Україні в другій половині ХХ ст. можна віднести до трьох груп:

1) меншини, в яких кількість населення збільшувалась (росіяни, білоруси, румуни, вірмени, цигани, німці, азербайджанці, грузини, чуваші, узбеки, мордва, корейці, удмурти, лезгини, туркмени, аварці);

2) меншини, в яких кількість населення утримувалась майже на одному рівні (молдавани, болгари, угорці, греки, татари, гагаузи, литовці, казахи, словаки, марійці, осетини, таджики, естонці, комі, албанці, асирійці, киргизи, комі-перм'яки, карели, чеченці, даргінці, араби, фінни, лакці, абхази, кабардинці, табасарани);

3) меншини, в яких кількість населення зменшилась (євреї, поляки, чеши, башкири, латиші) [6, с. 800; 8, с. 136].

Своєю чергою, на момент проголошення незалежності Україна не мала майже жодної правової бази державної етнополітики. Тому її створення, зокрема щодо національних меншин, стало одним із пріоритетних напрямів на шляху демократичного розвитку суспільства.

Толерантне ставлення нової Української держави до національних меншин отримало позитивний відгук серед більшості із 150 національно-культурних товариств, які діяли в цей час у країні. Своє ставлення до Української держави вони висловили на Першому Всеукраїнському міжнаціональному конгресі, що відбувся 16–17 листопада 1991 р. [9, с. 87–94].

Водночас неоднозначною була думка народних депутатів про використання терміна «національна меншина». У зв'язку з цим профільна постійна Комісія Верховної Ради підготувала довідку. Її автори, обґрунтовуючи правомірність уживання цього терміна, зазначали, що він є загальноприйнятим для держав-учасниць Народи з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ).

Термін закріплений у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, Заключному акті наради з безпеки в Європі, підсумкових документах Мадридської, Віденської, Копенгагенської, Паризької зустрічей держав-учасниць НБСЄ. Інші терміни («національні», «етнічні групи») в зазначених документах не використовуються. Тому Україна, яка заявила про безпосередню участь у загальноєвропейському процесі та пріоритет норм міжнародного права над внутрішньодержавним, має користуватися загальновизнаною міжнародно-правовою термінологією.

Із прийняттям закону «Про національні меншини» Українська держава ще раз підтвердила, що невідворотно обрала шлях побудови демократичного правового суспільства, а не держави суто етнічної. Ця ідея відображена і в ухваленому Законі. Метою його прийняття було гарантувати національним меншинам право на вільний розвиток. Закон став, як і майбутня нова Конституція, інші нормативно-правові акти і міжнародні договори України, правовою базою, яка створила необхідні юридичні передумови реалізації національними меншинами своїх конституційних прав [9, с. 87–94; 10].

Зазначені права можна виокремити в групи, а саме:

- політичні права – визначені ст.ст. 9, 13, 14 Закону України «Про національні меншини України»;
- національно-культурні права та соціально-економічні – визначені ст.ст. 10, 11, 119 Конституції України та статтею 6 Закону України «Про національні меншини України»;
- особисті права – визначені ст. 22 Конституції України;
- право на освіту – визначене ст. 53 Конституції України

Із зазначеного вбачається, що законодавство України щодо національних меншин суттєво розвивається. Це дає змогу говорити про те, що різні етнічні групи мають правовий захист.

Стосовно захисту прав національних меншин на міжнародному рівні, то насамперед необхідно зазначити, що важливими для розвитку міжнародного законодавства в сфері захисту прав національних меншин є Гельсінські рішення, прийняті у липні 1992 року Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ), якими запроваджено посаду Верховного комісара з питань національних меншин як «інструмент запобігання конфліктам на найбільш ранній стадії». Цей мандат було створено передовсім у відповідь на ту ситуацію в колишній Югославії, яка, як дехто побоювався, може повторитися будь-де в Європі, особливо у країнах, що перебувають на етапі переходу до демократії, може підірвати перспективи миру та процвітання, передбачені Паризькою Хартією [11] для Нової Європи, яку було прийнято главами держав та урядів у листопаді 1990 року [12].

Також окремі права національних меншин були визнані і відображені у Статуті ООН, Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., Декларації про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р., Міжнародній конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Міжнародному пакту про громадянські та політичні права 1966 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами згідно зі Статутом ООН 1970 р., Африканській хартії прав людини і народів 1981 р., Декларації про право народів на мир 1981 р., Декларації про права осіб, що належать до національних або етнічних, релігійних та мовних меншин, і в багатьох інших міжнародно-правових документах. Значну увагу проблемам забезпечення прав національних меншин приділяє Рада Європи. У Віденській декларації від 9 жовтня 1993 р. [13] члени Ради Європи визнали, що головним для демократичної стабільності і безпеки нашого континенту є захист національних меншин. Тоді ж було розроблено Декларацію та план дій боротьби з расизмом, ксенофобією, антисемітизмом

і нетерпимістю. 1 лютого 1995 р. держави-члени Ради Європи підписали Рамкову конвенцію про захист національних меншин [1, с. 51–59]. Водночас Україна гостро потребує вдосконалення законодавчого регулювання цього питання, з уваги на такі аспекти: міжнародні зобов'язання; потреба у взаємності, з огляду на наявність законів про національні меншини в державах, де присутні українські громади [14, с. 70–73].

Це свідчить про те, що на міжнародному рівні здійснюються правові заходи щодо захисту прав національних меншин.

Висновки. Розвиток законодавства України щодо прав національних меншин в умовах євроінтеграції є важливим, а також необхідним для гармонізації правових норм з урахуванням міжнародного досвіду.

Україна виконала доволі значні дії в сфері захисту прав національних меншин в умовах євроінтеграції. Аналізуючи українське та міжнародне законодавство про національні меншини, можна стверджувати, що етнополітичні процеси в Україні останнім часом, після проголошення незалежності, характеризуються прийняттям нового законодавства та прийняттям, приєднанням і ратифікацією міжнародних договорів. Тобто в нормотворчому процесі простежується створення належної правової бази, яка би забезпечувала захист національних меншин. Розпочавши процес становлення та удосконалення законодавства, Україна за нетривалий час отримала певний позитивний міжнародний правовий досвід щодо реалізації та захисту прав національних меншин. Та все ж існують об'єктивні і суб'єктивні причини, які не дають змоги повністю забезпечити застосування такого досвіду на практиці.

Ураховуючи зазначене, потрібно зауважити, що правові норми, які регулюють етнонаціональні процеси, потрібно поліпшувати з метою створення сприятливих юридичних умов для національних меншин. Тобто Україна має належний потенціал для захисту прав національних меншин, який для більш повної реалізації необхідно вдосконалювати та розвивати з урахуванням міжнародних стандартів.

1. Бугаєв С. Право національних меншин на представництво: актуальні проблеми законодавчого забезпечення в Україні / С. Бугаєв // Вибори та демократія: науково-просвітницький правничий журнал. – 2005. – № 1. – С. 51–59.

2. Колісник В. Національний суверенітет та право націй на самовизначення / В. Колісник // Вісник Академії правових наук України. – 2001. – № 1. – С. 33–39.

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

4. Ларченко М. Національні меншини. Правові запобіжники дискримінації / М. Ларченко // Віче: теоретичний і громадсько-політичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 11–13.

5. Про національні меншини в Україні: Закон України від 25 червня 1992 року № 2494-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 36. – Ст. 529.

6. Римаренко Ю. І. Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії / Ю. І. Римаренко; відп. ред. Ю. І. Римаренко, І. Ф. Курас. – К.: Друкарня МВС України, 1993. – 800 с.

7. Пліско В. Щодо правової визначеності поняття «національна меншина» / В. Пліско // Право України. – 2005. – № 7. – С. 104–106.

8. Заставецька О. В. Географія населення України: навч. посіб. для студ. геогр. спец. / О. В. Заставецька, Б. І. Заставецький, Д. В. Ткач. – Тернопіль: ТНПУ, 2007. – 136 с. – (Вид. 3-є, допов. і переробл.).

9. Рябошапко Л. І. Права національних меншин в Україні; законодавство і практика (1991–2000 рр.) / Л. І. Рябошапко // Розвиток демократії в Україні. – К.: Центр освітніх ініціатив, 2001. – С. 87–94.

10. Поточний архів Державного комітету у справах національностей та міграції за 1997–1999 роки // Еврейские вести. – 1996. – № 23–24.

11. Паризька хартія для нової Європи, ухвалена на Конференції ОБСЄ 11 листопада 1990 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_058.

12. Гаазькі рекомендації щодо прав національних меншин на освіту та пояснювальна записка // Фундація міжнаціональних відносин. – Жовтень 1996. – 22 с.

13. Vienna Declaration (Vienna, 9 October 1993) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=621771>.

14. Лемак В. Законодавство про національні меншини в Україні: питання вдосконалення / В. Лемак, О. Лемак // Вісник Центральної виборчої комісії. – К., 2014. – № 1. – лют. – С. 70–73.

Чумак В. В. Правове регулювання захисти прав національних меншинств: сравнительная характеристика национального и международного законодательства

Исследовано національное и международное законодательство о правовом регулировании защиты прав национальных меньшинств, анализируя и сравнивая его. Рассмотрено вопрос применения национального законодательства в отношении национальных меньшинств с учетом европейского правового опыта. Предложено усовершенствование законодательства, которое должно быть направлено на международные стандарты в защите прав национальных меньшинств, в условиях интеграции Украины в европейское сообщество. Проведено сравнение национальных и международных нормативно-правовых актов.

Ключевые слова: защита прав, международное законодательство, национальное законодательство, национальные меньшинства, развитие.

Chumak V. V. Rights protection of national minorities: comparative characteristics of national and international law

In this scientific work the author examines national and international legislation related to legal regulation of the rights of national minorities, analyzing and comparing it. We also consider the application of national law as to national minorities in line with European legal experience.

The analysis and comparison of national and international law concerning the legal regulation of the rights of national minorities are made. Application of the rules of international law, including European legal experience is considered.

The author studies the law of Ukraine related to regulation of minority rights. An improvement of the legislation should focus on international standards in the protection of rights of national minorities in the integration of Ukraine into the European community. Comparison of national and international legal acts is made.

The research of legal regulation of protection of national minorities is compared to national and international legislation. It is determined that Ukraine having proper capacity for the protection of national minorities should improve and develop international standards.

Analyzing Ukrainian and international legislation on national minorities we could argue that ethno-political processes in Ukraine in recent years, after independence, is characterized by the adoption of new legislation and the adoption, accession and ratification of international treaties. That is, in the legislative process it can be created a sound legal framework that would ensure the protection of national minorities.

On the basis of the above-mentioned statements, it should be noted that the existing law governing national processes needs to be improved, in order to create favorable legal conditions for national minorities. Ukraine has proper capacity for the protection of national minorities, which for a full implementation should improve and develop international standards.

Key words: protection of rights, international law, national legislation, national minorities, development.

Стаття надійшла 16 вересня 2015 р.

Розділ 3

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. НОТАРІАЛЬНА ДІЯ

УДК 347.135.224(477)

М. С. Долинська

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ НОТАРІАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Вивчено актуальні питання правового регулювання нотаріальної діяльності. Розглянуто діяльність органів нотаріату в незалежній Україні. З'ясовано поняття нотаріальної діяльності. Проаналізовано поняття суб'єктів нотаріальної діяльності. Наголошено, що діяльність нотаріату є різновидом правозастосовної, юрисдикційної діяльності, регламентує важливі аспекти здійснення прав громадянами й юридичними особами. Стверджено, що правове регулювання нотаріальної діяльності в незалежній Україні зазнало суттєвих змін, зокрема щодо розширення повноважень нотаріальних органів.

Ключові слова: нотаріальна діяльність, органи нотаріату, нотаріус, учинення нотаріальних дій.

Постановка проблеми. Нотаріальна є різновидом юридичної та відповідно соціальної діяльності та спрямована на надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам. Діяльність нотаріату має певну спільність із діяльністю інших органів цивільної юрисдикції.

Погоджуємося з думкою В. В. Комарова та В. В. Баранкової про те, що нотаріальна діяльність має превентивний (попереджувальний) характер, захищаючи права і законні інтереси громадян від можливих порушень у подальшому, надаючи нотаріальним документам безспірного характеру [1, с. 37].

Нотаріальна діяльність найперше спрямована на попередження порушення права, його охорону. Посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення, є не спрямованістю нотаріату, а складовою механізмом нотаріальної охорони цивільних прав та інтересів і захисту порушених прав [2, с. 17].

Метою статті є аналіз поняття нотаріальної діяльності, змін у регулюванні нотаріальної діяльності за законодавством незалежної України; за допомогою порівняльно-правового, діалектичного, логічного та інших методів здійснити аналіз норм чинного нотаріального законодавства України щодо особливостей нотаріальної діяльності.

Стан дослідження. Українські вчені приділяють належну увагу аналізу українського нотаріального законодавства. Зокрема, слід відзначити наукові здобутки В. В. Баранкової, В. В. Комарова, М. М. Дякович, Л. К. Радзівської, С. Г. Пасічник, С. Я. Фурси, Є. І. Фурси, Ф. М. Медвідь, В. Ф. Усенка, Я. Ф. Медвідь, Л. С. Сміян, Ю. В. Нікітіна, П. Г. Хоменка, В. М. Бесчастного, О. В. Філонова, Х. В. Майкут, В. М. Черниша та ін. Однак в основному дослідження цих учених стосувалися порядку вчинення нотаріальних дій, але недостатньо уваги приділено аналізу правового регулювання нотаріальної діяльності.

Виклад основних положень. Нотаріат і нотаріальна діяльність – різні, але взаємопов'язані поняття через прояв у них терміна «нотаріат», однак співвідносяться як правовий інститут і система правовідносин, що виникають у зв'язку з нотаріальною діяльністю та її організацією [2, с. 17].

Нотаріат в Україні – це система органів і посадових осіб, на яких покладено обов'язок посвідчувати права, а також факти, що мають юридичне значення, та вчиняти інші нотаріальні дії, передбачені Законом України «Про нотаріат», з метою надання їм юридичної вірогідності.

Погоджуємося з думкою Л. Єфіменко про те, що нотаріат як інституція, результатом діяльності якої є підтвердження достовірності безспірних прав і фактів, що мають юридичне значення, через учинення нотаріальної дії, посідає належне місце в механізмі правового регулювання цивільних відносин. Не належачи до жодної з гілок влади, виконуючи делеговані державою функції публічно-правового характеру, нотаріат став тією інституцією, яка забезпечує як «укріплення (зміцнення)» цивільних прав через підтвердження їх правомірності та достовірності, так і їх охорону та захист [2, с. 3].

Нотаріальна діяльність здійснюється відповідними суб'єктами, уповноваженими державою на вчинення нотаріальних дій.

Суть нотаріальної діяльності полягає в діях нотаріальних органів, спрямованих на вчинення нотаріальних дій в інтересах фізичних та юридичних осіб, які звертаються до них по надання правової допомоги, результатом якої є посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення.

Суб'єктів нотаріальної діяльності в Україні можна поділити на декілька груп:

– суб'єкти, які мають право вчиняти нотаріальні дії (відповідно до статті 1 Закону України «Про нотаріат») станом на 2015 рік: нотаріуси, які працюють у державних нотаріальних конторах, державних нотаріальних архівах (державні нотаріуси); нотаріуси, які займаються приватною нотаріальною діяльністю (приватні нотаріуси); посадові особи органів місцевого самоврядування у населених пунктах, де немає нотаріусів; посадові особи консульських установ та дипломатичних представництв України; інші посадові особи, передбачені статтею 40 Закону України «Про нотаріат», які посвідчують заповіти і довіреності, прирівняні до нотаріальних; начальники установи виконання покарань, засвідчує справжність підпису особи, яка перебуває в такій установі, відповідно до статті 40-1 Закону України «Про нотаріат». Покладаючи на нотаріальні органи функцію вчинення нотаріальних дій, держава наділяє їх владними повноваженнями. Повноваження нотаріальних органів щодо вчинення нотаріальних дій регламентується залежно від суб'єкта, який уповноважений вчиняти нотаріальні дії. Найбільш широкі повноваження щодо вчинення нотаріальних дій покладено на нотаріусів;

– особи, що звертаються по учинення нотаріальних дій. Відповідно до частини п'ятої статті 8 Закону України «Про нотаріат», це – фізичні та юридичні особи, за дорученням або щодо яких вчинялися нотаріальні дії, зокрема спадкоємці померлої фізичної особи. До фізичних осіб – суб'єктів нотаріального права належать не лише громадяни України, але й іноземці та особи без громадянства. Таке ж право мають іноземні юридичні особи, представництва та філії, відповідно до вимог цивільного законодавства України;

– органи державної влади України, які здійснюють владні повноваження з урегулювання організації нотаріату і контролю за здійсненням нотаріальної діяльності в межах, установлених Законом України «Про нотаріат» та іншими нормативно-правовими актами. Так, відповідно до ст. 2-1 Закону України «Про нотаріат», державне регулювання нотаріальної діяльності полягає у: встановленні умов допуску громадян до здійснення нотаріальної діяльності, порядку зупинення і припинення приватної нотаріальної діяльності, анулювання свідоцтва про право на зайняття нотаріальною діяльністю; здійсненні контролю за організацією нотаріату, проведенням перевірок організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотриманням ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконанням правил нотаріального діловодства; визначенні органів та осіб, які вчиняють нотаріальні дії, здійснюють

контроль за організацією нотаріату, проводять перевірки організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства; визначенні ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами; встановленні переліку додаткових послуг правового і технічного характеру, які не пов'язані із учинюваними нотаріальними діями, та встановленні розмірів плати за їх надання державними нотаріусами; встановленні правил професійної етики нотаріусів.

До органів державної влади, які дотичні до органів нотаріату, входять: Міністерство юстиції України, Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим в областях, містах Києві та Севастополі; податкові органи; інші державні органи; органи фіскальної служби; інші державні органи, судові органи. Контроль за організацією нотаріату, перевірку організації нотаріальної діяльності нотаріусів, дотримання ними порядку вчинення нотаріальних дій та виконання правил нотаріального діловодства здійснюють Міністерство юстиції України, Головні територіальні управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, в областях, містах Києві та Севастополі;

– органи самоврядування нотаріусів. Відповідно до статті 16 Закону України «Про нотаріат», професійне самоврядування нотаріусів здійснюється через Нотаріальну палату України та її органи. Нотаріальна палата України є організацією, яка є недержавною неприбутковою професійною організацією та об'єднує всіх нотаріусів України на засадах обов'язкового членства;

– органи, які мають право вчиняти нотаріальні дії, більшість учених поділяє на інститути нотаріату та квазінотаріату. До органів нотаріату входять державні та приватні нотаріуси, а до органів квазінотаріату – посадові особи органів місцевого самоврядування, інші посадові особи, на які покладено вчинення окремих видів нотаріальних дій відповідно до чинного законодавства.

Однак не підтримуємо думку знаного українського дослідника О. І. Неліна, що настав час відмовитися від учинення нотаріальних дій не нотаріусами [3, с. 22]. На нашу думку, це не тільки неможливо та ще й недоцільно, оскільки в Україні триває антитерористична операція. Мужні захисники вітчизни і надалі повинні мати право як скласти довіреність, так і посвідчити свою останню волю. Зокрема, до нотаріально посвідчених прирівнюються заповіти військовослужбовців, а в пунктах дислокації військових частин, з'єднань, установах, військово-навчальних закладів, де немає нотаріусів чи посадових осіб органів місцевого самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, також

заповіти працівників, членів їхніх сімей і членів сімей військовослужбовців, посвідчені командирами (начальниками) цих частин, з'єднань, установ або військово-навчальних закладів.

Станом на 2015 рік у населених пунктах, де немає нотаріусів, уповноважені на це посадові особи органу місцевого самоврядування вчиняють такі нотаріальні дії: вживають заходів щодо охорони спадкового майна; посвідчують заповіти (крім секретних), видають дублікати посвідчених ними документів; засвідчують правильність копій (фотокопій) документів і виписок із них; засвідчують правильність підпису на документах. Відомості про посвідчені заповіти направляються до Спадкового реєстру. Попри це, зазначені посадові особи не мають права на оформлення документів, призначених для використання за межами державного кордону.

Однак законодавець розширює повноваження посадових осіб органів місцевого самоврядування. Так, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування» від 20 жовтня 2014 року № 1709-VII [4], який вступить у силу з 1 січня 2016 року, розширено повноваження посадових осіб органу місцевого самоврядування щодо вчинення нотаріальних дій. Так, уповноважені посадові особи органу місцевого самоврядування, які мають вищу юридичну освіту, досвід роботи у галузі права не менше трьох років, пройшли впродовж року стажування у державній нотаріальній конторі або приватного нотаріуса, завершили навчання щодо роботи з єдиними та державними реєстрами, що функціонують у системі Міністерства юстиції України, та склали іспит із спадкового права у порядку, встановленому Міністерством юстиції України, мають право видати: свідоцтва про право на спадщину та свідоцтва про право власності на частку в спільному майні подружжя в разі смерті одного з подружжя.

Зауважимо, що в незалежній Україні правове регулювання нотаріальної діяльності перебуває в стадії постійного реформування, свідченням чого є динамічний процес законодавчих пропозицій та законодавчих змін у цій сфері. Якісно нове законодавство, яке регламентує діяльність нотаріату в Україні, спричинено об'єктивними закономірностями розвитку суспільства, головна з яких полягала у забезпеченні охорони приватної власності, що формується як одне з основних конституційних прав громадян і організацій, створенні умов, за яких власник на свій розсуд і бажання міг володіти та розпоряджатися своїм майном [5, с. 31].

Функції нотаріальної діяльності можна розділити на дві великі групи: соціальні, які характеризують місце нотаріату в системі органів

цивільної юрисдикції та правової системи України, та нотаріально-спеціальні, які відображають особливості, специфіку нотаріальної діяльності щодо учасників нотаріального процесу.

Залежно від характеру та змісту впливу на цивільні правовідносини функції нотаріату поділяються на регулятивні, охоронні та контрольні.

Віднедавна дедалі більшого значення набуває функція надання правової допомоги особам, які звернулися по вчинення нотаріальних дій. Відповідно до ст. 2 Закону України «Про нотаріат» та з метою забезпечення доступності населення до нотаріальних послуг та поліпшення роботи з надання таких послуг Міністерством юстиції України 7 липня 2014 року за № 1066/5 прийнято наказ «Про забезпечення організації доступності населення до нотаріальних послуг та поліпшення роботи з надання таких послуг». Зокрема, особливу увагу в наказі приділено проведенню постійної та ефективної правороз'яснювальної роботи серед населення з питань учинення нотаріальних дій.

Правоохоронна діяльність нотаріату реалізується шляхом учинення лише тих нотаріальних дій, які передбачені законом. Нотаріус виступає органом превентивного (попереджувального) правосуддя, захищаючи права та інтереси учасників правочину, щоб їхня необізнаність не могла бути використана їм на шкоду.

Слід наголосити на певних обмеженнях здійснення нотаріальної діяльності, які передбачено в ст. 9 Закону України «Про нотаріат». Нотаріус і посадова особа місцевого органу самоврядування, які вчиняють нотаріальні дії, не мають права вчиняти нотаріальні дії: на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер), а також на ім'я і від імені працівників цієї нотаріальної контори, працівників, які перебувають у трудових відносинах із приватним нотаріусом, або працівників цього виконавчого комітету. Посадові особи органу місцевого самоврядування не мають права вчиняти нотаріальні дії також на ім'я і від імені такого виконавчого комітету. У зазначених випадках нотаріальні дії вчиняються в будь-якій іншій державній нотаріальній конторі, у приватного нотаріуса чи в іншому місцевому органі самоврядування.

Посадові особи, перелічені у ст. 40 зазначеного Закону, не мають права посвідчувати заповіти та доручення на своє ім'я і від свого імені, на ім'я і від імені свого чоловіка чи своєї дружини, його (її) та своїх родичів (батьків, дітей, онуків, діда, баби, братів, сестер). Нотаріальні і прирівняні до них дії, вчинені з порушенням установлених цією статтею правил, є недійсними.

Правочин, укладений та посвідчений в нотаріальному порядку, гарантує набувачу майна захист від несподіванок, є правомірним і сталим.

Правозастосовна (правореалізаційна) функція є однією з найбільш поширених у діяльності нотаріату та відображає місце нотаріату у системі суб'єктивних прав і виконання зобов'язань.

За загальним правилом, застосування права – це особлива форма правореалізації, владна правова діяльність органів держави, спрямована на реалізацію правових принципів, яка відбувається в особливому порядку і має результатом видання правозастосовних актів дій [6, с. 18].

На нотаріусі лежить обов'язок забезпечити належні правові умови для правореалізаційної функції учасників нотаріальної дії, зокрема шляхом забезпечення умов правомірної поведінки учасників цивільного обігу, щодо яких учиняються нотаріальні дії.

Нотаріус, учиняючи нотаріальні дії, виконує, використовує та дотримує вимоги правових норм (матеріального та процесуального характеру) у зв'язку з наданими йому повноваженнями.

На думку С. Я. Фурси та Є. І. Фурси [7, с. 15], нотаріату властива правоаналізуюча функція. Тобто нотаріус має право визначати межі дозволеної поведінки в тих правовідносинах, що врегульовані законом, а також, коли така регулятивна функція надає змогу для декількох альтернативних варіантів правової поведінки, які не мають прямої заборони закону і не порушують права інших суб'єктів, крім того, коли навіть такі правовідносини не мають аналогів.

Тобто, вчиняючи нотаріальні дії, нотаріус, установлюючи дійсні наміри сторін, визначає межі дозволеної поведінки сторін правочинів. Зокрема, нотаріус, аналізуючи норми чинного законодавства, робить висновки щодо можливості або неможливості застосування аналогії із законом за вчинення нотаріальних дій, які відповідають волевиявленню сторін, дотримуючись законодавства.

Як слушно зауважують В. Комаров і В. Баранкова, щодо нотаріуса установлюються досить високі вимоги і як до професійного юриста, і як до людини, з точки зору її особистих якостей [1, с. 52]. Так, відповідно до статті 3 Закону України «Про нотаріат», у редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про нотаріат» щодо державного регулювання нотаріальної діяльності від 6 вересня 2012 року № 5208-VI, нотаріус – це уповноважена державою фізична особа, яка здійснює нотаріальну діяльність у державній нотаріальній конторі, державному нотаріальному архіві або незалежну професійну нотаріальну діяльність, зокрема посвідчує права, а також факти, що

мають юридичне значення, та вчиняє інші нотаріальні дії, передбачені законом, з метою надання їм юридичної вірогідності. Нотаріус не може займатися підприємницькою, адвокатською діяльністю, бути засновником адвокатських об'єднань, перебувати на державній або службі в органах місцевого самоврядування, у штаті інших юридичних осіб, а також виконувати іншу оплачувану роботу, крім викладацької, наукової і творчої діяльності.

Погоджуємося з думкою М. М. Дякович про те, що об'єднувальним фактором для нотаріусів – як державних, так і приватних – є порядок доступу до професії [6, с. 62].

Діяльність нотаріату є різновидом правозастосовної, юрисдикційної діяльності, регламентує найбільш важливі аспекти здійснення прав громадянами й юридичними особами і тому має здійснюватися в процесуальній формі, що забезпечує єдність і адекватність правового змісту та юридичної форми договору чи іншої юридично значущої дії; виявлення дійсного волевиявлення сторін; баланс публічних і приватних інтересів

Слушною є думка українських дослідників нотаріату О. Неліна та В. Черниша про те, що в новому Законі України «Про нотаріат та організацію нотаріальної діяльності в Україні» треба дозволити нотаріусам, як самостійний напрям нотаріальної діяльності, надання консультацій з питань забезпечення оформлення прав на нерухоме майно; участь нотаріусів у врегулюванні конфліктних ситуацій шляхом процедури медіації; збір необхідних документів на реєстрацію прав і юридичних осіб; участь у зборах органів управління юридичних осіб з питань виборності (призначення) органів управління, розпорядження майном тощо [8, с. 12].

Відповідно до статті 8 Закону України № 2258-17 від 18.05.2010 р. «Про внесення змін до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», на нотаріуса покладено виконання обов'язків суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Зауважимо, що, відповідно до частини п'ятої статті 3 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» в редакції Закону № 1878-VI від 11 лютого 2010 року, лише з 1 січня 2012 року державна реєстрація прав у результаті вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва проводиться нотаріусом, яким учинено таку дію.

Отже, нотаріус, реалізуючи нотаріальну діяльність, не лише вчиняє нотаріальні дії, але й здійснює інші, передбачені законом, повноваження.

Висновки. Нотаріальна діяльність – це різновид юридичної, що має превентивний (попереджувальний) характер і містить сукупність

постійно або систематично здійснюваних публічних дій, спрямованих на юридичне закріплення безспірних цивільних прав і фактів (надання офіційної сили, вірогідності юридичним правам, фактам і документам), які виконуються органами нотаріату та квазінотаріату з метою забезпечення захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які звернулися по вчинення нотаріальних дій та надання правової допомоги.

1. Комаров В. В. Нотаріат в Україні: підручник / В. В. Комаров, В. В. Баранкова. – Х.: Право, 2011. – 384 с.

2. Єфіменко Л. В. Правова охорона цивільних прав та інтересів у нотаріальній діяльності: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / Леонід Васильович Єфіменко; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2013. – С. 22.

3. Нелін О. Нотаріат і квазінотаріат в Україні: окремі дискусійні питання / Олександр Нелін // Юридична Україна. – 2012. – № 8. – С. 19–22.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо деяких питань спадкування: Закон України від 20 жовтня 2014 року № 1709-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 1. – Ст. 2.

5. Нотаріат в Україні: навч. посібник / за ред. В. М. Бесчастного. – К.: Знання, 2008. – 494 с.

6. Дякович М. М. Нотаріальне право України: навч. посібник / М. М. Дякович. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – 683 с.

7. Фурса С. Я. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Фурса, Є. І. Фурса. – К.: А.С.К., 2001. – 975 с.

8. Черниш В. До питання про реформування органів нотаріату в Україні / Володимир Черниш, Олександр Нелін // Юридична Україна. – 2012. – № 9. – С. 10–14.

Долинская М. С. Особенности реализации нотариальной деятельности в независимой Украине

Изучено актуальные вопросы правового регулирования нотариальной деятельности. Рассмотрена деятельность органов нотариата в независимой Украине. Выяснено понятие нотариальной деятельности. Проанализированы понятия субъектов нотариальной деятельности. Отмечено, что деятельность нотариата является разновидностью правоприменительной, юрисдикционной деятельности, регламентирует важные аспекты осуществления прав гражданами и юридическими лицами. Утверждено, что правовое регулирование нотариальной деятельности в независимой Украине претерпело существенные изменения, в частности относительно расширения полномочий нотариальных органов.

Ключевые слова: *нотариальная деятельность, органы нотариата, нотариус, совершение нотариальных действий.*

Dolynska M. S. Features of notarial activities in independent Ukraine

The research is dedicated to issues of legal regulation of notarial activities. The problems of notarial organs activity in independent Ukraine are considered. The concept of notarial activities is defined.

Notarial activity is a kind of legal activity that has a preventive (warning) character, and includes a set of continuously or systematically carried out public actions aimed at legal securing of uncontested civil rights and facts (provision of official power, the probability of legal rights, facts and documents) that are performed by notarial and quasi-notarial organs in order to protect the rights and interests of physical persons and legal entities who apply for notarial acts and legal assistance.

The author has drawn attention to the limitations in carrying out notarial activities provided in Article 9 of the Law of Ukraine «On Notary».

The analysis of subjects of notarial activities is carried out. The subjects eligible to perform notarial acts in Ukraine, as for 2015 are as follows: notaries working in the state notarial offices, state notarial archives (public notaries); notaries, engaged in private notarial activities (private notaries); officials of local self-government organs in areas where there are no notaries; officials of the consular and diplomatic missions of Ukraine; other officials under Article 40 of the Law «On Notary» certifying the wills and warrants, equivalent to notarial ones; heads of penal institutions authenticating the signature of the person who is in such an institution, according to Article 40-1 of the Law of Ukraine «On Notary».

It is emphasized that the activities of notaries is a form of enforcement, jurisdictional activities affecting the most critical and important aspects of the implementation of the rights of citizens and legal entities.

The essence of the notary consists in notarial organs acts aimed at notarial acts within the interests of physical persons and legal entities applying for legal assistance, the result of which is certification of rights as well as facts that have legal significance.

Key words: *notarial activity, notary organs, notary, notarial acts.*

Стаття надійшла 16 вересня 2015 р.

УДК 347.68

Т. В. Курило

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ПОЛОЖЕННЯ, ЯКІ ВИЗНАЧАЮТЬ ЗАСАДИ РЕГУЛЮВАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Проаналізовано виникнення та розвиток правового інституту спадкового договору та зроблено спробу визначити його місце у системі цивільних договорів. Зазначено, що чинним Цивільним кодексом України передбачено низку нових правових інститутів, серед яких інститут спадкового договору.

Наголошено на дискусійному характері питання про місце цього інституту у Цивільному кодексі України. Зазначено, що логічним є включення спадкового договору до Книги шостої, яка регламентує спадкові відносини. Крім того, вказано на історичні витоки ідеї договірних спадкових відносин із стародавнього римського права. Особливо це стосується практичної юриспруденції тих часів.

Ключові слова: *спадковий договір, спадкові відносини, римське право, доктрина німецького спадкового права.*

Постановка проблеми. Важливим елементом процесу реформування та демократизації всіх систем суспільства в Україні є формування правової держави, яка покликана забезпечити виконання принципу верховенства права, недоторканності та захисту таких важливих соціальних цінностей, як життя та здоров'я людини, безпека, честь і гідність [1].

Цивільний кодекс України передбачає низку нових інститутів, раніше не відомих цивільному законодавству України, серед яких, зокрема, й інститут спадкового договору.

Чимало дискусійних питань виникає, коли йдеться про місце спадкового договору в структурі ЦК України. Спадковий договір передбачає виникнення певних зобов'язань між його сторонами. Законодавець визначив доцільним включити спадковий договір до Книги шостої, що регламентує спадкові відносини, констатуючи його тісний зв'язок із спадкуванням. Це зумовлює необхідність визначення правової природи спадкового договору, встановлення його специфічних ознак. З'ясування цих ознак має не лише теоретичне, але й неабияке практичне значення, оскільки від розуміння характеру спадкового договору залежить формування нотаріальної та судової практики з цих питань.

Стан дослідження. Теоретичну основу дослідження становлять положення, викладені у працях вітчизняних і зарубіжних учених: М. І. Брагінського, В. В. Васильченка, К. А. Граве, О. В. Дзери, Ю. О. Заїки, В. М. Коссака, В. І. Курдиновського, С. В. Мазуренко, Р. А. Майданік, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченко та ін.

Метою статті є науковий аналіз правової природи спадкового договору та детальний розгляд його особливостей в історичному контексті.

Відповідно до мети в статті формуються такі завдання:

- дослідити виникнення і розвиток спадкового договору;
- визначити місце спадкового договору в системі цивільних договорів.

Виклад основних положень. Спадковий договір отримав визнання з часів рецепції римського приватного права [2, с. 167]. Однак, як не дивно, саме римське право визнавало дві підстави для відкриття спадщини: заповіт або закон. Спадковий договір римське право «...взагалі не допускало у спадщині: воно оголошувало недійсними будь-які договори, якими обмежувалася б воля заповідача, і навіть договори про відмову від спадщини, що повинна була відкритися» [3, с. 57].

Римський закон допускав, як особливий вид договору, дарування на випадок смерті, однак такий договір не вважався обов'язковим для дарувальника, і останній у будь-який час до відкриття спадщини міг взяти його назад [4, с. 263–264]. Тобто стародавнє римське право було принципово проти договорів про спадкування і не визнавало жодних винятків із загального правила.

Причина невизнання спадкового договору за римським правом у таких його особливостях. По-перше, в публічному характері спадкового права того часу, з огляду на що не могло йтися про можливість установаження чи скасування права спадкування в приватному порядку на підставі спадкового договору. По-друге, останній позбавляв або обмежував сакральне право спадкодавця на здійснення заповітів. По-третє, у Стародавньому Римі вважалося ганебним обумовлюватися наперед стосовно чужої спадщини за життя її власника.

Становлення інституту спадкового договору зумовлено розвитком романістичної літератури. Тому не дивно, що фундаментальні положення цього правового явища найбільш ретельно опрацьовані німецькою і певною мірою французькою доктринами [5, с. 18].

Спадкові договори в Німеччині первісно охоплювали три види договорів: про призначення спадкоємця, який в сучасному німецькому праві власне і позначається терміном «спадковий договір», про встановлення легату та про відмову від права спадкування. Нині у німецькому спадковому праві договір про встановлення легату втратив самостійне значення і став одним із розпоряджень, що становлять зміст спадкового договору в сучасному його розумінні, а договір про відмову від права спадкування став самостійним видом договору в межах спадкового права.

Згідно із доктриною німецького спадкового права, спадковий договір має подвійну правову природу: він одночасно є і розпорядженням на випадок смерті, і договором. Це означає, що такий спадковий договір є однією з підстав спадкування, а зроблене у ньому розпорядження на випадок смерті не зазнає односторонньої зміни чи скасування.

Інститут спадкового договору сформувався у добу, коли суспільство ґрунтувалося на засадах феодального поземельного права і коли питання, пов'язані з переходом нерухомості, мали величезне значення для функціонування тих чи інших середньовічних організацій. Спадкування за договором утворилося трансформуванням німецького звичаєвого права і розвинуло юриспруденцію нового часу в особливу систему. Зазначимо, що нові законодавства цих народів визнають цей вид закликання до спадкування неоднаковою мірою.

Так, французьке право визнає договори про спадкування у власному майні як виняток із загального правила про спадкування за законом або за заповітом, водночас у доволі обмеженому вигляді, а саме – лише між подружжям, але навіть і так, що в них можуть брати участь і треті особи, якщо бажають надати своє майно подружжю або їхнім дітям (ст. 1081, 1082 ЦК Франції). Ці договори навіть мають своєрідний привілей (ст. 1094), а саме: безпосередньо за ним подружжя може передати одне одному як право власності (у випадку, якщо не залишилися діти), так і узурфрукт (право користування у випадку, якщо залишилися діти), стосовно майна, на яке розповсюджується режим законної частки [6, с. 119]. Тобто можна зробити висновок, що ЦК Франції не визнає особливої природи спадкового договору, а більше розглядає цей інститут винятково як акт дарування між живими особами.

Австрійське право допускає договори про спадкування у випадку, коли вони стосуються якогось окремого предмета (речі або суми), вчиняються письмово і містять відмову від права зворотної вимоги дарування. Спадкові ж договори на все майно допускається укладати лише між подружжям або нареченими за умови, що останні в майбутньому візьмуть шлюб (ст.ст. 956, 602, 1249 Австрійського цивільного уложення).

Також особливістю в австрійському законодавстві є те, що воно визнає чинними спадкові договори про відмову від права спадкування (ст. 551 АЦУ). Безумовно, що австрійське право визнає за спадковим правом те, що воно є актом, який встановлює право спадкування (ст. 533 АЦУ) [5, с. 118].

Швейцарський цивільний кодекс розглядає спадковий договір як один з видів розпоряджень на випадок смерті (ст. 468 ШЦК) [5, с. 119]. Спадкодавець може, в межах наданої йому свободи, зробити розпорядження у спадковому договорі стосовно свого майна загалом або в певній частині; зобов'язатись перед будь-ким залишити йому або третій особі спадщину чи відказ; укласти з одним із спадкоємців угоду про відмову від спадщини або її викуп (ст.ст. 481, 494,

495). Отже, як зрозуміло із переліченого, що за швейцарським законодавством спадковий договір є однією з підстав спадкування.

Найбільш відчутний вплив на формування конструкції спадкового договору здійснила розроблена в II пол. XIX ст. концепція німецьких учених Штоббе (теорія майнового характеру наступництва за договором), Гассе і Безелера (теорія спадкового наступництва за договором). Трактати двох останніх надалі вплинули на практику його застосування в німецькому звичаєвому праві та подальше закріплення цієї концепції в Німецькому цивільному уложенні від 18 серпня 1896 р.

У IV розділі Книги V Німецького цивільного уложення спадковий договір розглядається поряд із спадкуванням за законом і за заповітом як окремий вид спадкування (§ 1941). Розрізняють дві основні групи спадкового договору: позитивні (договори про спадкування в буквальному розумінні) та негативні (договори про відмову від права спадкування).

Позитивними є договори, за якими спадкодавець надає спадкове право своєму контрагентові – спадкоємцю за договором. Негативними є договори, за якими здійснюється відмова від права спадкування за законом або відмова від законної чи обов'язкової частки будь-кого зі спадкоємців [5, с. 138].

Спадковий договір із такою назвою був відомий і застосовувався на території України задовго до його законодавчого врегулювання в сучасному розумінні. Із поширенням 1811 року дії положень Цивільного кодексу Австрії на території західноукраїнських земель, які перебували у складі Австрійської монархії аж до 1933 року, коли розпочав діяти Польський кодекс зобов'язань. Згідно з чинним на той час законодавством, спадковий договір був однією з підстав спадкування, поряд із заповітом та законом, і вважався чинним лише за умови укладення його між подружжям. Сучасне правове регулювання інституту спадкового договору в Україні кардинально відрізняється від його правового регулювання за часів перебування західноукраїнських земель у складі Австрійської монархії. Спадковий договір є інститутом зобов'язального, а не спадкового права. Що стосується Східної України, то спадковий договір не визнавався і у царській Росії, і не був передбачений Цивільним кодексом Української РСР 1922 року, ні Цивільним кодексом УРСР 1963 року, ні іншими законодавчими актами в галузі регулювання спадкових відносин.

Висновки. Отже, виникненню ідеї існування договірних спадкових відносин сучасне цивільне право, безсумнівно, зобов'язане стародавньому римському праву (з особливістю, що власне в римському

праві ця конструкція не отримала законодавчої підтримки, однак часто траплялася в практичній юриспруденції). Як самостійний правовий інститут, спадковий договір засновано у романістичній доктрині, зокрема німецькій.

Згідно із доктриною німецького спадкового права, спадковий договір має подвійну правову природу: він одночасно є і розпорядженням на випадок смерті, і договором. Це означає, що такий спадковий договір є однією з підстав спадкування, а зроблене у ньому розпорядження на випадок смерті не зазнає односторонньої зміни чи скасування.

У той час, як у багатьох країнах світу інститут спадкового договору є розповсюдженим, а порядок укладення й виконання спадкових договорів детально регламентований законодавством, в Україні спадковий договір досі поступається усталеним інститутам спадкування за законом і заповітом.

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Мазуренко С. В. Історико-правовий нарис виникнення спадкового договору в Україні / С. В. Мазуренко // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави. – О.: Юридич. літ., 2004. – 208 с.

3. Победоносцев К. Курс гражданского права: в 3-х т. / К. Победоносцев. – СПб., 1896. – Т. 3. – 620 с.

4. Подопригора А. А. Основы римского гражданского права / А. А. Подопригора. – К.: Вентури, 1995. – 287 с.

5. Васильченко В. В. Юридична сутність інституту спадкового договору та його місце в системі цивільного права / В. В. Васильченко // Право України. – 2003. – № 6.

6. Турлуковський Я. Спадковий договір в українському цивільному праві: теорія і практика / Я. Турлуковський // Підприємництво, господарство і право. – 2005. – № 6. – С. 37–39.

Курьло Т. В. Гражданско-правовые положения, определяющие принципы регулирования наследственного договора

Проанализированы возникновение и развитие правового института наследственного договора и сделана попытка определения его места в системе гражданских договоров. Отмечено, что действующим Гражданским кодексом Украины предусмотрено ряд новых правовых институтов, среди которых и институт наследственного договора.

Отмечен дискуссионный характер вопроса о месте этого института в Гражданском кодексе Украины. Указано, что логично включение наследственного договора в Книгу шестую, регламентирующую наследственные

отношения. Кроме того, указано на исторические истоки идеи договорных наследственных отношений с древнего римского права. Особенно это касается практической юриспруденции того времени.

Ключевые слова: наследственный договор, наследственные отношения, римское право, доктрина немецкого наследственного права.

Kurylo T. V. Civil and legal provisions governing principles for regulation of inheritance contract

In this scientific article the appearance and development of the legal institution of hereditary agreement are analysed and the attempt to determine its place in the system of civil contracts is made. In particular, it is noted that the current Civil Code of Ukraine provides a number of new legal institutions, including the Institute of inheritance contract.

The nature of the discussion character of the place of the institution in the Civil Code of Ukraine is emphasized. It is stated that it is logical to include hereditary contract in the Sixth book regulating inheritance relations. In addition, the historical origins of the idea of contractual relations inherited from the ancient Roman law are pointed out. In particular it concerns the practical jurisprudence of those times.

It is also proved that through Romanesque legal doctrine, especially German, the formation of an independent legal institution of hereditary contract was held. Despite the very wide practical distribution and detailed legal regulation of the institute of hereditary contract in many countries, such agreements in practice are still not widespread in Ukraine compared to traditional forms of inheritance, by law and by will.

Key words: hereditary contract, inheritance relations, Roman law, the doctrine of German inheritance law.

Стаття надійшла 16 вересня 2015 р.

Розділ 4

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.951

К. А. Гурковська

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОВС ЯК СУБ'ЄКТІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА

Здійснено аналіз елементів адміністративно-правового статусу органів внутрішніх справ (далі – ОВС) як суб'єктів попередження домашнього насильства. Відповідно до поділу елементів адміністративно-правового статусу на три основні блоки, досліджено основні завдання, структуру та компетенцію органів внутрішніх справ як суб'єктів попередження домашнього насильства. Запропоновано визначення поняття адміністративно-правового статусу органів внутрішніх справ як суб'єктів попередження домашнього насильства.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, попередження, домашнє насильство, органи внутрішніх справ, компетенція.

Постановка проблеми. Органи внутрішніх справ України виконують чималий обсяг завдань і забезпечення законності та правопорядку, захисту прав і свобод громадян від протиправних посягань. З метою забезпечення успішного виконання цих завдань ґрунтовного покращення потребують не лише форми і методи діяльності правоохоронних органів, але і якісний підхід до визначення адміністративно-правового статусу підрозділів органів внутрішніх справ, зокрема ті, які здійснюють діяльність щодо попередження домашнього насильства. Чітке визначення статусу вказаних органів через установлення виключного переліку їхніх завдань та функцій, прав та обов'язків є однією з умов злагодженої та ефективної діяльності, без конфліктів, суперечок, дублювання функцій і повноважень.

Однак аналіз чинного законодавства довів, що сьогодні є чимало недоліків і прогалин у нормативно-правовому закріпленні

адміністративно-правового статусу органів внутрішніх справ, зокрема адміністративно-правового статусу ОВС як суб'єктів попередження домашнього насильства.

Стан дослідження. У науковій літературі питанням, пов'язаним із дослідженням проблем адміністративно-правового статусу органів внутрішніх справ, зокрема у сфері попередження негативних соціальних явищ, присвячені роботи таких учених, як В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, В. Т. Білоуса, І. П. Голосніченка, О. В. Зайчука, Р. А. Калюжного, В. В. Коваленка, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, Н. П. Матюхіної, А. В. Негодченка, В. І. Олефіра, В. І. Осадчого та ін.

Однак комплексного аналізу особливостей адміністративно-правового статусу органів внутрішніх справ як суб'єктів попередження домашнього насильства здійснено не було.

Метою цієї статті є дослідження особливостей адміністративно-правового статусу органів внутрішніх справ як суб'єктів попередження домашнього насильства, зважаючи на аналіз проблем реалізації адміністративно-правового статусу органів внутрішніх справ.

Виклад основних положень. Багатоаспектність адміністративно-правового статусу ОВС як правового явища зумовлює одностайність поглядів серед науковців щодо обсягу і змістовних характеристик цього поняття.

Цікавою є думка М. Мартинова, який під адміністративно-правовим статусом територіальних органів внутрішніх справ України розуміє їх становище як спеціального суб'єкта адміністративного права, гарантованого державою та врегульованого нормами права, що утворює сукупність прав, обов'язків, обмежень, гарантій та відповідальності, відповідно до яких вони виконують правоохоронні функції, тому доцільно визначити адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ так: адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ – це врегульоване сукупністю адміністративно-правових норм адміністративного права юридичне становище, що передбачає реалізацію компетенції їх підрозділів і посадових осіб з охорони правопорядку, забезпечення прав і свобод громадян і безпеки у суспільстві [1, с. 8].

Д. Бахрах у адміністративно-правовому статусі державних колективних суб'єктів виділяє три основні блоки: цільовий; структурно-організаційний; компетенційний (компетенцію).

Перший елемент адміністративно-правового статусу державного колективного суб'єкта – його юридично закріплені цілі, завдання і функції. Загалом його мету можна розуміти як забезпечення певної

соціальної потреби, а в положеннях, статутах і інших правових актах мета конкретизується в переліку завдань, виконуваних функцій.

Другий – організаційно-структурний – компонент правового статусу є складною системою. У нього входить нормативне регулювання порядку освіти, легалізації, реорганізації, ліквідації суб'єктів, їх підлеглості і передачі з ведення одних організацій в підпорядкування інших, установлення і зміни їх організаційних структур, права на організаційне самовизначення, процедур діяльності і права на офіційні символи.

Компетенція є третьою і основною частиною правового статусу державних колективних суб'єктів права і складається з сукупності владних повноважень щодо певних предметів. Її перший елемент охоплює обов'язки і права, пов'язані зі здійсненням влади, участю у владних відносинах, зокрема право видавати певні акти. Другий елемент компетенції – підвідомчість, правове закріплення кола об'єктів, предметів, справ, на які поширюються владні повноваження [2, с. 236].

Щодо першого елемента адміністративно-правового статусу ОВС як суб'єктів попередження домашнього насильства, то, згідно із наказом МВС України № 550 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України», основними завданнями працівників служби дільничних інспекторів міліції є: проведення загальної та індивідуальної профілактичної роботи серед жителів адміністративної дільниці охорона громадського порядку та забезпечення громадської безпеки на території, що обслуговується; робота з населенням і громадськими формуваннями на адміністративній дільниці щодо охорони громадського порядку та громадської безпеки, профілактики правопорушень та боротьби зі злочинністю; участь з іншими службами та підрозділами органів внутрішніх справ у виявленні, попередженні, припиненні адміністративних правопорушень і злочинів, а також у розкритті злочинів, учинених на території адміністративної дільниці [3].

Структурно-організаційний компонент ОВС як суб'єктів попередження домашнього насильства закріплений наказами МВС України № 550 «Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України» та № 1176 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» [4], оскільки уповноваженими суб'єктами ОВС щодо попередження насильства в сім'ї є підрозділи ДІМ і КМСД.

Одним із головних чинників, що впливають на структуру адміністративно-правового статусу органів внутрішніх справ як суб'єктів

попередження домашнього насильства, є їх компетенція. У науковій літературі не існує однозначності щодо питання про визначення компетенції державних органів.

У структурі компетенції органу внутрішніх справ роль домінуючого елемента відводиться повноваженням, які можуть бути розглянуті у двох площинах, а саме: права й обов'язки державного органу у встановленій законом сфері його діяльності; права й обов'язки, спрямовані на здійснення певних управлінських функцій.

Відповідно до положень Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї [5], органи внутрішніх справ: проводять роз'яснювальну роботу в сім'ях, в яких учинено насильство в сім'ї або існує реальна загроза його вчинення, повідомляють членів сім'ї про права, заходи та послуги, якими вони можуть скористатися, та передбачену законодавством відповідальність; приймають і розглядають заяви та повідомлення відповідно до Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 р. № 616 [6], та нормативно-правових актів Міністерства внутрішніх справ України; інформують упродовж трьох днів про отримання заяви чи повідомлення відповідний структурний підрозділ, відповідальний за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, а у випадках, коли заява та повідомлення стосується неповнолітнього або недієздатного члена сім'ї, службу у справах дітей та орган опіки і піклування; отримавши заяву чи повідомлення або іншу інформацію про вчинення насильства в сім'ї, вживають передбачених чинним законодавством заходів щодо припинення насильства. У разі необхідності надання потерпілому або правопорушнику першої медичної допомоги викликають бригаду швидкої медичної допомоги; за безпосередньої загрози життю та здоров'ю дитини або інших членів сім'ї, які постраждали від насильства в сім'ї, вживають заходів щодо ліквідації цієї загрози та надають необхідну допомогу у направленні до спеціалізованих установ для жертв насильства в сім'ї; у разі встановлення в діях особи, яка вчинила насильство в сім'ї, ознак злочину, приймають рішення відповідно до Кримінального процесуального кодексу України [7], а у випадку встановлення ознак адміністративного правопорушення – відповідно до Кодексу України про адміністративні правопорушення [8]; щокварталу у межах

своїх повноважень надають відповідним структурним підрозділам, відповідальним за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, інформацію.

Окрім цього, згідно зі статтею 6 Закону України «Про попередження насильства в сім'ї» [9], уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ здійснюють заходи щодо: виявлення причин і умов, що сприяють проявам насильства в сім'ї, вжиття у межах своїх повноважень заходів щодо їх усунення; застосування спеціальних заходів із попередження насильства у сім'ї; прийняття та розгляд у межах своїх повноважень, визначених законом, заяв і повідомлення про насильство в сім'ї або про реальну загрозу його вчинення; вжиття відповідних заходів щодо припинення насильства в сім'ї, а також дій членів сім'ї, що спрямовані на виконання реальної загрози вчинення насильства в сім'ї; повідомлення членів сім'ї, де виникає реальна загроза вчинення насильства в сім'ї або де було вчинено насильство в сім'ї, про права, заходи і послуги, якими вони можуть скористатися; направлення жертв насильства в сім'ї до спеціалізованих установ для осіб, які вчинили насильство в сім'ї, та жертв такого насильства тощо.

Отже, адміністративно-правовий статус ОВС як суб'єктів попередження домашнього насильства характеризується тим, що:

а) їхні права та обов'язки встановлюються, як правило, у межах компетенції органів, у яких вони перебувають на державній службі;

б) діяльність органів внутрішніх справ підпорядкована виконанню завдань, покладених на відповідний підрозділ чи службу, і має офіційний характер;

в) службові права та обов'язки характеризуються єдністю, своєрідність якої полягає в тому, що їх права одночасно є обов'язками, адже вони повинні використовуватися в інтересах служби, а обов'язки – правами, бо інакше обов'язки неможливо буде здійснити;

г) здійснення працівником органів внутрішніх справ своїх прав та обов'язків гарантується законодавством;

ґ) законні приписи і вимоги працівника органів внутрішніх справ повинні виконуватися всіма, кому вони адресовані;

д) вони мають право на просування по службі, тобто на службову кар'єру;

е) передбачені обмеження їх загальногромадських прав з метою ефективності службової діяльності;

є) для них передбачені певні пільги, а також підвищена відповідальність за вчинення правопорушень.

Висновок. Адміністративно-правовий статус органів внутрішніх справ як суб'єктів попередження домашнього насильства – це їхнє

становище у системі суспільних відносин механізмі державного управління, що визначається державою закріпленням у нормах адміністративного законодавства їхніх завдань, функцій, повноважень та відповідальності, які реалізуються зазначеними суб'єктами через відповідні адміністративно-правові відносини, зокрема ті, що виникають безпосередньо під час здійснення діяльності із попередження домашнього насильства.

1. Мартинов М. Д. Адміністративно-правове забезпечення діяльності територіальних органів внутрішніх справ України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юр. наук: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М. Д. Мартинов. – Х., 2010. – 23 с.

2. Бахрах Д. М. Административное право России: учебник для вузов / Д. М. Бахрах. – М.: НОРМА, 2002. – 623 с.

3. Про затвердження положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України: наказ МВС України від 11.11.2010 року № 550 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 95. – Ст. 3386.

4. Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей: наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2012 року № 1176 // Офіційний вісник України. – 2013. – № 8. – Ст. 288.

5. Про затвердження Інструкції щодо порядку взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї: наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту та Міністерства внутрішніх справ України від 07.09.2009 № 3131/386 із змінами внесеними згідно з Наказом Міністерства соціальної політики № 371/549 (з1158-12) від 20.06.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0917-09>.

6. Про затвердження Порядку розгляду заяв та повідомлень про вчинення насильства в сім'ї або реальну його загрозу: постанова Кабінету Міністрів України від 26.04.2003 № 616 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 18. – Ст. 829.

7. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370.

8. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984, додаток до № 51. – Ст. 1122.

9. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15 листопада 2001 року // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 10. – Ст. 70.

Гурковская Е. А. Особенности административно-правового статуса ОВД как субъектов предупреждения домашнего насилия

Осуществлен анализ элементов административно-правового статуса органов внутренних дел (далее – ОВД) как субъектов предупреждения домашнего насилия.

Согласно разделения элементов административно-правового статуса на три основных блока (целевой, структурно-организационный и компетенционный), исследованы основные задачи, структура и компетенция органов внутренних дел как субъектов предупреждения домашнего насилия. Предложено определение понятия административно-правового статуса органов внутренних дел как субъектов предупреждения домашнего насилия.

Ключевые слова: административно-правовой статус, предупреждение, домашнее насилие, органы внутренних дел, компетенция.

Hurkovska K. A. Features of administrative and legal status of Internal Affairs bodies as subjects of domestic violence prevention

The bodies of internal Affairs carry out a large volume of tasks to ensure law and order, protection of the rights and freedoms of citizens against unlawful encroachments.

To ensure the successful execution of these tasks is fundamental improvement requiring not only the forms and methods of activity of law enforcement bodies, but also a qualitative approach to determine the regulatory status of employees of Internal Affairs bodies, in particular, carrying out activities on prevention of domestic violence. A clear definition of the status of these bodies through the establishment of the exclusive list of their tasks and functions, rights and duties, is one of the conditions of well-coordinated and effective action, without conflicts, disputes, duplication of functions and powers.

However, the analysis of the current legislation has shown that today there is a number of weaknesses and gaps in the legal definition of administrative and legal status of Internal Affairs bodies, and in features of the administrative and legal status of the police Department as agents of preventing the domestic violence, it is not specifically investigated. Therefore, we consider it appropriate to devote this article to that issue.

One of the main factors affecting the structure of administrative and legal status of Internal Affairs bodies as subjects of prevention of domestic violence is their competence.

In scientific literature there is no consensus on the definition of the competence of state bodies. In the structure of the competence of Internal Affairs bodies the role of the dominant element is assigned to duties that can be considered in two planes, namely, the rights and duties of a public body in the statutory scope of its activities and rights and obligations towards the implementation of certain management functions.

Key words: administrative and legal status, prevention, domestic violence, Internal Affairs bodies, the competence.

Стаття надійшла 21 серпня 2015 р.

ПОВНОВАЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДУ У ВИРІШЕННІ СПРАВ ПРО ОСКАРЖЕННЯ РІШЕНЬ ЩОДО ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ВПЛИВУ ЗА ПОРУШЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

На підставі норм законодавства та судової практики досліджено обсяг повноважень адміністративного суду у вирішенні справ про оскарження рішень щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства.

Відзначено, що такі повноваження поширюються лише на відносини, що виникають у зв'язку з прийняттям розпорядження про застосування конкретного заходу впливу. Що стосується відшкодування виявлених збитків, завданих державному чи місцевому бюджету, то про їх наявність може бути зазначено у вимозі органу державного фінансового контролю, але вони можуть бути або добровільно відшкодовані розпорядником (одержувачем) бюджетних коштів, або стягнуті у судовому порядку за позовом органу державного фінансового контролю.

Ключові слова: повноваження, оскарження, адміністративний суд, скасування рішення, застосування заходів впливу, порушення бюджетного законодавства.

Постановка проблеми. У Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки, затвердженої Указом Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015, відзначено, що сьогодні система правосуддя не виконує поставлені перед нею завдання на належному рівні. Одним із основних чинників такої ситуації названо абсолютизацію принципу про поширення юрисдикції судів на всі правовідносини [1]. У цьому контексті важливими є питання чіткого визначення повноважень суду під час розгляду конкретної категорії справ. Справи про оскарження рішень щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства – це одна з категорій адміністративних справ, у яких вирішуються спори щодо публічних фінансів (що особливо актуально у зв'язку з намаганням подолати фінансову кризу в державі), та характеризується, як правило, комплексністю вимог позивачів. За таких

умов як практичне, так і теоретичне значення мають не лише питання щодо визначення компетентного суду, який розглядатиме спір, строків подання позову та строків вирішення справи [2, с. 259], але й питання чіткого визначення повноважень конкретного адміністративного суду під час розгляду позову про оскарження застосування зупинення операцій з бюджетними коштами чи іншого заходу впливу за порушення бюджетного законодавства.

Стан дослідження. Окремі адміністративно-процесуальні аспекти оскарження у судовому порядку заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, зокрема й щодо повноважень адміністративних судів, були предметом досліджень О. П. Гетьманець, Е. С. Дмитренко, А. Й. Іванського, Ю. С. Назара, І. А. Сікорської, В. Д. Чернадчука, Н. Я. Якимчук. Однак питання розмежування повноважень адміністративних судів щодо розгляду вимог відшкодувати збитки бюджету та вимог про визнання протиправним рішення застосувати захід впливу за порушення бюджетного законодавства проаналізовані не були.

Мета цієї статті – на підставі норм законодавства та судової практики з’ясувати обсяг повноважень адміністративного суду у вирішенні справ про оскарження рішень щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства.

Виклад основних положень. Статтею 117 Бюджетного кодексу України передбачено, що за порушення бюджетного законодавства до учасників бюджетного процесу можуть застосовуватися такі заходи впливу:

1) попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства – застосовується в усіх випадках виявлення порушень бюджетного законодавства. Виявлені порушення бюджетного законодавства мають бути усунені в строк до 30 календарних днів;

2) зупинення операцій з бюджетними коштами – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначені пунктами 1–3, 10, 11, 14–29, 32–36, 38 і 40 частини першої статті 116 Бюджетного кодексу України;

3) призупинення бюджетних асигнувань – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначені пунктами 20, 22–29, 38 і 40 частини першої статті 116 Бюджетного кодексу України. Призупинення бюджетних асигнувань передбачає припинення повноважень на взяття бюджетного зобов’язання на відповідну суму на строк від одного до трьох місяців у межах поточного бюджетного періоду шляхом унесення змін до розпису бюджету (кошторису);

4) зменшення бюджетних асигнувань – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначені пунктом 24 (стосовно розпорядників бюджетних коштів), пунктом 29 та пунктом 38 частини першої статті 116 Бюджетного кодексу України. Зменшення бюджетних асигнувань передбачає позбавлення повноважень на взяття бюджетного зобов'язання на відповідну суму на строк до завершення поточного бюджетного періоду шляхом унесення змін до розпису бюджету (кошторису) та у разі необхідності з подальшим унесенням змін до закону про Державний бюджет України (рішення про місцевий бюджет);

5) повернення бюджетних коштів до відповідного бюджету – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначене пунктом 24 (щодо субвенцій та коштів, наданих одержувачам бюджетних коштів) частини першої статті 116 Бюджетного кодексу України;

6) зупинення дії рішення про місцевий бюджет – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначене пунктом 7 частини першої статті 116 Бюджетного кодексу України;

7) безспірне вилучення коштів із місцевих бюджетів – застосовується за порушення бюджетного законодавства, визначене пунктом 28 частини першої статті 116 Бюджетного кодексу України. Безспірне вилучення коштів із місцевих бюджетів передбачає стягнення органами Казначейства України коштів із місцевих бюджетів до державного бюджету, зокрема за рахунок зменшення обсягу трансфертів (базової дотації) місцевим бюджетам на відповідну суму, у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України;

8) інші заходи впливу, які можуть бути визначені законом про Державний бюджет України, – застосовуються за порушення бюджетного законодавства згідно із таким законом.

Попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства з вимогою щодо усунення порушення бюджетного законодавства може застосовуватися учасниками бюджетного процесу, уповноваженими Бюджетним кодексом України на здійснення контролю за дотриманням бюджетного законодавства. А рішення про застосування інших заходів впливу за порушення бюджетного законодавства (крім зупинення дії рішення про місцевий бюджет) приймається Міністерством фінансів України, органами Казначейства України, органами державного фінансового контролю, місцевими фінансовими органами, головними розпорядниками бюджетних коштів у межах установлених їм повноважень на підставі протоколу про порушення бюджетного законодавства або акта ревізії та доданих до них матеріалів. Рішення набирає чинності з дня його підписання, що не позбавляє розпорядника чи одержувача бюджетних коштів права його оскаржити.

Відповідно до статті 124 Бюджетного кодексу України, рішення про застосування заходу впливу за порушення бюджетного законодавства може бути оскаржено в органі, що його виніс, або в адміністративному суді впродовж 10 днів із дня його винесення, якщо інше не передбачено законом. Оскарження рішення не зупиняє виконання зазначеного рішення.

Повноваження адміністративних судів у вирішенні справ про оскарження рішення щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства корелюються з визначенням позивачем змістом адміністративного позову. Зміст позову разом із підставою та предметом вважаються елементами адміністративного позову. Зміст адміністративного позову розглядають як вид судового захисту, для отримання якого позивач і звертається до суду [3, с. 326], або ж як зазначену позивачем форму судового захисту, за якою позивач вимагає від суду прийняття певного рішення [4, с. 299]. Визначення такого змісту має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки за його допомогою можна з'ясувати межі втручання адміністративного суду у діяльність органів публічного управління, а також види позовних вимог, і, відповідно, спрогнозувати характер судових рішень [5, с. 177]. Крім того, правильне визначення змісту адміністративного позову має важливе процесуальне значення. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 106 Кодексу адміністративного судочинства України (далі – КАС України), у позовній заяві зміст позовних вимог викладається згідно з ч. 4–5 ст. 105 цього Кодексу. Тобто позивач повинен формулювати вимоги саме так, як зазначено у ст. 105 КАС України. Своєю чергою, якщо вимоги сформульовані не відповідно до ст. 105, то позовна заява не відповідає вимогам ст. 106, а тому може бути залишена без руху [6, с. 562].

Відповідно до ч. 4 ст. 105 КАС України, адміністративний позов може містити вимоги про: 1) скасування або визнання нечинним рішення відповідача – суб'єкта владних повноважень – повністю чи окремих його положень; 2) зобов'язання відповідача – суб'єкта владних повноважень – прийняти рішення або вчинити певні дії; 3) зобов'язання відповідача – суб'єкта владних повноважень – утриматися від учинення певних дій; 4) стягнення з відповідача – суб'єкта владних повноважень – коштів на відшкодування шкоди, завданої його незаконним рішенням, дією або бездіяльністю; 5) виконання зупиненої чи невчиненої дії; 6) встановлення наявності чи відсутності компетенції (повноважень) суб'єкта владних повноважень; 7) примусове відчуження земельної ділянки, інших об'єктів нерухомого майна, що на ній розміщені, з мотивів суспільної необхідності. Адміністративний позов

суб'єкта владних повноважень може містити інші вимоги у випадках, установлених законом (ч. 5 ст. 105 КАС України).

У справах про оскарження рішення щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства зміст позову становлять, як правило, не лише вимоги визнання незаконним і скасування рішення, яким застосовано захід впливу (зупинення операцій з бюджетними коштами, призупинення бюджетних асигнувань тощо), але й вимоги визнати протиправними інші рішення органів бюджетного контролю, зазначені у листі-вимозі про усунення порушень і попередження про неналежне виконання бюджетного законодавства. Донедавна існувала практика можливості розгляду сукупності таких вимог в одному провадженні.

Однак 2014 року така практика зазнала змін, зважаючи на позицію, викладену у постановках Верховного Суду України від 15 квітня та 7 жовтня 2014 року (справи № 21-40a14, 21-368a14 відповідно). Зважаючи на ч. 1 ст. 244-2 КАС України, відповідно до якої висновок Верховного Суду України має враховуватися іншими судами загальної юрисдикції в застосуванні таких же норм права, суди апеляційної та касаційної інстанцій скасовують рішення судів першої інстанції.

Так, Вищий адміністративний суд України скасував постанову Чернівецького окружного адміністративного суду від 24 червня 2010 року та ухвалу Львівського апеляційного адміністративного суду від 6 грудня 2013 року в частині визнання протиправними та скасування окремих пунктів вимоги органу фінансового контролю. Цими судами в одному провадженні були розглянуті та вирішені вимоги про скасування рішення, в якому викладені претензії щодо відшкодування збитків бюджету, та розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами. Підтримавши позицію судів першої та другої інстанцій щодо протиправності та скасування розпорядження про застосування відповідно заходу впливу за порушення бюджетного законодавства, колегія суддів Вищого адміністративного суду України скасувала рішення судів щодо визнання протиправними та скасування наступних вимог Контрольно-ревізійного відділу в Кельменецькому районі від 29.03.2010 р. № 24-25-13/200:

- забезпечити відшкодування покритих витрат за рахунок установи на утримання осіб, щодо яких застосовано адміністративний арешт, в 2007–2008 роках у сумі 2695,04 грн та забезпечити перерахування такої суми до Державного бюджету;

- провести претензійно-позовну роботу щодо повернення зайво виплачених премій в розмірі 16316,31 грн, в іншому випадку – стягнути з винних осіб у зайвих грошових виплатах, у порядку та розмірах,

установлених ст.ст. 133–136 Кодексу законів про працю України, та забезпечити перерахування цієї суми до Державного бюджету;

– провести перерахунок та відповідні взаємозвірки щодо сум внесків до Фондів за незаконно сплаченою премією та повернути зайво сплачені кошти в сумі 5417,01 грн;

– перерахувати до Державного бюджету кошти, отримані незаконно від надання платних послуг, що не передбачені Переліком платних послуг, які можуть надаватися органами та підрозділами Міністерства внутрішніх справ, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 року № 795 в сумі 174 168 грн і розірвати угоди, укладені з порушенням законодавства;

– забезпечити повернення списаного бензину понад Норми витрат палива та мастильних матеріалів на автомобільному транспорті, затверджених наказом Міністерства транспорту України від 10.02.1998 р. № 43 у кількості 6877 літрів на загальну суму 34385,00 грн [7].

Позиція судів була висловлена, зважаючи на таке тлумачення норм чинного законодавства у сфері фінансового контролю. Державна фінансова інспекція України (далі – Держфінінспекція України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів України, входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю.

Держфінінспекція України, відповідно до покладених на неї завдань, вживає в установленому порядку заходів щодо усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства та притягнення до відповідальності винних осіб, а саме: вимагає від керівників та інших підконтрольних установ усунення виявлених порушень законодавства; звертається до суду в інтересах держави, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів; застосовує заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, накладає стягнення до осіб, винних у порушенні законодавства (підпункт 5 пункту 4 Положення про Державну фінансову інспекцію України [8]).

Відповідно до пункту 6 Положення про Державну фінансову інспекцію України, Держфінінспекція України для виконання покладених на неї завдань має право в установленому порядку, зокрема пред'являти керівникам та іншим особам підприємств, установ та організацій, що контролюються, обов'язкові до виконання вимоги щодо

усунення виявлених порушень законодавства; у разі виявлення збитків, завданих державі чи об'єкту контролю, визначати їх розмір в установленому законодавством порядку.

Також у цьому підзаконному нормативно-правовому акті визначено, що у разі, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів, Держфінінспекція України має право звернутися до суду в інтересах держави.

Зазначені норми кореспондуються з положеннями пунктів 7 та 10 статті 10 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні», згідно з якими органам державного фінансового контролю надано право:

- пред'являти керівникам та іншим особам підприємств, установ та організацій, що контролюються, обов'язкові до виконання вимоги щодо усунення виявлених порушень законодавства, вилучати в судовому порядку до бюджету виявлені ревізіями приховані і занижені валютні та інші платежі, ставити перед відповідними органами питання про припинення бюджетного фінансування і кредитування, якщо отримані підприємствами, установами та організаціями кошти і позички використовуються з порушенням чинного законодавства;

- звертатися до суду в інтересах держави, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог щодо усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів.

Аналіз наведених норм дає підстави вважати, що органу державного фінансового контролю надано змогу здійснювати контроль за використанням коштів державного і місцевого бюджету та у разі виявлення порушень законодавства пред'являти обов'язкові до виконання вимоги щодо усунення таких правопорушень. За виявлення збитків, завданих державі чи об'єкту контролю, орган державного фінансового контролю має право визначати їх розмір і звернутися до суду в інтересах держави, якщо підконтрольною установою не забезпечено виконання вимог до усунення виявлених під час здійснення державного фінансового контролю порушень законодавства з питань збереження і використання активів.

Вимога органу державного фінансового контролю спрямована на корегування роботи підконтрольної організації та приведення її у відповідність із вимогами законодавства і у цій частині вона є обов'язковою до виконання. Що стосується відшкодування виявлених збитків, завданих державі чи об'єкту контролю, то про їх наявність

може бути зазначено у вимозі, але вони не можуть бути примусово стягнуті шляхом вимоги. Такі збитки відшкодовуються добровільно або шляхом звернення до суду з відповідним позовом.

Відповідно до такого розуміння змісту та обсягу повноважень Держфінінспекції, колегія суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України зробила висновок про наявність у органу державного фінансового контролю права заявляти вимогу про усунення порушень, виявлених під час перевірки підконтрольних установ, яка обов'язкова до виконання лише в частині усунення допущених порушень законодавства і за допомогою якої неможливо примусово стягнути виявлені за перевірки збитки. Зважаючи на те, що збитки стягуються у судовому порядку за позовом органу державного фінансового контролю, правильність їх обчислення перевіряє суд, який розглядає цей позов, а не позов підконтрольної установи про визнання вимоги протиправною [9].

Висновки. Повноваження адміністративного суду у вирішенні справ про оскарження рішення щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства поширюються лише на відносини, що виникають у зв'язку з прийняттям розпорядження про застосування конкретного заходу впливу (зупинення операцій з бюджетними коштами, призупинення бюджетних асигнувань тощо). Що стосується відшкодування виявлених збитків, завданих державному чи місцевому бюджету, то про їх наявність може бути зазначено у вимозі органу державного фінансового контролю, але вони можуть бути або добровільно відшкодовані розпорядником (одержувачем) бюджетних коштів, або стягнуті у судовому порядку за позовом органу державного фінансового контролю. Наявність таких збитків і правильність їх обчислення не підлягають дослідженню судом у справах про оскарження рішення щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства.

1. Стратегія реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015–2020 роки: Указ Президент України від 20 травня 2015 р. № 276/2015 // Офіційний вісник України. – 2015. – № 41. – Ст. 1267.

2. Назар Ю. С. Оскарження в адміністративному суді розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами / Ю. С. Назар // Форум права. – 2014. – № 3. – С. 259–264 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_3_44.pdf.

3. Ковалів М. В. Адміністративне судочинство: навч. посібник / М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, І. Б. Стахура. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. – 596 с.

4. Демський Е. Ф. Адміністративне процесуальне право України: навч. посібник / Е. Ф. Демський. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 496 с. – Бібліогр.: с. 488–495.

5. Шруб І. В. Функціонування адміністративних судів в Україні: організаційно-правові засади та їх реалізація: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І. В. Шруб. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2009. – 220 с.

6. Науково-практичний коментар до Кодексу адміністративного судочинства України / за заг. ред. В. М. Кравчука. – Х.: Фактор, 2011. – 800 с.

7. Ухвала Вишого адміністративного суду України від 4 червня 2015 року у справі К/800/4689/14 // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 44884016 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44884016>.

8. Про затвердження Положення про Державну фінансову інспекцію України: Постанова Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2014 р. № 310 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 64. – Ст. 1764.

9. Постанова Верховного Суду України від 15 квітня 2014 року у справі № 21-40a14 // Реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР – 38655037 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/38655037>.

Дмитрык А. Б. Полномочия административного суда при решении дел об обжаловании решений по применению мер воздействия за нарушение бюджетного законодательства

На основании норм законодательства и судебной практики исследованы объем полномочий административного суда в решении дел об обжаловании решений по применению мер воздействия за нарушение бюджетного законодательства. Отмечено, что такие полномочия распространяются только на отношения, возникающие в связи с принятием распоряжения о применении конкретной меры воздействия. Что касается возмещения выявленных убытков, нанесенных государственному или местному бюджету, то об их наличии может быть указано в требовании органа государственного финансового контроля, но они могут быть либо добровольно возмещены распорядителем (получателем) бюджетных средств, или стянуты в судебном порядке по иску органа государственного финансового контроля.

Ключевые слова: *полномочия, обжалования, административный суд, отмена решения, применение мер воздействия, нарушение бюджетного законодательства.*

Dmytryk A. B. The administrative court authority in deciding appeals against decisions on application of measures for violation of budget legislation

The article based on legislation and judicial practice examines the scope of authority Administrative Court in deciding appeals against decisions on application of measures for violation of budget legislation. It is noted that in such cases the content of the claim is, as a rule, not only demands for recognition of the illegal

and cancelling the decision, which applied measure of influence (suspension of operations with budget funds, suspension of budgetary allocations, etc.), but also claims to recognize the other decisions of budgetary control to be illegal, referred to in the letter of demand to eliminate violations and prevent improper performance of budget legislation.

It is also emphasized that the powers of the Administrative Court in deciding appeals against the decision on application of measures for violation of budget legislation applied only to relations arising in connection with the adoption of a decree on the application of specific measures of influence (suspension of operations with budgetary funds, the suspension of budget appropriations, etc.). As compensation for identified losses caused by state or local budget, their availability may be specified in the request body of state financial control, but they may or may be voluntarily reimbursed by the manager (recipient) budget, or strapped to the court at the suit of the public finance control.

The presence of such losses and the accuracy of their calculations are not subject to investigation by the court in cases of appeals on application of measures for violation of budget legislation.

Key words: *power, administrative court appeal, recalling the decision, enforcement, violations of budget legislation.*

Стаття надійшла 26 серпня 2015 р.

УДК 342.727:007

С. С. Єсімов

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПРОТИДІЇ ТЕРОРИЗМУ В УКРАЇНІ

Узагальнено окремі аспекти теорії та практики інформаційної протидії тероризму в Україні. Розглянуто сутність інформаційного протистояння, зростання його значення в сучасних умовах.

Обґрунтовано необхідність попередження тероризму шляхом протидії терористичній ідеології, пропаганді сепаратизму, а також виокремлено основні напрями інформаційної боротьби з цим явищем. Запропоновано заходи інформаційної протидії тероризму в межах виокремлених напрямів.

Ключові слова: *сепаратизм, тероризм, ідеологія, організаційно-правові засади, інформаційна протидія.*

Постановка проблеми. Питання про обсяг й умови обмеження свободи поширення інформації повинно вирішуватися з урахуванням її подвійної природи: з одного боку, вона визнається як невід’ємна

умова існування і розвитку демократичного суспільства, з іншого – використовується як ефективний інструмент посягання на демократичні принципи. Необхідний зважений підхід до встановлення обмежень, заснований на балансі між забезпеченням свободи поширення інформації та захистом демократичних цінностей, з якими вона починає конфлікт. Правова протидія сепаратизму здійснюється в умовах, які вимагають вжиття рішучих заходів, здатних протистояти загрозам, але водночас не допускають відхилення від конституційних і міжнародних гарантій свободи поширення інформації. На жаль, зважений підхід не завжди досягається в законодавчих і правозастосовних рішеннях, спрямованих на боротьбу з інформацією сепаратистського характеру.

Стан дослідження. Різноманітні аспекти, пов'язані з аналізом тероризму як соціально-політичного явища, причинно-наслідковими зв'язками тероризму з розвитком суспільних відносин, його залежністю від соціально-політичної й економічної обстановки, проблемами сутності та змісту тероризму, його місця й ролі в сучасному соціумі, були предметом дослідження багатьох учених, з-поміж яких: В. Антипенко, П. Біленчук, Ю. Іванов, В. Кубальський, В. Канцір, В. Ліпкан, Л. Новікова, В. Настюк, В. Майоров, С. Соколюк, О. Соколовський, І. Смазнава, М. Рибачук та ін.

Метою статті є дослідження організаційно-правових питань інформаційної протидії тероризму в Україні.

Виклад основних положень. Питання інформаційної протидії останнім часом дедалі більше цікавлять фахівців у галузі інформаційного права, документознавства й управління загалом. Насамперед, це пов'язано з тим, що різна інформація так чи інакше впливає на діяльність людей і колективів, змінюючи їх поведінку. Ретельно підібрані та певним способом надані відомості можуть позитивно і негативно впливати на соціальні процеси. Нині особливої актуальності для українського суспільства набувають організаційно-правові аспекти інформаційної протидії тероризму, оскільки тероризм як загроза набув характеру війни.

Можна констатувати, що в результаті послідовних дій сил правопорядку в Україні вдалося зменшити терористичні загрози. Тепер можна стверджувати про те, що сепаратистське підпілля звільнене від одіозних особистостей і не здатне на масштабні акції на території більшості областей країни. Ухвалені рішення про формування принципово нової системи інформаційної протидії тероризму, які зазвичай реалізовує Міністерство інформаційної політики, є результативними. Але загальна терористична активність в Україні залишається значною і всіляко підтримується силами міжнародного тероризму.

Зарубіжний і вітчизняний досвід протидії тероризму і сепаратизму свідчить про те, що силові методи можуть лише на час усунути загрозу вчинення терористичного акту, але вона зберігатиметься, доки існує система відтворення інфраструктури тероризму та сепаратизму. Основними ланками цієї системи є ідеологія тероризму і сепаратизму, її натхненники і носії, а також організація можливості ознайомлення з нею (тобто певна інформація і способи її поширення).

Тому основну небезпеку, і це визнають усі наші партнери з антитерористичної діяльності, становить ідеологія тероризму та сепаратизму, що поширюється через Інтернет, радіо та телевізійні канали, проповіді, друковані засоби масової інформації, табори підготовки терористів. Усе це свідчить про те, що відбувається напружена інформаційна протидія Української держави пропаганді тероризму та сепаратизму, в межах якого злочинці шляхом активного впливу на інформаційну сферу нашої країни прагнуть вирішити протиправні завдання, регенерувати власну інфраструктуру і залучити до своїх лав нових прихильників.

У нашій державі детально працюють над проблемою інформаційної протидії тероризму. 14 січня 2015 року Кабінетом Міністрів України було затверджено Положення про Міністерство інформаційної політики [1].

У Комітеті з питань свободи слова та інформаційної політики проведені слухання з питань законодавчого забезпечення мобілізації культурного потенціалу суспільства на боротьбу з тероризмом і сепаратизмом. 5 травня 2015 року відбулося установче засідання Громадської ради при Міністерстві інформаційної політики.

У квітні цього року Міністерством інформаційної політики розглянуто питання щодо стану та заходів підвищення ефективності протидії ідеології тероризму, створена міжвідомча робоча група з протидії ідеології тероризму та запропоновано комплекс системних заходів організаційного, правового та методологічного характеру з протидії ідеології тероризму та сепаратизму.

Організовано цілеспрямовану комплексну інформаційно-пропагандистську діяльність центральних органів виконавчої влади та органів місцевої влади з протидії тероризму.

Метою діяльності є мінімізування рівня радикалізації населення у східних і південних регіонах, створення умов для усунення причин поширення терористичної та сепаратистської ідеології в нашій країні. Основними завданнями є:

- формування механізмів захисту інформаційного простору та населення України від пропаганди тероризму та сепаратизму;

– вдосконалення системи інформаційної протидії тероризму, яка передбачає мобілізацію органів державної влади, громадських організацій, наукових, ділових і творчих кіл для реалізації антитерористичних заходів;

– формування соціально-політичних, правових та інших засад для ефективної протидії ідеології тероризму та сепаратизму.

Діяльність Міністерства інформаційної політики з протидії пропаганді тероризму, «радикалізації» та рекрутування терористами населення має загальний, універсальний характер. Центральні органи виконавчої влади, органи виконавчої влади регіонів України з урахуванням особливостей обстановки в кожному регіоні здійснюють розробку власних планів (програм), в яких, зокрема, передбачається протидія пропаганді тероризму за такими основними напрямками.

Інформаційно-пропагандистське забезпечення населення у сфері попередження і припинення тероризму. Цей напрям зорієнтований на підвищення пильності громадян, виховання у них зацікавленості та причетності до діяльності держави з протидії зазначеним загрозам, спонукання громадян до повідомлення органам виконавчої влади відомостей про терористичну діяльність, що стали їм відомі, про будь-які інші обставини, які можуть сприяти попередженню терористичної діяльності, ліквідації або мінімізації негативних наслідків, що є громадянським обов'язком кожного. Велике значення має залучення до інформаційно-пропагандистської протидії тероризму громадських об'єднань, науково-дослідних центрів, інших інститутів громадянського суспільства. Ефективно працює створений Міністерством інформаційної політики проект «Інформаційні війська», де кожен громадянин може взяти участь у розповсюдженні правдивої інформації про події на Сході країни.

Ідея участі кожного громадянина у протидії тероризму сприяє згуртуванню нації перед терористичною та сепаратистською загрозою. Держава допомагає громадянину у виборі моральних орієнтирів, вічних цінностей – поваги до людини, її прав, сім'ї, рідної домівки, Батьківщини. Тут використовується весь наявний у розпорядженні держави арсенал агітації та пропаганди.

В умовах глобалізації інформаційного простору значна увага приділяється інформаційно-пропагандистському забезпеченню протидії тероризму та сепаратизму в Україні у взаємодії з засобами масової інформації. Під час здійснення терористичного акту слідом за першою, фізичною, хвилею терористичного «вибуху» вражає друга, не менш небезпечна – інформаційна, яка завдає моральних збитків мільярдам читачів, радіослухачів і телеглядачів України. Верховною Радою

і журналістським співтовариством неодноразово здійснювалися спроби встановлення морально-етичних норм для журналістів, які повідомляють про терористичні акти і події в зоні проведення антитерористичної операції.

5 травня 2015 року на сайті Міністерства інформаційної політики України розміщена «Дорожня карта інформаційної політики України на 10 років». Продовжується проект «Соцкампанія «Крим – це Україна». З прийняттям Закону України від 2 березня 2015 р. «Про військово-цивільні адміністрації» держава зробила ще один важливий крок у сфері інформаційної протидії сепаратизму [2]. Зокрема визначено необхідність здійснення заходів щодо військово-патріотичного виховання населення. Це дає змогу постійно забезпечувати населення достовірною інформацією і гарантує унеможливлення упередженості та цілеспрямованого спотворення інформації за непередбачених обставин.

Організаційно-правові питання. З метою створення достатніх важелів впливу на якість інформаційної продукції та страхових гарантій від її ангажованості в умовах повсякденного ідеологічного протиборства з тероризмом і сепаратизмом державні органи, представники громадянського суспільства, насамперед сфери мистецтва, телебачення та кінематографії, плідно співпрацюють із представниками мас-медіа щодо дотримання Кодексу професійної етики українського журналіста. Держава активно залучає діячів кіно- та бізнес-структури до партнерства щодо створення зразків високого мистецтва, що виховує морально повноцінне покоління. Глядач втомився від російського насильства на екрані, є затребуваність в морально-позитивній кіно-і телепродукції. У межах цієї діяльності відбувається плідний обмін інформацією, ідеями, ставляться цілі з обмеження загальнодоступного інформаційного простору від пропаганди тероризму, радикалізації та рекрутування населення, які потім досягаються спільними зусиллями.

Ефективно використовуються в антитерористичних цілях Інтернет-портали органів виконавчої влади, де розміщуються матеріали контрпропагандистського характеру, що викривають справжні цілі і наміри ідеологів тероризму, лідерів бандформувань, а також зарубіжних структур, що використовують Інтернет для пропаганди терору і насильства.

Особливе місце посідає протидія поширенню ідеології тероризму через Інтернет та інші телекомунікаційні мережі. Працюючи на сепаратистські терористичні угруповання, фахівці у галузі інформаційних технологій вдаються до використання різних умовностей, кодів і прийомів. Усе активніше російськими терористичними угрупованнями

використовується Інтернет-телефонія (наприклад, система «Скайп»), телефонні розмови, через які складно відстежити. Для припинення терористичної та сепаратистської пропаганди в мережі Інтернет необхідне міжнародне співробітництво держав, насамперед створення договірної правової бази, а також вироблення механізму реалізації такої взаємодії відповідно до положень п. 12 Глобальної контртерористичної стратегії ООН [3]. Регламентування діяльності осіб в Інтернеті тільки національним законодавством малоефективне, оскільки сайти терористичної спрямованості створюються зазвичай в доменній зоні, що належить до територій інших країн.

У межах Річної національної програми співробітництва Україна–НАТО на 2015 рік передбачено заходи, спрямовані на вдосконалення міжнародної інформаційної взаємодії в галузі протидії тероризму [4]. Основною метою її створення є формування єдиної державної інформаційної системи забезпечення антитерористичної діяльності, що дасть змогу значно зменшити час отримання інформації щодо осіб та організацій, підозрюваних у причетності до терористичної діяльності, з більшою ефективністю здійснювати моніторинг розвитку суспільних відносин у сфері протидії тероризму.

З метою підвищення ефективності міжнародного співробітництва між іноземними державами та їхніми компетентними органами, а також міжнародними організаціями, до завдань яких належить боротьба з тероризмом, послідовно розвивається механізм антитерористичної взаємодії. Сьогодні є стійка тенденція до розширення його масштабів.

Наприклад, Служба безпеки України підтримує активні контакти з 164 органами безпеки і спеціальними службами 79 країн. Організуються щорічні міжнародні науково-практичні конференції компетентних органів з питань боротьби з тероризмом. Зростає інтерес до такого формату спілкування: якщо сім років тому на першій конференції в Міжвідомчому науково-дослідному центрі з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України було представлено незначну кількість наукових доповідей, то на останній конференції кількість наукових повідомлень збільшилася у декілька разів. Активізація взаємодії з міжнародними організаціями дасть змогу розширити сферу спільної діяльності з протидії тероризму та сепаратизму. Нині одним із основних напрямів удосконалення попередження тероризму є інформаційний.

Організаційно-правові питання. Протидія поширенню ідеології регіонального і етнонаціонального сепаратизму. Зараз, коли порушується тема регіональному сепаратизму, ми прагнемо до того, щоб

не акцентувати на російському факторі. Звичайно, сепаратизм не стосується суті загальноновизнаних традицій, що мають вікову історію. Але комплекс причин історичного, соціально-економічного та політичного характеру призвів до того, що міжнародний тероризм «влаштувався» саме в «російському світі». Він фактично «приватизував» цю філософську доктрину, виправдовуючи будь-які жертви досягненням вищих цінностей російського світу. Масштаби поширення сепаратизму на теренах колишнього Радянського Союзу, що паразитує на ідеї російського світу, і рівень його геополітичних домагань – величезні! В Україні проживає приблизно понад 14 млн етнічних росіян. Зареєстровано, що Українська Православна Церква Московського патріархату має більше 1 тис. парафій. Особливу загрозу безпеці України становлять сепаратистські організації, які вміло використовують проблемні аспекти ситуацій у Луганській та Донецькій областях та Криму для поширення терористичної ідеології, віднайдення нових джерел фінансування, радикалізації молоді та рекрутування її в свої лави. Переслідуючи власні інтереси щодо України, релігійно-політичні кола низки зарубіжних країн, у більшості членів Співдружності Незалежних Держав, прагнуть використовувати студентство і молодь для поповнення сепаратистів.

Відтак Міністерству інформаційної політики доцільно застосовувати продуману та зважену тактику і стратегію протидії пропаганді тероризму та сепаратизму, яка б урахувала багатонаціональний і поліконфесійний характер Української держави та різний рівень соціально-економічного розвитку регіонів. У межах Річної національної програми співробітництва Україна–НАТО на 2015 рік необхідно мобілізувати всі наявні ресурси держави і суспільства на протидію пропаганді тероризму, радикалізації та рекрутуванню молоді в терористичні організації, сепаратистського напрямку, залучаючи до цього процесу служителів традиційного християнського й ісламського культу, вчених, діячів культури і сфери освіти, особливо зважаючи на заходи, спрямовані на викорінення глибинних причин ідеології тероризму та сепаратизму. В інформаційному просторі повинна вестися ефективна просвітницька робота, спрямована на підтримку толерантності в суспільстві, активно підключаючи до цього засоби масової інформації.

Висновки. Перемоги сепаратизм і тероризм можливо, лише подолавши роз'єднаність і об'єднавши зусилля всіх зацікавлених держав Європейського Союзу.

Тому насамперед необхідно обговорити і виробити:

– національно-правові та міжнародно-правові механізми захисту інформаційного простору від поширення терористичної ідеології,

пропаганди насильства, сепаратизму та тероризму, радикалізації та рекрутування населення;

– систему національно-правових та міжнародно-правових заходів щодо захисту громадян від негативного інформаційного простору, і найперше молоді, яка є майбутнім будь-якої держави і найбільш вразлива перед пропагандою терору і насильства;

– національно-правові та міжнародно-правові критерії визначення «шкідливості» інформації, віднесення її до сепаратистської та терористичної ідеології. Необхідно знайти відповідь на це непросте питання, яке є на стику між свободою слова та цілеспрямованим деструктивним впливом на свідомість людей.

1. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України: Постанова Кабінету Міністрів України від 14 січня 2015 р. № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%B>

2. Про військово-цивільні адміністрації: Закон України від 3 лютого 2015 р. № 141-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 13. – Ст. 87.

3. Глобальна контртерористична стратегія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/423-2006-09-19>

4. Про затвердження Річної національної програми співробітництва Україна – НАТО на 2015 рік: Указ Президента України від 23 квітня 2015 р. № 238/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/19352.html>

Есимов С. С. Организационно-правовые вопросы информационного противодействия терроризму в Украине

Обобщены отдельные аспекты теории и практики информационного противодействия терроризму в Украине. Рассмотрено сущность информационного противоборства, рост его значения в современных условиях.

Обосновывается необходимость предупреждения терроризма путем противодействия террористической идеологии, пропаганде сепаратизма, а также выделено основные направления информационной борьбы с этим явлением. Предложено меры информационного противодействия терроризму в пределах выделенных направлений.

Ключевые слова: терроризм, идеология, информационное противодействие.

Yesimov S. S. The organizational and legal issues of information counteraction to terrorism in Ukraine

This article summarizes some aspects of the theory and practice of information counteraction to terrorism in Ukraine, the essence of information confrontation, increasing its value, the need to prevent terrorist ideology and propaganda of separatism. The issues of information confrontation attract the attention

of specialists in information law, documentation and management. This is due to the fact that information affects the activities of individuals and groups, changing their behavior. Carefully selected and given information can influence social processes in positive and in negative terms.

The organizational and legal aspects of information counteraction to terrorism are of great importance for the community, since terrorism as a threat has acquired the character of war. Foreign and domestic experience in combating terrorism indicates that force techniques can only eliminate a threat to commit a terrorist act, but this will remain a threat until a recreation system of infrastructure of terrorism and separatism exists. A key element of the system is the ideology of terrorism, its instigators and carriers as well as the opportunity to get acquainted with it. We must overcome divisions and uniting the efforts of all interested states of the EU to defeat separatism in the struggle for hearts and minds of citizens. We must produce: national and international mechanisms to protect information space from spreading terrorist ideology and propaganda of violence, separatism and terrorism, radicalization of the population; system of national and international legal measures to protect citizens from harmful information space, and especially young people who are the future of any country and the most vulnerable side to propaganda of terror and violence; national and international criteria for the identification of hazard information, classifying it as a terrorist ideology.

Key words: *separatism, terrorism, ideology, organizational and legal principles, information counteraction.*

Стаття надійшла 12 травня 2015 р.

УДК 342.841

Д. І. Йосифович

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Проаналізовано нормативно-правові акти, наукові публікації та відомості, відображені у періодичних виданнях, засобах масової інформації та мережі Інтернет, з висвітлення проблемних питань, пов'язаних із необхідністю удосконалення правового регулювання протидії корупції. Для розкриття сутності адміністративно-правового регулювання протидії корупції його розглянуто у співвідношенні з такими поняттями, як «правове регулювання» й «адміністративно-правове регулювання». Виокремлено позиції науковців щодо розуміння механізму правового регулювання. Виділено окремі етапи становлення вітчизняного антикорупційного законодавства щодо встановлення адміністративної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень.

Ключові слова: *адміністративна відповідальність, корупційне правопорушення, запобігання та протидія корупції, механізм правового регулювання, адміністративно-правове регулювання.*

Постановка проблеми. Нещодавно Україна прийняла низку законодавчих актів, спрямованих на зміну та удосконалення вітчизняного антикорупційного законодавства. На жаль, реформи в системі державного управління продовжують супроводжуватися поширенням корупції серед працівників державного апарату та органів місцевого самоврядування. Ефективність заходів, спрямованих на запобігання та протидію корупції, є необхідною умовою для успішного подальшого розвитку України як правової, демократичної та соціальної держави.

Зазначаючи про дієвість запроваджуваних антикорупційних обмежень та ефективність здійснюваних для їх реалізації практичних заходів, слід мати на увазі, що для досягнення позитивних зрушень у сфері протидії корупції необхідно використовувати всю сукупність правових засобів. Однак, як видається, головне місце в механізмі протидії корупції в системі державного апарату повинні посісти саме адміністративно-правові засоби. Це зумовлено специфікою адміністративного права, яке покликане регулювати суспільні відносини, що виникають, розвиваються і припиняються у сфері публічного управління, тобто у зв'язку з організацією та функціонуванням органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування. Саме тому питання дослідження механізму адміністративно-правового регулювання протидії корупції набувають особливої актуальності.

Стан дослідження. Вивченню окремих питань з'ясування сутності правового регулювання загалом і адміністративно-правового регулювання зокрема присвячені роботи С. С. Алексєєва, О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, В. В. Галунько, І. П. Голосніченка, Є. В. Додіна, Р. А. Калюжного, Л. В. Ковалюк, В. К. Колпакова, В. О. Котюка, В. М. Корельського, О. І. Остапенка, В. М. Селіванова, О. Ф. Скакун та ін. Однак, незважаючи на значну кількість праць, що стосуються цієї проблематики, питання адміністративно-правового регулювання протидії корупції потребують більш детального вивчення.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного теоретико-правового аналізу змісту адміністративно-правового регулювання протидії корупції та розробленні рекомендацій і пропозицій, спрямованих на удосконалення адміністративно-правових механізмів протидії корупції в сучасних умовах.

Виклад основних положень. Для розкриття сутності адміністративно-правового регулювання протидії корупції треба вивчити його співвідношення з такими поняттями, як «правове регулювання» й «адміністративно-правове регулювання».

Загальне розуміння правового регулювання полягає в тому, що державою за допомогою всіх юридичних засобів здійснюється владний

вплив на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення, охорони й розвитку, а також вплив на поведінку та свідомість громадян шляхом проголошення їх прав і обов'язків, встановлення певних дозволів і заборон, затвердження певних правових актів [1, с. 251].

Як зазначає С. Алексєєв, поняття «правове регулювання» відображає динаміку права, його силу та енергію, спрямовану на досягнення правового результату, вирішення тих життєвих ситуацій, які вимагають впливу права; воно здійснюється за допомогою системи засобів, які утворюють не просто комплекси, багатоелементні утворення, а послідовно з'єднані ланцюги певної структури, що знаходиться у динаміці [2, с. 317]. З уваги на це, є підстави стверджувати, що правове регулювання здійснюється за допомогою динамічних структур, систем, механізмів, що спрямовані на досягнення правового результату в межах певної системи юридичного впливу на суспільні відносини.

Ю. Римаренко зазначає, що правове регулювання – це форма соціального реагування відповідно до вимог норм права, заснована на усвідомленні суб'єктами права своїх прав та обов'язків [3, с. 752]. Науковець дає характеристику правовому регулюванню як одній із форм соціального реагування, що ґрунтується на вимогах норм права. Правове регулювання як спеціально-юридичний вплив пов'язане із установленням прав та обов'язків суб'єктів, їх можливої та необхідної поведінки в конкретних правовідносинах.

В. Теремецький вважає правове регулювання специфічною діяльністю, що є засобом упорядкування та регламентації суспільних відносин за допомогою норм права. Обґрунтовуючи свою позицію, автор зважає на те, що сутністю, основним завданням регулювання є впорядкування, налагодження механізму взаємодії між суб'єктами суспільних відносин [4, с. 51].

Зазначимо, що поняття «правове регулювання» є складним і багатовимірним, його можна характеризувати як загальнотеоретичне і міжгалузеве. Вбачається, що найбільш точно відображає зв'язки між поняттями «правове регулювання» й «адміністративно-правове регулювання» позиція науковців, які розглядають останнє як різновид правового регулювання.

В. Галуцько вважає, що адміністративно-правове регулювання – це цілеспрямований вплив норм адміністративного права на суспільні відносини з метою забезпечення за допомогою адміністративно-правових засобів прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, нормального функціонування громадянського суспільства та держави. До елементів адміністративно-правового регулювання автор відносить: адміністративно-правові норми; методи, засоби

і типи адміністративного права; механізм адміністративно-правового регулювання загалом; оціночним критерієм адміністративно-правового регулювання вважає ефективність [5].

Указане розуміння адміністративно-правового регулювання повністю підтримують автори навчального посібника «Адміністративне право України: основні категорії та поняття», які також стверджують, що механізм адміністративно-правового регулювання утворює система адміністративно-правових засобів (елементів), за допомогою яких здійснюється правове регулювання та впорядкування суспільних відносин у сфері управління. До структури цього механізму, на їхню думку, насамперед входять норми адміністративного права, акти їх тлумачення та акти їх реалізації, а також адміністративно-правові відносини [6, с. 51].

О. Остапенко під механізмом адміністративно-правового регулювання розуміє систему наділених владними повноваженнями суб'єктів (органи державної влади і управління) щодо застосування правових засобів з метою правового впливу на суспільні відносини в інтересах фізичних і юридичних осіб. Учений пропонує структуру механізму адміністративно-правового регулювання, яка охоплює такі його елементи: 1) норми адміністративного права; 2) акти тлумачення норм адміністративного права; 3) акти застосування норм адміністративного права; 4) адміністративно-правові відносини, що виникають, реалізуються і припиняються під час застосування норм адміністративного права; 5) державно-владні повноваження суб'єктів адміністративно-правового регулювання [7, с. 145].

І. Калуш, досліджуючи механізм антидемпінгового регулювання мита в Україні, зробив висновок про те, що його доцільно розглядати у широкому та вузькому розуміннях.

Широке тлумачення механізму адміністративно-правового регулювання повинно містити сукупність органів, які впливають на формування антидемпінгового законодавства та систему антидемпінгового регулювання. Вузьке розуміння механізму адміністративно-правового регулювання передбачає з'ясування ролі суб'єктів, що мають повноваження у здійсненні правозастосовного регулювання. Безпосередньо процес адміністративно-правового регулювання, на думку І. Калуш, повинен передбачати наявність компетенції у суб'єктів правового регулювання відповідно до встановленої серед них структурної підвідомчості та взаємозв'язків [8, с. 9].

Є. Кубко, характеризуючи механізм адміністративно-правового регулювання, зазначає, що він охоплює значну частину соціальних відносин, які мають за природою ознаки публічності. Проте такий

механізм відрізняється від інших, наприклад, конституційного регулювання, кримінально-правового регулювання тощо.

Водночас, дослідник вважає, що механізм адміністративно-правового регулювання відображає реальність і має багаторівневу структуру. Причому ці рівні мають ієрархічне підпорядкування з точки зору обсягу тих явищ, які репрезентують. Йдеться про те, що загалом механізм адміністративно-правового регулювання повинен розглядатися насамперед у всій системі соціальних відносин, що виникають унаслідок публічної діяльності держави. На нижчому рівні механізм адміністративно-правового регулювання має розглядатися в контексті загального механізму державного управління, на рівні механізму функціонування виконавчої влади. І нарешті, механізм адміністративно-правового регулювання має бути розглянутий на рівні й у системі галузі адміністративного права, у системі галузевих правовідносин [9, с. 103].

О. Чорномаз [10, с. 9] та О. Німко [11, с. 130] вважають, що механізм адміністративно-правового регулювання повинен містити такі елементи: норми права, правові відносини, акти реалізації прав і обов'язків.

З. Гладун акцентує, що адміністративно-правовий механізм боротьби з корупцією охоплює встановлення норм права, які забороняють вчинення корупційних діянь, а також заходів адміністративної відповідальності у випадку їх скоєння, визначення переліку суб'єктів боротьби з корупцією та їх повноважень [12, с. 169].

Варто зазначити, що механізм адміністративно-правової протидії корупції як категорія є обсяжним, а також допускає можливість застосування різних підходів і дозволяє розглядати його в різних аспектах. Для підвищення його ефективності велике значення має чітке визначення змісту та спрямованості адміністративно-правових заходів протидії корупції, проведення яких і повинен забезпечувати згаданий механізм. Важливо, щоб цей механізм не тільки забезпечував протидію, яка би перешкоджала корупції, але й створювала умови для подальшого розвитку нових вимог антикорупційного законодавства, апробованих світовою спільнотою. Зважаючи на те, що корупційні правопорушення можуть проявлятися у різних галузях і сферах суспільного життя, система організації протидії корупції повинна мати міжгалузевий характер.

До основних складових елементів адміністративно-правового механізму протидії корупції можна віднести: правовідносини у сфері протидії корупції як різновид суспільних відносин, що регламентуються правовими нормами і забезпечують взаємодію останніх

з відповідними суб'єктами протидії корупції; норми права, що визначають права та обов'язки суб'єктів протидії корупції; нормативно-правові акти, які регламентують різноманітні сторони протидії корупції і формують комплексне та універсальне антикорупційне законодавство; державні органи, що покликані протидіяти корупції у процесі своєї повсякденної діяльності; адміністративна відповідальність як складова адміністративного примусу, що застосовується до суб'єктів корупційних правопорушень за умови порушення ними вимог чинного антикорупційного законодавства України.

Важливе значення для дослідження адміністративно-правового механізму протидії корупції має реалізація правових норм, яка здійснюється у таких формах, як дотримання заборон, виконання обов'язків, використання прав і свобод та правозастосування. Остання відрізняється від інших цілями та характером діяльності і виступає важливою юридичною гарантією законного, обґрунтованого та справедливого здійснення права, через яку організується державне управління в соціальному середовищі.

Аналіз досліджень, присвячених механізму адміністративно-правового регулювання, та результати, які були отримані науковцями, свідчать про наявність різних підходів і бачень щодо його пояснення і застосування. Слід погодитись із думкою С. Ківалова, який зазначає, що обов'язковим елементом механізму адміністративно-правового регулювання виступають адміністративно-правові норми, тобто правила поведінки, які встановлюються чи санкціонуються державою і є обов'язковими для виконання [13, с. 14].

З огляду на порівняно нетривалий період розвитку інститутів вітчизняного антикорупційного законодавства, з часу здобуття незалежності Україною, можна виділити декілька етапів законодавчого встановлення адміністративно-правового регулювання протидії корупції:

1-й етап – запровадження відповідальності за вчинення корупційних діянь та інших правопорушень, пов'язаних із корупцією (1995–2010 роки). Норми, що передбачали адміністративну відповідальність та процесуальні особливості провадження у справах про корупційні правопорушення, містилися в Законі України «Про боротьбу з корупцією»;

2-й етап – вдосконалення та розвиток антикорупційного законодавства (2011–2014 роки). Запроваджено поняття «корупційне правопорушення». До Кодексу України про адміністративні правопорушення внесено окрему Главу, в якій зосереджувалися статті (172-2–172-9), які передбачали конкретні склади адміністративних корупційних

правопорушень. Відповідальність установлювалася і за «активну», і за «пасивну» корупцію. Суб'єктів відповідальності за корупційні правопорушення, які були визначені в ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», зобов'язано щорічно подавати Декларацію про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру за попередній рік;

3-й етап – оновлення антикорупційного законодавства та імплементація зарубіжного досвіду (2014 р. – досі). Запроваджено поняття «правопорушення, пов'язане з корупцією», яким визнається діяння, що не містить ознак корупції, але порушує встановлені Законом України «Про запобігання корупції» вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Створено спеціалізований орган боротьби із корупцією – Національне антикорупційне бюро України, триває робота зі створення Національного агентства з питань запобігання корупції.

Висновки. Нещодавні зміни вітчизняного антикорупційного законодавства переконливо свідчать про домінування тенденцій попередження та запобігання вчиненню корупційних правопорушень. Унаслідок цього повинно актуалізуватися питання застосування адміністративно-правових засобів, які повинні посісти чільне місце в механізмі протидії корупції, передовсім у системі державного апарату. Успішно протидіяти корупції лише адміністративно-правовими чи загалом правовими методами неможливо. Необхідно змінити зміст і характер суспільних відносин, задіяти усі можливі економічні, політичні, соціальні та інші важелі з метою створення умов «невигідності» вчинення корупційних правопорушень.

Термін «механізм» доречно пов'язувати з поняттям відповідної діяльності, внаслідок чого ця суто теоретична категорія перетворюється у поняття, що має прикладне значення. Отож, адміністративно-правове регулювання характеризує спеціально-юридичний механізм впливу адміністративного права на поведінку і діяльність його адресатів.

1. Сучасна правова енциклопедія / О. В. Зайчук, О. Л. Копиленко та ін.; за заг. ред. О. В. Зайчука; Інститут законодавства ВР України. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 384 с.

2. Алексеев С. С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С. С. Алексеев. – М.: НОРМА, 2001. – 752 с.

3. Римаренко Ю. І. Правове регулювання / Ю. І. Римаренко // Міжнародна поліцейська енциклопедія: у 10 т. / відп. ред. Ю. І. Римаренко, Я. Ю. Кондратьєв, В. Я. Тацій, Ю. С. Шемшученко. – К.: Ін Юре, 2003. – Т. 1. – 1232 с.

4. Теремецький В. І. Поняття адміністративно-правового регулювання у сфері оподаткування / В. І. Теремецький // Держава та регіони. Серія «Право». – 2012. – № 1 (35). – С. 50–54.

5. Галуцько В. В. Поняття та зміст адміністративно-правового регулювання / В. В. Галуцько, О. М. Єщук // ACTUAL PROBLEMS OF CORRUPTION PREVENTION AND COUNTERACTION. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law-property.in.ua/>

6. Адміністративне право України: основні категорії та поняття: навч. посібник / В. І. Загуменник, В. В. Мусієнко, В. В. Проценко; за заг. ред. О. Х. Юлдашева. – Бендери; К.: Поліграфіст, 2010. – 512 с.

7. Остапенко О. І. Наукові уявлення про механізм адміністративно-правового регулювання / О. І. Остапенко // Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ. Сер. юрид. – Львів: ЛьвДУВС, 2010. – Вип. 2. – С. 142–149.

8. Калущ І. С. Організаційно-правові основи застосування антидемпінгових мит в Україні: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І. С. Калущ; Нац. ун-т держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2007. – 20 с.

9. Кубко Є. Б. Сучасний механізм адміністративно-правового регулювання: методологія вдосконалення / Є. Б. Кубко // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Спец. вип.: у 2 ч. Ч. 1: IV Національна науково-теоретична конференція «Українське адміністративне право: сучасний стан і перспективи реформування». – Сімферополь: Б. в., 2005. – С. 100–107.

10. Чорномаз О. Б. Адміністративно-правове регулювання праввідносин у сфері пасажирських перевезень на залізничному транспорті: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. Б. Чорномаз; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2007. – 20 с.

11. Німко О. Механізм правового регулювання організації та проведення земельних аукціонів в Україні / О. Німко // Земельне право. – 2009. – № 10. – С. 130–132.

12. Гладун З. С. Адміністративне право України: навч. посібник / З. С. Гладун. – Тернопіль: Карт-бланш, 2004. – 580 с.

13. Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. – О.: Юрид. л-ра, 2003. – 896 с.

Иосифович Д. И. Административно-правовое регулирование противодействия коррупции

Проанализированы нормативно-правовые акты, научные публикации и сведения, отраженные в периодических изданиях, средствах массовой

информации и сети Интернет, посвященные освещению проблемных вопросов, связанных с необходимостью совершенствования правового регулирования противодействия коррупции. Для раскрытия сущности административно-правового регулирования противодействия коррупции он рассмотрен в соотношении с такими понятиями, как «правовое регулирование» и «административно-правовое регулирование».

Освещены взгляды ученых к пониманию механизма правового регулирования. Выделены этапы становления отечественного антикоррупционного законодательства относительно установления административной ответственности за совершение коррупционных правонарушений.

Ключевые слова: административная ответственность, коррупционное правонарушение, предотвращение и противодействие коррупции, механизм правового регулирования, административно-правовое регулирование.

Yosyfovych D. I. Administrative and legal regulations on combatting corruption

In recent years Ukraine has adopted a number of legislative acts, which are aimed at changing and improving the domestic anti-corruption legislation. Unfortunately, reforms in public administration are still accompanied by the spread of corruption among the employees of the state apparatus and local governments. When talking about the effectiveness of introduced anti-corruption restrictions and the effectiveness of their implementation of practical measures, it should be borne in mind that to achieve positive changes in the sphere of combating corruption, it is necessary to use the entire set of legal means. However, it appears that Central to the mechanism of fighting corruption in the state apparatus should be filled by administrative and legal means. Due to the nature of administrative law, which is intended to regulate social relations that emerge, evolve and dissolve in the sphere of public administration, i. e. in connection with the organization and functioning of public authorities and local self-government. That is why the study of the mechanism of administrative-legal regulation of counteraction of corruption is of particular relevance.

The article is devoted to the analysis of legal acts, scientific publications and information disclosed in periodic publications, the media and the Internet; examines the problems connected with necessity of improvement of legal regulation on counteraction of corruption.

To reveal the essence of administrative-legal regulation on combating corruption, considered in its relation to such concepts as «legal regulation» and «administrative regulation», it analyses the scientists' views on understanding of the mechanism of legal regulation. Separate stages of Ukrainian anti-corruption legislation in the establishment of administrative liability for corruption offenses are also indicated.

Key words: administrative responsibility, corruption offenses, prevention and combating corruption, the mechanism of legal regulation, administrative regulation.

Стаття надійшла 26 серпня 2015 р.

ВОЄННА БЕЗПЕКА ЯК ЧИННИК СТАБІЛЬНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Порушено питання воєнної безпеки як чинника стабільності суспільства. Розглянуто взаємозв'язок між стабільністю суспільства і воєнною безпекою. Воєнна безпека як якісна характеристика та стан суспільства функціонально залежить від стабільності. Як результат розвитку суспільства, воєнна безпека обумовлена рівнем і характером зовнішньої військової експансії, рівнем і динамікою розвитку суспільства. Розкрито сутність воєнної безпеки та її прояви.

Ключові слова: *воєнна безпека, стабільність суспільства, зовнішня агресія, збройне насильство, захист особи, національні інтереси.*

Постановка проблеми. Своєрідність сучасних підходів до захисту України від зовнішньої агресії визначається характером змін у світовій і регіональних системах безпеки, перехідним станом пострадянських країн, до яких належить і Україна. Це вимагає дослідження проблеми воєнної безпеки суспільства і держави в контексті захисту України від зовнішньої агресії, порівняння загальних тенденцій реформування українського суспільства із завданнями реформування воєнної організації України.

Стан дослідження. Теоретичну основу з'ясування питань воєнної безпеки як фактора стабільності суспільства становлять публікації таких провідних науковців: Ю. Г. Барабаша, В. В. Белєвцевої, Ю. П. Битяка, В. В. Вішнякова, Г. А. Дробаха, А. А. Каленського, М. П. Кучерявенка, Г. Д. Рябокона, Є. Б. Смірнова, М. В. Цюрупа, В. С. Ясинської та інших учених.

Метою статті є висвітлення питань воєнної безпеки як чинника стабільності суспільства.

Виклад основних положень. Досягнути стабільності суспільства можна, якщо: політична влада виражає інтереси більшості членів суспільства, а залежність від зовнішніх суб'єктів міжнародного політичного та економічного життя не має характеру підпорядкованості їм; досягнуто реальної збалансованості інтересів різних верств, груп, громадських організацій, та інститутів суспільства і держави; владою реалізований визначений законодавством гарантований мінімум забезпечення інтересів окремої особистості; збалансований рівень

і динаміка розвитку компонентів і елементів суспільства; доволі виражена інтегруюча основа суспільства (яка отримала національно-державний статус, закріплена в законодавстві, обумовлена традиціями суспільства, є найважливішою складовою ментальності всіх основних соціальних груп і більшості індивідів суспільства); основна частина наявних у суспільстві ресурсів (природних, духовних, інтелектуальних, економічних, обумовлених геополітичним становищем тощо) ефективно реалізується в інтересах цього суспільства [1].

Взаємозв'язок між стабільністю суспільства і воєнною безпекою має ієрархічний характер. Це означає, що воєнна безпека як якісна характеристика та стан суспільства, як правило, функціонально залежить від стабільності. Незважаючи на ставлення обох феноменів безпосередньо до всього суспільства і складні взаємозалежності між ними, статус стабільності виявляється більш високим порівняно зі статусом військової безпеки у функціональному розумінні. Як стан соціуму, стабільність охоплює низку параметрів: усі види соціальної безпеки, такі як інформаційна, економічна, продовольча, екологічна, та ін. Якщо безпека не забезпечена, тобто суспільство виявляється незахищеним, то його стабільність вельми умовна. Стабільність суспільства – характеристика, прояв якої важливий для суспільства постійно, безперервно, незалежно від кількості та якості проблем. Суспільство завжди потребує розвитку і досягненні тих чи інших цілей. Головна увага й зусилля суспільства, його основних інститутів можуть бути спрямовані по черзі на ту чи іншу соціальну сферу, зокрема на воєнну безпеку.

Воєнна безпека особистості, суспільства і держави повинна забезпечуватися постійно. Під час створення високого ступеня захищеності від різних проявів військової експансії або військової небезпеки, що набуває інших форм, за створення особливих умов і відносин усередині суспільства і між соціальною системою та її міжнародними партнерами, проблеми у сфері воєнної безпеки можуть мінімізуватися і стати для суспільства непомітними.

Воєнна безпека суспільства – такий стан її внутрішніх і зовнішніх суспільних відносин, компонентів і елементів, за якого забезпечується їх захищеність, заснована на ефективній протидії впливу воєнних загроз (збройного насильства), мінімізуючи негативні впливи військової експансії ззовні, відтак – у всіх суспільних сферах, створюючи умови для стабільності цього суспільства. Досягнута і забезпечена воєнна безпека, нейтралізуючи або мінімізуючи воєнні загрози, стимулюючи зміцнення інших сфер суспільної діяльності, створює умови, які дозволяють підтримувати життєздатність суспільства. Воєнна безпека не є безумовною гарантією стабільності, вона лише створює

сприятливі умови життєздатності суспільства в різних сферах. Також важлива спрямованість розвитку суспільства: якщо воно володіє певним прогресивним вектором розвитку, то воєнна безпека дозволяє підвищувати динамізм і стійкість її прогресивних еволюційних процесів, удосконалювати її структуру і якість окремих елементів створенням сприятливих умов у відповідних сферах суспільства. У випадку, коли суспільство не розвивається, окрім того – деградує, забезпечена воєнна безпека може мимоволі сприяти збільшенню відтворення екстенсивних відносин усередині системи, консервації відсталості. Тільки в суспільстві, який відрізняє прогресивний вектор розвитку, воєнна безпека створює умови забезпечення необхідного динамізму, спрямованості й стійкості розвитку суспільства відповідно до цілей і пріоритетів такого суспільства.

Як необхідна умова стабільності суспільства, воєнна безпека, не маючи мети створення умов для сталого розвитку суспільства, може значно сприяти не тільки консервації суспільних відносин, а й поступовому зниженню можливості вдосконалення підсистеми військової безпеки – у цьому полягає конкретно-історична обумовленість військової безпеки кожного суспільства.

Отже, воєнна безпека відображає реальний стан конкретного суспільства, в якому виражене широке коло питань і відносин, пов'язаних із захистом особи, суспільства і держави від збройного насильства, забезпеченням їх нормального функціонування та створенням умов для їх розвитку. Коло розв'язуваних у межах воєнної безпеки питань сягають за сферу питань оборонного і військово-політичного змісту. Небезпека військового характеру суб'єктам, що входять у це суспільство, може виникнути і за межами території (територіальних вод, повітряного простору) країни.

Сутність воєнної безпеки та її прояви суперечливі. З одного боку, воєнна безпека – необхідна умова життєздатності суспільства, що розвивається. З іншого, воєнна безпека суспільства – це динамічний стан, який залежить від багатьох факторів, наслідки яких складно передбачити.

З третього боку, навіть найпотужніша система воєнної безпеки не гарантує абсолютної захищеності суспільства від негативних наслідків збройних впливів на неї (загибелі громадян, руйнування елементів економіки, інфраструктури тощо). Воєнна безпека є важливим і необхідним чинником стабільності суспільства, її розвитку, позитивних процесів у всіх її сферах.

Вона виконує важливу роль у галузі самосвідомості та самоідентифікації індивідів, соціальних груп і суспільства загалом, це

необхідна умова для формування позитивної громадської та індивідуальної самосвідомості в будь-якому суспільстві.

Реалізована воєнна безпека, сприяючи впорядкуванню і вдосконаленню внутрішньосоціальних відносин, зміцнюючи суспільство, має велике значення для формування високого статусу суспільства в межах міжнародного співтовариства. Також воєнна безпека суспільства становить важливу цінність суспільства і як ідеал, мета, до якої держава і суспільство повинні постійно прагнути. Водночас воєнна безпека потребує постійної уваги не тільки з боку інститутів, які безпосередньо виконують завдання оборонного характеру, протидії відкритим проявам збройного насильства, а й з боку всіх елементів військової організації держави, всього суспільства.

Воєнна безпека як стан соціуму зазнає впливу великої кількості умов, пов'язаних зі всіма сферами діяльності суспільства, і може виявитися вразливою як в економічному, ідеологічному, соціально-демографічному, так і у власне військовому значенні. Воєнна безпека не є абсолютною гарантією захисту особи, суспільства і держави від будь-яких проявів військової експансії, негативних впливів на суспільство військовими засобами. Жодна потужна і досконала підсистема воєнної безпеки не гарантує запобігання військовим загрозам, не виключає повністю силового впливу ззовні. Воєнна безпека вирішує винятково завдання захисту та оборони, спочатку опиняється в залежному становищі від ймовірного агресора. Попри те, воєнна безпека у формі превентивних заходів може ініціювати несподівані контрзаходи з боку об'єкта превентивного військового та військово-політичного тиску. Крім того, воєнна безпека не є абсолютною характеристикою суспільства або держави, гранично точною величиною. Забезпечити стовідсотково гарантовану воєнну безпеку суспільства практично неможливо, як і досягти ідеалу, хоча б через динамічність соціальної еволюції і різноманіття форм соціальних утворень і процесів, але прагнути до цього можна і необхідно. Історія нагадує про те, що успіхи у сфері забезпечення воєнної безпеки можуть за певних обставин доволі швидко втратити своє значення, і про те, що в питаннях воєнної безпеки чимале значення має професіоналізм і рішучість військових і державних керівників, моральний дух воїнів, рівень взаєморозуміння в суспільстві, його загальний настрій, віра народу в свою країну, в свої Збройні Сили, в своїх вождів. Але не можна забувати про те, що тільки за активного і цілеспрямованого вирішення питань воєнної безпеки можлива реальна мінімізація військових загроз і небезпек. Певна суперечливість воєнної безпеки не знижує її значущості для будь-якого суспільства, особливо зберігає високу ймовірність військового впливу.

Факторіальний вплив воєнної безпеки на стан суспільства становить складний багатоаспектний вплив, обумовлений: конкретним характером і важливістю її значення для життєздатності суспільства, складністю і масштабами інструменту забезпечення воєнної безпеки – підсистеми її забезпечення – пронизує все суспільство і охоплює три рівні, а саме: громадський (або субстанціональний), державний (або концептуально-координаційний), військовий (виконавчий).

Часто вживане поняття «національна безпека» охоплює сукупність окремих видів безпеки: економічної, політичної, інформаційної, наукової, культурної, фінансової тощо, серед яких однією з найважливіших є воєнна безпека, тому під час визначення механізмів реалізації «національної безпеки» доводиться неминуче стикатися з механізмами реалізації тих чи інших конкретних видів безпеки [2]. Як результат розвитку суспільства, воєнна безпека обумовлена рівнем і характером зовнішньої військової експансії, рівнем і динамікою розвитку суспільства, забезпечуючи цей розвиток, створюючи відповідні сприятливі умови (або нейтралізуючи і мінімізуючи негативний аспект зовнішньополітичної ситуації, яка виникає) у військовій і військово-політичній галузях. Воєнна безпека створює умови для прогресивного розвитку суспільства, сприяє інтенсифікації її внутрішніх процесів і відносин, які впливають на забезпечення її життєздатності. Чим досконаліша підсистема забезпечення військової безпеки, тим більш позитивний вплив вона матиме на суспільство. Виникає ефект вторинної детермінанти. І в цьому разі рівень прямого впливу воєнної безпеки на стабільність і життєздатність суспільства ще підвищується, забезпечуючи стабільність суспільства.

Нинішня епоха характеризується ускладненням внутрішніх відносин у суспільстві і відносин між соціальними системами, розвитком технологій і методів силового впливу соціальних систем, підвищенням взаємозалежності різних сфер соціальної діяльності і різних соціальних систем, прагненням до комплексного вирішення багатьох завдань (зокрема у військово-політичній сфері), і деякими іншими особливостями. Тому сучасна воєнна безпека – результат складної взаємозумовленості військових і невійськових способів реалізації національних інтересів, досягнення тактичних і стратегічних цілей соціальних систем.

Серед сучасних загроз Україні – масові порушення прав людини і етнічний геноцид, проблеми національних меншин, боротьба за доступ до природних ресурсів; націоналізм і фундаменталізм, збільшення експорту зброї та її поширення, що характерно до Російської Федерації і є передумовою виникнення війн.

З огляду на рівень розвитку соціуму і складні завдання, частина яких пов'язана із необхідністю всебічного вдосконалення в ньому демократичних начал, доцільно представити підсистему забезпечення військової безпеки як нерозривну єдність взаємообумовлених трьох основних рівнів.

На першому рівні – суспільному, субстанціональному – формується якість усвідомлення і відповідний вид суспільних настроїв і дій, що дозволяють тією чи іншою мірою ефективно формувати два інші рівні, здійснювати їх діяльність щодо забезпечення воєнної безпеки суспільства. Цей рівень є базовим для всієї підсистеми військової безпеки.

На другому рівні – державному, концептуальному – формулюється концепція, основні цілі та завдання воєнної безпеки. Елементи цього рівня відповідають за загальну політику і вирішення основних проблем воєнної безпеки. Державний рівень, що пов'язує два інші, виконує функції управління і координації всієї діяльності щодо забезпечення воєнної безпеки.

На третьому рівні – військовому, виконавчому – виконуються конкретні військово-політичні, навчально-бойові, а за необхідності і бойові завдання у межах забезпечення воєнної безпеки.

Отож, підсистема забезпечення воєнної безпеки пронизує все суспільство. Виявляючись на різних рівнях неоднаково, найбільш конкретно вона позначена на третьому, власне військовому, виконавчому рівні. Три рівні несуть відповідальність за реалізацію концепції воєнної безпеки, вирішення певних, відповідних цьому рівню, завдань щодо її здійснення. Ступінь і форма відповідальності на кожному рівні різні.

Основна відповідальність лежить на елементах другого рівня, що виробляють концепцію воєнної безпеки, програму її реалізації та координують усю діяльність щодо її забезпечення [3]. На державному рівні реалізується відповідальність за правильність і своєчасність визначення цілей і окреслення завдань у розглянутій галузі.

Воєнна безпека України в сучасних умовах, коли військове насильство досі є важливим інструментом забезпечення інтересів Російської Федерації, становить ключовий фактор життєздатності українського суспільства, його стабільності, значення і роль якого значною мірою недооцінюється суспільством і державою. Військове насильство з боку Російської Федерації стає нормою в досягненні зовнішньополітичних цілей, реалізації економічних та інших інтересів. Масштаби, якість та інтенсивність розвитку військових організацій Росії, документи, що відображають концептуальні погляди керівників цієї країни,

дозволяють робити висновки про те, що метою їх військової експансії є країни колишнього Радянського Союзу.

Соціальна практика не дозволяє сподіватися на швидке зникнення війн із політичного арсеналу. Досягнення Росією своїх цілей за допомогою військової сили ще тривалий час буде важливим способом соціального розвитку.

У результаті військового насильства ззовні під загрозою опиниться розвиток не тільки окремих сфер суспільства, але й України як самостійного, самобутнього соціуму, унікальної культури, суверенної, незалежної держави. Невідкладне вирішення проблем воєнної безпеки суспільства зумовлено винятковою ситуацією, що виникла і визначається загальним невисоким рівнем розвитку України, її проблемами в галузі забезпечення воєнної безпеки.

В Україні недостатньо високий рівень розвитку порівняно з партнерами (наприклад, США, Японія, Німеччина, Великобританія, Франція), нижче темпи ніж у інших (наприклад, Китаю) і конкурентів із міжнародного співтовариства (Російська Федерація).

Забезпечення воєнної безпеки українського суспільства та підвищення ефективності підсистеми воєнної безпеки необхідно використовувати з метою всебічного розвитку суспільства. Забезпечення воєнної безпеки не є «одновимірною витратною» діяльністю, що прирікає суспільство на значні витрати ресурсів і не приносить суспільству користі, крім створення певних гарантій незалежності.

Сама собою воєнна безпека, як певний рівень захищеності суспільства від загроз воєнного характеру, і реальна діяльність щодо її досягнення здійснюють більш складний і позитивний вплив на суспільство загалом, на її окремі компоненти й елементи, психологічний стан соціальних груп і окремих особистостей. Підсистема воєнної безпеки, з метою вдосконалення власної ефективності, бере участь у виробленні принципів, напрямів і конкретних технологій вдосконалення структури суспільства та її окремих елементів: Збройні Сили можуть генерувати власні оригінальні ідеї та концепції оптимізації відносин елемента і структури, елемента і підсистем суспільства, елемента і особистості, а також формувати ці відносини.

Підсистема воєнної безпеки стимулює діяльність інших елементів системи. У цьому випадку потреби військової організації держави, Збройних Сил виконують роль своєрідних викликів, на які треба відповідати суспільству. У цьому випадку рівень позитивності впливу пов'язаний зі складністю завдань і прогресивністю вимог. Наявність оборонних потреб призводить до створення робочих місць, інфраструктури країни, позитивно позначається на стані зайнятості населення,

якості функціонування суспільства. Отже, позитивно впливає на суспільство. Помилково і нерационально протиставляти військову безпеку і матеріальний добробут країни.

Стабільність суспільства в умовах військової експансії безпосередньо залежить від якості вирішення головних функціональних завдань Збройними Силами України.

Висновки. Отже, воєнна безпека є не тільки умовою, що впливає на життєздатність соціуму, характер і динаміку його розвитку, але є одним із найбільш істотних факторів стабільності суспільства. Механізм впливу воєнної безпеки на стан суспільства обумовлений параметрами інструменту, за допомогою якого ця безпека досягається. Вирішення практичних завдань воєнної безпеки на сучасному етапі історичного розвитку не може бути забезпечено ні силами однієї військової організації держави, ні її окремими елементами, навіть такими, як Збройні сили; для цього необхідна підсистема воєнної безпеки, що сягає за межі військової організації, через яку і здійснюється вплив на стабільність суспільства. Структура конкретної підсистеми воєнної безпеки, як і більшість явищ і процесів соціальної дійсності, історично обумовлена.

1. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws>

2. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

3. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон України від 05.03.1998 № 183/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 35. – Ст. 237.

Ковалив М. В., Иваха В. А. Военная безопасность как фактор стабильности общества

Затрагиваются вопросы военной безопасности как фактора стабильности общества. Рассмотрена взаимосвязь между стабильностью общества и военной безопасностью.

Военная безопасность как качественная характеристика и состояние общества функционально зависят от стабильности. Как результат развития общества, военная безопасность обусловлена уровнем и характером внешней военной экспансии, уровнем и динамикой развития общества. Раскрыта сущность военной безопасности и ее проявления.

Ключевые слова: *военная безопасность, стабильность общества, внешняя агрессия, вооруженное насилие, защита лица, национальные интересы.*

Kovaliv M. V., Ivacha V. O. Military security as a factor of social stability

The peculiarity of modern approaches to the protection of Ukraine from external aggression is determined by the nature of the changes in the world and regional security systems, the transitional state of the former Soviet countries, including Ukraine. These factors require a study of the problem of military security of the state and the society in the context of protecting Ukraine from external aggression, matching the general tendencies of reforming the Ukrainian society with the tasks of reforming the military organization of Ukraine.

Military security of the society is a state of its internal and external public relations, components and elements that provides their security, based on the effective counteraction to the impact of military threats (armed violence), minimizing the negative impacts of military expansion outside, and thus – creating conditions for stability of the society in all public spheres. Reached and provided military security, minimizing or neutralizing military threats, stimulating consolidation of other spheres of social activity, creates conditions that allow the society to maintain viability. At the same time military security is not an absolute guarantee of stability; it only creates favorable conditions for the viability of the society in various fields.

The article deals with the issues of military security as a factor of social stability. Correlation between stability and military security of the society is considered, where military security as qualitative characteristics and state of the society functionally subordinate to stability. The essence of military security and its features are revealed.

Key words: military security, social stability, external aggression, armed violence, protection of the individual, national interests.

Стаття надійшла 16 вересня 2015 р.

УДК 351.74

Я. М. Когут

ПРИНЦИПИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ В УКРАЇНІ

Здійснено аналіз принципів діяльності Національної поліції, а також спробу визначити інші основи поліцейської діяльності цього центрального органу виконавчої влади, зокрема ті, які не відображені в Законі України «Про Національну поліцію». Ці принципи можуть у подальшому бути важливими для підготовки інших нормативно-правових актів, які регламентуватимуть функціонування органів внутрішніх справ.

Ключові слова: міліція, органи внутрішніх справ, поліція, поліцейська діяльність, принципи, реформування.

Постановка проблеми. Закон України «Про Національну поліцію», прийнятий 2 липня 2015 року, став наріжним каменем реформи правоохоронної системи в нашій державі. Тривалий час науковці працювали над різними законопроектами, що повинні були створити найоптимальніший варіант реорганізації цього силового відомства, від якості роботи якого залежить багато чинників, добробут населення, життя, здоров'я, забезпечення прав і свобод громадян тощо.

У законотворчому процесі важливим питанням завжди є визначення принципів, які встановлюватимуть основи функціонування суб'єкта, діяльність якого регламентується цим нормативно-правовим актом.

Низка принципів, які передбачені в Законі, є традиційними, такими, що відображені в кожному нормативному акті, який регламентує діяльність будь-якого правоохоронного органу. Проте чимало принципів вносять новизну у процес реформування системи органів внутрішніх справ.

Стан дослідження. В Україні триває формування («відновлення») поліцейського права як галузі адміністративного права і ґрунтується на теоретичних напрацюваннях, насамперед зарубіжних учених-поліцейстів (К. Бельський, Ю. Соловей, Ю. Старілов) тощо.

В Україні питання розвитку науки поліцейстики активно вивчав Ю. Римаренко та в подальшому авторський колектив, до складу якого увійшли такі відомі вчені-адміністративісти, як В. Авер'янов, В. Олефір, Ю. Битяк, О. Негодченко, С. Петков та ін. Є достатньо праць у цій сфері вітчизняних учених, серед яких активно зазначену тематику розробляли такі науковці, як М. Лошицький, О. Проневич, І. Зозуля, Д. Калаянов тощо.

Зазначені праці відображають усталені поняття у галузі поліцейського права. Проте дискусійні окремі положення щодо класифікації принципів поліцейської діяльності.

Метою статті є визначення принципів поліцейської діяльності, які не враховані в Законі України «Про Національну поліцію», але лежать в основі функціонування поліції.

Виклад основних положень. Незважаючи на те, що поліцейське право у радянський період розглядалось як рудимент буржуазної науки (в основі якої лежала поліцейська держава як насильницький режим), основні положення поліцейського права й надалі відображаються в теорії і практиці адміністративної діяльності органів внутрішніх справ України.

У сучасній науці поліцейське право – це сукупність правових норм, призначених для регулювання суспільних відносин у зв'язку

та з приводу практичної реалізації приписів органів виконавчої влади [1, с. 16].

Еволюція поліцейсько-правової теорії визначає правовий статус поліцейської діяльності. Теорія виникнення держави має в основі потребу забезпечення безпеки суспільства та окремої особи. Найважливішим фактором становлення демократичної держави є можливість застосування нею санкціонованого примусу та контроль за додержанням заборони нелегітимного примусу. Держава закономірно має монополію на застосування заходів примусу, що відповідно впливає на правопорядок.

Примус – це метод соціального управління, що охоплює сукупність способів і засобів безпосереднього або ж опосередкованого зовнішнього впливу суб'єкта управління на об'єкт управління та полягає у цілеспрямованому обмеженні (скасуванні) свободи його функціонування (розвитку) в інтересах усього суспільства [2, с. 67].

Монополія держави щодо застосування заходів примусу реалізується насамперед державними органами, що входять до військового типу, озброєних органів виконавчої влади (поліції чи міліції). Проте призначенням цих органів є не тільки застосування «сили».

На думку В. Гвоздецького, міліція має керуватися новою філософією поліцейської діяльності, в основі якої – перехід від реактивної моделі, тобто реагування на злочини та їх розслідування, а також покарання злочинців, до проактивної моделі – служіння громадянам з акцентом на попередження злочинів і співпрацю міліції з населенням на основі системи «міліція – народ – партнери». Тому зростає значення поліції в питаннях так званої соціальної компетенції, зокрема тісного співробітництва з державними установами, муніципальними, громадськими та політичними організаціями й окремими громадянами.

В основу наукових досліджень у галузі поліцейстики мають бути покладені основні функції поліції, зокрема превентивна, репресивна, соціальна [3].

Досягнення розумного балансу між превентивними і силовими діями щодо правопорушень завжди є і буде однією з головних проблем стратегії поліцейської діяльності. Поки що поліцейсти і кримінологи навіть розвинених країн, не говорячи вже про держави з нестабільною соціально-політичною і економічною обстановкою, не виробили ще достатньо чітких критеріїв оцінки реальної (а тим більше перспективної) ефективності функціонування національних поліцейських систем, не мають всеосяжного уявлення про майбутній розвиток злочинності, і це, мабуть, навряд чи можливо найближчим часом [4, с. 140–156].

Для високорозвинених демократичних держав характерна наявність доктрини діяльності поліції, загальнонаціональних і регіональних програм її реалізації, що охоплюють юридичні, організаційно-управлінські та інші взаємозв'язані заходи, що мають достатнє фінансове забезпечення [5, с. 253].

У будь-якій державі поліція, поряд з армією, органами забезпечення безпеки, пенітенціарними установами, належить до матеріальних придатків виконавчої влади. Зміни, що відбулися в нашому суспільстві останніми роками, дозволили переосмислити роль і значення поліції в закордонних країнах, відмовитися від однобічного догматичного погляду на поліцію як на каральний орган, призначений повсякденно й повсюдно здійснювати політику панівного класу специфічними методами безпосереднього примусу [6, с. 6].

У країнах, орієнтованих на демократичний шлях розвитку, поліція розглядається винятково як правоохоронний орган, призначений для забезпечення «контролю над злочинністю», стримування її за допомогою застосування тих засобів, які встановлені законом [7, с. 5].

Закони, що регулюють діяльність поліції (міліції), мають бути обов'язково гармонізовані з домінуючими суспільними цінностями, а концептуальним ядром сучасної поліцейської парадигми має стати безумовне визнання примату прав і свобод людини та громадянина в публічно-правових відносинах [8, с. 191]. Тому процес реформування системи МВС України повинен розпочинатись із визначення домінуючих принципів поліцейської діяльності.

Радою Європи 2001 року було прийнято Європейський кодекс поліцейської етики. Згідно з цим Кодексом, головними цілями поліції в демократичному суспільстві, регульованому принципом верховенства права, є: захист і дотримання основних прав і свобод людини в тому вигляді, в якому вони закріплені, зокрема в практиці Європейського суду з прав людини.

Сьогодні процес реформування органів внутрішніх справ є невід'ємною частиною демократизації суспільного життя та побудови правової держави. Зміни соціально-економічних і політико-правових умов функціонування системи МВС, курс країни на євроінтеграцію, а отже чітка відповідність роботи Національної поліції європейським стандартам, детермінують відхід від радянської моделі і потребує переходу на якісно нові засади практичної діяльності, від каральних до соціально-сервісних функцій. Це можливо на підставі дотримання принципів поліцейської діяльності.

Ці принципи зумовлюють потребу поетапного перетворення системи МВС у цивільне відомство європейського типу та визначають

такі основні завдання: забезпечення дотримання принципів верховенства права в діяльності органів внутрішніх справ; створення та запровадження механізмів унеможливлення використання органів внутрішніх справ у політично-партійних, групових чи особистих інтересах; забезпечення створення ефективної системи реагування на злочини та інші правопорушення; створення дієвих механізмів запобігання корупції в діяльності ОВС; розробка, з урахуванням міжнародного досвіду, нових внутрішніх та зовнішніх критеріїв та методик оцінювання функціональної діяльності органів внутрішніх справ.

Проте сучасне трактування принципів поліцейської діяльності повинно сягати за межі сфери їх чинності в рамках правотворчості й правозастосування. У правотворчості вони мають значення як теоретична основа, що визначає зміст правових норм, а у правозастосуванні їх функція обмежується потребою тлумачення норм.

З цього приводу К. С. Бельський запропонував акцентувати на тому, що принципи поліцейської діяльності охоплюють об'єктивно сформовані закономірності, традиції, правові норми та етичні правила, які поступово усталилися у сфері поліцейської діяльності й покликані забезпечувати стабільність та ефективність функціонування поліцейського апарату [9, с. 40].

Законодавець визначив сьогодні такі принципи діяльності української поліції [10]:

1) верховенство права, тобто визнання людини, її прав та свобод найвищими цінностями, що визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Цей принцип застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини;

2) дотримання прав і свобод людини, тобто забезпечення дотримання прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і сприяє їх реалізації.

Цей принцип передбачає певні обмеження прав і свобод людини на підставах та в порядку, визначених Конституцією і законами України, за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції.

Здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини, має бути негайно припинено, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування.

Поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує

гідність, поведження чи покарання. У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поведження поліцейськими керівник органу впродовж доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності.

У разі виявлення таких дій поліцейський зобов'язаний повідомити про це орган досудового розслідування, уповноважений на розслідування відповідних злочинів, вчинених поліцейськими.

У діяльності поліції забороняються будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками;

3) законність, тобто дії виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України, де поліцейському заборонено виконувати злочинні чи явно незаконні розпорядження та накази, а накази, розпорядження та доручення вищих органів, керівників, посадових та службових осіб, службова, політична, економічна або інша доцільність не можуть бути підставою для порушення поліцейським Конституції та законів України;

4) відкритість і прозорість, тобто діяльність на засадах відкритості та прозорості в межах, визначених Конституцією та законами України. Цей принцип зумовлює постійне інформування органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також громадськості про свою діяльність у сфері охорони та захисту прав і свобод людини, протидії злочинності, забезпечення публічної безпеки і порядку. Також поліція забезпечує доступ до публічної інформації, володільцем якої вона є, а інформацію з обмеженим доступом може оприлюднювати лише у випадках і в порядку, визначених законом.

Проекти нормативно-правових актів, що стосуються прав і свобод людини, обов'язково проходять громадське обговорення в порядку, визначеному Міністром внутрішніх справ України;

5) політична нейтральність полягає в тому, що поліція забезпечує захист прав і свобод людини незалежно від політичних переконань та партійної належності, є незалежною від рішення, заяв чи позицій політичних партій та громадських об'єднань. Крім цього, поліцейським заборонено висловлювати особисте ставлення до діяльності політичних партій під час виконання службових повноважень, а також використовувати службові повноваження у політичних цілях;

б) взаємодія з населенням на засадах партнерства, тобто тісна співпраця та взаємодія з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб. Цей принцип визначає, що рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції, оцінка якого проводиться незалежними соціологічними службами в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України;

7) принцип безперервності полягає в тому, що поліція забезпечує безперервне та цілодобове виконання своїх завдань. Кожен має право в будь-який час звернутися по допомогу до поліції або поліцейського, а поліція не має права відмовити в розгляді або відкласти розгляд звернень стосовно забезпечення прав і свобод людини, юридичних осіб, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань із посиланням на вихідний, святковий чи неробочий день або закінчення робочого дня.

Ураховуючи, що результативність роботи оцінюватиметься рівнем довіри населення, то діяльність поліцейського повинна ґрунтуватися на тих принципах, які створюватимуть його позитивний імідж.

Висновки. Отже, процес реформування системи МВС України повинен здійснюватися на принципах забезпечення пріоритету прав і свобод людини, верховенства права, додержання Конституції та законів України; дотримання принципів і норм міжнародного права; взаємодії з органами влади, місцевого самоврядування, громадськістю тощо. Проте принципи поліцейської діяльності не повинні обмежуватись їх застосуванням виключно у межах правових норм, а впливати на процес формування ідеології служіння українському народові, іміджу та громадської думки.

До таких принципів, в основі яких лежить верховенство права, на наш погляд, слід віднести принципи поліцейської діяльності, зокрема ввічливості, толерантності та поваги до особи, негайного усунення помилок, солідарності, взаємодопомоги і дисципліни, професіоналізму, компетентності, науковості, чесності та справедливості, підтримання позитивних традицій.

1. Антонов И. П. Полицейское право: быть или не быть? / И. П. Антонов // Юридическое образование и наука. – 2001. – № 3. – С. 34–39.

2. Сальников В. П. Убеждение и принуждение в деятельности органов внутренних дел: пособие / В. П. Сальников, В. П. Федоров. – Л.: ВПУ, 1989. – 91 с.

3. Гвоздецький В. Д. Становлення поліцейстики як науки про поліцейське право / В. Д. Гвоздецький [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/VAUMVS/2010_4/gvozdets.pdf

4. Губанов А. В. Полиция Запада: основы деятельности по охране правопорядка / А. В. Губанов. – М.: ВНИИ МВД России, 1993. – 365 с.

5. Діяльність поліцейських апаратів в умовах розвитку демократичного суспільства / О. С. Юнін // Митна справа. – 2012. – № 4. – Ч. 2. – Кн. 2. – С. 249–253.

6. Бандурка О. М. Заходи адміністративного припинення в діяльності міліції: дис. ... канд. юрид. наук / О. М. Бандурка. – Х.: Укр. юрид. академія, 1994. – 158 с.

7. Битяк Ю. П. Переконавання і примус в державному управлінні. Адміністративна відповідальність: конспекти лекцій / Ю. П. Битяк, В. В. Зуй, А. Т. Комзюк. – Х.: Укр. Юрид. Академія, 1994. – 44 с.

8. Бандурка О. М. Принципи діяльності поліції (міліції) в поліцейському праві сучасних зарубіжних держав / О. М. Бандурка // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. – 2009. – № 2. – С. 191–205.

9. Бельский К. С. Полицейское право: лекционный курс / К. С. Бельский; под ред. канд. юрид. наук А. В. Куракина. – М.: Дело и Сервис, 2004. – 816 с.

10. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>

Когут Я. М. Принципы деятельности Национальной полиции в Украине

Проводится анализ принципов деятельности Национальной полиции, а также попытка определить другие базовые основы полицейской деятельности этого центрального органа исполнительной власти, в частности те, которые не отражены в Законе Украины «О Национальной полиции». Эти принципы могут в дальнейшем быть важными для подготовки других нормативно-правовых актов, которые регламентируют функционирование органов внутренних дел.

Ключевые слова: милиция, органы внутренних дел, полиция, полицейская деятельность, принципы, реформирование.

Kohut Y. M. The principles of the National Police in Ukraine

The Law of Ukraine «On the national police», which was adopted on July 2, 2015, was the cornerstone of the reform of law enforcement in our country. For a long time scientists working on various bills that had to create the best option for reorganization of the enforcement agency, the quality of which depends on many factors, as: welfare, life, health, rights and freedoms of citizens and others. In the legislative process there is always an important issue to determine the principles which will establish the basic foundations of functioning entity whose activity is regulated by this legal act. Several principles stipulated in the law are traditional, as those reflected in every normative act regulating activities of any law

enforcement agency. However, a number of principles bring novelty to the process of reform of the Ministry of Internal Affairs. The purpose of this article is to determine the principles of policing that are not included in the Law of Ukraine «On the national police» underlying the functioning of the police.

The article analyses the principles of the National Police, as well as attempts to define other basic policing foundations of the central executive body, including those that are not reflected in the Law of Ukraine «On the national police». These principles may be important for the future preparation of other regulations that will regulate the functioning of the police. Today the process of reform of the Ministry of Internal Affairs is an integral part of the democratization of public life and the rule of law. Changes in socio-economic, political and legal conditions for functioning of the Ministry of Internal Affairs, the country's course towards European integration, and therefore strict conformity of the National Police with European standards determine a departure from the Soviet model and needs for transition to a new framework of practice, from punitive to social service functions. This is possible while respecting the principles of policing.

Key words: police, law enforcement bodies, the police, police activity, the principles of reform.

Стаття надійшла 31 серпня 2015 р.

УДК 342.9;347.73:336.1

Ю. С. Назар

ПОРЯДОК ПРИЙНЯТТЯ РОЗПОРЯДЖЕННЯ ПРО ЗУПИНЕННЯ ОПЕРАЦІЙ З БЮДЖЕТНИМИ КОШТАМИ

Досліджено процесуальні особливості прийняття розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами як одного із заходів впливу за порушення бюджетного законодавства відповідно до Бюджетного кодексу України. Проаналізовано практику адміністративних судів у справах про оскарження застосування цього заходу впливу, у зв'язку з чим виокремлено основні процесуальні та матеріально-правові недоліки розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами, які можуть зумовити визнання такого розпорядження протиправним. Зважено на наслідки неотримання вимог щодо строків прийняття розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами.

Ключові слова: зупинення операцій, бюджетні кошти, розпорядження, порушення бюджетного законодавства, строки.

Постановка проблеми. Одна з реформ вектору розвитку, передбачених Стратегією сталого розвитку «Україна-2020», – державного

фінансового контролю та бюджетних відносин. У цьому напрямі уряд у Плані заходів із виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» у 2015 році передбачив розроблення та прийняття нормативно-правових актів щодо планування та виконання показників результативності діяльності головних розпорядників бюджетних коштів [1]. Очевидно, що показники результативності безпосередньо пов'язані з відсутністю зловживань із бюджетними коштами. У зв'язку з цим необхідно удосконалення механізму протидії бюджетним правопорушенням, одним із елементів якого є застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства.

Серед таких заходів впливу зупинення операцій з бюджетними коштами відзначається як ефективністю, так і значною поширеністю. Лише органами Державної фінансової інспекції 2014 року у 3278 випадках виявлення порушень бюджетного законодавства було застосовано зупинення операцій з бюджетними коштами, що значно перевищує кількість інших випадків застосування заходів впливу (призупинено бюджетних асигнувань у 525 випадках порушень; зменшено бюджетних призначень (асигнувань) розпорядникам бюджетних коштів – 525) [2]. Такі заходи впливу застосовують й інші суб'єкти бюджетного контролю. Тому важливим є належне правове забезпечення порядку застосування зупинення операцій з бюджетними коштами, для створення та уніфікації якого необхідні наукові дослідження.

Стан дослідження. Заходи впливу за порушення бюджетного законодавства, зокрема й зупинення операцій з бюджетними коштами, були предметом досліджень О. П. Гетьманець, Е. С. Дмитренко, А. Й. Іванського, А. О. Монаєнка, О. А. Музики-Стефанчук, Ю. О. Ровинського, Л. А. Савченко, І. А. Сікорської, С. С. Теленика, В. Д. Чернадчука, Н. Я. Якимчук. Проте наукового аналізу проблем прийняття органами бюджетного контролю розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами, з урахуванням сучасної правозастосовної практики, здійснено не було.

Метою статті є дослідження порядку прийняття розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами, на основі цього – виокремлення основних процесуальних і матеріально-правових недоліків такого розпорядження, що можуть зумовити визнання його неправним.

Виклад основних положень. У п. 2 ч. 1 ст. 117 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) та ч. 1 ст. 120 БК України передбачено, що зупинення операцій з бюджетними коштами є одним із заходів впливу за порушення бюджетного законодавства, який полягає

у зупиненні будь-яких операцій зі здійснення платежів із рахунку порушника бюджетного законодавства.

Застосовується цей захід впливу спеціально уповноваженими БК України суб'єктами в процесуальній позасудовій формі, основні елементи якої визначені у Порядку зупинення операцій з бюджетними коштами (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 19 січня 2011 р. № 21 [3]).

Відповідно до ч. 2 ст. 118 БК України, рішення про застосування зупинення операцій з бюджетними коштами приймається Міністерством фінансів України, органами Державної казначейської служби України, органами фінансового контролю, місцевими фінансовими органами, головними розпорядниками бюджетних коштів у межах установлених їм повноважень. Таке рішення приймається на підставі протоколу про порушення бюджетного законодавства або акта ревізії та доданих до них матеріалів. Тобто якщо факт відповідного порушення бюджетного законодавства зафіксовано в акті ревізії, то протокол про порушення бюджетного законодавства не складається, якщо ж порушення виявлено не під час ревізії, то такий протокол має обов'язково бути складений. Форма, порядок складання та передачі для розгляду таких протоколів передбачені у наказі Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку складання Протоколу про порушення бюджетного законодавства та форми Протоколу про порушення бюджетного законодавства» від 15 листопада 2010 р. № 1370 [4]. Недотримання вимог цього та інших нормативно-правових актів бюджетного законодавства, зокрема щодо обов'язковості складання протоколів, зумовлює неможливість законного застосування зупинення операцій з бюджетними коштами, а відтак – подальше скасування цього заходу судом. У справах про оскарження рішень щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства «правомірність протоколу про порушення бюджетного законодавства ... є предметом судового розгляду» [5], що безпосередньо впливає на рішення щодо правомірності застосування відповідного заходу впливу. Так, у постанові Херсонського окружного адміністративного суду від 26 травня 2015 року у справі № 821/1184/15-а зазначено, що протокол про порушення бюджетного законодавства, складений представником Головного управління Державної казначейської служби України у Херсонській області, відповідає вимогам, установленим Порядком складання Протоколу про порушення бюджетного законодавства та форми Протоколу про порушення бюджетного законодавства, що стало однією з підстав відмовити у задоволенні позову щодо скасування розпоряджень про зупинення операцій з бюджетними коштами [5].

На підставі протоколу про порушення бюджетного законодавства (акта ревізії) уповноважений орган приймає впродовж трьох робочих днів із дня його надходження відповідне рішення у формі розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами. Дотримання строків у бюджетно-деліктних відносинах вважається важливою гарантією забезпечення належної процедури застосування заходів впливу, зокрема зупинення операцій з бюджетними коштами. Однак у певних випадках дотримання таких строків є проблематичним. Якщо застосувати зупинення операцій із бюджетними коштами за результатами ревізії в кінці року, то розпорядники чи одержувачі позбавляються можливості здійснити розрахунки за взятими зобов'язаннями у кінці бюджетного періоду. На початку ж року не завжди можливо застосувати зазначений захід впливу, позаяк, приміром, об'єктам контролю затверджені видатки лише згідно із захищеними статтями, тому установлений термін для застосування фінансової санкції порушується [6].

Крім того, недотримання вимог щодо строків прийняття рішення дає підстави розпорядникам та одержувачам бюджетних коштів оскаржувати розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами та у судовому порядку їх скасовувати. У справі № 818/1249/15 (постанова Сумського окружного адміністративного суду від 6 травня 2015 року) позивач вважає розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами протиправними, оскільки вони були йому вручені з порушенням встановленого строку для їх прийняття (упродовж трьох робочих днів із дня надходження акта ревізії). Зокрема, акт ревізії від 08.05.2014 року був наданий позивачу 08.05.2014 року, а розпорядження про зупинення операцій на рахунках за порушення, зазначені в акті ревізії, було прийнято 25.03.2015 року. Крім порушення триденного строку прийняття відповідного розпорядження, позивачем було відзначено й порушення строків, упродовж яких може бути застосовано зупинення операцій з бюджетними коштами. Задовольняючи позовні вимоги, суд погодився із доводами позивача щодо недотримання відповідачем строків винесення (несвочасності прийняття) розпоряджень про зупинення операцій з бюджетними коштами [7]. Порушення строків прийняття розпорядження відзначено й в інших судових рішеннях [8].

Загалом аналіз судової практики дозволяє стверджувати, що недотримання уповноваженими суб'єктами (передусім, органами Державної фінансової інспекції) строків, упродовж яких може бути застосовано зупинення операцій з бюджетними коштами, останнім часом стало типовим порушенням порядку притягнення до бюджетної

відповідальності. У п. 14 Порядку зупинення операцій з бюджетними коштами передбачено, що відновлення операцій з бюджетними коштами не позбавляє уповноважені органи права повторного застосування такого заходу впливу за порушення вимог бюджетного законодавства, як зупинення операцій з бюджетними коштами, до тих же розпорядників та (або) одержувачів у разі неусунення або вчинення зазначених порушень у подальшому. Тобто уповноважені суб'єкти можуть зупинити операції з бюджетними коштами стільки разів, скільки необхідно для того, щоб порушник усунув виявлені порушення бюджетного законодавства. Однак таке право обмежено на законодавчому рівні часовими параметрами. Згідно із приписами ст. 120 БК України, зупинення операцій з бюджетними коштами можливе на строк до 30 днів у межах поточного бюджетного періоду, якщо інше не передбачено законом. Тому якщо порушення не усунуто до кінця бюджетного періоду (31 грудня року, в якому воно було вчинено), органи бюджетного контролю з метою примусити усунути таке порушення не можуть застосовувати зупинення операцій з бюджетними коштами у наступному бюджетному періоді.

У цих випадках суди відзначають, що «розпорядження уповноважені органи мають право приймати лише в межах того бюджетного періоду, в якому виявлені порушення» [9], «оскаржувані розпорядження винесені поза межами бюджетного періоду, що є порушенням ст. 120 Бюджетного кодексу України» [7], і як наслідок – скасовують рішення про застосування зупинення операцій з бюджетними коштами.

У разі прийняття уповноваженим органом розпорядження про зупинення операцій зупиненню підлягають операції з бюджетними коштами на рахунках розпорядників і (або) одержувачів за бюджетною програмою (кодом тимчасової класифікації видатків та кредитування місцевих бюджетів), за якою виявлено порушення вимог бюджетного законодавства. Якщо зазначене порушення виявлено за бюджетною програмою (кодом тимчасової класифікації видатків і кредитування місцевих бюджетів), яка відсутня у поточному бюджетному періоді, то уповноважений орган зазначає в розпорядженні про зупинення операцій бюджетну програму (код тимчасової класифікації видатків і кредитування місцевих бюджетів), згідно з якою передбачено утримання розпорядника. Зупиненню підлягають будь-які операції, за винятком: сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) і єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування; виконання рішень органів, яким відповідно до закону надано право стягнення коштів; здійснення захищених видатків (п. 4 Порядку зупинення операцій з бюджетними коштами). Важливим є дотримання вимог щодо

характеристики рахунків, за якими зупиняються операції з бюджетними коштами. Розпорядження про зупинення операцій на рахунках, за якими не виявлено порушень, не повинно прийматися, оскільки це може бути підставою для визнання такого розпорядження протиправним. У цьому контексті показовою є адміністративна справа № 2а-1589/10/2470 за позовом Сокирянського районного відділу Управління Міністерства внутрішніх справ України в Чернівецькій області до Контрольно-ревізійного відділу в Кельменецькому районі, Контрольно-ревізійного управління в Чернівецькій області про визнання протиправним розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами та скасування вимог. Матеріали справи були предметом розгляду Львівського апеляційного адміністративного суду та Вищого адміністративного суду України. Останній у постанові від 4 червня 2015 року зазначив, що відповідач оскаржуваним розпорядженням зупинив операції з бюджетними коштами за реєстраційним рахунком № 35213001000347 за кодом програмної класифікації видатків 1001050 «Забезпечення захисту прав і свобод громадян, суспільства і держави від протиправних посягань, охорона громадського порядку та проведення досліджень (експертиз) експертною службою МВСУ» в строк до 27 квітня 2010 року, в якому не виявлено бюджетного правопорушення. З огляду на наведені та інші правові положення і встановлені обставини справи, колегія суддів вважає правильними висновки судів про задоволення позовних вимог про визнання протиправним спірного розпорядження [10].

Розпорядження про зупинення операцій складається у чотирьох примірниках, які мають однакову юридичну силу (у разі, коли його прийнято органом Державної казначейської служби, – у трьох), кожний з яких підписується керівником (заступником керівника) уповноваженого органу, скріплюється печаткою та реєструється в установленому порядку. Таке розпорядження надсилається не пізніше робочого дня, що настає за днем його реєстрації уповноваженим органом, рекомендованим листом із повідомленням про вручення або подається особисто під розписку уповноваженій особі: органу Державної казначейської служби, у якому відкрито рахунки розпорядника (одержувача), що порушив вимоги бюджетного законодавства; розпорядника (одержувача), що порушив вимоги бюджетного законодавства; відповідного розпорядника бюджетних коштів вищого рівня або фінансового органу (у разі зупинення операцій з коштами місцевого бюджету).

Наслідком застосування зупинення операцій з бюджетними коштами є тимчасове обмеження грошового характеру. Застосування цього заходу впливу має на меті, як і фінансові санкції позбавлення

(обтяження) майнового (грошового) характеру до правопорушника, але на відміну від фінансових, грошові кошти, замість перерахування з рахунку правопорушника до бюджету, не виділяються з бюджету або виділяються із обмеженнями [11]. Механізм реалізації такого грошового обмеження полягає у відповідних діях органу Державної казначейської служби.

Зокрема, усі платіжні доручення для здійснення платежів із рахунків, на яких зупинені операції з бюджетними коштами, що надійшли до органу Державної казначейської служби після отримання відповідного розпорядження, повертаються без виконання установі, де виявлено бюджетне правопорушення, із попередженням про неналежне виконання вимог бюджетного законодавства. Однак зазначений механізм не охоплює реєстраційні дії, тому зупинення операцій з бюджетними коштами не є підставою для відмови у реєстрації бюджетних зобов'язань розпорядників та одержувачів бюджетних коштів.

Висновки. Норми, що визначають порядок прийняття, зміст і форму розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами, містяться і у БК України (статті 117 і 120), і в підзаконних нормативно-правових актах. Під час прийняття такого розпорядження уповноваженому органу бюджетного контролю необхідно враховувати вимоги щодо:

- наявності та форми протоколу про порушення бюджетного законодавства (акта ревізії);
- характеристики рахунків, за якими зупиняються операції з бюджетними коштами;
- строків розгляду і прийняття розпорядження, а також строків, упродовж яких уповноважений суб'єкт наділений правом прийняти це розпорядження. Відповідно до ч. 2 ст. 120 БК України, таке право обмежено поточним бюджетним періодом.

1. План заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» у 2015 році: розпорядження Кабінету Міністрів України від 4 березня 2015 р. № 213-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213-2015-%D1%80%paran9#n9>.

2. Звіт про результати діяльності Держфінінспекції та її територіальних органів за січень-грудень 2014 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/106505>.

3. Про затвердження Порядку зупинення операцій з бюджетними коштами: постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2011 р. № 21 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 4. – Ст. 205.

4. Про затвердження Порядку складання Протоколу про порушення бюджетного законодавства та форми Протоколу про порушення бюджетного законодавства: наказ Міністерства фінансів України від 15 листопада 2010 р. № 1370 // Офіційний вісник України. – 2010. – № 93. – Ст. 3316.

5. Постанова Херсонського окружного адміністративного суду від 26 травня 2015 року у справі № 821/1184/15-а // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44502696>.

6. Дудник В. Фінансові санкції як засіб усунення бюджетних правопорушень / В. Дудник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.visti.dp.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=5236&Itemid=249.

7. Постанова Сумського окружного адміністративного суду від 6 травня 2015 року у справі №818/1249/15 а // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44809800>.

8. Постанова Запорізького окружного адміністративного суду від 13 травня 2015 року у справі №808/6867/14 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44501811>.

9. Ухвала Харківського апеляційного адміністративного суду від 13 липня 2015 року у справі № 818/1226/15 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/46798094>.

10. Постанова Вищого адміністративного суду України від 4 червня 2015 року у справі К/800/4689/14 // Єдиний державний реєстр судових рішень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/>

11. Чернадчук В. Д. Правова природа стягнень за порушення бюджетного законодавства / В. Д. Чернадчук // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2008. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Pvuabs/texts/2008_1/1.3.3.pdf.

Назар Ю. С. Порядок прийняття розпорядження о припиненні операцій с бюджетними средствами

Исследованы процессуальные особенности принятия распоряжения о припиненні операций с бюджетными средствами как одной из мер воздействия за нарушение бюджетного законодательства в соответствии с Бюджетным кодексом Украины. Проанализирована практика административных судов по делам об обжаловании применения этой меры воздействия, в связи с чем выделены основные процессуальные и материально-правовые недостатки распоряжения о припиненні операций с бюджетными средствами, которые могут способствовать признанию такого распоряжения противоправным. Обращено внимание на последствия несоблюдения требований относительно сроков принятия распоряжения о припиненні операций с бюджетными средствами.

Ключевые слова: *припиненні операций, бюджетные средства, распоряжения, нарушения бюджетного законодательства, сроки.*

Nazar Yu. S. The procedure of making an order to suspend operations with budget funds

The article outlines the procedural peculiarities of making an order to suspend operations with budget funds as one of the measures for violation of budget legislation in accordance with the Budget Code of Ukraine. It analyses the practice of administrative courts in appeals against the measure exposure, and, therefore, singles out basic procedural and material deficiencies order of suspending the operations with budgetary funds, which may recognize the order to be illegal. In particular it's noted that the rules governing the acceptance form and content of the order to suspend transactions with budget funds are contained in the Budget Code of Ukraine (Articles 117 and 120), and in subordinate legal acts. During the adoption of such orders by the authorized agency budgetary control requirements must be considered:

- The availability and form of the protocol on violations of budget legislation (Act audits);*
- The characteristics of the accounts, which stopped performing operations with budget funds;*
- Terms of consideration and adoption orders and the timeframe in which the authorized entity has the authority to accept this order is limited to the current budget period according to ch. 2, Art. 120 the Budget Code of Ukraine.*

Key words: suspension of operations, budget funds, orders, violations of budget legislation, terms.

Стаття надійшла 2 вересня 2015 р.

УДК 343.971

В. А. Осмолян

ДІЯЛЬНІСТЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ІЗ ЛІКВІДАЦІЇ СОЦІАЛЬНИХ ПРИЧИН, ЯКІ СТИМУЛЮЮТЬ ВЧИНЕННЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ

З кримінологічної точки зору, здійснено теоретичний аналіз недоліків у законодавчих, судових і правоохоронних сферах діяльності органів державної влади зі зменшення кількості злочинності. Окреслено систему заходів із ліквідації цих дефектів і недоліків, що, на думку автора, підвищить активність суспільства та правоохоронних органів у боротьбі з антисуспільним явищем – злочинністю. На загальному статистичному, соціально-економічному та правовому матеріалі досліджено дефекти у правовому вихованні населення, що стає причиною вчинення правопорушень, а також окреслено причинно-наслідковий зв'язок між ефективною діяльністю у такій роботі правоохоронних органів і підвищенням рівня злочинності. Обґрунтовано авторську концепцію причин злочинності та умов, які їм сприяють.

Ключові слова: злочин, причина, слідчий, суд, досудове слідство, строки розслідування, матеріали, кримінальне провадження, прокурор, ухвала суду.

Постановка проблеми. Причини злочинності – найбільш складна кримінологічна проблема. У ній, як у фокусі, поєднуються елементи економіки та соціальної психології, юриспруденції та політики, наукової теорії та соціальної практики. Її значення у тому, що у випадку розкриття причин злочинності у сучасному суспільстві отримуємо змогу на науковій основі розробити та втілити у життя ефективні заходи боротьби з цим негативним явищем. У цьому і полягає актуальність проблеми.

Стан дослідження. Здійснений аналіз [1–13] засвідчив, що проблемі причин злочинності присвячено чимало праць вітчизняних учених. Кримінологічні висновки авторів, їх теоретичні уявлення не завжди збігаються. І це суттєво збагачує науку, надає змогу досліджувати предмет у різних ракурсах, із різних позицій та точок зору. Проте діяльність правоохоронних органів у ліквідації соціальних причин, які стимулюють учинення правопорушень, вимагає детального дослідження та аналізу.

Мета статті полягає у тому, аби визначити та дослідити недоліки у законодавчих, судових і правоохоронних сферах діяльності органів державної влади, окреслити ефективну систему заходів із ліквідації цих дефектів і недоліків, підвищити активність суспільства та правоохоронних органів у боротьбі з анти суспільним явищем; на загальному соціально-економічному, політичному, правовому матеріалі детально дослідити дефекти у вихованні та культурно-просвітницькій роботі, а також загальнополітичні та ідеологічні фактори, які входять у складні взаємозв'язки соціальних систем і підсистем сучасного життя суспільства; надати власну (авторську) концепцію причин злочинності та умов, які їм сприяють.

Виклад основних положень. Перед правоохоронними органами нині поставлено завдання, які спрямовані на суворе, точне, неухильне застосування законодавства України; шляхом наукового аналізу причин вітчизняної злочинності та досвіду діяльності європейських правоохоронних органів удосконалити професійну діяльність вітчизняних правоохоронних органів, зміцнити та розширити їх зв'язок із населенням. Глава держави – Президент України П. О. Порошенко 2014 року затвердив Стратегію сталого розвитку «Україна-2020». Метою реформ є досягнення європейських стандартів життя та гідного місця нашої держави у світі. «Стратегія-2020» містить 62 реформи та 25 ключових показників успішності розвитку країни. Одним із пріоритетних напрямів реформування є судова та реформа правоохоронної системи [1].

На підтримку обраного векторного спрямування із реформування правоохоронної системи України слушно зазначає перший

заступник міністра внутрішніх справ України Єкатерина Згуладзе-Глуксманн, що реформаторам потрібно багато працювати, щоб знаходити адекватні відповіді на наші як старі, так і сьогочасні виклики [2]. Допомогти відомству в цій давно очікуваній метаморфозі, перетвореннях у сучасній міліції повинно суспільство – його найактивніша й небайдужа частина. Оскільки для вирішення проблем на місці необхідне встановлення довірливих стосунків із населенням.

Проте, на нашу думку, будь-яке реформування правоохоронної та судової системи держави повинно нероздільно тривати із відповідним «реформуванням» сучасної правосвідомості громадян, а саме: підвищення «правового виховання» останніх, детального дослідження на науковому та практичному рівнях причин та умов, які сприяють учиненню правопорушень, та неухильне боротьба із ліквідації останніх. Саме в цій площині суспільного життя громадян важливе місце посідає просвітницько-правова діяльність правоохоронців, а саме дільничних інспекторів міліції.

Термін «правове виховання» певною мірою є умовним, тому що будь-яке виховання передбачає і виховання поваги до законів держави, у якій проживає особа, та необхідності їх суворого дотримання. З цього очевидно, що неможливо вважати людину вихованою у законослухняному дусі, якщо вона не знає законів держави та порушує їх [3, с. 114].

Неабияке значення у цій векторній боротьбі правоохоронців, як зазначалось, має дослідження причин та умов злочинності.

Так, проблема причин злочинності є ключовою серед фундаментальних розділів кримінології. Вона є складовою філософської, соціологічної та правової концепцій функціонування суспільства. Її вивчення та дослідження – необхідна частина дієвості профілактики правопорушень у країні. Науково-практичне пізнання цієї проблеми поглиблюється, стає більш повним поряд із поступальним темпом розвитку сучасного суспільства. Злочинність та її причини стають дедалі більш неприйнятним соціальним явищем; їх ліквідація, усунення із життя суспільства (або, принаймні, зменшення останніх до науково можливого мінімуму) виступає обов'язковою умовою на шляху до формування сучасної правової держави.

У кримінології дослідження причин та умов злочинності посідає центральне місце. Цій темі присвячені фундаментальні розділи підручників із кримінології, наукові роботи. Проте, з урахуванням того, що пізнання причин злочинності здійснюється науковцями та правознавцями-практиками постійно, неухильно та поглиблено, ця тема досі найбільш складна та дискусійна. Це визначається і змістом

«причинної проблематики», незалежно від галузі знань, і суперечками між авторами концепцій соціальної детермінації у філософії, соціології та соціальній психології, а також їх недостатнім методологічним оснащенням.

До якого ж кола уявлень входить поняття «причина злочинності»? Підтримуємо думку Н. Кузнецової, яка у вирішенні цього питання дотримується наукового твердження про те, що поняття причини та наслідку мають зміст лише у застосуванні до двох взаємодіючих явищ, які розглядаються ізольовано від інших явищ [4, с. 3]. На нашу думку, причина завжди безпосередньо пов'язана із наслідком, не відокремлена від нього опосередкованими ланками. Це, зокрема, означає, що причина дії людини – її свідомість і воля; тому очевидний кримінологічний висновок: причини злочинності лежать у суб'єктивній сфері життя суспільства, соціальної групи та особи. Отож, окреслюється поняття характерної причини злочинності, під якою розуміємо дефекти у суспільній, груповій та індивідуальній свідомості.

Безумовно, однією з обставин, яка сприяє вчиненню злочину, є відсутність стримувальних початків, які формуються у людини завдяки знанню законів та поваги до них.

З урахуванням викладеного потрібно зважити і на інший бік «медалі пізнання та правової оцінки діяльності особи», а саме: з точки зору ортодоксального фрейдизму, більшість учинків людини не контролюється її свідомістю та волею [5, с. 97].

Якщо погодитись із цим положенням, то сучасні концепції юридичної відповідальності повинні бути відхилені, а їх складний техніко-юридичний аспект, який ретельно розроблявся упродовж багатьох десятиліть, стає непотрібним [6].

Почуття та емоції – це сфера психології. Зміст почуттів визначається ідеологією особистості, складовою якої є правосвідомість. Попри те, вважати ці почуття незалежними від наявності чи відсутності норм права – помилково. Вказане твердження ґрунтується на недооцінці права як фактора, який формує ідеологію сучасної людини. Звичайно, норми права виступають відображенням правосвідомості, проте встановлена норма, яка застосовується та використовується на практиці, сприяє розумінню всіма громадянами нашої держави шкідливості та небезпеки дії, яка заборонена. Тривала відсутність у законодавстві норми права про відповідальність за дію, яка правосвідомістю вважається небезпечною, може послабити та звести нанівець відповідне негативне ставлення до цієї дії з боку членів суспільства. Ця обставина робить правове виховання невід'ємною та найважливішою частиною сучасного виховання.

Як зазначалось, причини злочинності мають соціальний характер. На нашу думку, з їх знищенням злочинність також неминуче зникне. Проте, поки ці причини існують, вони діють, та поряд із заходами, спрямованими на їх викорінення, необхідно вживати і заходів нейтралізації та послаблення їх шкідливої дії.

Головний тягар у боротьбі зі злочинністю шляхом застосування кримінального законодавства покладається на органи правосуддя. У певному змісті правосуддя – це крайня необхідність. Водночас зниження чи збільшення злочинності як загалом, так і за деякими її видами залежить як від ефективності законодавства, так і від якості роботи органів, які здійснюють правоохоронну функцію та правосуддя, тому що метою діяльності усіх цих органів є загальне і спеціальне попередження злочинів.

Якою б зовнішньо ідеальною та ефективною не здавалась система кримінального законодавства тієї чи іншої європейської чи азіатської країни, вона не може забезпечити успіх боротьби зі злочинністю у середовищі більшості населення, тому що норми кримінального законодавства не відповідають правосвідомості більшості.

Цю обставину безапеляційно вимушені визнати вчені світу. Так, наприклад, Торстін Селлін у статті «Погрожуючий ефект покарання» зазначає: «Більша частина законодавства у сфері заборон передбачає покарання за діяння, які не сприймаються вагомою частиною людей як морально негативні, засуджуючі, хоча закони такого роду стають необхідними для забезпечення діяльності, що регулюється урядом» [7].

Проте вітчизняне кримінальне законодавство, як і будь-яке соціальне творіння людей, повинно повністю відображати об'єктивні закономірності розвитку сучасного суспільства, відповідати їм та удосконалюватися зі змінами у вказаному суспільстві.

Вважаємо за необхідне проаналізувати рекомендації, які, на наш погляд, може надавати кримінологія законодавцю на підставі вивчення ефективності застосування законодавства.

Вони можуть бути загальними і спеціальними.

Наприклад, за розгляду питання про віднесення дії до злочинної необхідно виважено та негайно відмінити закон, недосконалість якого в цей момент не викликає сумнівів. Це важливо в тому випадку, коли достовірно встановлено: а) що чинний закон був недосконалим, оскільки дії, які він забороняв, не були небезпечними для суспільства чи були небезпечними не такою мірою, щоб через них установлювати кримінальну відповідальність; б) що внаслідок зміни умов дії, які раніше були суспільно небезпечні, припинили бути такими, втратили свою суспільну небезпечність; в) що в цей момент суспільство може

здійснювати успішну боротьбу з цими діями (явищами) іншими засобами, а не за допомогою кримінально-правової репресії. Загальне правило, яким у цьому разі керується законодавець, може бути сформульоване так: продовжувати вважати злочинними дії, які хоча певною мірою і є суспільно небезпечними, проте боротьбу з якими є змога дієво здійснювати іншими правовими способами, наприклад, адміністративними.

Необхідно підкреслити: якщо законодавець установив кримінальну відповідальність за діяння, яке раніше не вважалось караним у кримінальному порядку, то цим він або усунув наявну в законодавстві прогалину, або припустив, що держава не має змоги іншими засобами ефективно боротися з подібним діянням. Необхідно заздалегідь бути впевненим, що застосування зазначеного закону матиме позитивний результат, бо це важлива умова будь-якого акту крайньої необхідності. Цього можна досягти, коли формулювання закону повністю відображає його зміст. Законодавець установлює кримінальну відповідальність за конкретні дії і точно зазначає шкоду, які ці дії можуть спричинити, намагається не користуватись без необхідності оцінними формулюваннями. У протилежному випадку за невизначеності формулювання закону його застосування може бути ускладнене неправильним тлумаченням.

Неабияке значення для ефективності законодавства мають санкції. Наука кримінального права ретельно вивчає теорію покарання, проте, на жаль, не достатньою мірою, на наш погляд, опрацювала питання про те, якими критеріями необхідно керуватись, установлюючи конкретну міру покарання за вчинене діяння, щоб були дотримані такі необхідні вимоги: а) справедливість, відповідність суворості покарання тяжкості вчиненого правопорушення; б) співрозмірність, дотримання пропорцій між тяжкістю санкції за певне визначене правопорушення з санкціями за інші правопорушення; в) необхідна мінімальна та максимальна межі санкції, наявність еквівалентної заміни одних заходів покарання іншими. Проте в низці випадків законодавець дотримується не всіх зазначених вимог, що змушує судову практику самостійно здійснювати пошук необхідних критеріїв справедливості під час призначення покарання.

У такому випадку криминологія може допомогти законодавцю у вдосконаленні законів та підвищенні їх ефективності. Першим етапом у виконанні цього завдання є уважне вивчення судової практики. Наприклад, дослідження рецидиву злочинності серед умовно-достроково звільнених із місць позбавлення волі доводить, що цей інститут себе не виправдовує. Так, вибірково вивченням статистичних

даних встановлено, що останніми роками 25,8% з умовно-дostroково звільнених (тобто кожний четвертий від загальної кількості засуджених) знову вчинили правопорушення [8].

Вивченням кримінальних справ, за наслідками судового розгляду у яких судами винесено рішення про заміну терміну позбавлення волі на умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання, встановлено, що найбільша кількість помилкових уявлень про правове значення умовного терміну покарання та, у зв'язку із цим, правовий «тягар», який він покладає на подальше безумовне дотримання громадської поведінки особи, припадає на осіб, які засудженні до порівняно невеликих термінів позбавлення волі. Аналізом рецидивної злочинності серед умовно-дostroково звільнених із місць позбавлення волі встановлено, що більше половини всіх звільнених, які знову вчинили правопорушення, перебували у місцях позбавлення волі не більше п'яти років [9].

Отже, другим етапом у наданні допомоги законодавству з боку кримінології є узагальнення отриманих даних практики та формулювання основних висновків, а в подальшому – внесення конкретних пропозицій у відповідні законодавчі органи про зміну законодавства.

Наявність бездоганного кримінального законодавства є однією з найбільш важливих умов успішної боротьби зі злочинністю. Проте не менш важливе значення має діяльність органів слідства та суду із його застосування.

Вивчення діяльності вказаних органів також входить до галузі діяльності кримінологів.

Перший етап – вивчення ефективності досудового розслідування.

Із розвитком і удосконаленням розшукового апарату, з оснащенням органів слідства новою технікою, яка полегшує проведення складних слідчих дій та ідентифікацію злочинців, виникла реальна змога розкрити будь-яке правопорушення та виявити винних у його вчиненні.

У наш час відсоток розкриття правопорушень набагато вищий, ніж був декілька десятиліть тому. Цей високий показник і рівень розкриття стабільні [10]. Необхідно підкреслити, що розкриття правопорушень особливо зросло після прийняття нового кримінального та кримінального процесуального законодавства. На нашу думку, значне розкриття правопорушень у наш час здійснює на рівень злочинності опосередкований вплив.

Попереджувальна функція покарання щодо осіб, які вчинили правопорушення імпульсивно, в результаті раптово виниклого умислу, суттєво модифікується порівняно з аналогічною функцією стосовно

злочинців професіоналів чи злочинців, які вчиняють правопорушення з «тверезого» розрахунку. Цей вплив не має вираженого конкретного характеру. Проте «стовідсоткове розкриття» правопорушень, на прикладі сучасних «правових» країн – ОАЕ, Сінгапур [10], може створити навколо злочинності та правопорушників атмосферу настороженості, яка у поєднанні з правильно організованою виховною роботою, і найперше – з правовим вихованням, примушує уявляти правові наслідки за свої вчинки кожному людину.

До питання про попереджувальне значення високого рівня розкриття правопорушень додається і про терміни направлення до суду кримінальних проваджень за розкритими правопорушеннями і про кількість засуджених судом злочинців. Чим менше правопорушників уникне покарання, тим повніше реалізується принцип невідворотності покарання. Однак цей принцип значною мірою послаблюється низкою обставин, до яких уходять: а) тривалий розшук винних осіб; б) тривалість часу з дня початку злочинної діяльності до моменту її припинення слідчими органами за триваючих, продовжуваних повторних злочинах і злочинах, які вчиняються у вигляді промислу; в) тривалість розслідування.

Повагу до закону та сувору необхідність у його дотриманні необхідно виховувати не лише у пересічних громадян, а і у посадових осіб, які його застосовують.

Керівництво Верховного Суду, Генеральної прокуратури та Міністерства внутрішніх справ України у своїх листах, зверненнях, відомчих наказах і інструкціях неухильно акцентують на безумовному виконанні законодавства України підлеглими, відкидаючи заперечення та уявлення останніх про його недоцільність і можливість «альтернативних», «більш вагомих» дій [11]. І зроблено для цього багато, проте не все. Так, серед правознавців-практиків часто тривають розмови про те, що судова практика доволі мляво застосовує ст.ст. 383–387 Кримінального кодексу України (далі – КК України) [12].

Не завжди судові та слідчі органи притягують до кримінальної відповідальності за заздалегідь необіцяне придбання або отримання, зберігання чи збут майна, завідомо одержаного злочинним шляхом (ст. 198 КК України), особливо коли справа стосується осіб, які приховують це майно, – родичів, друзів, знайомих і сусідів винної особи. Це зумовлює бажання допомогти злочинцю у прихованні слідів злочину, опосередковано сприяє рецидиву. У кримінальному законодавстві є й інші норми, які з різних причин доволі рідко застосовуються судовою практикою, хоча їх неухильне застосування має велике значення у боротьбі зі злочинністю.

До таких норм належать, наприклад, ст.ст. 195–197 КК України («Погроза знищення майна», «Необережне знищення або пошкодження майна», «Порушення обов'язків щодо охорони майна»), а також певною мірою і ст. 304 КК України («Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність»). Так, не більше 1% від загальної кількості всіх правопорушень, зареєстрованих у 2012 році (*до 20 листопада 2012 року включно*) в Україні, становлять кримінальні справи, які направлені до суду з обвинуваченням у вчиненні злочину, який передбачений ст. 304 КК України [13]. Звісно, таке нечасте застосування статті, коли кримінальне провадження розпочинається стосовно небагатих винних осіб, вагомо порушує принцип невідворотності покарання.

Не менше важливе кримінологічне значення має правильне призначення та раціональна організація відбування покарання.

За оцінки статистичних даних про злочинність, судимість і т. д. необхідно керуватись, на наш погляд, таким правилом: за стабільного законодавства, судової практики, поступово змінних економічних і соціальних умов рівень злочинності змінюється повільно. За цих умов отримати максимально низький рівень злочинності (або в теоретичному ідеалі – її повне викорінення) можливо впродовж більш-менш тривалого періоду часу. Проте цю, так би мовити, «природну» еволюцію злочинності можливо змінити шляхом неправильного застосування матеріального та процесуального законодавства або помилками у виправно-виховній практиці.

Важливе кримінологічне значення мають усі види узагальнення судової практики та конкретні висновки і пропозиції з цих узагальнень. Однак вони відрізняються тим, що вихідні дані характерні тільки для певної місцевості (регіону) країни.

Будь-яке подібне узагальнення завжди повинно містити відповідь на такі питання:

- а) як дотримується принцип невідворотності покарання у застосуванні тієї чи іншої норми кримінального права;
- б) яка виховна (виправна) практика у цих категоріях провадження;
- в) яка ефективність цієї практики, який відсоток рецидиву за певними видами правопорушень, у чому його причини.

Зрозуміло, що кожне подібне узагальнення повинно завершуватись конкретними висновками та пропозиціями, які спрямовані на покращення ефективності боротьби з правопорушеннями, що аналізуються, та найперше – на покращення їх профілактики.

Висновки. Аналіз злочинності доводить, що неналежна повага права, незнання основ сучасного законодавства – одна із важливих

умов і причин злочинності. Аналізуючи важливу роль правового виховання громадянина в суспільстві, не можливо не надати належної оцінки та вагомості внеску у цю працю працівників органів внутрішніх справ. Адже вони реалізують практичне навантаження з утілення у життя та розповсюдження серед населення якісної, доступної та, головне, достовірної інформації правового характеру та педагогічно-попереджувальної дії, виступаючи одним із визначальних факторів із попередження вчинення правопорушень. Співпраця працівників органів внутрішніх справ (дільничних інспекторів міліції, слідчих і працівників карного розшуку) із населенням у попередженні та розкритті злочинів, роз'ясненні правових акцентів у життєвих ситуаціях із наголошенням на позиції законодавця та суду у кожному випадку виступає своєрідним векторним спрямуванням у налагодженні дієвих зв'язків із населенням у своїй повсякденній роботі, вагомим внеском у розбудову сучасної правової держави.

Тому цілком слушним є зауваження першого заступника міністра внутрішніх справ України Є. Згуладзе-Глуксманн про те, що громадяни мають дати шанс «сучасній» міліції проявити себе якнайкраще. І від того, як вони зможуть співпрацювати із громадянами, залежатиме, як їх сприйматимуть, тому що коли поліцейський даватиме громадянину якісь вказівки, що потрібно в певній ситуації діяти згідно з законом, люди цивілізовано виконуватимуть такі вимоги [2].

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері правової діяльності, вважаємо актуальними подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних і практичних напрацювань та сприятимуть вирішенню проблемних питань у цьому напрямі.

1. Глава держави затвердив Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» [Репортаж прес-служби Президента України] // Іменем Закону. – 2015. – №№ 1–2 (5959–5960). – С. 2.

2. Патрульна поліція: пролог великих змін // Іменем Закону. – 2015. – № 3 (5961). – С. 2–4.

3. Ковалев М. И. Основы криминологии / М. И. Ковалев. – М.: Юридическая литература, 1970. – 160 с.

4. Кузнецова Н. Ф. Проблемы криминологической детерминации / Н. Ф. Кузнецова; под. ред. В. Н. Кудрявцева. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1984. – 208 с.

5. Фрейд З. «Я» и «Оно»: сборник / З. Фрейд; пер. с нем. – СПб.: Азбука; Азбука-Аттика, 2012. – 288 с.

6. Осмолян В. А. Психолого-правові аспекти діяльності слідчого при призначенні судової психіатричної експертизи та поміщенні особи на стаціонарне обстеження / В. А. Осмолян // Університетські наукові записки. – 2014. – № 3 (51). – С. 168–173 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.univer.km.ua.

7. Кудрявцев В. Н. К вопросу об изучении причин преступности / В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1964. – № 4. – С. 18.

8. Збірник даних судової статистики щодо розгляду судами України кримінальних справ, кількості та структури засуджених осіб у 2001–2010 роках. – К., 2011.

9. Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 6 (154). – С. 28–29.

10. Загальна характеристика злочинності в Україні (Латентна злочинність). Порівняльна статистика з різними країнами світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-diplom.com>

11. Парламентські слухання депутатів ВРУ, розгляд питання: «Стан дотримання прав людини в Україні» від 12.06.2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://static.rada.gov.ua>

12. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х.: Право, 2013. – Т. 2. – 1040 с.

13. Стан та структура злочинності в Україні (станом на 20 листопада 2012 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/813157>

Осмолян В. А. Деятельность правоохранительных органов по ликвидации социальных причин, которые стимулируют совершение правонарушений

С криминологической точки зрения, проводится теоретический анализ недостатков в законодательных, судебных и правоохранительных сферах деятельности органов государственной власти по уменьшению количества причин преступности.

Обрисовано систему мер по ликвидации этих дефектов и недостатков, что, по мнению автора, повысит активность общества и правоохранительных органов в борьбе с антиобщественным явлением – преступностью.

На общем статистическом, социально-экономическом и правовом материале исследовано дефекты в правовом воспитании населения, что служит причиной совершения правонарушений, а также очерчено причинно-следственную связь между эффективной деятельностью в такой работе правоохранительных органов и повышению уровня преступности.

Обосновано авторскую концепцию причин преступности и условий, которые им способствуют.

Ключевые слова: преступление, причина, правоохранительные органы, следствие, суд, досудебное следствие, сроки расследования, материалы, уголовное производство, прокурор, постановление суда.

Osmolyan V. A. Law enforcement activity on liquidation reasons for committing crimes

From the criminological point of view, the theoretical analysis of shortcomings in the legislative, judicial and law enforcement activities of public authorities in reducing the number of crimes is made in the article.

The system of measures for eliminating these defects and shortcomings that are supposed to increase the activity of the society and law enforcement agencies in fighting crime is outlined.

The defects in the legal education of the population, causing offenses, are studied on the bases of general, statistical, socio-economic and legal research materials.

In addition, a causal link between effective activities of law enforcement bodies and the increased level of criminality is examined. The author tries to lead theoretical analysis of legislative and judicial defects that influence the process of criminal reasons liquidation. The author's concept of the causes of criminality is grounded in the article.

Key words: *crime, reason, investigator, court of justice, preliminary investigation, materials, criminal proceedings, prosecutor, court judgment.*

Стаття надійшла 7 липня 2015 р.

УДК 336.02

О. В. Ракул

СКЛАДОВІ ФІСКАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ

Виокремлено складові фіскальної політики держави, зокрема державних доходів і державних витрат. Визначено перелік елементів, які безпосередньо їх формують.

Доведено, що основою зміцнення фіскальної політики держави є формування оптимальної сукупності елементів кожної з визначених її складових, їх взаємоузгодження та визначення шляхів оптимального розвитку, налагодження дієвого адміністративно-правового механізму реалізації цієї політики.

Ключові слова: *фіскальна політика, політика державних доходів, політика державних витрат, політика державних витрат, витатки бюджету, витрати бюджету, доходи бюджету.*

Постановка проблеми. Фіскальна політика держави – одна з найважливіших складових фінансової політики, яка виконує суттєву роль у регулюванні економіки шляхом впливу на надходження та витрати держави.

У сучасних умовах ринкових перетворень, а також у розробленні та впровадженні заходів подолання системної кризи в економіці особливе значення має володіння знаннями щодо сутності та складових фіскальної політики, особливостей їх впливу на загальні економічні процеси у суспільстві.

Неабияку роль у цьому виконує усвідомлення різновидів фіскальної політики, механізму її взаємодії зі складовими економічної системи держави та реакції останніх на такий вплив. Зазначене сприятиме ухваленню належних управлінських рішень з урахуванням наявної ситуації в державі.

Стан дослідження. Питання фіскальної політики та її окремих складових у своїх працях порушували В. Л. Андрущенко, С. А. Буковинський, О. Д. Василик, А. С. Гальчинський, А. І. Даниленко, І. О. Лютий, В. М. Мельник, С. М. Соломенко, І. Я. Чугонов, К. І. Швабій та інші. Водночас складові фіскальної політики держави та їх особливості майже недосліджені.

Метою статті є визначення складових фіскальної політики держави та аналіз їх особливостей.

Виклад основних положень. У науковій літературі складові фіскальної політики держави вирізняють нечасто, а їх визначення сприятиме розробленню ефективних засобів адміністративно-правового забезпечення кожного сегмента з урахуванням інституційних особливостей. Такий підхід сприятиме структурно завершеній, оптимально формованій фіскальній політиці держави.

Аналіз наукових публікацій свідчить про те, що сьогодні відсутній узагальнений перелік складових фіскальної політики держави. Зокрема, деякі науковці [1, с. 36] доводять, що до компонентів фіскальної політики держави слід відносити: видатки на закупівлю товарів і послуг, за допомогою яких можна змінити сукупні видатки та вплинути на обсяг національного виробництва, так би мовити, державно-суспільні видатки (наприклад, бюджетні асигнування на будівництво доріг, соціальних об'єктів, упровадження екологічної або енергетичної програм, видатки на оборону, зовнішньоторговельні закупівлі тощо); державні видатки, спрямовані на регулювання стійкого функціонування ринкової економіки, що сприяє збільшенню або скороченню обсягу внутрішнього виробництва у періоди його зниження або зростання (наприклад, трансферні платежі, які опосередковано впливають на споживчий попит, збільшенням доходу домогосподарств); податкова політика, з використанням якої держава може впливати на обсяг внутрішнього виробництва. Проте, на наш погляд, запропоноване виділення у державних видатках двох компонентів формують

політику державних витрат. А податкова політика є складовою політики державних доходів.

Інші науковці визначають елементами державної фіскальної політики уникнення прямих і непрямих субсидій (наприклад, монопольні повноваження, скасування боргів за несплаченими кредитними та іншими борговими зобов'язаннями), виключення особливих пільг, що живлять корупцію, та прихованих гарантій щодо норм прибутковості, інвестиції у людський капітал [2, с. 128–129]. Але запропонований підхід викликає здивування, тому що наведені елементи видаються лише окремими засобами регулювання державних витрат, а не складовими фіскальної політики держави.

У межах іншого підходу С. В. Степаненко доводить, що фіскальна політика виявляється у системі форм і методів мобілізації фінансових ресурсів держави (політика державних доходів) та їх розподілу (політика державних видатків), а також у фінансовому законодавстві [3].

Отже, учений до складових фіскальної політики відносить політику державних доходів, політику державних видатків і фінансове законодавство.

Погоджуємось із віднесенням до складових фіскальної політики перших двох компонентів. Проте третій із запропонованих компонентів – фінансове законодавство, на наш погляд, є ймовірніше засобом реалізації фіскальної політики загалом і її окремих компонентів, а не її частиною.

Також є певні зауваження щодо визначення одним з компонентів фіскальної політики політики державних видатків. Положення п. 13 ч. 1 ст. 2 Бюджетного кодексу (далі – БК) України визначають бюджетні видатки, як «кошти, спрямовані на здійснення програм та заходів, передбачених відповідним бюджетом». Водночас п. 14 ч. 1 зазначеної статті містить такі тлумачення понять: «витрати бюджету – видатки бюджету, надання кредитів з бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів». Тобто змістовно поняття «витрати бюджету» за обсягом значно ширше від поняття «видатки бюджету», яке є однією зі складових витрат бюджету. Оцінюючи можливість впливу витрат бюджету на досягнення макроекономічної стабільності, що є основною метою фіскальної політики держави [4], можна стверджувати, що він суттєвіший за вплив видатків бюджету, адже макроекономічну стабільність можна регулювати не лише державними програмами, а також іншими формами розміщення коштів, які становлять державні надходження. Враховуючи викладене, справедливо до складових фіскальної політики зараховувати

не політику державних видатків, а державних витрат. У цьому наша точка зору збігається з думкою С. Соломенко [5, с. 4], однак щодо першої складової наші позиції відрізняються. До складу фіскальної політики держави науковець відносить заходи у сфері оподаткування. Але така позиція дещо обмежена, адже податкові надходження є лише складовою державних доходів, поряд із неподатковими та іншими надходженнями на безповоротній основі, як про те засвідчує п. 23 ч. 1 ст. 2 БК України.

Отже, складовими фіскальної політики держави пропонуємо визнавати політику державних доходів і політику державних витрат. Ураховуючи етимологію слова «політика» (від грец. *Politikos*) як «державна діяльність» або «громадянська, суспільна діяльність» та його сучасне розуміння, яке характеризується такими змістовними ознаками, як наука та мистецтво жити у суспільстві, керувати ним, управляти людьми [6], можна визначити сутність політики державних доходів і державних витрат.

Отже, політика державних доходів – це державна діяльність щодо регулювання податкових, неподаткових та інших надходжень на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ) з метою ефективного виконання державою своїх функцій. У запропонованому визначенні використовуються складові доходів бюджету, які фактично і є державними доходами. Складовими доходів бюджету, відповідно до ст. 9 БК України, є:

- податкові надходження – встановлені законами України про оподаткування (сьогодні це Податковий кодекс України) загальнодержавні податки і збори (обов'язкові платежі) та місцеві податки і збори (обов'язкові платежі);

- неподаткові надходження – доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; інші неподаткові надходження;

- інші надходження на безповоротній основі, до яких належать доходи від операцій з капіталом і трансферти – кошти, одержані від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основах.

Як ми зазначали, одним із різновидів доходів бюджету є власні надходження бюджетних установ, до яких належать надходження від плати за послуги, що надаються бюджетними установами згідно

із законодавством (плата за послуги, що надаються бюджетними установами, згідно з їх основною діяльністю; надходження бюджетних установ від додаткової (господарської) діяльності; плата за оренду майна бюджетних установ; надходження бюджетних установ від реалізації в установленому порядку майна (крім нерухомого майна)) та інші джерела власних надходжень бюджетних установ (благодійні внески, гранти та дарунки; кошти, що отримують бюджетні установи від підприємств, організацій, фізичних осіб та від інших бюджетних установ для виконання цільових заходів, зокрема заходів із відчуження для суспільних потреб земельних ділянок і розміщених на них інших об'єктів нерухомого майна, що перебувають у приватній власності фізичних або юридичних осіб; кошти, що отримують вищі та професійно-технічні навчальні заклади від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право; кошти, отримані від реалізації майнових прав на фільми, вихідні матеріали фільмів і фільмокопій, створені за бюджетні кошти за державним замовленням або на умовах фінансової підтримки).

Держава, використовуючи засоби адміністративно-правового впливу, може регулювати обсяги, порядок і періоди надходження до скарбниці фінансів. Необхідно пам'ятати, що будь-які податки призводять до зменшення розміру доходів, яким певний суб'єкт може розпоряджатись. А це, своєю чергою, призводить не лише до зменшення споживчих видатків, але й накопичень, що негативно впливає на фінансову систему держави.

Ще однією складовою фіскальної політики держави є політика державних витрат, яку пропонуємо розуміти як державну діяльність щодо регулювання видатків бюджету, надання кредитів із бюджету, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозитах, придбання цінних паперів.

Складовими державних витрат є:

– видатки бюджету – кошти, спрямовані на здійснення програм і заходів, передбачених відповідним бюджетом. У складі видатків бюджету законодавець виділяє: а) витрати (видатки) споживання – видатки споживання та погашення боргу, а також частина видатків бюджетів, які забезпечують поточне функціонування органів державної влади та місцевого самоврядування, бюджетних установ, поточні міжбюджетні трансферти та видатки на фінансове забезпечення заходів соціального захисту населення та соціально-культурної сфери, а також інші видатки, які не входять до видатків розвитку та нерозподілених видатків; (видатки на оплату праці, комунальних послуг і енергоносіїв);

б) витрати (видатки) розвитку – на фінансове забезпечення наукової, інвестиційної та інноваційної діяльності, зокрема: фінансове забезпечення капітальних вкладень виробничого і невиробничого призначення; фінансове забезпечення структурної перебудови економіки; інші видатки, пов'язані з розширеним відтворенням [7];

– надання кредитів із бюджету – надання коштів із бюджету на умовах повернення, платності та строковості, надання бюджетних позичок і фінансової допомоги з бюджету на поворотній основі;

– погашення боргу – операції з повернення позичальником кредитів (позик) відповідно до умов кредитних договорів або випуску боргових цінних паперів. Погашення та обслуговування державного боргу здійснюється шляхом проведення платежів із виконання боргових зобов'язань перед кредитором щодо погашення основної суми боргу, сплати відсотків за ним та оплати супутніх витрат, передбачених умовами випуску державних цінних паперів, угодами про позику, державними гарантіями та іншими документами;

– розміщення бюджетних коштів на депозитах – розміщення тимчасово вільних коштів на вкладних (депозитних) рахунках у банках у межах поточного бюджетного періоду, які повинні бути повернені на рахунки бюджету, з яких вони перераховувалися, не пізніше ніж за 10 днів до закінчення такого бюджетного періоду;

– придбання цінних паперів.

Перед державою постає завдання взаємоузгодження та визначення оптимального розвитку кожної зі складових фіскальної політики держави, а також формування оптимального адміністративно-правового механізму її реалізації. За розроблення окремих заходів у межах фіскальної політики слід урахувувати, що виокремлені компоненти фіскальної політики кореляційно залежні один від одного – маніпулювання одним із компонентів призводить до включення механізму іншої компоненти. Наприклад, одна зі складових політики державних доходів – державна діяльність у сфері регулювання податкових надходжень (податкова політика) – безпосередньо впливає на обсяги доходів державного бюджету. Своєю чергою, бюджетні видатки мають бути враховані у процесі вдосконалення та оптимізації системи оподаткування [8].

Висновки. Отже, під час визначення складових фіскальної політики держави зважено на розуміння фіскальної політики як сукупності заходів, які проводять органи державної влади щодо формування та реалізації дохідної та витратної складових державного бюджету, з метою ефективного виконання державою своїх функцій. Складовими фіскальної політики запропоновано вважати політику державних

доходів і політику державних витрат. Формування переліку певних елементів, які входять до кожного з них, здійснено з урахуванням відповідних положень БК України та ототожнення державних доходів і витрат із доходами та витратами бюджету відповідно. Це дозволило визначити перелік елементів, які безпосередньо формують політику державних доходів і державних витрат.

Основою зміцнення фіскальної політики держави, відтак – забезпечення макроекономічної стабільності, є формування оптимального набору елементів кожної з визначених її складових, що, з одного боку, відповідатиме можливостям наповнення бюджету за рахунок відповідних надходжень, а з іншого, – забезпечить виконання державою покладених на неї суспільно корисних функцій, деструктивно не впливаючи на домашні господарства, суб'єктів господарювання та інших осіб, задіяних у фінансовому процесі.

1. Ковалева Л. В. Государственное регулирование экономики: учеб. пособие / Л. В. Ковалева, И. А. Галанина. – Хабаровск: Изд-во Тихоокеан. гос. ун-та, 2011. – 72 с.

2. Круш П. В. Регіональне управління: навчальний посібник для студ. вищих навч. закладів / П. В. Круш, О. О. Кожемяченко; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 247 с.

3. Степаненко С. В. Основні підходи, напрями та інструментарії державного регулювання економіки / С. В. Степаненко // Державне будівництво. – 2013. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2013-2/doc/2/03.pdf>

4. Скоропад І. С. Фіскальна політика як спосіб наповнення державного бюджету / І. С. Скоропад, О. В. Герасимчук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/12884/1/080_Fiskalna%20politika%20ja_529_533_714.pdf

5. Соломенко С. М. Бюджет повної зайнятості та фіскальна політика / С. М. Соломенко // Фінанси України. – 2008. – № 4. – С. 3–12.

6. Трофимова Ю. В. Концепт «политика» в русской языковой картине мира: дис. ... канд. юрид. наук: 10.02.01: русский язык / Ю. В. Трофимова. – Новосибирск, 2004. – 152 с. – С. 41.

7. Складові частини витрат (видатків) розвитку та витрат (видатків) споживання: Наказ Міністерства фінансів України від 14.01.2011 № 11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16737473

8. Сидорович М. Я. Бюджетно-податкова політика в умовах трансформації економіки України: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / М. Я. Сидорович. – К., 2013. – С. 12–13.

Ракул О. В. Составляющие фискальной политики государства

Выделены составляющие фискальной политики государства, в частности политику государственных доходов и политику государственных затрат. Определен перечень элементов, которые непосредственно их формируют.

Доказано, что основой укрепления фискальной политики государства является формирование оптимального набора элементов каждой из ее составляющих, их взаимоувязки и определение путей оптимального развития, налаживание действенного административно-правового механизма реализации этой политики.

Ключевые слова: *фискальная политика, политика государственных доходов, политика государственных расходов, политика государственных затрат, расходы бюджета, доходы бюджета.*

Rakul O. V. The components of the state fiscal policy

State fiscal policy is one of the most important components of its financial policy that plays an essential role in regulating o the economy by influencing the income and expenses of the state. In modern conditions of market reforms, as well as developing and implementing the measures to overcome the systemic crisis in the economy, a special role is played by the knowledge about the nature and components of fiscal policy, the characteristics of their impact on general economic processes taking place in society.

The components of fiscal policy, including the policy of public revenues and public spending policies are underlined. In determining the components of fiscal policy, it was taken into account the understanding of fiscal policy as a set of measures that the public authorities conduct to format and realize the revenue and expenditure components of the state budget for the effective implementation of the state's functions.

The list of elements that directly forms the policy of public revenues and public spending policies is determined.

The formation of the list of certain elements that relate to each of the determined elements occurs with regard to the relevant regulations of the BC of Ukraine and the identification of public revenues and public spending with budget revenues and expenditures respectively.

It is proved that the foundation in strengthening fiscal policy is the creation of the optimal set of elements of each determined components.

The state faces the task of determining the optimal and mutual development of each of the components of fiscal policy, as well as creating the optimal administrative and legal mechanisms for its implementation.

Separate components of fiscal policy are in correlation dependence from one another – the manipulation of one of the components of the mechanism leads to the inclusion of other components.

Key words: *fiscal policy, the policy of public revenues, public expenditure policy, the policy of public spending, budget expenditures, budget revenues.*

Стаття надійшла 22 травня 2015 р.

РЕАЛІЗАЦІЯ МОРАЛЬНО-ПРАВОВОГО ПРИНЦИПУ СПРАВЕДЛИВОСТІ У СЛУЖБОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАЦІВНИКІВ ОВС УКРАЇНИ – ШЛЯХ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МОДЕЛІ ПОЛІЦІЇ

Розглянуто проблему справедливості та її роль у службово-професійній діяльності міліції (поліції).

Зауважено, що справедливість – ключове поняття у формуванні нового філософського світогляду, стосовно ролі та місця правоохоронних органів у провідних демократичних державах світу, а також процесів, які тривають в Україні: демократизації та реформування правоохоронної системи, що спрямовані на відповідність європейським стандартам захисту прав і свобод людини і громадянина у службовій діяльності української міліції.

Ключові слова: суспільство, держава, право, мораль, особистість, справедливість, поліція, міліція, реформа, законність, поведінка, цінність.

Постановка проблеми. Сучасні політико-правові, соціальні, економічні реалії, пов'язані з глобалізацією, інтернаціоналізацією та іншими чинниками, неабияк впливають на процеси у всіх сферах українського суспільства і держави. Темпи розвитку та функціонування високорозвинених країн, практика налагодження нових суспільних відносин, в основі яких гуманізм, законність і справедливість, корегують формування нової гуманістичної філософії відносин між людиною та державою, громадянином і правоохоронцем.

Отже, в цих умовах проблема справедливості постає не тільки як соціально-філософська, але й етико-правова. Справедливість як загальнолюдська цінність, гарантія і показник правового захисту людини і громадянина ґрунтується на міжнародно-правових актах. Особливо велике значення мають міжнародні нормативно-правові акти, у яких сформульовані вимоги щодо службово-професійної діяльності поліції зарубіжних країн.

Особлива відповідальність за дотримання законності і справедливості лягає на правоохоронців.

Дотримання принципу справедливості вимагає від працівника органів внутрішніх справ (ОВС) виконання моральних і правових

норм. Це означає, що від правоохоронця, його професійних і моральних якостей залежатиме інколи доля людини, її честь, гідність.

Проблема справедливості є актуальною ще й тому, оскільки розбудова і становлення правової демократичної України, її входження в демократично-правову європейську систему і ЄС вимагає ґрунтовних реформ у всіх сферах суспільства, найперше судових і правоохоронних органах. Першим кроком у вирішенні цієї складної проблеми є реформування системи Міністерства внутрішніх справ. Реформа стосуватиметься кожного працівника міліції. Мета реформи – створити якісно нову систему ОВС, яка б ґрунтувалася на новій філософії та ідеології – державності, патріотизму та професіоналізму, етично-моральних і християнських чинниках, а також європейських стандартах поліції.

Стан дослідження. Проблему справедливості як важливу етико-філософську категорію вивчали у давньогрецькій філософії Геракліт, Демокріт, Сократ, Платон, Арістотель. Над її сутністю і роллю в суспільстві замислювались Т. Гобс, Ф. Бекон, Я. А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Вольтер, І. Кант, Г. Гегель та інші мислителі. Ця проблема надзвичайно цікавила видатних українців: Г. Сковороду Т. Шевченка, М. Коцюбинського, Л. Українку, І. Франка та ін.

Проблема справедливості як етико-моральна категорія домінувала у наукових роботах Т. Аболіної, В. Андрущенко, Р. Апресяна, В. Бакірова, В. Бачиніна, А. Гусейнова, О. Дробницького, А. Ермоленка, В. Махалова та ін.

Деякі аспекти проблеми законності і справедливості поліції зарубіжних країн проаналізовано в працях О. Бандурки, Т. Джурканіна, О. Кудерміної, А. Негодченка, О. Мартиненка, Н. Магюжіної, Ю. Римаренка та ін.

Проблеми сучасного стану справедливості й проблеми реформування ОВС України досі не досліджувались науковцями. Це спонукає нас звернути на неї неабияку увагу.

Мета статті – проаналізувати принцип справедливості та його роль у службовій діяльності міліції (поліції).

Виклад основних положень. В умовах розбудови Української держави важливу соціально-правову та морально-психологічну функцію виконують ОВС.

Проблема справедливості – надзвичайно складна й багатоаспектна, стосується інтересів, честі, гідності, а іноді й життя людини. Античні мислителі цю категорію тісно пов'язували з правом і законністю. «Все, що несправедливо, – підкреслював Арістотель, – протизаконно» [1, с. 149]. «Справедливість» поєднували з поняттями «блага»,

«добро», «добросесність», а також із помстою і відплатою за вчинене «зло». Попри те, що зміст уявлень про справедливість історично змінюється залежно від конкретних соціальних умов, загальні риси цієї категорії зберігаються, відповідно незмінна її структура, закріплена в системі суспільних і моральних ідеалів.

Справедливість є морально-правовою категорією. Поняття «справедливість» і «право» є надзвичайно близькими і тісно пов'язаними між собою. «Справедливість – внутрішня властивість і якість права» [2, с. 28].

«Справедливість, – аргументує Е. Золотухіна-Аболіна, – має два обличчя: одне – яке карає та ухвалює суворий вирок за вчинений злочин, а інше – за добрі справи і зразкову працю» [3, с. 144].

«Справедливість, – зазначає М. Тофтул, – охоплює політичні та економічні системи, закони, соціальні інститути, міждержавні відносини, оцінки, судження, установки, рішення, вчинки, життєві позиції людей і навіть розподіл щастя та невдач» [4, с. 151].

Справедливість як загальнолюдська цінність, гарантія і показник правового захисту людини і громадянина ґрунтується на міжнародно-правових актах. В Уставі ООН справедливість визнана основою світового порядку, окрім того, відображена у Всезагальній декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., Міжнародних пактах про економічні, соціальні і культурні права від 16 листопада 1966 р., в Уставі Ради Європи від 5 травня 1945 р. та інших нормативно-правових актах.

Важливим документом, який регулює службову діяльність міліції (поліції), є Кодекс поведінки посадових осіб з підтримки правопорядку, прийнятий 17 грудня 1979 року Генеральною Асамблеєю ООН. У ст. 2 Кодексу звертається увага не лише на підтримку та захист прав людини, але й передовсім на повагу та захист людської гідності [5, с. 40].

Принцип пріоритету загальнолюдських цінностей справедливості, рівності і свободи є надзвичайно актуальним. Потребу в його реалізації сьогодні визнає світове співтовариство. Згідно з міжнародно-правовими актами, справедливість, законність, демократія, верховенство закону, захист прав і свобод людини і громадянина становлять основу правової держави. Справедливість визнана загальноправовим принципом, який слугує моральним орієнтиром у правотворчій, правохоронній, правозастосовній та інших видах діяльності.

Щодо українських правоохоронців законодавець висуває вимоги, вказані в Законі України «Про міліцію» та інших нормативно-правових документах МВС України та етичних вимогах, заснованих на загальновизнаних морально-етичних принципах і нормах. Особливо

підкреслюється, що міліція поважа гідність особи і виявляє до неї гуманне ставлення, захищає права людини, незалежно від її соціального походження, майнового чи іншого стану, расової чи національної належності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, статі, політичних та інших переконань.

Етичний кодекс ОВС України зобов'язує усіх працівників під час виконання службових обов'язків ставитися до громадян неупереджено, уважно, доброзичливо, з почуттям поваги до їх людської гідності, не допускати проявів жорстокого або принизливого ставлення до людей, використовувати силу тільки як засіб для досягнення законної мети [6, с. 475].

Окрім згаданого Кодексу, для правоохоронців важливим є і такий документ, як Присяга. Підписуючи цей документ, об'єктивно працівник міліції зобов'язується суворо дотримуватися законності і справедливості. Варто підкреслити, що для поліцейських передових зарубіжних країн поняття «справедливість» асоціюється з такими категоріями, як «законність», «совість», «честь», «гідність», «відповідальність», та іншими морально-правовими категоріями, із «особливою повагою до людини, на що особливу увагу звертають як зарубіжні, так і вітчизняні науковці» [7, с. 17].

«Серед головних якостей, які повинні бути сформовані у поліцейського, – зазначає Н. Матюхіна, – особливе місце посідають справедливість і чесність – це «основа всієї поліцейської роботи» [7, с. 49].

У службово-професійній діяльності ОВС серед головних завдань на сучасному рівні виступає боротьба зі злочинністю та адміністративними правопорушеннями – і в цьому аспекті важливо, щоб, наприклад, під час допиту слідчий не тільки суворо дотримувався вимог чинного законодавства, але й морально-етичних вимог і християнських чеснот. У слідчого можуть виникати негативні емоції щодо осіб, які вчинили тяжкі злочини.

У цій ситуації він повинен морально-психологічними зусиллями опанувати себе. Закон забороняє під час допитів застосування таких прийомів, як обіцянка, обман, приниження честі і гідності, вплив на релігійні почуття, фізичне і психічне насильство, допущення на допит сторонніх осіб, залякування, застосування гіпнозу та інших незаконних дій, з метою одержання бажаних результатів.

Антиподом справедливості є порушення законності. Так, під час розслідування кримінальної справи слідчий може допускати однобічність і неповноту слідства, не дотримуватись процесуальних строків, неправильно оформляти процесуальні документи, поверхнево оглядати місце події і речові докази, необгрунтовано відмовляти

в заявах громадян, не ознайомлювати обвинуваченого та інших учасників процесу з новими і доповнювальними документами.

Справедливість вимагає, щоб усі особи, які вчинили злочин, були притягнуті до відповідальності. Але, якщо під час провадження кримінальної справи будуть допущені порушення закону та різні помилки, то цим, як правило, користуються злочинці, щоб unikнути справедливого покарання. У професійній діяльності працівників міліції виникає безліч різних ситуацій, пов'язаних із розслідуванням кримінальних справ, як і в активній часті в забезпеченні законності і правопорядку в екстремальних надзвичайних ситуаціях.

У зв'язку з посиленням тероризму важливим правовим і морально-психологічним чинником справедливості є проблема застосування поліцією (міліцією) вогнепальної зброї. 1993 року в американському спеціалізованому журналі «Police and Security News» була опублікована стаття, автори якої, юристи за освітою та працівники правоохоронних органів за професією, аналізували різні види посадових інструкцій щодо застосування зброї, які існували на той момент у різних штатах США. Вони зробили такий висновок: «Якщо офіцер вагається у виборі засобів впливу на правопорушника через те, що на службі не отримав чітких інструкцій і не пройшов достатньої підготовки, чи тому, що боїться судового розгляду, дисциплінарного покарання тощо, він може втратити життя або опосередковано може стати винуватцем загибелі інших людей...». Єдино правильним варіантом у цьому випадку американські колеги вважали такий: «У хвилину смертельної небезпеки поліцейський не повинен замислюватися над тим, чи має він право застосовувати вогнепальну зброю, чи ні» [8, с. 239].

Діяльність міліції щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина має певні особливості, що зумовлюється її повноваженнями, а саме: діяльність міліції має бути гуманною, неупередженою і чітко відповідати закону. Компетенція міліції щодо забезпечення реалізації загальнолюдських стандартів прав людини визначається в різних сферах, особливо під час охорони громадського порядку і забезпечення законності й справедливості у всіх сферах її діяльності.

Дотримання принципу справедливості вимагає від працівників ОВС виконання моральних і правових норм. Це означає, що від правоохоронця, його професійних і моральних якостей залежатиме доля людини, її честь, гідність, навіть життя.

У сфері професійної діяльності працівників міліції справедливість є насамперед вимогою відповідального виконання своїх обов'язків, самокритичності, неупередженого ставлення до кожної людини, здатності приймати чіткі логічні рішення в складних життєвих

обставинах, керуючись не лише формальними приписами закону, але й власним сумлінням, що, зокрема, набуває сьогодні особливого значення з огляду на завдання підвищення рівня довіри населення до правоохоронців.

І в цьому аспекті суттєву роль для правоохоронців виконують поняття «служба закону» і «служба суспільству», що фактично стають важливим принципом нової філософії. Працівник міліції володіє наданими йому державою правами і владою. Необхідно, щоб він розумно і гуманно використовував її в своїй професійній діяльності.

На відміну від нашого північного сусіда, Україна прагне стати повноправним членом ЄС, творчо реалізувати на практиці передовий досвід демократичного будівництва та державно-правового управління в усіх сферах суспільно-правових відносин. У цьому аспекті серйозного переформування потребує вся правоохоронна система України. Найпершими зусиллями у подоланні цієї проблеми є реформування системи Міністерства внутрішніх справ «перетворення його на багато-профільне цивільне відомство європейського зразка, тоді як структура МВС України сьогодні є громіздкою та такою, що не відповідає динаміці реальних і потенційних загроз національній безпеці» [9, с. 1].

У багатьох країнах світу спостерігається тенденція до скорочення особового складу міліції.

Нині в Україні «налічується близько 357.700 працівників МВС або 780 осіб на 100 тисяч населення, тобто в два-три рази більше, ніж у розвинених країнах Європи. Водночас практичні підрозділи МВС України відчувають гостру нестачу кваліфікованих, професійно підготовлених кадрів» [10, с. 1]. У січні 2015 року до МВС України надійшло 33 тис. заяв від охочих працювати у новій українській поліції. Із 33 тисяч – 70% людей з вищою освітою [11, с. 3]. Так, на одне місце у столичній патрульній службі претендувало близько десятка кандидатів, віковий ценз яких від 21 до 35 років, повна загальна середня або вища освіта [12, с. 7]. Серед конкурсантів – 34,99% жінок [12, с. 7]. Це повинна бути нова європейська модель поліції. В Україні готується нормативно-правова база кардинального реформування ОВС. Фундаментом національної поліції України стане блок громадської безпеки (злиття ДАІ і патрульної служби). Слід погодитись, що таке рішення є раціональним, оскільки в адміністративно-правовій сфері виникає найбільше правопорушень.

Так, тільки «за I півріччя 2014 року лише на розгляді місцевих загальних судів перебувало 416,1 тисяч справ та матеріалів про адміністративні правопорушення» [13, с. 1]. Зазначимо, наскільки важливо, щоби будь-яке правопорушення, від дрібних і до злочину в адміністра-

тивному чи кримінальному провадженні, отримало об'єктивну оцінку на основі законності і справедливості.

Як засвідчує практика, в кожній країні реформа правоохоронних органів проводилась або адміністративно-вольовими, або демократично-ліберальними методами.

У країнах Балтії реформи реалізовано цивілізовано, прозоро, з урахуванням громадської думки і передового досвіду зарубіжних країн. У цих країнах поліція має авторитет і підтримку серед населення. Так, рівень довіри громадян Литви до поліції «зріс за 20 років від 35% до теперішніх 82%. Нині в Литві на 100 тис. населення припадає 350 поліцейських (в Росії – 975,7, а в Польщі – 328)». Рівень довіри до поліції Естонії у 1994 році становив 15%, а у 2010 р. – 84%. Естонська поліція достатньо соціально захищена, тепер тут отримують від 1 тисячі євро і більше [14, с. 8–9]. Отож, у процесі реформування ОВС важливим пріоритетним завданням є соціально-правовий захист працівників української поліції.

Під час реформування ОВС звільнятимуть працівників, які порушили закон, норми права і моралі, запламували свою репутацію антиморальними вчинками. Важливо, щоби в процесі скорочення співробітників МВС суворо дотримувався принцип законності і справедливості, аби ті, які чесно і добросовісно виконували свої обов'язки, не потрапляли у ситуації несправедливості, беззаконня і зловживання владою деяких амбітних керівників. Так, у результаті реформи МВС у Росії з 1 березня до 1 серпня 2011 року, за результатами атестації звільнили 183 тис. правоохоронців (22% особового складу), зокрема половину генералів (майже 150) [14, с. 6].

Важливу роль у професійній діяльності працівника ОВС виконує службове атестування. У процесі його здійснення всебічно оцінюються ділові, професійні, моральні та особисті якості, рівень культури і здатність працювати з людьми, робляться висновки про відповідність зайнятій посаді і надаються рекомендації щодо подальшої служби [15, с. 42].

У зв'язку з переорієнтацією діяльності ОВС, спрямованою на забезпечення прав і свобод людини, захисту інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, необхідно усвідомлювати, що за умови поширення злочинності, корупції та інших негативних явищ виникатимуть ситуації, коли необхідним буде обмеження прав і свобод людини. Такі заходи повинні бути мінімальними, мати винятковий та тимчасовий характер, застосовуватися тільки на підставі конституційних положень, закону, відповідати принципам демократичної держави, допускатися лише в інтересах захисту державного суверенітету,

конституційного ладу, охорони державної та громадської безпеки. Теоретичним підґрунтям службово-професійної діяльності молодшої поліції України повинна стати сучасна філософія правоохоронної діяльності, що базується на гуманізмі, законності та справедливості.

Реформування ОВС, їх орієнтація на європейську модель поліції, пріоритетом якої будуть не каральні, а захисні функції, повинно ґрунтовно вплинути на свідомість і світогляд громадян.

Негативне ставлення частини громадян України до ОВС має історичні традиції, об'єктивно детерміновані в авторитарно-тоталітарній системі. В радянській політико-правовій системі міліція, окрім спеціальних завдань, виконувала важливу політичну функцію захисника тоталітарної держави силовими методами. Переорієнтація суспільної свідомості населення і його нігілістичного ставлення до правоохоронних органів – складний і суперечливий процес. Незважаючи на загалом негативне ставлення, більшість респондентів убачають у міліції захисника своїх прав і свобод. Отже, вирішення цієї суперечності залежить не тільки від реформування і усунення причин та умов щодо недоліків в ОВС, але й від створення стабільної соціально-економічної та політичної ситуації в державі, налагодження надійного політико-правового, економічного, ідеологічного, морально-психологічного механізму соціально-правового захисту і всебічної підтримки громадянами службово-професійної діяльності міліції.

Сучасне реформування системи ОВС спрямовано не тільки на боротьбу зі злочинністю, забезпечення стабільної громадської безпеки. Міліція має перетворитися на якісно новий соціально-правовий інститут як за формою, так і за змістом, діяльність якого ґрунтуватиметься на трьох напрямках – правопорядку, законності й справедливості. Стратегічним завданням для всієї системи ОВС є захист прав і свобод, честі й гідності громадян України.

Висновки. На сучасному етапі розбудови України, захисту її національного суверенітету і орієнтації на європейські соціальні цінності, реформування судових і правоохоронних органів треба сформулювати принципово нову філософію і парадигми щодо створення якісно нового соціального інституту – ОВС, який відповідатиме зразкам і стандартам поліції розвинутих країн Європи. Сучасна політика реформ ОВС спрямована на створення нової моделі сучасної поліції, яка відповідає зразкам, вимогам і стандартам поліцейської етики, християнським чеснотам.

Держава тільки тоді може вважатися правовою, коли у всіх її сферах діє принцип поваги до прав, свобод, честі й гідності людини.

Дотримання цих прав є вищою морально-правовою цінністю суспільства і покладено на правоохоронні органи, в яких чільне місце відводиться органам внутрішніх справ.

Працівники ОВС як специфічна організація наділені правами, які в певних умовах можуть втручатись в особисте життя людини, але це повинно здійснюватися за суворого дотримання вимог Конституції України, чинних нормативно-правових актів. Коли таке втручання відбувається без законних підстав або з порушенням норм закону, воно розглядається у суспільній свідомості як таке, що суперечить моральним засадам.

У цьому суттєву роль для працівників ОВС виконують поняття «служба закону» і «служба суспільству». Працівник міліції володіє наданими йому державою правами і владою. Треба, аби він розумно і гуманно використовував її у професійній діяльності.

Принцип справедливості тісно пов'язаний з відповідальністю працівників правоохоронних органів. Відповідно до ст. 25 Закону України «Про міліцію», працівник міліції несе за свої протиправні дії або бездіяльність дисциплінарну чи кримінальну відповідальність.

Вимоги Європейського кодексу поліцейської етики про те, що поліція повинна представляти «громадськість, якій служить, нести перед нею відповідальність і бути підзвітною», повинна втілюватись і в професійно-службову діяльність українських правоохоронців.

Ігнорування деякими працівниками органів внутрішніх справ службовими, морально-етичними вимогами, відсутність у них чітких ціннісних орієнтацій призводять до правопорушень серед особового складу органів і підрозділів. У сучасних умовах розвитку світової цивілізації поліція найбільш розвинених країн світу виконує не тільки «поліцейські» функції, а соціально-сервісну.

Сучасна філософсько-правова модель правоохоронної діяльності поліції Великобританії, Німеччини, США та інших країн, їхні морально-правові цінності та орієнтації – приклад для наслідування ОВС України.

1. Аристотель. Никомахова етика. Сочинения: в 4-х т. / пер. с древнегреч.; общ. ред. А. И. Доватура / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4. – С. 53–293.

2. Нерсенин В. С. Философия права: учебник для вузов / В. С. Нерсенин. – М.: Норма-Инфра, 1998. – 652 с.

3. Золотухина-Аболина Е. В. Курс лекций по этике / Е. В. Золотухина-Аболина. – Ростов н/Д.: Феникс, 1999. – 384 с.

4. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики / М. Г. Тофтул. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Франка, 2014. – 416 с.

5. Політичний вимір Міністерства внутрішніх справ України (відповідь на виклики XXI століття) / за ред. Ю. І. Римаренка, Я. Ю. Кондратьєва. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. – 292 с.

6. Ряшко О. В. Шанобливе ставлення до людини у професійній діяльності працівників ОВС (морально-правовий аспект / О. В. Ряшко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2011. – № 3. – С. 472–479.

7. Матюхіна Н. П. Поліція Великобританії: сучасні тенденції розвитку та управління: монографія / Н. П. Матюхіна; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки. – Х.: Консум, 2001. – 131 с.

8. Столбовий В. Правомірний професійний ризик як інститут соціально-правового захисту співробітників ОВС / В. Столбовий // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. – 2000. – № 1. – С. 237–242.

9. Білоус Т. Л. Формування професій – роботи в екстремальних умовах у майбутніх працівників органів внутрішніх справ України: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. педагог. наук: спец. 13.00.04. – теорія і методика професійної освіти; Державний вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет» / Т. Л. Білоус. – Слов'янськ, 2015. – 20 с.

10. Кудерміна О. І. Психологія суб'єкта правоохоронної діяльності: акмеологічний вимір: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра психолог. наук: спец.: 19.00.06 – юридична психологія / О. І. Кудерміна. – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 35 с.

11. Аваков А. «Не кришувати» і репресувати, а служити і захищати» // (З виступу глави МВС на засіданні Уряду України) / А. Аваков // Іменем Закону. – 2015. – № 11. – С. 3.

12. Сальник М. Хто впроваджуватиме нові стандарти? / М. Сальник // Іменем Закону. – 2015. – № 6. – С. 6–7.

13. Козачук І. В. Докази і доказування у адміністративно-деліктному процесі: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / І. В. Козачук. – К.: Національний авіаційний університет, 2015. – 20 с.

14. Карпюк Г. У пріоритеті – реформи в секторі громадської безпеки / Г. Карпюк // Іменем Закону. – 2015. – № 1–2. – С. 6–7.

15. Адміністративна діяльність органів внутрішніх справ. Загальна частина: підручник / за заг. ред. О. П. Рябченко. – Х.: Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2009. – 256 с.

Ряшко Е. В., Комиссарчук Ю. А. Реализация морально-правового принципа справедливости в служебной деятельности работников ОВД Украины – путь к европейской модели полиции

Рассмотрено проблему справедливости и ее роль в служебно-профессиональной деятельности милиции (полиции). Справедливость – ключевая позиция в формировании нового философского мировоззрения, относительно роли и места правоохранительных органов ведущих демокра-

тических государств мира, а также процессов, которые продолжаются в Украине: демократизации и реформирования правоохранительной системы, что направлены на соответствие европейским стандартам защиты прав и свобод человека и гражданина в служебной деятельности украинской милиции.

Ключевые слова: общество, государство, право, мораль, личность, справедливость, полиция, милиция, реформа, законность, поведение, ценность.

Ryashko O. V., Komissarchuk U. A. Implementation of the moral and legal principle of justice in official activities of law enforcement workers - the path to the European model of Police

The problem of justice and its role in the service and professional activities of militia (police) is examined in the article. The problem of justice is exceptionally complicated and multifaceted and, as a rule, concerns interests, dignity and, sometimes, even life of an individual.

The wise men of the antiquity linked this category closely with the law and justice. The principle of justice is one of the fundamental principles in the entire system of legal relations.

The problem of justice is closely connected with the priority of general human values and, especially, observance by the law enforcement officers of human rights and freedoms.

Observance of the principles of justice requires from the law enforcement officer (LEO) to keep to the principles of morality and the rule of law. This means, that sometimes the fate of an individual, his dignity, honor will depend on the law enforcement officer, his professional skills and moral qualities.

Thus, under such conditions, the concept of justice arises not only as a social-philosophical, but also as an ethical-legal problem. Justice as a general human value, a guarantee and index of legal protection of an individual and a citizen is based on the international-legal acts. Of special importance are the international normative legal acts that formulate requirements to the official-professional activity of the police of foreign countries.

These studies make a stress on the formation of humanistic relations between citizens and the police, on the responsibility for protection of human rights, freedoms, honor and dignity.

The legal-moral principles of the professional activity are lawfulness and justice, service for the benefit of the law and a man. It should be noted, that the notion of «justice» for the police officers is associated with such categories as lawfulness, conscience, honor, dignity and responsibility.

Strictly observing the principle of justice, a law enforcement officer in his/her work must always remember, that in accordance with the Constitution of Ukraine the man and his life and health, honor and dignity, immunity and security are regarded in Ukraine as the supreme social value.

Key-words: society, state, law, morality, personality, justice, police, militia, reform, rule of law, behavior, value.

Стаття надійшла 5 червня 2015 р.

ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ «ВІЙСЬКОВА ЧАСТИНА» ЯК ЕЛЕМЕНТ СИСТЕМИ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Здійснено аналіз норм національного законодавства, яким урегульовано відносини у сфері оборони. Це дало змогу вивчити поняття «військова частина» та визначити цю дефініцію як структурний елемент ЗСУ, сформований на основі директиви (наказу) вищого штабу (командира, командуючого), який виконує завдання та функції, означені специфікою діяльності видів ЗСУ, та утримується за рахунок коштів Державного бюджету. Виокремлено ознаки цього поняття та акцентовано на проблемі законодавчого розуміння окресленої дефініції.

Ключові слова: оборона, безпека, правове регулювання, держава, національна безпека і оборона.

Постановка проблеми. Система нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері оборони, чітко декларує ієрархію військових формувань залежно від їх правового статусу так: підрозділ (нижча ланка), військова частина, з'єднання, об'єднання (вища ланка). Водночас представники воєнно-правової науки дотримуються законодавчо встановленої структури, розглядають і досліджують зміст кожного елемента, з огляду на принцип їх субординації. Водночас нині спостерігається безсистемність поглядів як законодавця, так і науковців щодо розуміння поняття «військова частина». Вирішення цієї проблеми і є **метою** статті.

Стан дослідження. Загальні питання державної політики в сфері оборони частково відображені в дослідженнях таких учених: О. М. Бандурки, І. І. Гавради, І. М. Іллінського, Д. Кіпатрік, Л. Пала, В. Д. Попова, В. Ф. Халіпова та ін.

Виклад основних положень. Вивчаючи сутність поняття «військова частина», слід зазначити, що і в науково-довідковій літературі, і на законодавчому рівні, на жаль, відсутній єдиний підхід до визначення сутності окресленого поняття.

Так, Військовий енциклопедичний словник поняття «військова частина» визначає як організаційну самостійну бойову й адміністративно-господарську одиницю у всіх видах Збройних Сил, яка має дійсне та умовне найменування [1, с. 151].

Автори Радянської військової енциклопедії визначають військову частину як основну військову одиницю постійної організації в Збройних Силах, що організаційно може входити до складу більшої військової частини або з'єднання [2].

В академічному тлумачному словнику військова частина визначається як постійна адміністративна, стройова та господарська одиниця різних родів військ і всіх видів Збройних Сил, яка складається зі штабу, бойових, спеціальних і тилових підрозділів [3].

Отож, автори словникової літератури наділяють військову частину такими характерними рисами:

- 1) структурна одиниця видів Збройних Сил;
- 2) структурно складається зі штабу, бойових, спеціальних і тилових підрозділів;
- 3) наявність обов'язкового дійсного та умовного найменування.

Водночас, на нашу думку, використання цих визначень лише загалом дозволяє усвідомити, що таке військова частина Збройних Сил, тобто ці визначення відображають зовнішні атрибути означеного військового елемента, однак не перелічують основні ознаки цієї правової категорії.

Науковці галузі воєнного права також неоднозначно формулюють визначення сутності поняття «військова частина» та відповідно виокремлюють різні ознаки окресленого поняття.

В. Й. Кісель вважає, що військова частина – це основна організаційно-самостійна одиниця Збройних Сил України, яка має дійсне та умовне найменування, фінансується з коштів Державного бюджету, веде самостійне господарство, має кошторис надходжень і видатків, рахунки в установах банків, печатки із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням [4, с. 109], тобто наділяє військову частину всіма ознаками, які притаманні юридичній особі.

Відповідно науковець виділяє такі ознаки військових частин:

- 1) військова частина є основною структурною одиницею Збройних Сил України;
- 2) військова частина повинна мати своє дійсне та умовне найменування;
- 3) основним джерелом фінансування діяльності військової частини є кошти, отримані з Державного бюджету України;
- 4) для забезпечення повсякденної життєдіяльності війська частина веде самостійне господарство [4, с. 108].

О. І. Шкуропацький під військовою частиною пропонує розуміти органи військового управління, з'єднання, частини, кораблі,

військові навчальні заклади, установи та організації Збройних Сил України, які утримуються за рахунок коштів Державного бюджету України, ведуть відокремлене господарство, мають кошторис надходжень і видатків, рахунки в установах банків, печатку із зображенням Державного Герба України і своїм найменуванням [5, с. 241].

На нашу думку, це визначення не є конкретним і заплутує розуміння окресленого поняття, змішуючи його головні ознаки. Водночас автор наголошує, що військова частина, вступаючи в цивільно-правові або господарські відносини, набуває статусу суб'єкта цивільно-правових або відповідно господарських відносин, особливу увагу автор приділяє визнанню всіх військових частин юридичною особою.

В. М. Анохін зазначає, що військова частина є найнижчою штатною одиницею в загальній системі забезпечення Збройних Сил України, де безпосередньо витрачаються кошти [6, с. 11]. Таке визначення, на нашу думку, є абстрактним і не визначає специфіку діяльності означеного військового утворення.

Специфічне визначення військової частини пропонує П. Є. Трофименко, який визначає військову частину як військову одиницю, яка складається з декількох бойових підрозділів, органів управління, підрозділів спеціальних військ і тилу [7].

Неоднозначність дефініції поняття «військова частина» наразі існує і на законодавчому рівні, адже законодавець визначає зміст військової частини так.

Так, у Постанові Кабінету Міністрів України «Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил» та Наказі Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про конкурсний відбір суб'єктів оціночної діяльності у випадках відчуження військового майна» визначено, що військова частина – військова частина, заклад, установа, організація, які утримуються за рахунок коштів державного бюджету і входять до складу Збройних Сил. На нашу думку, це визначення абстрактне та не охоплює всі ознаки, характерні цьому утворенню.

Незрозуміло, як поняття «військова частина» з притаманними йому ознаками може бути тотожним поняттям закладу, установи, організації. Подібне визначення міститься і в наказі Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про організацію квартирно-експлуатаційного забезпечення Збройних Сил України», де передбачено, що військова частина – це військові частини, заклади, установи, організації Збройних Сил України.

Ще в одному наказі Міністерства оборони України «Про особливості виплати винагород військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу в особливий період та під час проведення антитерористичних операцій» ширше визначено сутність окресленого поняття – це з'єднання, військова частина, установа, організація, підрозділ, територіальний орган, заклад, орган, підрозділ правоохоронного органу.

Наказом Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку обліку платників податків і зборів» визначено, що військова частина – військові частини, заклади, установи, організації Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань.

Здійснивши аналіз положень наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України», можна зазначити, що військовій частині (з'єднанню) притаманні такі характерні риси, а саме:

а) мають право постійного чи тимчасового користування різними об'єктами матеріально-технічної бази, матеріальними засобами, призначеними для забезпечення бойової підготовки і виховної роботи, військового побуту, правильної експлуатації, ремонту, зберігання озброєння, військової техніки і майна;

б) у своїй власності мають культурно-освітнє майно: технічні засоби виховання (зокрема поліграфічне устаткування), газетний папір, світлотехнічну апаратуру, устаткування сцен клубів і центрів культури, просвіти і дозвілля, музичні інструменти, телевізори, магнітофони, відеомагнітофони, програвачі, платівки, відео- та аудіокасети, настільні ігри, художні картини і скульптури, матеріали наочної агітації, друковані видання, витратні й експлуатаційні матеріали та інше майно, яке використовується в інтересах виховної роботи у Збройних Силах України;

в) командир військової частини, яка має права юридичної особи, у межах своїх повноважень і виділених коштів має право укладати господарські угоди або договори та нести повну відповідальність за обґрунтоване і правомірне витрачання (використання) коштів на пов'язану з цими угодами діяльність.

Водночас, на нашу думку, *військовим частинам притаманні такі ознаки:*

- 1) є складовим елементом ЗСУ;
- 2) зовнішнім атрибутом військової частини є зображення Бойового Прапора військової частини ЗСУ, який розміщується на бланку

Грамоти Президента України, яка видається військовій частині під час вручення Бойового Прапора;

3) є колективним утворенням;

4) здійснення керівництва військовою частиною покладено на командира військової частини, який повинен забезпечувати постійний розвиток військового господарства частини, впровадження наукової організації праці під час його ведення, постійне поліпшення матеріально-побутових умов і задоволення культурних потреб військовослужбовців, ощадливі та економні витрати матеріальних засобів і коштів, уміле й ефективне використання техніки за виконання господарських заходів;

5) утримуються за рахунок коштів Державного бюджету;

6) створюються за метою забезпечення підтримання постійної бойової та мобілізаційної готовності видів ЗСУ;

7) можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, боротьби з тероризмом і піратством, посилення охорони державного кордону, суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні і континентального шельфу України та їх правового оформлення, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України;

8) мають право постійного чи тимчасового користування різними об'єктами матеріально-технічної бази, матеріальними засобами, призначеними для забезпечення бойової підготовки і виховної роботи, військового побуту, правильної експлуатації, ремонту, зберігання озброєння, військової техніки і майна;

9) володіють культурно-освітнім майном, тобто технічними засобами виховання (поліграфічне устаткування): газетний папір, світло-технічна апаратура, устаткування сцен клубів і центрів культури, просвіти і дозвілля, музичні інструменти, телевізори, магнітофони, відеомагнітофони, програвачі, платівки, відео- та аудіокасети, настільні ігри, художні картини і скульптури, матеріали наочної агітації, друковані видання, витратні й експлуатаційні матеріали та інше майно, яке використовується в інтересах виховної роботи у Збройних Силах України;

10) командир (начальник) військової частини, яка має права юридичної особи, у межах своїх повноважень і виділених коштів має право укладати господарські угоди або договори та несе повну відповідальність за обґрунтоване і правомірне витрачання (використання) коштів на пов'язану з цими угодами діяльністю;

11) завдання військової частини такі: брати участь у боротьбі з диверсійно-розвідувальними групами та попередження терористичних актів на території України; розшук військовослужбовців, що скоїли злочин або самовільно залишили розташування частини, підрозділу; участь в охороні військових об'єктів; забезпечення громадського порядку та військової дисципліни військовослужбовцями у військових частинах, військових містечках, на вулицях міста та громадських місцях; забезпечення безпеки дорожнього руху, супроводження військових колон; забезпечення виконання кримінального покарання військовослужбовцями, конвоювання до дисциплінарних батальйонів, виправних колоній, гауптвахт тощо;

12) формування (розформування) військової частини здійснюється на основі директиви (наказу) вищого штабу (командира, командуючого);

13) є суб'єктом військових правовідносин;

14) має свій індивідуально присвоєний номер, який складається з п'яти знаків.

Структурно військові частини складаються з: підрозділів (найменше військово формування, яке має командира); взводу (сукупність, як правило, 2–4 підрозділів); рота (сукупність декількох взводів); батальйонів (складається з декількох рот (зазвичай 2–4) і декількох взводів, що не входять ні в одну з рот); полку (тактичне військово формування); бригад (військово формування, яке займає проміжне положення між полком і дивізією); дивізій (основне оперативно-тактичне формування); корпусу (є проміжним формуванням між дивізією і армією); армії (охоплює в себе дивізії, полки, батальйони всіх родів військ).

Висновки. Вважаємо, що військова частина – це структурний елемент ЗСУ, сформований на основі директиви (наказу) вищого штабу (командира, командуючого), який виконує завдання та функції, визначені специфікою діяльності видів ЗСУ, та утримується за рахунок коштів Державного бюджету.

1. Военный энциклопедический словарь. – М.: Воениздат, 1983. – 863 с.
2. Радянська військова енциклопедія «ВАВИЛОН–ГРАЖДАНСКАЯ» // (Советская военная энциклопедия) / Маршал Советского Союза Н. В. Огарков. – М.: Воениздат, 1979. – Т. 2. – С. 304.

3. Академічний тлумачний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/chastyna>

4. Кісель В. Й. Статус військових частин Збройних Сил України як суб'єктів цивільних правовідносин / В. Й. Кісель // Університетські наукові записки. – 2005. – № 3 (15). – С. 107–110 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/...](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/)

5. Шкуропацький О. І. До питання актуальності надання військовим частинам статусу юридичної особи / О. І. Шкуропацький // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – Вип. 27. – 2014. – С. 237–246 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis...

6. Основи фінансового забезпечення військової частини. Частина перша: навч. посібник / В. М. Анохін, І. Ю. Марко, Ю. Б. Медведєв, Д. М. Котій, І. М. Семеніхін. – К.: ВІКНУ, 2006. – 380 с.

7. Тактична підготовка артилерійських підрозділів: підручник / П. Є. Трофименко, Ю. І. Пушкарьов, С. П. Латин та ін. – Суми: Сумський державний університет, 2012. – 776 с.

Сокурєнко В. В. Правове розуміння поняття «військова частина» як елемент системи Збройних Сил України

Осуществлен анализ норм национального законодательства, которым урегулированы отношения в сфере обороны. Это дало возможность выучить понятия «военная часть» и определить данную дефиницию как структурный элемент ВСУ, сформированный на основе директивы (приказа) вышестоящего штаба (командира, командующего), который выполняет задачи и функции, определенные спецификой деятельности видов ВСУ, и содержится за счет средств Государственного бюджета. Выделены признаки этого понятия и акцентировано на проблеме законодательного понимания очерченной дефиниции.

Ключевые слова: оборона, безопасность, правовое регулирование, государство, национальная безопасность и оборона.

Sokurenko V. V. Legal understanding of the term «military unit» as an element of the Armed Forces of Ukraine

The scientific article analyses national legislation, which regulates relations in the sphere of defense, which allowed the author to analyze the concept of «military unit» and to determine this definition as a structural element of the AFU, formed on the basis of the directive (the order) of the high headquarters (commander, army commander) who carries out the tasks and the functions defined by the specifics of the AFU and is maintained at the expense of the State budget. The author highlighted the features of this concept: 1) as a component of the APU; 2) the trappings of a military unit is the image of the Combat Banner of military unit of the AFU; 3) it is a collective form; 4) management of the military part of the responsibility of the commander of the military unit; 5) provides for the State budget; 6) it is created in order to ensure the maintenance of constant combat and mobilization readiness of species APU; 7) it may be involved in the implementation

of legal measures of martial law and states of emergency, the fight against terrorism and piracy, strengthen the protection of the state border of the sovereign rights of Ukraine in its exclusive (maritime) economic zone and the continental shelf of Ukraine and their legal registration, to counter illicit trafficking of weapons and narcotic drugs, psychotropic substances, their analogues or precursors in the open sea, emergency situations of natural and man-made disasters, military assistance to other states, as well as to participate in international military cooperation, the international anti-terrorism, anti-piracy and other international peacekeeping and security under international treaties of Ukraine and in the manner and on terms determined by the legislation of Ukraine; 8) it is the subject of military relations; 9) it has an individually assigned number, which consists of five features.

Key words: *defense, security, legal regulation, the state, national security and defense.*

Стаття надійшла 22 травня 2015 р.

УДК 342.92

Р. Л. Сопільник

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ РЕФОРМУВАННЯ УПРАВЛІННЯ У СУДІ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Розглянуто проблему реформування управління у суді в умовах європейської інтеграції. Наведено історико-правові засади вирішення питання доступності правосуддя у зв'язку з налагодженням ефективної системи управління в суді.

Досліджено поняття управління персоналом і правовий статус працівників апарату суду, окреслено євроінтеграційний вектор удосконалення управління в суді. Зазначимо, що, крім загальноприйнятих засад управління персоналом, у випадку управління персоналом судів діють особливості, пов'язані з правовим статусом суддів.

Ключові слова: *управління у суді, євроінтеграція, доступність правосуддя, реформування, судове адміністрування.*

Постановка проблеми. Ефективна організація роботи суду є запорукою додержання прав людини у судовому процесі, зокрема доступності правосуддя, на чому особливо наголошено у європейських нормативних актах із приводу реформування судової системи. Відтак важливою проблемою сучасності є визначення організаційно-правових засад реформування управління у суді в умовах європейської інтеграції.

Стан дослідження. Проблеми управління в суді у контексті європейської інтеграції та судової реформи певною мірою досліджені вітчизняними і зарубіжними вченими, зокрема: А. Терновенко, С. Обрусною, І. Голосніченко, П. Соломоном, О. Акімовим, Н. Лушак. Проте обґрунтування організаційно-правових засад реформування управління у суді в умовах європейської інтеграції потребує подальших досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є обґрунтування організаційно-правових засад реформування управління у суді в умовах європейської інтеграції.

Виклад основних положень. Доступ до правосуддя є важливою науковою та практичною проблемою сучасності. У цьому контексті набувають актуальності питання подолання перешкод у доступі до правосуддя, обслуговування клієнтів і надання послуг, використання стандартів ефективності роботи судів тощо. Загалом ці питання містяться у полінауковому просторі, що формується з положень юридичної науки щодо обґрунтування організаційно-правових засад удосконалення управління в суді, так і управлінсько-адміністративних. Переміщення вказаної проблеми у полінаукових простір обумовлює складність її вирішення.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. розпочався рух «Доступ до правосуддя», який спершу розглядався у суто економічному сенсі та зводився до визнання «права бідності», яке звільняло від судових витрат. Попри це, зазначена проблема пов'язувалася з правовими умовами, що забезпечують безсторонне, «правильне» та рівне для всіх судочинство, швидкий розгляд справ, спрощення й уніфікацію судової системи, введення єдиного суду, який існуватиме замість різноманітних типів судів із різною компетенцією і до якого зможе звернутися будь-яка особа незалежно від соціального становища чи територіального наближення суду до населення. У межах всесвітнього руху «Доступ до правосуддя» розпочалося активне вивчення проблеми доступу до правосуддя. Ці скерування мали на меті зробити судовий захист прав осіб більш ефективним. Як зазначав один із учасників руху І. Джекоб, потреба у доступі до правосуддя подвійна, бо полягає у гарантуванні того, що права громадян визнаються та ефективно реалізуються (інакше вони не будуть реальними, а лише ілюзорними), а також у здатності вирішувати правові суперечки за допомогою правосуддя [1].

Проблема доступу до правосуддя досліджувалась у трьох напрямках, які отримали назву хвиль (рис. 1). «Перша хвиля» спрямована на полегшення доступу до правових інститутів представників соціально незахищених, бідних верств населення. У межах цієї «хвилі» також

досліджувалися питання судових витрат і механізмів, за допомогою яких можна зменшити вартість судового розгляду в офіційних державних судах.

«Друга хвиля» пов'язувалася з вирішенням проблем представництва групових і колективних інтересів у справах споживачів та у справах, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища. «Третя хвиля» наукових досліджень була продовженням перших двох і стала реакцією на певне розчарування, спричинене повільним вирішенням проблеми розширення можливостей доступу до права. У цих працях вади та недоступність правосуддя пов'язувались, по-перше, з перешкодами матеріального характеру, які не давали можливості бідним верствам населення звернутися по захист своїх прав до суду; по-друге, з відсутністю спеціальних процедур, які б давали змогу ефективно захищати права й інтереси не окремої особи, а певної групи, колективу, яких неможливо персоніфікувати на момент порушення справи в суді; по-третє, зі складністю, дорожнечою судочинства та дуже повільним розглядом справ у судах, необхідністю спрощення судочинства, введення спеціальних альтернативних процедур для вирішення певних категорій справ [1]. Утім, малодослідженим залишався такий аспект забезпечення доступності правосуддя, як організація управління в суді.

Рис. 1 Напрями дослідження проблеми доступу до правосуддя наприкінці XIX – на початку XX ст.

Примітка. Рисунок сформовано автором на основі [1].

У вступі до фундаментального посібника з сучасного управління в суді зазначається, що вироки та рішення, які виносять судді, з більшою мірою ймовірності будуть справедливими, оперативними, належно обґрунтованими і добре сприйматимуться суспільством, якщо суди, де судді здійснюють правосуддя, функціонуватимуть як добре налагоджені організації. Відповідне твердження пропонується за аксіому [2, с. 5].

Нині основним органом, що здійснює управління в судах, є Державна судова адміністрація. Згідно з п. 1 ст. 148 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», «державна судова адміністрація України є органом у системі судової влади, який здійснює організаційне та фінансове забезпечення діяльності органів судової влади у межах повноважень, установлених законом» [3]. До повноважень відповідного органу передано забезпечення належних умов діяльності судів, вивчення кадрових питань апарату судів, забезпечення необхідних умов для підвищення кваліфікації працівників апарату судів тощо.

С. Обрусна зазначає, що правосуддя є лише одним із компонентів реалізації судової влади, оскільки її здійснення ширше за здійснення правосуддя. Судова влада, на думку науковця, реалізується у діях суду, безпосередньо не пов'язаних із розглядом справ, які, утім, мають велике соціальне значення, зокрема здійснення організаційних та інформаційно-аналітичних функцій. У комплексі дії, що входять до вказаних функцій, охоплюються терміном «організаційне забезпечення діяльності судів», яка містить питання створення судів, кадрову роботу тощо [4, с. 58].

Одним із ключових елементів системи управління в суді є управління персоналом суду. Крім загальноприйнятих засад управління персоналом, у випадку управління персоналом судів діють особливості, пов'язані з правовим статусом суддів. Зокрема, нині поширена думка про те, що судді, оскільки вони не є державними службовцями, не належать до категорій апарату та персоналу судів. Натомість апарат суду є допоміжним інститутом органу, що здійснює правосуддя [5, с. 164].

Нині керівник апарату суду не підпорядкований, а підконтрольний голові суду. Такий підхід уможливив вивільнення суддів від виконання управлінських функцій, які відволікають від безпосередньої діяльності зі здійснення правосуддя [6, с. 209]. Проте у зв'язку з цим виникають питання щодо методики контролю за роботою адміністративної ланки з боку голови суду. Серед наявних форм контролю такі: визначення комплексу показників (ознак) ефективного управління;

налагодження регулярного народження інформації, звітів про стан вирішення управлінських питань; застосування методу спостереження, інтерв'ювання тощо [2, с. 49].

Згідно з п. 6 ст. 152 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів», правовий статус працівників апарату суду визначається Законом України «Про державну службу» [3]. Виняток становить технічний персонал. Отож, можна стверджувати, що процеси євроінтеграції у контексті реформування управління у суді потребують нових підходів і методів, що враховували би не лише правовий статус суддів, але і апарату. О. Акімов відзначає: «Джерелами впливу на українську систему державного управління виступають європейські структури та інституції, державні та галузеві політики, наднаціональне законодавство, соціальні артефакти, цінності, норми й правила, історичні й культурні традиції, євроінтеграційний досвід інших країн. Чинниками впливу слугують базові принципи європейської інтеграції... Вплив євроінтеграційних процесів зумовлює адаптацію державного службовця як члена суспільства й формальної соціальної групи (службовці) до нових умов роботи, схиляє до засвоєння проєвропейських норм, цінностей і соціальних ролей, наприклад «європейського чиновника». Окрім цього, імперативи державної інтеграційної політики вимагають від них у професійно-функціональному розумінні зміни підходів для ефективного вирішення проблем громадян на рівні європейських стандартів надання державних послуг» [7, с. 36].

Окремим аспектом, що потребує вдосконалення у контексті європейської інтеграції, є запровадження ціннісних орієнтацій у судовому управлінні. У сучасній парадигмі науки про управління передбачається, що організація, зокрема суд, має певні цілі, мету, напрям роботи незалежно від їх офіційної декларації [2, с. 76]. У цьому контексті важливим є поширення узгодженості офіційних і неофіційних цілей, а у контексті побудови сучасної системи управління в суді – удосконалення підходів до забезпечення доступності правосуддя як важливої цінності.

П. Соломон аргументує, що сутність поняття доступу до правосуддя є предметом широких дискусій. Утім, незалежно від його розуміння, на думку науковця, пріоритетність належного обслуговування громадян має стати основою філософської концепції забезпечення ефективного доступу до правосуддя [2, с. 191]. У такому підході спостерігаємо вплив західного менеджменту, зокрема концепцію орієнтації на клієнта. Науковець зазначає, що розташування судів, внутрішній устрій судових приміщень, адміністративні процедури та уважність працівників суду до відвідувачів мають бути визначальними

чинниками у контексті доступності судів [2, с. 192]. У цьому контексті стосовно ситуації в Україні зазначимо, що Р. Куйбіда наголошує на проблемах, не характерних для клієнт-орієнтованого організаційного середовища: «Одним з найбільш актуальних питань, які стоять зараз перед Державною судовою адміністрацією, є забезпечення судів приміщеннями, спеціально пристосованими для здійснення правосуддя. Усупереч вимогам процесуальних законів судді нерідко змушені вирішувати справи у своїх кабінетах через відсутність достатньої кількості судових зал» [6, с. 207].

Трансформація системи адміністрування унаслідок впливу європейських цінностей призводить до формування вимог і передумов виникнення нових зразків управління в суді. Так, О. Акімов зауважує, що внаслідок дії на державних управлінців імперативів державної інтеграційної політики від них вимагається зміна підходів для ефективного вирішення проблем громадян на рівні європейських стандартів надання державних послуг [7, с. 57].

Загалом євроінтеграційний вектор є позитивним у реформуванні вітчизняної практики управління в суді. О. Акімов акцентує, що важливим питанням для нашої держави є пошук шляхів і механізмів налагодження взаємозв'язків із глобальним світом, вирішення якого дасть змогу чітко визначити її місце і роль у загальноєвропейському просторі. У цьому контексті, утім, зіставлення українських поглядів і позицій Європейського Союзу засвідчує наявність низки суперечностей [7, с. 4].

Аналізуючи досвід адміністрування апеляційного суду Івано-Франківської області, Н. Лушак наголошує на низці змін, упроваджених у зв'язку з реалізацією судової реформи, ствердженням інформаційного суспільства, соціально-правовою спрямованістю розвитку держави. Серед таких змін – автоматизація діловодства, залучення працівників до програм обміну досвідом, зміни у штатному розписі та обсязі посадових обов'язків працівників. У контексті реформування судового адміністрування Н. Лушак виділяє низку етапів, управління за якими підвищує ефективність виконавської діяльності, мораль, почуття справедливості та власної гідності у працівників. Це: рекрутування та добір; професійний розвиток, навчання; управління досягненнями та ефективністю роботи; дисциплінарні заходи та звільнення; взаємини між працівниками на робочому місці; управління змінами; формування команди та комунікації [8, с. 213]. Зауважимо, що, крім формального рівня реформ судового адміністрування, що проводяться за зазначеними етапами, можна виділити також неформальний рівень, на якому трансформації тривають у колективі чи у межах особистості

працівника апарату суду. Зокрема, О. Акімов наголошує на таких явищах, пов'язаних з євроінтеграційними процесами, що здійснюються в особистісно-психологічних структурах державного службовця, як розширення світогляду, корекція та подолання стереотипів, трансформація цінностей, розвиток й удосконалення поведінкових компетенцій [7, с. 57].

Важливим і малодослідженим аспектом управління в судах є інформаційна складова, зокрема зв'язки з громадськістю. У п. 8 ст. 149 ЗУ «Про судоустрій і статус суддів» серед інших повноважень Державної судової адміністрації вказано комп'ютеризацію судів. Призначенням відповідного процесу названо забезпечення здійснення судочинства, діловодства, інформаційно-нормативного забезпечення судової діяльності та забезпечення функціонування автоматизованої системи документообігу в судах [3]. У контексті сучасного інформаційного суспільства цього недостатньо. Досвід адміністрування судів у Сполучених Штатах Америки вказує на недостатню реалізацію двосторонніх комунікацій, що дивно за умови значного рівня інформатизації суспільства. К. Бурке з цього приводу наголошує на низці тенденцій, які згубно впливають на імідж суду. Серед ключових тенденцій науковець наводить такі: з трьох гілок влади найменше інформації громадяни мають про судову гілку; громадяни не задоволені роботою судів; громадяни, найбільш поінформовані про роботу судів, мали певні відносини із судом, виявляють незадоволеність їхньою роботою [2, с. 205–206]. Певною мірою інформаційне забезпечення та зв'язки з громадськістю охоплюються функціями, передбаченими Типовим положенням про апарат місцевого, апеляційного судів, затвердженим наказом Державної судової адміністрації України. Зокрема, у сфері комунікацій перебувають такі функції апарату суду, як забезпечення організації та проведення міжнародних зустрічей, прес-конференцій, забезпечення заходів взаємодії суду із засобами масової інформації; здійснення інформаційного наповнення веб-сайта суду [9]. На нашу думку, у вказаному переліку функцій відчутно не вистачає врахування принципу двосторонньої комунікації, який є основою формування клієнт-орієнтованої системи адміністрування в суді. Відзначимо, що задекларовані європейські цінності та стандарти мають обмежене відображення у сучасному законодавстві. Зокрема, правовий статус працівників апарату судів, що визначається положеннями ЗУ «Про державну службу», потребує удосконалення з урахуванням специфіки та важливості їх діяльності. Передбачені ст. 3 цього закону принципи державної служби [10], зокрема: служіння народу України; демократизму і законності; гуманізму і соціальної справедливості; пріоритету прав

людини і громадянина; професіоналізму, компетентності, ініціативності, чесності, відданості справі; персональної відповідальності за виконання службових обов'язків і дисципліни; дотримання прав та законних інтересів органів місцевого і регіонального самоврядування; дотримання прав підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, слід, на нашу думку, деталізувати у відповідних положеннях про апарат суду.

Висновки. Серед важливих напрямів реформування управління в суді – вдосконалення управління персоналом апарату суду, вирішення проблем організації забезпечення судового процесу, комплексне удосконалення нормативно-правового забезпечення процесів управління в суді, що у сукупності формуватиме підстави для реалізації сучасного ключового вектору реформування судової системи відповідно до вимог євроінтеграційної парадигми, зокрема сприятиме забезпеченню доступності правосуддя.

1. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Наталія Юрїївна Сакара. – Х., 2006. – 20 с.

2. Сучасне управління в суді: навч.-практ. посібник / відпов. ред. І. П. Голосніченко, П. Г. Соломон. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 528 с.

3. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 07.07.2010 № 2453-VI (Редакція від 01.04.2015) // Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>

4. Обрусна С. Організаційно-правові засади управління судовою системою України: сучасний стан та перспективи розвитку в умовах судової реформи / С. Обрусна // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Юридичні науки. – 2010. – № 83. – С. 57–60.

5. Терновенко А. Організаційно-правові засади управління персоналом суду / А. Терновенко // Слово Національної школи суддів України. – 2013. – № 3 (4). – С. 162–166.

6. Судоустрій України: підручник / за ред. М. А. Погорецького, О. Г. Яновської. – К.: Юрінком Інтер, 2015. – 244 с.

7. Акімов О. О. Професійна діяльність державних службовців в умовах євроінтеграції України: питання формування психологічної готовності: монографія / О. О. Акімов. – К.: Центр учбової літератури, 2014. – 176 с.

8. Лушак Н. І. Успішний досвід адміністрування апеляційного суду Івано-Франківської області / Н. І. Лушак // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 1 (5). – С. 207–215.

9. Про затвердження Типового положення про апарат місцевого, апеляційного судів: Наказ Державної судової адміністрації України від 28 вересня

2012 року № 115 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dsa.court.gov.ua/userfiles/115.doc>

10. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-ХІІ (Редакція від 26.04.2015) // Верховна Рада України // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3723-12>

Сопильник Р. Л. Организационно-правовые основы реформирования управления в суде в условиях европейской интеграции

Рассмотрена проблема реформирования управления в суде в условиях европейской интеграции. Приведены историко-правовые основы решения вопроса доступности правосудия в связи с налаживанием эффективной системы управления в суде.

Исследованы понятия управления персоналом и правовой статус работников аппарата суда, обозначено евроинтеграционный вектор совершенствования управления в суде. Кроме общепринятых принципов управления персоналом, в случае управления персоналом судов действуют особенности, связанные с правовым статусом судей.

Ключевые слова: *управление в суде, евроинтеграция, доступность правосудия, реформирование, судебное администрирование.*

Sopilnyk R. L. Organizational and legal principles of management reforms in the court in terms of European integration

The article deals with the problems of management reforms in the court in terms of European integration. It examines historical and legal foundations in solving the problem of access to justice in connection with the establishment of effective court management. The issue of personnel management and legal status of the court staff is studied together with the European integration vector of improving the management of the court. It was established that the key management system is? in court HR court. In addition to conventional foundations of personnel management...? when courts become effective features associated with the legal status of judges. In particular, the judges, as none-public servants do not belong to the categories of staff and court personnel. The declared European values and standards are of limited reflection in modern legislation. In particular, the legal status of the court staff, as determined by the Law of Ukraine «On civil service» needs improvement specific to their activity and importance.

Provided the principles of public service, including service to the people of Ukraine; democracy and the rule of law; humanism and social justice; the priority of human and civil rights; professionalism, competence, initiative, integrity, commitment; personal responsibility for the performance of official duties and discipline; the rights and interests of local and regional authorities; the rights of enterprises, institutions and organizations, public associations should, in our view, the detail in the relevant provisions of the court staff.

Among the important areas of management reforms in the court system is to improve management personnel of the court staff, the problems of organization

providing litigation, complex regulatory support management processes in court, which together form the basis for implementing modern key vector reform of the judiciary in accordance with European integration paradigm, in particular will promote access to justice.

Key words: *court management, European integration, access to justice, reform, judicial administration.*

Стаття надійшла 31 серпня 2015 р.

УДК 316.485.26

Л. М. Сукмановська

ПРОТИДІЯ ПРОЯВАМ ТЕРОРИЗМУ НА ТРАНСПОРТІ У КОНТЕКСТІ ТРАНСПОРТНОЇ БЕЗПЕКИ

З'ясовано поняття і сутність транспортної безпеки як однієї з основних умов функціонування національної транспортної системи України. Констатовано, що головною метою протидії проявам тероризму на транспорті в контексті транспортної безпеки є створення умов для доступності якості та ефективності забезпечення транспортної безпеки, регулярного контролю за діяльністю відповідальних посадових осіб, підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів на технічні, охоронні та спеціальні заходи.

Ключові слова: *тероризм, транспорт, транспортна безпека, транспортна інфраструктура, національна транспортна система України, протидія проявам тероризму.*

Постановка проблеми. Із розвитком суспільства трансформуються старі і виникають нові форми тероризму. Один із неминучих наслідків розвитку цивілізації – технічний (транспортний) тероризм. Це порівняно нове явище, але повною мірою виявилось в умовах транспортної системи України під час проведення антитерористичної операції на сході нашої держави.

Транспорт, з одного боку, є високотехнологічною сферою, а з іншого, – становить досяжну і вельми вразливу в терористичному значенні мету. Тому в сучасному суспільстві пріоритетне значення в межах забезпечення транспортної безпеки має правове регулювання суспільних відносин щодо захисту суспільства, особи і держави від терористичних загроз.

Стан дослідження. У контексті забезпечення національної безпеки питання протидії тероризму розглянуто у наукових працях

І. Бінька, В. Горбуліна, О. Данильяна, О. Дзьобаня, В. Косевцова, Г. Костенка, П. Крутя, М. Панова, О. Панфілова, А. Смелянцева, В. Смолянюка та ін.

Важливе значення для вивчення проблеми транспортної безпеки мають дослідження В. Андресюка, Л. Артюшина, Б. Гурне, Ж. Зітера, О. Ігнатенка, В. Лісничого, О. Ложачевської, В. Опришка, І. Пахомова, В. Ковальова, В. Развадовського, В. Рижих, А. Савченка, А. Семенченка, В. Скуратівського, Д. Тимохи, А. Ткаченка, В. Юрчишина, І. Сургачева, О. Сапронова, С. Жукова, І. Аверічева та ін.

Мета статті – дослідити роль транспортної безпеки як одну із основних умов функціонування національної транспортної системи України.

Виклад основних положень. Зміна геополітичної ситуації та позиціонування України у світовому співтоваристві і на євразійському просторі як держави, яка прагне до вступу у Європейський Союз, установлює нові вимоги до її транспортного комплексу. Транспортна система, що визначалася тільки як інструмент для внутрішніх і зовнішніх вантажних і пасажирських перевезень, потребує принципово нового значення в забезпеченні цілісності та непорушності кордонів, єдиного економічного простору, конструктивного вбудовування в глобальну економіку та глобальну систему безпеки. Геополітичне і стратегічне значення національного транспортного комплексу пов'язане найперше із забезпеченням військово-політичної та економічної безпеки України. Це визначається географічним розташуванням країни, і оборонною інфраструктурою, розосередженою практично у всіх її регіонах.

У зазначеному аспекті зростає роль транспортної безпеки як однієї з основних умов функціонування національної транспортної системи України.

На думку В. Бесчастного і А. Собакаря, «транспортна безпека є складовою національної безпеки і полягає у запобіганні аваріям та інцидентам на транспорті. Така діяльність, з огляду на пріоритетність прав і свобод людини, здійснюється шляхом створення системи національної превентивної безпеки з метою максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ймовірності виникнення транспортних аварій і мінімізації їх наслідків. Під забезпеченням транспортної безпеки слід розуміти соціальний процес діяльності відповідних суб'єктів суспільних відносин із запобігання аваріям та інцидентам на транспорті» [1].

У теоретичному аспекті транспортна безпека розглядається як динамічна самокерована система із сукупністю цілей, принципів,

напрямів, форм і методів, якими керується держава в організації перевізного процесу на всіх видах транспорту.

Транспортна безпека – це цілеспрямована, планомірна, безперервна діяльність органів державної влади, спрямована на створення та забезпечення своєчасності і якості морських, річкових, повітряних, залізничних та автомобільних перевезень, транспортування речовин трубопровідним транспортом. Ця діяльність проявляється у виконавчо-розпорядчому за формою і організувальному впливі на керовані господарюючі об'єкти. Її межа – забезпечити задоволення потреб сучасного суспільства у всіх видах перевезень пасажирів і вантажів.

Результати робіт у цих галузях знань сформувалися у вигляді національних законодавчих актів із питань безпеки стосовно окремих напрямів транспортної діяльності. Наприклад, Повітряний кодекс України та Технічний регламент безпеки інфраструктури залізничного транспорту України визначають окремі аспекти транспортної безпеки.

Основним державним доктринальним і управлінським документом, що визначає зміст державної політики в галузі забезпечення транспортної безпеки, форми та методи її реалізації, що формує і активізує механізм виконання, є Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», який у подальшому узгоджується з державними документами більш загального характеру в галузі безпеки, транспортної політики, а саме: із Законом України «Про основи національної безпеки України», Стратегією національної безпеки, Концепцією Загальнодержавної цільової економічної програми розвитку промисловості на період до 2020 року; Транспортною стратегією України до 2020 р., міжнародними угодами України та ін.

Нині одним із головних пріоритетів держави у сфері забезпечення транспортної безпеки країни є боротьба зі зростаючими терористичними загрозами. Антитерористична боротьба насамперед передбачає активізацію діяльності держави щодо захисту інфраструктури та населення країни від терористичних проявів. Прийнята і підготовлена до ухвалення низка документів, у яких визначено засади державної політики в галузі захищеності об'єктів і населення України від загроз техногенного, природного характеру та терористичних проявів. Прийнято Закон України «Про боротьбу з тероризмом», Концепцію боротьби з тероризмом.

Транспортна система повинна стати частиною світової транспортної системи, здатної забезпечити транзит вантажів і пасажирів через територію країни, стати головним мостом між Європою і країнами Азії. Ці актуальні для нашої країни завдання можуть бути вирішені тільки за надійного забезпечення транспортної безпеки, оскільки

транспортна інфраструктура є найбільш вразливою з боку терористичних загроз. Це пояснюється такими специфічними особливостями транспортних галузей: значна протяжність транспортних магістралей, обслуговування обсяжного потоку пасажирів і вантажів, зокрема небезпечних, різні форми власності організацій, які володіють об'єктами інфраструктури, та ін.

Ці особливості транспортної системи створюють складні проблеми під час організації захисту об'єктів транспортної інфраструктури. Наша держава, на якій лежить повна відповідальність за забезпечення транспортної безпеки, повинна в цих умовах створити ефективну систему захисту транспортної інфраструктури, орієнтуючись на передовий зарубіжний досвід і економічні можливості країни.

Проблема полягає в тому, що всі об'єкти транспортної інфраструктури повністю захистити неможливо. Для цього потрібні були би кошти, співмірні з вартістю транспортної системи, що не може собі дозволити жодна, навіть найбагатша, країна. Реально можливий тільки вибірковий захист окремих об'єктів інфраструктури, що дозволяє мінімізувати збитки від потенційних загроз природного, техногенного та терористичного характеру.

Функціональна структура національної транспортної системи охоплює об'єкти та суб'єкти транспортної діяльності. До об'єктів транспортної діяльності входять елементи техніко-технологічного забезпечення транспортного процесу, зокрема:

- види транспорту;
- комунікації;
- інфраструктура або сфера обслуговування.

До суб'єктів, які беруть участь у транспортній діяльності, належать:

- сукупність транспортних організацій і підприємств;
- трудові ресурси;
- органи управління та контролю.

Споживачів транспортних послуг – вантажовласників і пасажирів – можна розглядати як специфічний елемент транспортної системи, що впливає на внутрішню структуру транспортної системи і її елементи, а також на процеси усередині транспортної системи.

Національну транспортну систему необхідно розглядати як ієрархічну багаторівневу систему з різною внутрішньою структурою елементів, рівнем ефективності і суперечливими цілями функціонування та розвитку, що безпосередньо впливає на організацію транспортної безпеки та протидію виявам тероризму на транспорті.

Адміністративно-правову характеристику поняття «транспортна безпека» слід розглядати: у вузькому сенсі в контексті Закону України

«Про боротьбу з тероризмом», тобто в основному щодо антитерористичної спрямованості; в широкому розумінні – як сукупність усіх факторів, причин і умов, що впливають на нормальне (безпечне) функціонування транспорту, зокрема у контексті Законів України «Про стандартизацію», «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності», «Про правовий режим надзвичайного стану», Кодексу цивільного захисту України та ін.

Подвійність тлумачення вимагає додаткового вдосконалення чинного законодавства, найперше – з метою виключення колізій у правозастосовній практиці щодо регулювання безпеки на транспорті спеціальними нормативними актами – технічними регламентами.

Удосконалення має здійснюватися за кількома напрямками, зокрема: введенням у законодавство визначень, що відображають усі аспекти транспортної безпеки, зокрема враховують небезпечні природні явища як одну з можливих загроз; розкриттям на законодавчому рівні термінів «стан захищеності об'єктів» та «інфраструктура», які використовуються у визначенні транспортної безпеки; узгодженням зазначених понять із термінологією, яка вживається в транспортному та іншому законодавстві.

Розробка технічних регламентів у сфері транспортної безпеки та їх затвердження на законодавчому рівні в перспективі сформує галузь технічного законодавства як підгалузь адміністративного законодавства, що вимагає внесення змін і доповнень до низки чинних нормативно-правових актів, зокрема в Кодекс України про адміністративні правопорушення щодо встановлення відповідальності за порушення вимог технічних регламентів.

Водночас, підтримуючи думки Л. Яцківського, Д. Зеркалова, доцільно зауважити, що основа методів ефективного та безпечного управління функціонуванням транспортної безпеки – це теорія формування складних організаційно-технічних систем, що дозволяє отримати опис транспортної системи із заданим ступенем деталізації та вирішувати завдання із прогнозування розвитку, безпеки функціонування, побудови ефективної структури, аналізу та оптимізації транспортних і інформаційних потоків, організацію контролю у визначеній сфері діяльності [2].

Боротьба з проявами тероризму на транспорті як системне явище – важливий чинник у розвитку контрольної функції органів державної влади. Організаційне забезпечення протидії проявам тероризму на транспорті в системі органів державної влади має реалізовуватися за допомогою покладання додаткових контрольних повноважень на наявні структурні підрозділи органів державної влади (наприклад,

покладання додаткових функцій на інженерно-технічні служби), а також створення нових спеціалізованих підрозділів (наприклад, створення нових комісій в структурі законодавчого органу).

Транспортна безпека – це соціально-правове явище, яке треба розглядати в єдності функціонального та інституційного підходів як сукупність механізмів попередження і ефективного реагування на загрози особистості, суспільству та державі, в результаті чого досягається стан захищеності соціальних відносин, забезпечується їх стійкість і нормальне функціонування, гарантується незалежність від впливу негативних факторів, стимулюється економічний, політичний, культурний розвиток суспільства [3, с. 88–89]. Забезпечення транспортної безпеки, зокрема прав і свобод громадян, гідного та гарантованого державою мінімуму умов для забезпечення діяльності транспорту та об'єктів транспортної інфраструктури, належить до життєво важливих інтересів держави.

Оскільки Україна – держава зі складним адміністративно-територіальним устроєм, то забезпечення транспортної безпеки не зводиться до її забезпечення лише на центральному рівні. Проблеми забезпечення транспортної безпеки на рівні суб'єктів і об'єктів доволі складні.

Як влучно зазначає В. Ортинський, з урахуванням європейської інтеграції України та географічної віддаленості її територій від політичних і економічних центрів Європи, розвиток транспортної інфраструктури та забезпечення транспортної безпеки – це більше, ніж економічне завдання [4, с. 9–10].

Транспортна інфраструктура є однією з найважливіших складових суспільства. Тут зосереджені і функціонально переплетені чималі людські, матеріальні, технічні та інформаційні ресурси. Будь-які випадкові або аварійні збої, а також терористичні акти в транспортних мережах призводять до людських жертв, економічних втрат, техногенних і екологічних катастроф. Саме тому на об'єкти транспортної системи останнім часом дедалі частіше звертають увагу терористичні організації [5, с. 151].

Однак, попри проблеми у сучасних транспортних відносинах, зростає кількість міжнародних маршрутів; з'являються нові види транспортних засобів, ефективність і надійність яких сприяють зміцненню міжнародної транспортної безпеки. Але це можливо тільки в тому випадку, якщо в світовому співтоваристві переважатимуть транспортні правовідносини, спрямовані на забезпечення такої безпеки.

Для забезпечення транспортної безпеки повинні бути встановлені додаткові юридичні норми, які були би підставою для виникнення

відповідних правовідносин. Основним суб'єктом забезпечення транспортної безпеки є держава, яка здійснює контроль у цій галузі через органи законодавчої, виконавчої та судової влади.

Питання, що виникають під час дослідження правового регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення транспортної безпеки, визначаються тим, що систематизація норм, які регулюють транспортну безпеку, недавно розпочалася. 2010 р. була прийнята Транспортна стратегія України до 2020 р. [6], яка визначила загальні засади регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення безпеки на транспорті – транспортної безпеки України.

Нині в зазначеній галузі наявний комплекс нормативних правових актів різного рівня в галузі забезпечення безпеки, що впливає на правове регулювання суспільних відносин у сфері забезпечення транспортної безпеки.

Ці норми повинні відповідати нормам міжнародного права, ґрунтуватися на положеннях Конституції України, доповнювати і уточнювати одна одну, виключати внутрішні суперечності та неузгодженість.

Необхідно зауважити, що в Європейському Союзі транспортна безпека реалізується за принципами: єдиної державної політики, децентралізації, загальнодоступності транспортних послуг, оптимального поєднання територіального та галузевого управління, державної координації ділового партнерства, забезпечення державою єдності керуючої і керованої систем.

Ураховуючи укладену Угоду про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами, є необхідність нормативного закріплення в Транспортній стратегії України на період до 2020 р. європейських принципів транспортної безпеки [6].

Система законодавства в галузі забезпечення транспортної безпеки – це сукупність нормативних правових актів різного рівня і регулюючих різноманітні суспільні відносини.

Об'єднати ці норми в єдиний нормативний акт неможливо, але вважаємо за необхідне систематизувати норми приватного та публічного права, що регулюють суспільні відносини у галузі транспортної безпеки.

На наш погляд, забезпечення цього виду безпеки є необхідною умовою для забезпечення національної безпеки України загалом. Але, з юридичної точки зору, нормативне забезпечення транспортної безпеки вимагає подальшого розвитку і вдосконалення.

Головною метою протидії проявам тероризму на транспорті в контексті транспортної безпеки є створення умов для доступності якості та ефективності забезпечення транспортної безпеки, регулярно контролю за діяльністю відповідальних посадових осіб, підвищення ефективності витрачання бюджетних коштів на технічні, охороні та спеціальні заходи.

Досягнення цієї мети забезпечує система управління протидією проявам тероризму на рівні галузей транспорту, що становить інтеграцію трьох контурів управління.

Перший контур управління є основним у системі і формує загальний напрям організації процесу протидії проявам тероризму на транспорті.

Другий контур управління гарантує інклюзивну участь постачальника та отримувача транспортних послуг у процесі її надання у контексті транспортної безпеки.

Третій контур управління, відповідно з регламентованою періодичністю, дозволяє органам державної влади проводити моніторинг протидії проявам тероризму та приймати управлінські рішення з усунення виявлених проблем.

Висновки. Дослідивши протидію проявам тероризму на транспорті у контексті транспортної безпеки, доцільно зробити такі висновки:

– транспортна безпека – це соціально-правове явище, яке повинно розглядатися в єдності функціонального та інституційного підходів як сукупність механізмів попередження і ефективного реагування на загрози особистості, суспільству та державі, в результаті чого досягається стан захищеності соціальних відносин, забезпечується їх стійкість і нормальне функціонування, гарантується незалежність від впливу негативних факторів, стимулюється економічний, політичний, культурний розвиток суспільства, визначається стан захищеності об'єктів транспортної інфраструктури та транспортних засобів від актів незаконного втручання;

– адміністративно-правову характеристику поняття «транспортна безпека» слід розглядати у вузькому сенсі, в основному щодо анти-терористичної спрямованості та в широкому – як сукупність факторів, причин і умов, що впливають на нормальне (безпечне) функціонування транспорту;

– протидія проявам тероризму на транспорті в контексті сучасних науково-теоретичних концепцій транспортної безпеки з урахуванням історичних традицій розуміється як основний напрям діяльності органів державної влади та публічної адміністрації суб'єктів транс-

портної діяльності, детермінований соціально-економічними та політичними рішеннями. У цілях конкретизації загальних положень єдиної державної політичної доктрини протидії проявам тероризму доцільно здійснити розробку функціонально-технологічних доктрин, що визначають і юридично закріплюють місце, роль, організаційно-штатну структуру і компетенцію державних органів у сфері антитерористичного захисту національного транспортного комплексу України;

– стратегічною метою протидії проявам тероризму на транспорті в контексті розвитку транспортної безпеки є системна і цілеспрямована робота з організації ефективної діяльності державного апарату, спрямованої на підвищення інтенсивності та масштабності застосування доступного арсеналу адміністративно-правових засобів для досягнення ефективності управління. Досягнення такої мети має кореспондувати з поліпшенням використання органами публічної влади у сфері транспорту обмежених державних ресурсів, що робить необхідним і актуальним упровадження програмно-цілевих методів державного управління та диференційованого підходу до планування державних коштів на виконання функцій і повноважень на підставі принципів ефективності, економічності та результативності.

1. Бесчастний В. Державна політика транспортної безпеки України: актуальні питання реалізації / В. Бесчастний, А. Собакарь // Віче. – 2010. – № 4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.viche.info/journal/1866/>.

2. Яцківський Л. Ю. Загальний курс транспорту: навч. посібник. – Кн. 2 / Л. Ю. Яцківський, Д. В. Зеркалов. – К.: Арістей, 2007. – 504 с.

3. Сапронов О. Основні напрями забезпечення транспортної безпеки України / О. Сапронов // Вісник Нац. акад. держ. управління. – 2009. – № 4. – С. 87–95.

4. Ортинський В. Л. Національній безпеці України – належне наукове підґрунтя / В. Л. Ортинський // Психологічні аспекти національної безпеки: тези міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22–23 берез. 2007 р.). – Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2007. – С. 9–10.

5. Журачко Г. О. Тероризм на залізничному транспорті: постановка проблеми / Г. О. Журачко // Порівняльно-адміністративне право. – 2014. – № 1. – С. 151–154 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pap.in.ua/1_2014/Zhurochko.pdf

6. Про схвалення Транспортної стратегії України на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 20.10.2010 № 2174-р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2174-2010-p/print1392802431488686>

Сукмановская Л. М. Противодействие проявлениям терроризма на транспорте в контексте транспортной безопасности

Выяснено понятие и суть транспортной безопасности как одного из основных условий функционирования национальной транспортной системы Украины. Констатировано, что главной целью противодействия проявлениям терроризма на транспорте в контексте транспортной безопасности является создание условий для доступности качества и эффективности обеспечения транспортной безопасности, регулярного контроля за деятельностью ответственных должностных лиц, повышение эффективности расходования бюджетных средств на технические, охранные и специальные мероприятия.

Ключевые слова: *терроризм, транспорт, транспортная безопасность, транспортная инфраструктура, национальная транспортная система Украины, противодействие проявлениям терроризма.*

Sukmanovska L. M. Counteraction to manifestations of terrorism on transport in the context of transport safety

The article reveals the role of transport safety, as one of the main conditions for the functioning of the national transport system of Ukraine. Currently one of the main priorities of the state in the sphere of transport security of the country is to combat the growing terrorist threats.

The fight against terrorism requires the revitalization of the state to protect infrastructure and population from terrorist acts.

Administrative and legal characteristic of the concept of transport security should be considered in a narrow sense, mainly on counter-terrorism in a broad sense – as a combination of factors, causes and conditions that affect the safe operation of transport.

Counteraction to manifestations of terrorism on transport in the context of contemporary scientific and theoretical concepts of transport security taking into account historical traditions is understood as the basic direction of activity of public authorities and public administrations of the subjects of transport, deterministic socio-economic and political decisions.

The strategic goal of countering manifestations of terrorism on transport in the context of the development of transport security is a systematic and purposeful work on effective organization of the state apparatus aimed at increasing the intensity and scale of use of the available population of the administrative-legal means to achieve management efficiency.

However, we consider it necessary to have a compilation of the rules of private and public law regulating social relations in the field of transport security.

Key words: *terrorism, transport, transport safety, transport infrastructure, the national transport system of Ukraine, counteraction to manifestations of terrorism.*

Стаття надійшла 19 серпня 2015 р.

АКТИ КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ У СИСТЕМІ ДЖЕРЕЛ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Проаналізовано акти Кабінету Міністрів України у системі джерел адміністративного права та нормативно-правових актів України. Враховуючи, що юридична чинність підзаконних нормативних актів залежить від становища органів держави, які видають ці акти, їх компетенції, а також характеру і призначення актів, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України посідають чільне місце серед актів інших органів виконавчої влади, маючи серед них найбільшу юридичну силу.

Ключові слова: *нормативно-правовий акт, Кабінет Міністрів України, уряд, юридична сила, джерела адміністративного права.*

Постановка проблеми. В Україні багато років триває неспинний процес реформування. Майже кожна сфера суспільного життя продовжує зазнавати змін. Змінюється і нормативно-правове регулювання суспільних відносин. Оскільки закони повинні бути стабільними, акти Кабінету Міністрів України мають швидко реагувати на зміни у суспільному житті та ефективно вирішувати проблеми, які потребують правового регулювання. Вони регулюють значний обсяг суспільних відносин та посідають чільне місце серед інших джерел права. Саме тому дослідження змін, які відбуваються в системі нормативно-правових актів, та їх вплив на місце актів уряду в ній є актуальним сьогодні та має важливе значення для теорії та для практики [4, с. 36].

Стан дослідження. Акти уряду були предметом дослідження зарубіжних і вітчизняних науковців. Питання юридичної сили актів Кабінету Міністрів України та їх місця в системі нормативно-правових актів України висвітлені, зокрема, у працях: В. Авер'янова, А. Колодія, О. Колба, М. Кельмана, А. Степанюка, П. Фріса, О. Ющика, М. Яцишина та інших дослідників.

Метою цієї статті є дослідження визначення понять, ознак місця та ролі актів Кабінету Міністрів України у системі джерел адміністративного права.

З приводу визначення понять, ознак і класифікації актів Кабінету Міністрів України більш наближеною до теми статті (у теоретичному розумінні) є робота О. Томкіної «Акти Кабінету Міністрів:

теоретичні засади видання та реалізації» [3] – єдине поки що в юридичній науці дослідження з цієї проблематики, виконане відповідно до вимог Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [5].

Вирішення наукового завдання про встановлення місця актів Кабінету Міністрів України в системі джерел адміністративного права України здійснюватиметься нами у межах тлумачення цих джерел у формальному значенні, тобто як «зовнішніх форм встановлення і вираження адміністративно-правових норм» [2, с. 7; 3, с. 10].

Щоб з'ясувати це, потрібно вирішити певні завдання, зокрема щодо: визначення місця і ролі Кабінету Міністрів у механізмі творення і реалізації норм права; класифікації актів Кабінету Міністрів України для формування цілісного уявлення про форми вираження завдань і функцій вищого виконавчого органу у сфері адміністративно-правових відносин [6, с. 364]; встановлення рівня актів Кабінету Міністрів України в системі джерел адміністративного права України і їх співвідношення з нормативно-правовими актами інших галузей права.

Виклад основних положень. У теорії адміністративного права наявні різні класифікації джерел цієї галузі права. Але усі пропонувані класифікації характеризують джерела адміністративного права з позиції їх системної якості, що формує цілісне уявлення про взаємодію елементів системи і дозволяє визначити в ній місце кожного елемента, зокрема актів Кабінету Міністрів України. Перед цим коротко розглянемо систему джерел адміністративного права України, адже вона – ключова категорія у вирішенні наукового завдання дослідження, пов'язаного з визначенням місця урядових актів у системі джерел адміністративного права України [3, с. 16].

Сьогодні місце нормативно-правових актів уряду, Кабінету Міністрів України визначається нормами Конституції України. Вона встановлює, що його постанови за юридичною силою нижчі за Конституцію та закони України, укази Президента України, проте вищі за акти всіх інших органів виконавчої влади [4, с. 37].

Наприклад, О. Константий включає до системи джерел адміністративного права України такі нормативно-правові акти: закони і постанови Верховної Ради України, укази і розпорядження Президента України, постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України, накази міністрів та керівників інших центральних органів виконавчої влади, рішення Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, накази керівників управлінь, відділів та інших структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, рішення місцевих рад, накази керівників державних

підприємств, установ, організацій, міжнародно-правові угоди, міжнародні акти, визнані Україною, а також акти Конституційного Суду України як специфічні (нормативно-допоміжні) джерела [7, с. 147].

Нормативні акти Кабінету Міністрів України становлять численну групу джерел адміністративного права в тій частині, в якій виражені норми адміністративного права (хоча, звісно, акти Уряду виступають джерелами й інших галузей права – конституційного, фінансового, земельного та ін.) [3, с. 16].

В адміністративній науці норми адміністративного права визначають межі належної, допустимої або рекомендованої поведінки людей, порядок діяльності органів виконавчої влади та їх посадових осіб, а також державних і недержавних підприємств, установ, організацій і об'єднань громадян у сфері здійснення виконавчої влади (державного управління); встановлюють правовий режим взаємовідносин суб'єктів державного управління і місцевого самоврядування; визначають права і обов'язки громадян у сфері виконавчої влади та гарантії їх реалізації та ін. [8, с. 4].

Зasadничим у формуванні системи джерел адміністративного права є конституційний принцип верховенства закону: «Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй» (ч. 2 ст. 8 Конституції України) [1]. Зміст цього принципу дає підстави розглядати систему джерел адміністративного права з позиції її поділу на дві підсистеми: а) законодавчих актів і б) підзаконних нормативно-правових актів. Використовуючи термін «законодавчі акти», дотримуючися законодавчої практики Верховної Ради України та розуміння цього терміна в юридичній літературі. Так, аналіз прийнятих Верховною Радою України законів про внесення змін до «законодавчих актів» засвідчив, що такими актами визнаються нормативно-правові акти, які мають юридичну силу законів. Такий підхід формувався і в теорії. Зокрема, трапляється, що законодавчі акти – це правові документи, що приймаються органом законодавчої влади чи шляхом референдуму у формі законів [9, с. 504].

Місце нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України у системі джерел адміністративного права України неоднакове: нормативні постанови і розпорядження Кабінету Міністрів України входять до підсистеми підзаконних нормативно-правових актів.

Передусім, необхідно з'ясувати, які акти Кабінету Міністрів України мають нормативно-правовий характер, яка відмінність між постановами та розпорядженнями Кабінету Міністрів України. Відповідно до ст. 50 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [5],

а також параграфів 39, 40 Регламенту Кабінету Міністрів України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 р. № 950, акти Кабінету Міністрів України нормативного характеру видаються у формі постанов, розпорядження ж є актами з організаційно-розпорядчих та інших поточних питань. Правила підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 6 вересня 2005 р. № 870, також містять норми, з яких робимо висновок, що постанови мають нормативно-правовий характер, а розпорядження видаються з оперативних, організаційно-розпорядчих питань [4, с. 37].

Керуючись положеннями ст. 113 та 116 Конституції України та ст. 1 Закону України «Про Кабінет Міністрів України», якими Кабінет Міністрів України визначається як вищий орган у системі органів виконавчої влади та наділений повноваженнями щодо спрямування та координації роботи міністерств, інших органів виконавчої влади, ст. 118 Конституції України, відповідно до якої місцеві державні адміністрації підзвітні та підконтрольні органам виконавчої влади вищого рівня, Кабінет Міністрів України є найвищим органом виконавчої влади та займає найвищу сходинку в ієрархії, аніж міністерства, відомства, інші центральні органи виконавчої влади та місцеві органи державної влади. Акти Кабінету Міністрів України є обов'язковими до виконання, що прямо закріплено ст. 117 Конституції України. Відповідно до ст. 119 Конституції України, ст. 2 Закону України «Про місцеві державні адміністрації», місцеві державні адміністрації у межах відповідної адміністративно-територіальної одиниці забезпечують виконання Конституції, законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади вищого рівня.

Ураховуючи, що юридична чинність підзаконних нормативних актів залежить від становища органів держави, які видають ці акти, їх компетенції, а також характеру і призначення актів [10, с. 336], нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України посідають чільне місце посеред актів інших органів виконавчої влади, маючи серед них найбільшу юридичну силу. Так, акти міністерств, відомств і місцевих державних адміністрацій мають відповідати не лише Конституції і законам України, але й нормативно-правовим актам Кабінету Міністрів України. Так, конституційні та законодавчі положення сьогодні відображають наукове бачення.

Проте не всі акти Кабінету Міністрів України охоплюються зазначеною характеристикою, а саме – не всі акти мають підзаконний характер. Йдеться про декрети Кабінету Міністрів України. Такі

декрети приймалися в особливому порядку та мають не підзаконний характер, а рівні за юридичною силою законам, оскільки були прийняті Кабінетом Міністрів України в межах делегованих Верховною Радою України повноважень [4, с. 38].

На думку О. Томкіної, до підсистеми законодавчих актів потрібно включати також міжнародно-правові договори, згода України на обов'язковість яких надана шляхом прийняття закону [3, с. 12]. Таке уточнення має значення у зв'язку з тим, що, згідно з ч. 1 ст. 9 Конституції України [1], а також ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 р., чинні міжнародно-правові договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України, і якщо договором установлені інші правила, ніж у законі чи іншому акті, застосовуються правила міжнародного договору [3, с. 16].

Це означає, що міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, мають юридичну силу закону, а у випадках, зазначених у ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України», – вищу над законом юридичну силу. Окрім цього, таке уточнення має значення у зв'язку і з тим, що вказаним законом називаються інші форми надання згоди України на обов'язковість для неї міжнародно-правових договорів, зокрема їх затвердження шляхом видання указів Президента і постанов Кабінету Міністрів України (ст.ст. 12 і 13 Закону) [11].

Останні не мають сили законів, тому не включаються до підсистеми законодавчих актів.

Нарешті, як зазначалося, законодавчими актами Кабінету Міністрів України є декрети, адже вони мають юридичну силу закону. Відтак декрети Кабінету Міністрів України, в яких установлені адміністративно-правові норми, теж потрібно включати до підсистеми законодавчих актів – джерел адміністративного права [3, с. 12].

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що ця підсистема охоплює: Конституцію України, міжнародно-правові договори, згода України на обов'язковість яких надана шляхом прийняття законів України; закони України; декрети Кабінету Міністрів України, в яких установлені норми адміністративного права.

У підсистемі підзаконних нормативних актів – джерел адміністративного права – у нормативних постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України подвійне становище: з одного боку, ці акти знаходяться на вищому ієрархічному рівні щодо нормативних актів інших органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, державних підприємств, установ, організацій; з іншого – мають меншу

юридичну силу порівняно з нормативними постановами Верховної Ради України і актами Президента України [3, с. 12].

Вища юридична сила постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України щодо інших актів полягає у тому, що: а) урядові акти характеризуються більшим масштабом дії, ніж аналогічні акти нижчих органів виконавчої влади; б) виступають юридичною базою для правових актів інших органів виконавчої влади [3, с. 17].

Вища юридична сила постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України щодо актів органів місцевого самоврядування полягає у тому, що в своїй діяльності вони керуються актами Кабінету Міністрів України (п. 3 ст. 24 Закону України «Про місцеве самоврядування» [12, с. 36]), а останні є обов'язковими для виконання.

Висновки. Отже, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України мають підзаконний характер, а за юридичною силою менші за Конституцію і закони України, а також акти Президента України. Акти всіх інших органів виконавчої влади у ієрархії нормативно-правових актів знаходяться нижче за акти уряду та повинні їм відповідати. Водночас досі чинні декрети Кабінету Міністрів України мають силу закону та можуть бути змінені чи скасовані винятково у законодавчому порядку, оскільки були прийняті в межах делегованих повноважень [4, с. 40].

Проаналізувавши чинне законодавство, а також теоретико-правову літературу, можна зробити висновок, що акти уряду, як в Україні, так і закордоном, прийняті в межах власних повноважень, мають виключно підзаконний характер, а у системі підзаконних нормативно-правових актів посідають перше місце. Попри це, розповсюдженням є інститут делегування правотворчих (законотворчих) повноважень уряду. Акти, прийняті в межах делегованих повноважень, мають силу закону.

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. (із змінами, внесеними згідно із Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21 лютого 2014 року № 742-VII).

2. Авер'янов В. Б. Кабінет Міністрів України / В. Б. Авер'янов; редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. // Юридична енциклопедія: в 6 т. – Т. 3. К–М. – К.: Укр. енцикл., 2001. – С. 7–8.

3. Томкіна О. О. Акти Кабінету Міністрів України: теоретичні засади видання та реалізації: автореф. дис. на здоб. наук. ступ. канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / О. О. Томкіна. – К., 2005. – 25 с.

4. Заплотинська Ю. Акти Кабінету Міністрів України в системі нормативно-правових актів: загальнотеоретичний та порівняльний аспекти / Ю. Заплотинська // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 36–42.

5. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 16 трав. 2008 р. № 279-VI // Офіційний вісник Президента України. – 2008. – № 17 (ст. 557).

6. Оксенчук І. Місце і роль Кабінету Міністрів України в механізмі творення і реалізації норм кримінально-виконавчого права / І. Оксенчук // Публічне право № 3 (7). – 2012. – С. 363–368.

7. Шмелева Г. Г. Конкретизация юридических норм в правовом регулировании / Г. Г. Шмелева. – Львов: Вища школа; Изд-во при Львовском университете, 1988. – 106 с.

8. Ющик О. І. Законодавчі акти в системі законодавства України / О. І. Ющик // Парламентська реформа: теорія і практика: зб. наук. праць. – Вип. 6. – К., 2001. – С. 151–161.

9. Кампо В. Проблеми еволюції урядової влади / В. Кампо // Українське право. – 1995. – № 1 (2). – С. 44–51.

10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. / О. Ф. Скакун. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.

11. Бахрах Д. Н. Административное право России: учебник для студ. вузов, обуч. по спец. «Юриспруденция» / Д. Н. Бахрах. – М.: НОРМА, 2000. – 624 с.

12. Заець А. Законодавча діяльність: деякі питання методології, теорії і практики / А. Заець // Українське право. – 1995. – № 1 (2). – С. 35–43.

Чорномаз О. Б. Акты Кабинета Министров Украины в системе источников административного права Украины

Проанализировано акты Кабинета Министров Украины в системе источников административного права и нормативно-правовых актов Украины. Учитывая, что юридическая сила подзаконных нормативных актов зависит от положения органов государства, издающих эти акты, их компетенции, а также характера и назначения актов, нормативно-правовые акты Кабинета Министров Украины занимают видное место среди актов других органов исполнительной власти, имея среди них наибольшую юридическую силу.

Ключевые слова: *нормативно-правовой акт, Кабинет Министров Украины, правительство, юридическая сила, источники административного права.*

Chornomaz O. B. Acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the system of sources of administrative law of Ukraine

The article analyzes the place of acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the system of sources of administrative law and analyzes the place of acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the system of sources of administrative law and regulatory legal - normative acts of Ukraine.

Concerning the changes that occur in the system of legal normative acts and their impact on the place of acts of the government as relevant today it should be mentioned the importance of them for theory and for practice and place of legal normative acts of the government, the Cabinet of Ministers of Ukraine, determined by the Constitution of Ukraine.

It establishes that the decision on its validity below the Constitution and laws of Ukraine, decrees of the President of Ukraine, however, above all other acts of Executive authorities, which is associated with the following regulations of the Cabinet of Ministers of Ukraine constitute the largest group of sources of administrative law in the part, which expressed the norms of administrative law (although, of course, that the acts of the Government are sources and other branches of law – constitutional, financial, estate, etc.).

Legal normative acts of the government in Ukraine are of a secondary nature, but the validity is higher than other acts of the executive authorities. Given that the legal force of regulations depends on the position of the authorities of the state issuing these acts, their competence, and the nature and purpose themselves acts, normative legal acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine takes a prominent place in the midst of acts of other bodies of the executive power, having the greatest legal force. The acts of all other bodies of the executive power in the hierarchy of legal acts are below the acts of the government and shall comply with them. At the same time still acting decrees of the Cabinet of Ministers of Ukraine have the force of law and may be modified or cancelled only in a legislative manner since been taken under delegated authority.

Key words: *legal – normative act, the Cabinet of Ministers of Ukraine, the government, legal force, sources of administrative law.*

Стаття надійшла 19 серпня 2015 р.

Розділ 5

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.9.001

В. А. Бондаренко

ПИТАННЯ ПРОВЕДЕННЯ АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Порушено правові питання організації проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів, проектів нормативних правових актів у контексті адаптації національного законодавства до вимог Європейського Союзу. Проаналізовано доцільність участі органів Міністерства юстиції України, можливість залучення незалежних експертів і застосування методу правового моделювання в експертній діяльності.

Ключові слова: антикорупційна експертиза, нормативно-правові акти, незалежні експерти, корупціогенні чинники.

Постановка проблеми. Стратегія національної безпеки серед загроз у сфері безпеки держави визначає зростання злочинних посягань, пов'язаних із корупцією. У соціально негативних тенденцій існують свої детермінанти та умови, що сприяють їх сталому розвитку. Корупція як системне явище здатна вражати всі елементи державного механізму: державну правотворчість, виконавчу владу та державну правоохоронну систему.

У зв'язку з цим, запорукою успішної протидії може стати лише консолідація зусиль державних і громадських інституцій у сфері виявлення і подальшого усунення причин корупції. Незважаючи на регулярно здійснювані заходи щодо підвищення ефективності реалізації повноважень у сфері проведення антикорупційної експертизи у її суб'єктів, дуже часто у їхній практичній діяльності виникають різні труднощі, що мають об'єктивний і суб'єктивний характер.

Об'єктивні труднощі пов'язані з відсутністю методичного забезпечення виконання положень Методології проведення антикорупційної експертизи.

На думку фахівців, проведення експертної роботи неможливе без точної методики, яка визначає цілі, завдання, послідовність, критерії оцінки, форму представлення результатів та інші параметри експертизи. Удосконалення практики антикорупційної експертизи законопроектів належить до дієвих механізмів протидії корупції, розробка, реалізація та вдосконалення яких є невід'ємною умовою досягнення цілей реформування в Україні у контексті адаптації національного законодавства до вимог ЄС.

Стан дослідження. У вітчизняній адміністративно-правовій науці приділяють значну увагу вивченню причин виникнення корупції та вироблення рекомендацій щодо протидії, мінімізації та ліквідації її наслідків. Вагомий внесок у наукове вирішення проблем організації механізму проведення антикорупційної експертизи нормативних правових актів внесли дослідники: В. Авер'янов, О. Бандурка, В. Бевзенко, Ю. Битяк, І. Голосніченко, В. Колпаков, Р. Калюжний, Т. Коломоєць, О. Кузьменко, В. Олефір, О. Остапенко, І. Пахомов, С. Петков, Ю. Римаренко, В. Сущенко, М. Тищенко та ін. Перспективність цього напрямку дослідження зумовлена також необхідністю усунення прогалин, неточностей і суперечностей з низки питань антикорупційного законодавства.

Метою статті є дослідження науково-практичного аналізу питання проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів.

Вклад основних положень. Важливою умовою участі громадянського суспільства в антикорупційній експертизі нормативних правових актів та їх проектів на корупціогенність є висока кваліфікація незалежних експертів. Суб'єктивні фактори пов'язані з недостатньою кваліфікацією суб'єктів, які проводять антикорупційну експертизу, і зумовлені суперечливістю в розумінні змісту різних корупціогенних чинників.

З цієї причини доцільно ввести додаткові кваліфікаційні вимоги до незалежних експертів, зокрема розгляд питання про проходження ними спеціального навчання. Інакше розгляд висновку незалежної експертизи буде швидше гальмувати нормотворчий процес, ніж сприяти підвищенню якості підготовлюваних нормативно-правових актів. Такими кваліфікаційними вимогами є наукова або практична спеціалізація з проблем економічного аналізу законодавства, тійової економіки, корупції та боротьби з нею (наявність вчених ступенів, звань; досвід аналізу нормативно-правових актів; проходження спеціального тесту, що охоплює аналіз правових актів на корупціогенність).

Однією з вимог могло б стати проходження навчання в цій сфері. Слід зазначити, що органами Міністерства юстиції України (далі – Мін'юсту) неодноразово висловлювалися пропозиції про необхідність проведення спеціальних курсів, розробки програм і методик щодо організації процесу експертної роботи. Подібні програми активно розробляються в наукових установах і вищих навчальних закладах. Крім того, для забезпечення повноти, об'єктивності та обґрунтованості результатів експертної діяльності є доцільним проведення спільних правових та антикорупційних експертиз, в яких, крім уповноважених суб'єктів, передбачених законом, могли б брати участь представники різних напрямів діяльності з предметів регулювання актом, який розглядається.

Чинне антикорупційне законодавство виокремлює дві групи корупціогенних чинників: встановлюють необґрунтовано широкі межі розсуду або можливість необґрунтованого застосування винятків із загальних правил; містять невизначені, важко здійснювані і (або) обтяжливі вимоги до громадян і організацій.

Щодо корупціогенних чинників першої групи, то широта дискреційних повноважень дає посадовій особі можливість вибирати між різними варіантами поведінки на свій розсуд і має такі властивості: дає змогу органу (посадовій особі) на свій розсуд оцінити юридичний факт; надає можливість органу (посадовій особі) на свій розсуд вибрати міру впливу і видавати акти; наділяє орган (посадову особу) правом самостійно визначити порядок здійснення певних дій фізичними і юридичними особами.

У разі виявлення дискреційних повноважень слід взяти до уваги такі ознаки: наявність суб'єкта, що ухвалює управлінське рішення; відсутність регламентації процесуального порядку виконання службових повноважень; відсутність або невизначеність підстав для ухвалення посадовими особами рішень або виконання інших адміністративних процедур; відсутність обов'язку мотивувати ухвалене управлінське рішення; відсутність певних термінів здійснення посадових повноважень; можливість суб'єкта управлінської діяльності на свій розсуд ініціювати виникнення, зміну або припинення правовідносин без відповідного мотивування.

Необґрунтовано широкі межі вільного розсуду суб'єктів правозастосування повинні бути обмежені. У нормативно-правовому акті мають бути чітко регламентовані варіанти рішень органу (посадової особи), підстави, строки і умови ухвалення того чи іншого рішення.

Визначення компетенції за формулою «вправі». Права і обов'язки державних органів, їх посадових осіб взаємопов'язані і сукупно

утворюють повноваження. Компетенція державного органу (органу місцевого самоврядування) розуміється через єдність прав і обов'язків. Кожен орган діє від імені держави, наділений владними повноваженнями, які здійснюються на підставі нормативно-правових актів, і видає обов'язкові для виконання акти.

Під час оцінювання нормативно-правового акта рекомендується зважати на те, щоб фіксація повноважень органу не підмінялася переліком його прав. Закріплення у правовому документі формулювань «можуть», «вправі», «інші повноваження» формує можливість розширювального тлумачення повноважень суб'єкта публічної влади щодо його ведення, двозначне розуміння сфери його діяльності, що з високою ймовірністю буде сприяти виникненню корупційних практик. За слушним твердженням П. Рабіновича, «ті галузі правової регламентації, в яких обов'язки чиновників формулюються в загальній формі, які дають широке поле для особистого розсуду посадових осіб, найбільш схильні сваволі з їхнього боку і дозволяють багатозначне тлумачити одні й ті ж питання» [1, с. 139].

Наявність в нормативно-правовому акті тільки зазначеного корупціогенного чинника часто дає привід задуматися лише про недоліки юридичної техніки оформлення акта, а не про реальну корупційну небезпеку. Це усувається нескладною лінгвістичною зміною юридичної норми без зміни її суті.

Вибіркова зміна обсягу прав. У цьому разі органами державної влади (органами місцевого самоврядування) залежно від суб'єктивної оцінки заявника віддається пріоритет в реалізації права тій чи іншій особі. Наявність у нормативному правовому акті положень, що допускають можливість органам державної влади та місцевого самоврядування на свій розсуд самостійно змінювати обсяг прав суб'єктів правовідносин, встановлювати винятки із загального порядку реалізації прав громадян або організацій, збільшує ризик корупційних виявів і зловживань органами державної влади, місцевого самоврядування та їх посадових осіб.

Надмірна свобода підзаконної нормотворчості. Нормативно-правовий акт повинен містити мінімум відсильних норм. У ньому необхідно регламентувати всі положення, що стосуються тих чи інших правовідносин, чітко прописувати процедуру, визначати права і обов'язки суб'єктів правовідносин, відповідальність у разі несприятливих наслідків, що виникли з вини одного з суб'єктів. Наявність неконкретних нормативних відсильних дає змогу суб'єктам правозастосування не працювати в публічних інтересах, а зважати на корисливу або іншу особисту зацікавленість.

Крім того, корупціогенність збільшується, якщо є відсилання до норми, яка, своєю чергою, відсилає до іншої норми або до ще не прийнятого закону чи іншого нормативного акта. На наявність такого типового корупційного чинника вказують в тексті акта (проекту) бланкетні норми, тобто норми, що надають державним органам, посадовим особам право самостійно встановлювати правила поведінки.

Під час проведення антикорупційної експертизи експертіві рекомендується відповісти на такі питання: чи є в акті бланкетні норми; чи є акти, прийняті на основі бланкетної норми, чи дотримують такі акти інтереси громадян і організацій або баланс інтересів не дотримано; чи є в акті достатні процедурні приписи, що дають змогу мінімізувати дискреційні повноваження за бланкетного регулювання; чи не суперечать акти, прийняті на основі бланкетної норми, актам, що мають вищу юридичну силу; які негативні правові наслідки можуть виникнути (невиконання або недостатнє виконання нормотворчим органом регулюючих функцій, що дає змогу організаціям приймати свої правові акти). На думку О. Скакун, відсилання до правових норм допустимі тоді, коли потрібно забезпечити зв'язок між загальними та конкретними, спеціальними положеннями [2, с. 257]. Відсилання до правових актів вищої юридичної сили виправдані тоді, коли треба виявити правоутворювальне джерело цього закону, а відсилання до актів нижчої юридичної сили – коли необхідно визначити підстави для видання нового закону або дати доручення вжити підзаконний акт. За обсягом відсилання можуть бути зроблені до окремого закону загалом або до його частини.

Прийняття нормативно-правового акта за межами компетенції. У юридичній науці під компетенцією розуміється сукупність завдань, прав, обов'язків, повноважень і відповідальності органів державної влади. Нормотворча діяльність має здійснюватися в межах компетенції, тобто нормотворчий орган не має права виходити за межі питань сфери правовідносин, які визначені в нормативно-правових актах (Конституції, законах, положеннях, статутах, наказах). Прийняття акта «понад компетенції» означає, що питання, врегульовані в такому акті, повинні регулюватися актом вищої юридичної сили або актами інших органів.

Під час антикорупційної експертизи рекомендується розглянути такі питання: на виконання якого акта вищої юридичної сили прийнятий аналізований акт; чи відповідають норми аналізованого акта, на підставі якого він прийнятий; чи можна зробити однозначний висновок про те, що аналізований акт прийнятий у межах повноважень, які йому делеговані актом, на підставі якого він прийнятий; які негативні

правові наслідки можуть виникнути (можливість посадової особи використовувати повноваження, визначені таким актом, для порушення прав і законних інтересів громадян і організацій).

Заповнення законодавчих прогалин за допомогою підзаконних актів за відсутності законодавчої делегації відповідних повноважень. У законодавчих актах загальнодержавного і регіонального рівнів здебільшого чітко визначаються види нормативно-правових актів, нормама яких повинні бути врегульовані ті чи інші суспільні відносини, і органи державної влади, уповноважені на прийняття зазначених нормативних правових актів. Чинні загальнодержавні та регіональні правові акти характеризуються наявністю прогалин правового регулювання, тому виникають ситуації, коли органи державної влади, заповнюючи прогалину, приймають нормативно-правові акти з порушенням встановленої компетенції. На наявність цього корупційного чинника вказує прийняття підзаконного правового акта, який регулює питання, що становлять предмет закону.

Відсутність або неповнота адміністративних процедур. Цей фактор передбачає закріплення у правовому акті положення, згідно з яким певний вид діяльності здійснюється відповідно до встановленого порядку. Водночас зазначений порядок ніким не встановлений, і у правовому акті також не визначено, хто його повинен встановлювати. У цьому разі органам державної влади та місцевого самоврядування надано можливість здійснювати дії на свій розсуд, що за наявності зацікавленості з боку посадових осіб зазначених органів може призвести до зловживання та вчинення корупційних порушень.

Для констатації відсутності адміністративної процедури експерту рекомендується оцінити зміст не тільки того нормативно-правового акта, щодо якого проводиться експертиза, але й пов'язаних з ним інших нормативно-правових актів, оскільки адміністративна процедура найчастіше встановлюється не законом, а підзаконними правовими актами. На відсутність або неповноту адміністративних процедур вказують такі ознаки: невизначені або недостатньо чітко визначені обов'язки посадових осіб щодо фізичних і юридичних осіб; відсутній процесуальний порядок, що забезпечує вплив громадянина або організації на процес проведення адміністративної процедури; відсутні терміни проведення адміністративних процедур; нормативно-правовий акт (проект) не встановлює вичерпних підстав і порядку ухвалення рішень державним органом або посадовою особою; нормативно-правовий акт (проект) дає змогу посадовій особі невмотивовано змінювати перебіг проведення адміністративної процедури, припиняти або відновлювати ці процедури.

Особливість відсутності або неповноти адміністративних процедур як негативного фактора, що впливає на якість змісту та регулятивний потенціал правового документа, полягає в дуалізмі можливих шкідливих наслідків, що дає змогу кваліфікувати його і як правову прогалину, яка належить до ознак невідповідності нормативного акта вимогам вищих документів і відображається у висновках за результатами правової експертизи, і як самостійний корупціогенний фактор, який встановлює необґрунтовано широкі межі розсуду.

Річ у тім, що обов'язковим елементом експертного висновку за результатами правової експертизи є висновок про достатність акта для врегулювання суспільних відносин. Водночас у багатьох випадках недостатність правового регулювання є корупціогенним чинником, пов'язаним з відсутністю або неповнотою адміністративних процедур.

У зв'язку з цим задля мети виключення випадків спрямування в орган, який прийняв нормативно-правовий акт, одночасно двох, що містять аналогічні зауваження, висновків (за результатами правової експертизи і за результатами антикорупційної експертизи), логічним видається внесення до Методології проведення антикорупційної експертизи змін, згідно з якими висновки про достатність акта в експертному висновку не вказуються в тих випадках, коли недостатність акта є корупціогенним чинником, пов'язаним з відсутністю або неповнотою адміністративних процедур [3; 4].

Наступна група корупціогенних факторів ті, що містять невиконані, важко здійснювані і (або) обтяжливі вимоги до громадян і організацій. Завищені вимоги до особи, що пред'являються для реалізації належного їй права, – вимоги, що спрямовані на обмеження прав і свобод фізичних і юридичних осіб та (або) пред'явлення яких не обґрунтовано нормами законодавства. Нормативне закріплення вимог, спрямованих на обмеження прав, свобод фізичних і юридичних осіб, часто є у процесі правового регулювання таких правовідносин: в реєстраційних, дозвільних, повідомних правовідносинах; в конкурсних процедурах; під час встановлення санкцій за невиконання законодавства; в процедурах визнання за громадянами і організаціями певного правового статусу, що зумовлює придбання благ, прав, привілеїв; в процедурах застосування до громадян і організацій заходів впливу, зокрема пов'язаних з обмеженням, позбавленням, зупиненням прав [5].

Завищені вимоги мають такі ознаки: покладання на фізичних і юридичних осіб обов'язків, виконання яких немає необхідності для належної реалізації суб'єктивних прав і свобод; покладання на фізичних і юридичних осіб обов'язків представляти документи, інформацію, у витребуванні яких відсутні підстави, передбачені законодавством;

обов'язок відповідати ознакам (професійним, майновим, соціальним), наділення яких не відповідає праву, що набувається; встановлення значної кількості заборон і обмежень, дотримання яких обмежує права і свободи.

Завищення вимог нерідко пов'язане з характеристикою підстав для відмови зацікавленій особі в реалізації його суб'єктивного права. Наприклад, наведений «відкритий» перелік документів; підставою для відмови є «подання відомостей, що не відповідають дійсності», «подання відомостей не в повному обсязі», тобто без конкретизації відомостей, відсутність яких виключає позитивне вирішення питання, без встановлення в нормативно-правовому акті процедури перевірки на достовірність відповідних відомостей.

Зловживання правом заявника органами державної влади або органами місцевого самоврядування (їх посадовими особами). Випадки надання заявнику права вільного вибору способу або строків здійснення дій без їх чіткої регламентації можуть прикривати насправді можливість дискреційної поведінки уповноваженої сторони, яка в цих умовах має змогу ухвалювати рішення на свій розсуд. У цій ситуації можна рекомендувати аналіз можливого вибору способу або строку вчинення дій суб'єктом права у взаємозв'язку з подальшими за вказаними діями уповноваженої сторони.

Юридико-лінгвістична невизначеність. У нормативному правовому акті повинні використовуватися загальноприйняті та законодавчо закріплені терміни, поняття та визначення. Дефекти мови і структури правових понять мають приватний характер, кількість їх обмежена та завдання щодо їх усунення цілком здійсненні. Якщо в нормативно-правовому акті вводиться будь-який термін або використовується нове поняття, зазначені нововведення повинні бути чітко визначені в цьому нормативно-правовому акті і доступні для розуміння будь-якого правозастосувача. Дефекти формулювань нормативно-правового акта можуть зумовити довільне застосування його норм, яке пов'язане, зокрема, з корупційними виявами.

Розглянутий корупціогенний фактор яскраво виражається у вживанні неконкретних норм, що встановлюють юридичну відповідальність та умови, за яких суб'єкт правозастосування може ухвалювати певні рішення, а також норм, що містять відсилання до уявних регламентів («у разі потреби», «за наявності достатніх підстав»). Корупціогенні чинники у вигляді широти дискреційних повноважень, визначення компетенції за формулою «вправі», вибіркової зміни обсягу прав, відсутності або неповноти адміністративних процедур, зловживання правом заявника органами державної влади або органами

місцевого самоврядування (їх посадовими особами), згідно з положеннями Методології, не поширюються на дії суб'єктів, які не є органами державної влади та місцевого самоврядування (їх посадовими особами), але, тим не менш, які беруть участь у державному управлінні (наприклад, службовців установ місцевого самоврядування).

Беручи до уваги мету, завдання, масштаб проведеної в країні антикорупційної політики, для забезпечення комплексного характеру публічної діяльності щодо протидії корупції є доцільним розширити перелік суб'єктів, на яких поширюється дія цієї Методології.

Деякі види корупціогенних чинників не входять до Методології. Наприклад, надмірність правового регулювання (нормативно-правове регулювання може виявитися надмірною, прийняття нормативного правового акта без доцільності та необхідності здатне призвести до корупційних виявів), прогалина у правовому регулюванні (створення можливості довільно тлумачити закон може призвести до корупційних проявів), колізія нормативних правових актів (створення можливості довільного вибору норми, що підлягає застосуванню, може призвести до корупційних виявів).

На нашу думку, не внесення нормативних колізій до системи корупціогенних чинників представляється передчасним, що може спричинити зниження якості методичного забезпечення процесу проведення антикорупційної експертизи та може викликати суттєве погіршення юридико-технічної складової правового матеріалу.

Колізії нормативних положень як відносини між нормами, що виступають у формі відмінностей або суперечностей у процесі регулювання одних відносин, можуть виникати з об'єктивних причин, не пов'язаних з волею законодавця (постійне ускладнення і зміна системи суспільних відносин, що підлягають правовому регулюванню, різноманіття суб'єктів правотворчості), і з суб'єктивних причин, виражених у двозначності визначення правотворчої компетенції, недостатній інформації про ступінь урегулювання тих чи інших суспільних відносин. Водночас незалежно від характеру причин виникнення, нормативні колізії в будь-якому разі є негативними явищами нормотворчої діяльності, що завдають шкоди регулятивному потенціалу нормативних правових актів. Тому нормативні колізії підлягають обов'язковій експертній оцінці та подальшому виключенню з системи законодавства [6].

Наявність нормативних колізій в окремих сферах системи законодавства свідчить про надмірність правового регулювання, що дає можливість на свій розсуд вибирати порядок регулювання окремих правовідносин альтернативними взаємовиключними нормами.

Висновки. Створення аналітичної моделі дії суб'єкта правозастосовної діяльності, спрямованого на реалізацію приписів правових норм, має ґрунтуватися на внутрішньому переконанні експерта, сформованому на базі аналітичного досвіду та знання правотворчої техніки. Примітивізація експертної роботи може призвести до того, що закладені спочатку в текст нормативно-правового акта або його проекту корупціогенні фактори залишаться невиявленими і, відповідно, не усунутими, а корупційний потенціал документа буде реалізований в практичній діяльності, де безпосередньо виявляються інтереси суб'єктів правовідносин. Крім підвищення професійних навичок експерта, необхідно подальше вдосконалення Методології проведення антикорупційної експертизи з метою вироблення одноманітності в інтерпретації та застосуванні її змістовних положень.

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: навч. посібник / П. М. Рабінович. – 5-те вид. зі змінами. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.

2. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник / О. Ф. Скакун. – К.: Правова єдність; Алерта, 2014. – 524 с.

3. Про затвердження Методології проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 23 червня 2010 р. № 1380/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v1380323-10>

4. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

5. Антикорупційна експертиза як засіб запобігання корупції: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 21 травня 2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/n0018323-12>

6. Деякі питання проведення антикорупційної експертизи: Наказ Міністерства юстиції України від 18 березня 2015 р. № 383/5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0303-15>

Бондаренко В. А. Вопросы проведения антикоррупционной экспертизы нормативно-правовых актов

Поднимаются правовые вопросы организации проведения антикоррупционной экспертизы нормативно-правовых актов, проектов нормативных правовых актов в контексте адаптации национального законодательства к требованиям Европейского Союза.

Проанализировано целесообразность участия органов Министерства юстиции Украины, возможность привлечения независимых экспертов и применение метода правового моделирования в экспертной деятельности.

Ключевые слова: антикоррупционная экспертиза нормативно-правовых актов, независимые эксперты, коррупциогенные факторы.

Bondarenko V. A. The issues of the anti-corruption examination of normative and legal acts

National security strategy points out the increase of crime connected with corruption among the other threats to the security of the state. Corruption as a systemic phenomenon can affect all elements of the state mechanism: state law-making, the executive power and the state law enforcement system. The key to successful countermeasures can become only the consolidation of efforts of the state and public institutions in the field of detection and subsequent elimination of the causes of corruption. Despite regular measures to increase the effectiveness of implementing powers in the field of anti-corruption examination, its subjects are often faced with various difficulties that have both objective and subjective character. Objective difficulties concern the lack of methodical implementation of provisions of the Methodology of anti-corruption examination. An important condition for the participation of civil society in anti-corruption examination of normative and legal acts and their projects concerning corruption is a highly qualified independent expert.

The analytical model of the subject of law application activities aimed at the implementation of the prescriptions of the regulations must be based on inner conviction which was formed on the basis of the expert's analytical experience and knowledge of the law-making technique. Primitivism of the expert work can lead to the problem where corruption factors won't be revealed and removed, and corruption potential of the document will be implemented in practice, where the interests of subjects of legal relations are manifested. In addition to enhancing professional skills of the expert, it is necessary to improve the Methodology of anti-corruption examination for producing uniformity in the interpretation and application of its substantive provisions.

Key words: anti-corruption examination, normative and legal acts, independent experts, corruption factors.

Стаття надійшла 12 травня 2015 р.

УДК 343.35(477)

**В. С. Боровікова,
С. В. Якімова**

ВИДИ ПІДКУПУ ЯК КРИМІНАЛЬНО КАРАНОГО КОРУПЦІЙНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено види підкупу залежно від ступеня активності суб'єкта у корупційному правопорушенні, специфіки його повноважень, прав і обов'язків, ступеня очевидності підкупу для осіб, які не є зацікавлені в його вчиненні, ролі держави у регулюванні суспільних відносин, де вчинено підкуп;

найбільш корумпованими напрямками управління чи господарської діяльності в Україні тощо. Запропоновано якісно нові підходи до розуміння видів активного підкупу як форми психологічного впливу. Узагальнено можливість використання одержаних теоретичних результатів для розробки системних заходів запобігання підкупу.

Ключові слова: підкуп, корупційне правопорушення, види, класифікація, запобігання.

Постановка проблеми. Вперше поняття корупції/корупційного правопорушення було визначено на 34-ій Сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1979 р. у зв'язку з виконанням посадовими особами будь-яких дій або ж бездіяльністю у сфері виконання їх посадових повноважень за винагороду у всякій формі в інтересах того, хто надає цю винагороду, з порушенням посадових інструкцій і без їх порушення [1]. З розвитком суспільних відносин відповідної мімікрії зазнає й такий соціально-правовий феномен, як корупція. Попри глобальний характер явища корупції, поняття корупційного правопорушення має свої особливості, які уточнюються на рівні національного законодавства. Відтак відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» діяння визнається корупційним за таких умов: умисний характер його вчинення; наявність ознак корупції; вчинення діяння відповідним суб'єктом; наявність юридичної відповідальності за його вчинення. Беручи за основу положення Закону України «Про запобігання корупції» та відповідне його тлумачення за редакцією М. І. Хавронюка, зазвичай, вирізняють три форми корупції.

По-перше, корупцією є використання особою, зазначеною у ч. 1 статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди.

По-друге, корупцією є прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 статті 3 цього Закону.

По-третє, корупцією є схилення особи до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [2, с. 21–22; 3].

Загалом підкуп, як кримінально каране діяння, з об'єктивного боку може виражатися в таких альтернативних формах:

1) прийняття спеціальним суб'єктом кримінальної відповідальності за підкуп пропозиції неправомірної вигоди для себе або для третьої особи;

2) прийняття спеціальним суб'єктом кримінальної відповідальності за підкуп обіцянки неправомірної вигоди;

3) одержання спеціальним суб'єктом кримінальної відповідальності за підкуп неправомірної вигоди для себе або для третьої особи;

4) пропозиція спеціальному суб'єкту кримінальної відповідальності за підкуп надати йому (їй) або третій особі неправомірну вигоду;

5) обіцянка спеціальному суб'єкту кримінальної відповідальності за підкуп надати йому (їй) або третій особі неправомірну вигоду;

6) надання спеціальному суб'єкту кримінальної відповідальності за підкуп неправомірної вигоди для нього особисто чи для третьої особи;

7) прохання відповідного спеціального суб'єкта кримінальної відповідальності за підкуп надати йому чи третій особі неправомірну вигоду.

Одним з кваліфікованих видів підкупу є вчинення відповідних дій, поєднаних з вимаганням [4, с. 234]. Водночас наведені діяння можна вважати підкупом лише за умови, якщо спеціальний суб'єкт, в інтересах того хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду або в інтересах третьої особи, вчинить будь-яку дію чи утримається від її вчинення, з використанням наданої йому (їй) влади чи службового становища чи повноважень або ж становища, яке особа займає на підприємстві, в установі чи організації або ж вчинить чи не вчинить будь-яку дію, пов'язану з безпосередньою реалізацією ним свого виборчого права.

Отже, підкуп за своїм змістом певною мірою інтегрує усі згадані форми корупції та є одним з найнебезпечніших корупційних правопорушень, за вчинення якого відповідно до законодавства України передбачена кримінальна відповідальність.

Складність і багатоманітність форм виявів підкупу у сучасних умовах створює необхідність комплексного вивчення цього феномену. Відтак неабиякий науково-практичний інтерес становить з'ясування видів підкупу як кримінально-караного корупційного правопорушення. Знання специфіки видів підкупу сприятиме ретельнішому розумінню сутності цього кримінально караного правопорушення, особливостей його виявів, що забезпечить належне теоретичне підґрунтя для подальшого удосконалення організаційно-правових заходів протидії корупції в Україні.

Стан дослідження. Науковим підґрунтям для сучасних досліджень, які присвячені основним проблемам корупції, стали праці таких відомих зарубіжних дослідників, як С. Роуз-Аккерман, Р. Мертон, М. Олсон, К. Фрідріх, Дж. Най, С. Дж. Пундей, Т. Сиссенер,

С. Шаттенберг та ін. Аналізуючи останні дослідження і публікації в Україні, слід зауважити, що в юридичних науках проблема корупційних правопорушень й зокрема щодо підкупу, почала активно розроблятися у зв'язку з імплементацією стандартів Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією Ради Європи у вітчизняне кримінальне законодавство. Водночас, як правило, розглядалися окремі питання щодо повноти й адекватності такої імплементації. Зокрема, у наукових працях П. П. Андрушка, Л. П. Брич, А. А. Ексанова, М. І. Мельника, О. В. Кришевич, А. В. Савченка, Є. Л. Стрельцова, М. І. Хавронюка, А. І. Чучаєва, О. Д. Ярошенко та ін., проводився доктринальний аналіз ознак корупційних злочинів, розглядалися питання особливостей застосування антикорупційного законодавства щодо певних категорій осіб, проблемні питання кваліфікації корупційних злочинів, зокрема й підкупу, узагальнювалися численні пропозиції щодо напрямів удосконалення окремих антикорупційних положень кримінального законодавства України. Зважаючи на те, що багато в чому підкуп є так званою «осучасненою формою» хабарництва, в історичному й трансформаційному аспектах певний науково-практичний інтерес становлять наукові праці, що були присвячені кримінально-правовій оцінці хабарництва (О. Ф. Бантишев, О. М. Грудзур, О. О. Дудоров, О. О. Кваша, Д. І. Крупко, Н. П. Кучерявий, В. С. Лукомський, М. І. Мельник, Д. Г. Михайленко, Л. О. Мостепанюк, Ф. В. Шиманський та ін.).

Водночас, як засвідчують реалії сьогодення, попри наявність певних наукових розробок, заходи протидії корупційним правопорушенням й, особливо, підкупу, залишаються недостатньо ефективними, а відповідні зміни до антикорупційних положень кримінального законодавства – хаотичними та безсистемними. Як видається, багато в чому це пояснюється тим, що у розробці антикорупційної проблематики недостатньо взято до уваги з'ясування сутнісного змісту підкупу як кримінально-караного правопорушення, що характеризується видовим розмаїттям форм вияву в умовах реальної дійсності. Розробка цього теоретичного аспекту сприятиме напрацюванню системних підходів щодо удосконалення заходів протидії підкупу, зокрема кримінально-правовими засобами.

Мета статті полягає у розвитку пізнання щодо специфіки видів підкупу як кримінально-караного корупційного правопорушення з огляду на багатоманітність його форм прояву в сучасній дійсності.

Виклад основного матеріалу. У тлумачних словниках вид означає: об'єднання однорідних об'єктів у межах одного класу за певною спільною ознакою; підрозділ, що об'єднує низку предметів, явищ

за спільними ознаками і входить до складу загальнішого вищого розділу [5]. Попри свою кримінально-правову природу таке корупційне правопорушення, як підкуп, є явищем комплексним, багатоаспектним, що викликає науково-практичний інтерес до його більш ретельного дослідження та систематизації за відповідними критеріями.

Специфікою підкупу є наявність мінімум двох зацікавлених сторін. З одного боку, – це коруптатор, який ініціює виникнення корупційних відносин. Його поведінка характеризується активністю, діями, що виражаються у схиланні іншої сторони до бажаної для коруптатора поведінки шляхом обіцянки, пропозиції, прохання чи вимагання неправомірної вигоди або ж її надання з відповідною метою. З іншого – у межах корупційних відносин, корупціонер – це особа, яка особисто не ініціює відповідної корупційної поведінки, натомість приймає пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержує неправомірну вигоду. В цьому контексті таку поведінку можна з певними застереженнями назвати «умовно пасивною», поведінкою-відповіддю на активні дії коруптатора.

Отже, «замикається» відповідна ланка корупційних відносин («пропозиція неправомірної вигоди – прийняття пропозиції неправомірної вигоди»; «обіцянка неправомірної вигоди – прийняття обіцянки неправомірної вигоди»; «прохання надати неправомірну вигоду – надання неправомірної вигоди»; «вимагання надати неправомірну вигоду – надання неправомірної вигоди»; «надання неправомірної вигоди – одержання неправомірної вигоди»). Проте, наприклад, у разі вимагання неправомірної вигоди корупційні відносини набувають ускладненого вигляду. Відтак особа, що вимагає неправомірну вигоду, є активним учасником корупційного відношення у ланці «вимагання – надання неправомірної вигоди» й водночас пасивним учасником у наступній ланці «надання – одержання». Тому, інверсійність ролі учасника підкупу є однією зі специфічних ознак підкупу як виду корупційної злочинної діяльності.

Отже, залежно від ступеня активності суб'єкта у корупційному правопорушенні можна виокремити два види підкупу:

- 1) активний (пропозиція, обіцянка неправомірної вигоди, прохання надати неправомірну вигоду, відповідне її вимагання, надання неправомірної вигоди);
- 2) пасивний (прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди, одержання неправомірної вигоди).

Водночас в частині активного підкупу залежно від вольового ставлення активного учасника до дій щодо предмету підкупу (неправомірна вигода) можна вирізняти:

1) активний добровільний підкуп, коли відповідні кримінально карані дії з неправомірною вигодою відбуваються за особистою доброю волею сторін-учасників корупційного правопорушення;

2) вимушений активний підкуп, коли активний учасник підкупу, хоч і пропонує, обіцяє неправомірну вигоду чи її безпосередньо надає, але водночас щодо нього існує вимога «...з погрозою вчинення дій або бездіяльності з використанням свого становища, наданих повноважень, влади, службового становища стосовно особи, яка надає неправомірну вигоду, або умисне створення умов, за яких особа вимушена надати неправомірну вигоду з метою запобігання шкідливим наслідкам щодо своїх прав і законних інтересів» [6].

Окрім того, слід зауважити, що активний підкуп – це своєрідний вияв психологічного впливу. Аналізуючи психологічний вплив на індивіда в процесі спілкування В. М. Бехтерев пропонує розрізняти два основних його види – навіювання і переконання. Водночас вчений зазначає, що всі інші види впливу (наприклад, наказ, зразок, порада, побажання й інші) можуть бути віднесені, залежно від контексту спілкування, або до навіювання, або до переконання [7, с. 24]. Натомість О. В. Сидоренко, навпаки, вбачає доцільність у якомога ретельнішій класифікації видів психологічного впливу: переконання; самопросування; маніпуляція; схиляння до наслідування; прохання; примус; деструктивна критика; ігнорування; емоційне зараження; навіювання [8, с. 129–131].

Розвиваючи відповідні положення в контексті цього дослідження, можна запропонувати розподіл активного підкупу залежно від специфіки психологічного впливу на такі його підвиди:

а) підкуп-примус – це вимога виконувати розпорядження ініціатора, підкріплене прихованими або очевидними погрозами (вимагання неправомірної вигоди);

б) підкуп-прохання – це словесне звертання до людини із пропозицією задовольнити потребу або бажання ініціатора (прохання надати неправомірну вигоду);

в) підкуп-навіювання (переконання) – це намір, рішення або аргументований умисний свідомий вплив на підсвідомість особи з метою змінити її ставлення до виконання службових повноважень, професійних обов'язків тощо, відношення до неправомірного вирішення конкретного питання, в якому зацікавлена особа, що чинить психологічний тиск, викликати схильність до корупційного діяння (пропозиція, обіцянка неправомірної вигоди, надання неправомірної вигоди).

Загалом дотримання правила коректності викладу форм підкупу, з огляду на його активний і пасивний види, сприяє систематизації

знань щодо підкупу як особливого виду корупційної злочинної діяльності.

За критерієм наявності чи відсутності безпосереднього контакту між взаємодіючими сторонами (коруптатор-корупціонер), можна виокремити безпосередній і опосередкований підкуп. Відтак, зокрема, безпосередній контакт між взаємодіючими учасниками підкупу буде у випадках, коли:

а) спеціальний суб'єкт кримінальної відповідальності за підкуп одержує неправомірну вигоду безпосередньо для себе;

б) суб'єкт підкупу її надає безпосередньо службовій особі чи особі, яка надає публічні послуги, або працівникові підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особі, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, або виборцю, учаснику референдуму;

в) є прохання, пропозиція, обіцянка чи їх прийняття або ж вимагання відповідного суб'єкта кримінальної відповідальності за підкуп надати йому неправомірну вигоду. Відповідно, у разі опосередкованого підкупу – адресатом неправомірної вигоди є третя особа.

Залежно від ступеня очевидності для осіб, які не є сторонами чи зацікавленими учасниками підкупу як корупційного правопорушення, можна виокремити такі його види: очевидний підкуп; неочевидний підкуп. Неочевидний підкуп існує у випадках, коли надання, одержання неправомірної вигоди, її прохання чи вимагання, пропозиція, обіцянка, прийняття пропозиції, обіцянки неправомірної вигоди поєднані з маскуванню ззовні, начебто під цілком законні угоди, зокрема щодо надання послуг, проведення фінансових операцій; цілком законне й обґрунтоване надання пільг, переваг, нематеріальних активів, будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру. Неочевидний підкуп означає ті ж форми корупційної поведінки, проте без будь-якого зовнішнього маскуванню. Класифікація за аналогічним критерієм уже була в теорії кримінального права щодо одержання/давання хабара [9, с. 407].

Залежно від ролі держави в урегулюванні суспільних відносин, де вчинено підкуп, розрізняють два його види:

1) підкуп у державному секторі (ст. 368 КК України «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою»; ст. 160 КК України «Підкуп виборця, учасника референдуму»; ст. 368⁴ КК України «Підкуп особи, яка надає публічні послуги»; ст. 369 КК України «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі»);

2) підкуп у приватному секторі (ст. 368³ КК України «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від

організаційно-правової форми»). Водночас підкуп щодо працівника підприємства, установи чи організації, кримінальна відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 354 КК України, може належати або до державного, або до приватного сектору, що зазвичай залежить від форми власності підприємства, установи, організації, де працює особа, щодо якої є підкуп. До того ж до державних та комунальних підприємств прирівнюються юридичні особи, у статутному фонді яких, відповідно, державна чи комунальна частка перевищує 50 відсотків або становить величину, що забезпечує державі чи територіальній громаді право вирішального впливу на господарську діяльність такого підприємства.

Загалом розподіл підкупу на такий, що вчинений у державному чи публічному секторах, абсолютно узгоджується з розподілом, що існує в положеннях Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти корупції та Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією [10; 11].

Залежно від специфіки наданих повноважень, прав і обов'язків суб'єктів, за підкуп яких згідно з чинним законодавством України встановлено кримінальну відповідальність, можна виокремити такі види підкупу:

- 1) підкуп щодо службової особи публічного права;
- 2) підкуп щодо службової особи приватного права;
- 3) підкуп щодо особи, яка надає публічні послуги;
- 4) підкуп щодо працівника підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особи, яка працює на користь підприємства, установи чи організації;
- 5) підкуп виборця, учасника референдуму.

Наприклад, за даними Генеральної прокуратури України в 2014 році у державі всього було зареєстровано 2081 кримінальні правопорушення у зв'язку з підкупом, а саме: 21 (1,0%) – щодо працівника підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особи, яка працює на користь підприємства, установи чи організації; 1925 (92,5%) – щодо службової особи юридичної особи публічного права; 117 (5,6%) – щодо службової особи юридичної особи приватного права; 18 (0,9%) – щодо особи, яка надає публічні послуги [12]. Зокрема, щодо підкупу виборця, учасника референдуму, то відповідних показників немає, оскільки це діяння стало кримінально караним лише у зв'язку з набуттям чинності положень Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за порушення виборчих прав громадян» від 14 жовтня 2014 р. та фіксується зазвичай в період проведення виборів. Окрім того, варто зауважити, що на відміну від підкупу

службової особи юридичної особи публічного права, у чинному кримінальному законодавстві України не передбачено можливості притягнення спеціального суб'єкта, а в цьому разі виборця, учасника референдуму, до кримінальної відповідальності за прохання надати неправомірну вигоду. Такий підхід законодавця до визначення переліку можливих форм підкупу виборця, учасника референдуму видається непослідовним. По-перше, це певною мірою спотворює загальне уявлення про перелік кримінально-караних форм підкупу як корупційного правопорушення за законодавством України. По-друге, відсутність можливості притягнення до кримінальної відповідальності виборця, учасника референдуму за прохання надати неправомірну вигоду не відповідає нагальним потребам сучасної практики запобігання підкупу кримінально-правовими засобами у зв'язку з виборами чи референдумом.

За найбільш корумпованими у державі напрямками управлінської чи господарської діяльності можна вирізняти достатньо широкий спектр видів підкупу та, зокрема: підкуп у сфері адміністрування; підкуп у сфері надання освітніх послуг; підкуп у медичній галузі; політичний підкуп; підкуп у військовій галузі тощо. Цей перелік може кількісно та якісно видозмінюватися залежно від ефективності проведення антикорупційної діяльності в Україні. Попри свою дискусійність, розподіл підкупу на види залежно від корумпованості напрямів управлінської чи господарської діяльності може мати широку сферу практичного застосування. Зокрема лише за умови виявлення специфіки цього корупційного правопорушення у різних напрямках управлінської чи господарської діяльності, конкретизувавши криміногенні чинники, можна сподіватися на розробку дієвих заходів протидії підкупу.

Висновки. Попри свою кримінально-правову природу, підкуп характеризується складністю форм, розмаїттям видів, що, зокрема, залежить від: ступеня активності суб'єкта у корупційному правопорушенні; наявності/відсутності безпосереднього контакту між взаємодіючими сторонами корупційних відносин; ступеня очевидності для осіб, які не є учасниками підкупу; ролі держави в урегулюванні суспільних відносин, де вчинено підкуп; специфіки повноважень, прав і обов'язків суб'єктів, за підкуп яких згідно з чинним законодавством України встановлена кримінальна відповідальність; видів управлінської чи господарської діяльності тощо.

Зокрема, активний підкуп можна розглядати як специфічну форму психологічного впливу (підкуп-примус, підкуп-прохання, підкуп-навіювання (переконання)).

Одержані результати не лише розвивають наукові знання про особливості підкупу як кримінально-караного корупційного правопорушення, але й можуть бути використані як теоретичне підґрунтя для розробки системних заходів запобігання корупції в Україні.

1. Природа і причини виникнення української корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ji-magazine.lviv.ua/ji-junior/N32-1/butenko.htm>

2. Хавронюк М. І. Науково-практичний коментар до Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» / М. І. Хавронюк. – К.: Атіка, 2011. – 424 с.

3. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 2056.

4. Якімова С. В. Підкуп за кримінальним законодавством України / С. В. Якімова, Ю. А. Комісарчук // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. – 2014. – Вип. 4. – С. 230–240.

5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., доповн. та СД) / уклад. і головний ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/137222/>.

6. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у сфері державної антикорупційної політики у зв'язку з виконанням Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України: Закон України від 13 травня 2014 р. // Голос України від 3 червня 2014 р. – № 105.

7. Бехтерев В. М. Внушение и его роль в общественной жизни / В. М. Бехтерев. – СПб.: Питер, 2001. – 256 с.

8. Сидоренко Е. В. Личностное влияние и противостояние чужому влиянию / Е. В. Сидоренко // Психологические проблемы самореализации личности. – СПб.: СПбГУ, 1997. – С. 123–142.

9. Кримінальне право України: особлива частина: підруч. для студ. вищ. навч. закл. освіти / М. І. Бажанов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис, І. О. Зінченко та ін.; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2002. – 496 с.

10. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 49. – Ст. 2048.

11. Кримінальна конвенція про боротьбу з корупцією (ETS 173) // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 47–48. – Ст. 2028.

12. Сдиний звіт про кримінальні правопорушення на території України за 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>

Боровикова В. С., Якимова С. В. Виды подкупа как уголовно наказуемого коррупционного правонарушения в Украине

Исследованы виды подкупа в зависимости от степени активности субъекта в коррупционном правонарушении, специфики его полномочий, прав и обязанностей, степени очевидности подкупа для лиц, которые не заинтересованы в его совершении, роли государства в регулировании общественных отношений, где имеет место подкуп, наиболее коррумпированных направлений управленческой или хозяйственной деятельности в Украине.

Предложено качественно новые подходы к пониманию активного подкупа как формы психологического воздействия.

Обобщено возможность использования полученных теоретических результатов для разработки системных мер противодействия подкупу.

Ключевые слова: подкуп, коррупционное правонарушение, виды, классификация, противодействие.

Borovikova V. S., Yakymova S. V. Types of bribery as criminally punishable offenses in Ukraine

In particular, depending on the degree of activity of the subject of corruption offence, it could be possible to provide active bribery (suggestion, promise, illegal benefit, request to give an illegal benefit, its extortion, assignation of illegal benefit) and passive bribe (accepting the suggestion, promise of illegal benefit, receiving illegal benefit).

In its turn active bribe, depending on volitional attitude toward actions in relation to an illegal benefit, can be voluntarily or forced. In last case the active participant of a bribe, though offers, promises an illegal benefit or gives it directly, but carries out it not by own free will, but in connection with illegal demand.

Depending on the degree of evidence of extraneous persons, obvious and non-obvious bribe is examined in the article.

Distribution of bribe as such that is committed in a public or private sector coincides with his distribution in positions of base international anticorruption conventions.

Depending on the specificity of the powers of subjects for bribe of which, according to the current legislation of Ukraine, criminal liability is imposed, it is possible to distinguish such types: bribe of public official according to the public law; bribe of a public official according to the private law; bribe of a person that provides public services; bribe of a worker of enterprise, establishment or organization, that is not a public official, or in relation to a person, that works on behalf of an enterprise, establishment or organization; bribe of a voter, a participant of referendum.

Classification of types of bribery depends on directions or economic activity, that nowadays is mostly affected by corruption, in the end promotes the classification of measures of prevention. The received results not only develop scientific knowledge about the peculiarities of bribery, as criminally-punishable corruption offence, but also can be used as theoretical ground for development of system measures of prevention corruption in Ukraine.

Key words: *bribe, corruption offence, types, classification, prevention.*

Стаття надійшла 30 березня 2015 р.

УДК 343.234

В. М. Бурдін

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ВІДБУВАННЯ ПОКАРАННЯ ІЗ ВИПРОБУВАННЯМ ЗА КОРУПЦІЙНІ ЗЛОЧИНИ

Розглянуто спірні питання застосування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням щодо осіб, які вчинили корупційні злочини. Обґрунтовано високу ефективність указанного інституту в системі заходів кримінальної відповідальності. Аргументовано висновок про те, що законодавець не виправдано обмежує можливість застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням за корупційні злочини. Проаналізовано можливість застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку укладення угоди про визнання вини чи угоди про примирення.

Ключові слова: *звільнення від відбування покарання з випробуванням, корупційний злочин, покарання, угода про примирення, угода про визнання вини.*

Постановка проблеми. Сьогодні доводиться констатувати надзвичайно високу динаміку розвитку кримінального законодавства. Це зумовлено низкою чинників і, на жаль, не тільки правового характеру, тобто тими, які об'єктивно зумовлюють необхідність прийняття нових або внесення змін чи доповнень у чинні кримінально-правові норми. Така ситуація пояснюється пришвидшенням євроінтеграційних процесів, а, отже, необхідністю початкового приведення національного кримінального законодавства у відповідність до міжнародних європейських стандартів.

Щоправда, іноді створюється враження, що законодавець готовий, заплющивши очі, голосувати за будь-які зміни, аби довести свою проєвропейську позицію, незважаючи на те, що окремі зміни, які ним

вносяться до КК України для того, щоб догодити європейським партнерам, м'яко кажучи, не тільки не мають системного характеру, але й не узгоджуються з особливостями національного правового регулювання і кримінально-правової охорони, а подеколи прямо суперечать їм. Можливо, депутати думають, що під час голосування за такі законопроекти вони перебувають у стані крайньої необхідності, коли заподіяння шкоди власній правовій системі (окремим її галузям) можна виправдати «світлим європейським майбутнім». Проте, думаю, що євроінтеграція не передбачає руйнацію власної правової системи та національних правових традицій, тим паче – прямого запозичення зарубіжних кримінально-правових норм, яке часом нагадає «мавпування».

Додали динаміку в законодавство і революційні процеси, які відбувалися у нашій державі в кінці 2013 р. і на початку 2014 р. Так, зокрема, упродовж 2014 року КК України змінювався у середньому майже два рази на місяць. Як тут не згадати причину всіх негараздів – невидиму і всепронизуючу корупцію. Пересічним громадянам настільки «вбили» в голову думку про те, що це саме вони, «прокляті корупціонери», винні у всіх бідах – від проблем із затриманням заробітних плат, підвищенням тарифів на житлово-комунальні послуги і завершуючи глобальним потеплінням, що люди готові лінчувати корупціонерів, щоправда, поки що обмежуючись жбурлінням їх у сміттєві баки і малюнками зеленкою на їхніх обличчях. Що ж тоді говорити про зміни до кримінального законодавства, які мають таку гарну ідею – знищити корупцію, як бур'ян. Під такими гаслами можна було би заборонити збиратися утрюх, і це нормально би сприймалося назагал. Можливо, хтось осудить мене за надмірну іронію і нагадає фразу Городничого з відомої п'єси М. В. Гоголя «Ревізор»: «Над ким смієтесь? Над собою смієтесь!». Що ж, не заперечуватиму. Проте, думаю, що саме іронія і скептицизм дозволять реально оцінити зміни у вітчизняному кримінальному законодавстві.

Стан дослідження. Найперше, не зайве нагадати, що кримінальний закон не може бути панацеєю у вирішенні всіх соціальних негараздів. Окрім того, він не є панацеєю і в питаннях протидії злочинності, зокрема так званої корупційної злочинності. Навпаки, історія свідчить про те, що часто посилення кримінальної відповідальності призводить до абсолютно протилежного соціального ефекту – злочинність не зменшується, а якщо і зменшується, то несуттєво, натомість злочини набувають більш жорстокого та цинічного характеру. Не потрібно забувати, що кримінальний закон протидіє не причинам, а їх наслідкам у виді окремих злочинів. Загальновідомо, що усувати потрібно не стільки наслідки захворювання, як його причини. В цій

публікації не аналізуватиму глобальні проблеми, які стосуються причин кримінальної корупції та напрямів і способів їх усунення, а спробую з'ясувати деякі зміни до кримінального законодавства, спрямовані на протидію їй.

Новелою нового кримінального процесуального законодавства є розділ VI КПК України, у якому регламентується особливий порядок кримінального провадження, зокрема провадження на підставі угод. У ст. 468 вказується, що у кримінальному провадженні можуть бути укладені такі види угод: 1) про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим; 2) між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим про визнання винуватості. Передбачено, що угода про примирення може бути укладена за ініціативою потерпілого, підозрюваного або обвинуваченого. Домовленості стосовно угоди про примирення можуть проводитися самостійно потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим, захисником і представником або за допомогою іншої особи, погодженої сторонами кримінального провадження (крім слідчого, прокурора або судді). Угода про визнання винуватості може бути укладена за ініціативою прокурора або підозрюваного чи обвинуваченого. Угода про примирення між потерпілим і підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення. Угода про визнання винуватості між прокурором і підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у провадженні щодо: 1) кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості, тяжких злочинів; 2) особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України за умови викриття підозрюваним чи обвинуваченим іншої особи у вчиненні злочину, віднесенного до підслідності Національного антикорупційного бюро України, якщо інформація щодо вчинення такою особою злочину буде підтверджена доказами.

Вказані положення процесуального законодавства суттєво впливають на інститути матеріального кримінального права. Відповідно до ст. 471 КПК України, в якій регламентується зміст угоди про примирення, винний може домовитися про вид і розмір покарання, а також про звільнення від відбування покарання з випробуванням. Відповідно до ст.ст. 65, 75, 79 КК України, питання призначення покарання, а також звільнення від відбування покарання з випробуванням належать до інститутів матеріального кримінального права. Отже, і підстави їх застосування повинні регламентуватися нормами КК України. Водночас, відповідно до ст. 471 КПК України, фактично

передбачено можливість застосування вказаних інститутів за домовленістю з винним. З приводу цього виникає кілька запитань. Чи може суд призначити винному покарання на підставі угоди, не враховуючи загальні засади призначення покарання? Чи може суд призначити винному покарання нижче від найнижчої межі, коли відсутні підстави, передбачені в ст. 69 КК України? Чи може суд застосувати звільнення від відбування покарання, коли відсутні підстави, передбачені в ст. 75 КК України? На цьому питанні не завершуються, їх перелік можна продовжувати. Вказані питання вже привернули увагу вчених [1; 2]. Попри те, останні зміни до КК України, спрямовані на посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини, тільки ускладнюють наявні проблеми.

Виклад основних положень. Очевидно, що існування відповідних процесуальних положень дає підстави стверджувати, що і призначення покарання, і вирішення питання про звільнення від відбування покарання з випробуванням може відбуватися без урахування вимог матеріального кримінального законодавства. Адже в іншому випадку втрачається значення угоди – не було би про що домовлятися. Проте такі угоди фактично нівелюють значення загальних засад призначення покарання та інших матеріальних підстав застосування відповідних кримінально-правових інститутів. Окрім того, можна однозначно стверджувати, що інтереси винного завжди перебуватимуть у перманентному конфлікті з відповідними положеннями матеріального кримінального законодавства і його вимоги до угоди про примирення завжди вимагатимуть порушення відповідних положень КК України. У зв'язку з цим дивними видаються положення Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 15 листопада 2012 року «Про деякі питання здійснення кримінального провадження на підставі угод», якими передбачено, що угоди не мають сягати за межі загальних засад призначення покарання. В такому разі виникає логічне питання, а про що тоді домовлятися?

Якщо угода про примирення не є чимось абсолютно новим для кримінального процесуального законодавства, то угода про визнання винуватості є справжньою новелою нового КПК України. Як реалізуватимуться ці положення на практиці, до кінця поки що не відомо, проте з реалізацією цього виду угоди також можна пов'язувати деформацію певних усталених положень матеріального кримінального права. Адже, відповідно до ч. 1 ст. 472 КПК України, в змісті угоди про визнання винуватості також зазначається узгоджене покарання та згода підозрюваного, обвинуваченого на його призначення або

на призначення покарання та звільнення від його відбування з випробуванням. З погляду матеріального кримінального права, ці положення виглядають більш ніж абсурдними. Невже вид і розмір покарання може погоджуватися з винним? Невже призначення покарання чи вирішення питання про застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням може залежати від згоди винного? Класичне розуміння суті цих кримінально-правових інститутів дозволяє одразу дати негативну відповідь на ці запитання. Проте законодавець вважає, мабуть, інакше, адже в іншому випадку не було би потреби доповнювати КПК України вказаними новелами.

У зв'язку з розглядуваною мною проблемою протидії кримінальній корупції виникає питання про те, а чи можна домовлятися з корупціонерами в межах названих процесуальних угод? На перший погляд, постановка питання може видатися цинічною. Адже до «внутрішніх зрадників» державної системи не може бути ні жалю, ні прощення. Водночас формальних перешкод щодо укладання угод із особами, які вчинили корупційні злочини, немає. Щоправда, певні застереження з цього приводу висловив Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Так, зокрема, в «Узагальненні судової практики здійснення кримінального провадження на підставі угод», яке було здійснено Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ, вказується, що у кримінальних правопорушеннях, де основним безпосереднім об'єктом виступають публічні інтереси (зокрема немайнові), а спричинена конкретним фізичним чи юридичним особам шкода є лише проявом посягання на основний об'єкт, укладення угоди про примирення не допускається. Зокрема, затвердження таких угод не допускається у справах про злочини, передбачені розділом I «Злочини проти основ національної безпеки України»; розділом VII «Злочини у сфері господарської діяльності»; розділом VIII «Злочини проти довкілля»; розділом IX «Злочини проти громадської безпеки»; розділом XI «Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту»; розділом XII «Злочини проти громадського порядку та моральності»; розділом XIII «Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення»; розділом XIV «Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації»; розділом XV «Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян»; розділом XVII «Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (окрім

того, не може укладатися угода про примирення щодо злочинів, спеціальним суб'єктом яких є службова особа, але які містяться в інших розділах КК (наприклад, діяння, передбачені ч. 2 ст. 189 та ч. 3 ст. 229 КК); розділом XVIII «Злочини проти правосуддя»; розділом XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)»; розділом XX «Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку» Особливої частини КК. Отож, касаційна інстанція висловила своє бачення цієї проблеми і заборонила судам затверджувати угоди про примирення у справах про так звані корупційні злочини.

Можливість укладення і подальшого затвердження судом угоди про визнання винуватості у справах про корупційні злочини не тільки формально не заперечується, а, навпаки, прямо дозволяється. Укладення такої угоди можливо навіть у випадку вчинення особливо тяжких злочинів, віднесених до підслідності Національного антикорупційного бюро України.

З одного боку, можливість укладення угоди про визнання винуватості є не тільки проявом гуманізму, але й суттєво полегшує процес розслідування кримінальних справ, пришвидшує процедуру направлення справи до суду і врешті-решт оптимізує судовий розгляд, який у таких випадках має спрощений характер. Проте, з іншого боку, законодавець увесь час намагається посилити відповідальність корупціонерів і поставити винних у максимально жорсткі умови за вирішення питання про їх кримінальну відповідальність. Часом унаслідок такого неоднозначного законодавчого реагування на корупційні злочини створюються доволі складні питання суто практичного характеру.

Так, Законом України «Про національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року низка кримінально-правових норм, що передбачали положення, якими законодавець намагався забезпечити реалізацію принципу економії кримінальної репресії, створивши максимальні умови, спрямовані на те, щоб винні у вчиненні злочину мали змогу за певних умов уникнути реального відбування покарання або іншим чином покращити своє кримінально-правове становище, були істотно змінені.

Нагадаю, що вказаним Законом, який набрав чинності 25 січня 2015 року, внесено зміни до низки статей КК України, якими до осіб, що вчинили корупційні злочини, встановлено обмеження у звільненні від кримінальної відповідальності, призначенні більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, звільненні від покарання та його відбування, знятті судимості тощо (ст.ст. 45–48, 69, 74, 75, 79, 81, 82, 86, 87, 91 КК України).

Цільове призначення цих змін очевидне і не викликає жодних сумнівів – посилення кримінальної відповідальності за корупційні злочини. Саме таку мету має і застереження в ч. 1 ст. 75 КК про недопустимість застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням до засуджених за корупційні злочини. Водночас у частині 2 цієї статті, яка визначає умови звільнення від відбування покарання з випробуванням у випадку затвердження угоди про примирення або визнання вини, така пряма заборона не міститься. Крім того, відсутні будь-які обмеження укладення угоди у кримінальному провадженні про корупційні злочини і в положеннях Глави 35 КПК України «Кримінальне провадження на підставі угод». Така неоднозначна позиція законодавця зумовила і неоднозначну правозастосовну практику. З огляду на це, Генеральна прокуратура України звернулася з листом (від 26 травня 2015 року № 21/2/2-145 вих – 15) до окремих юридичних навчальних закладів з проханням надати науковий висновок про застосування положень ст. 75 КК України щодо можливості звільнення від відбування покарання з випробуванням осіб, які вчинили корупційні злочини, у випадку укладення з ними угоди про визнання вини.

Перш ніж запропоную власне бачення вирішення цієї ситуації, висловлю свій погляд щодо доцільності існування інституту звільнення від відбування покарання з випробуванням. Змістовно він не є чимось абсолютно новим для вітчизняного кримінального законодавства. За суттю він є трансформацією «умовного засудження» (ст. 45 КК 1960 р.) та «відстрочки виконання вироку» (ст. 46¹ КК 1960 р.), які були передбачені ще у попередньому кримінальному законодавстві. У змісті інститут звільнення від відбування покарання з випробуванням увібрав найкращі елементи «умовного засудження» та «відстрочки виконання вироку».

Треба відзначити, що в системі заходів кримінальної відповідальності вказаний інститут є одним із найбільш ефективних, оскільки спрямований, з одного боку, на забезпечення безперервного і тривалого (від одного до трьох років) контролю за засудженим, а, з іншого, – запобігає негативним наслідкам реального застосування покарання у виді позбавлення волі на певний строк. У сучасній кримінологічній науці давно аргументовано переконують, що реальне застосування тривалих строків позбавлення волі не дає людині жодних шансів повернутися до нормального життя. Навпаки, після звільнення з місць позбавлення волі вона і на формальному, на неформальному рівнях буде ізольована від більшості соціальних інституцій. В такому випадку спрацьовують найгірші механізми теорії стигматизації. Натомість звільнення від відбування покарання з випробуванням

дозволяє зберегти позитивні соціальні зв'язки засудженого з нормальним оточенням – сім'єю, друзями, колегами по роботі тощо.

Важливо також наголосити, що увесь строк випробування (іспитовий строк) засуджений перебуває в режимі актуального постійного контролю, адже можливість остаточного звільнення буде перевірена судом після завершення іспитового строку. Так, відповідно до ч. 1 ст. 78 КК, тільки після закінчення іспитового строку засуджений, який виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину, звільняється судом від призначеного йому покарання. Якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення, суд направляє засудженого для відбування призначеного покарання. Отже, засуджений, до якого застосовано звільнення від відбування покарання з випробуванням, не відчуває безкарності, навпаки, намагається впродовж усього іспитового строку довести, що гідний такої довіри держави.

З урахуванням потенційно високої можливості реалізувати цілі кримінальної відповідальності інститутом звільнення від відбування покарання з випробуванням незрозуміла законодавча позиція, спрямована на обмеження сфери застосування цього інституту щодо осіб, які вчинили корупційні злочини. Адже цілі кримінальної відповідальності однакові для всіх осіб, які винили злочини, незалежно від конкретного виду злочинної поведінки. Натомість у цьому розумінні очевидна карально-репресивна позиція законодавця щодо осіб, які вчинили корупційні злочини. Проте мета кари – не єдина мета кримінальної відповідальності і покарання. Лише у напрямі посилення кримінальної відповідальності за окремі злочини можна зрештою зробити висновок про те, що злочинців треба довічно ізолювати від суспільства, або розстрілювати. Зрештою, невже законодавець вважає, що тривала ізоляція може виправити корупціонера? Думаю, що в цьому значно більший ефект був би від змін, спрямованих на збільшення строку покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю у випадку вчинення корупційних злочинів. У цьому контексті в порядку *de lege ferenda* можна було би запропонувати для корупціонерів навіть довічне позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю. Аналіз потенційної ефективності реалізації кримінальної відповідальності у формі звільнення від відбування покарання з випробуванням дозволяє зробити висновок не тільки про недоцільність скорочення сфери її застосування, а, навпаки, про максимальне її розширення.

Формально-логічні розмірковування, а також системне тлумачення кримінально-правових норм, які стосуються звільнення від відбування покарання з випробуванням, дозволяють зробити висновок про те, що законодавець обмежує можливість застосування такого звільнення на підставі угоди про визнання винуватості щодо осіб, які вчинили корупційні злочини. Так, незважаючи на те, що в ч. 2 ст. 75 КК, яка передбачає можливість звільнення від відбування покарання з випробуванням у зв'язку із затвердженням угоди про визнання винуватості, не передбачено прямого застереження про неможливість застосування такого звільнення у разі засудження особи за корупційний злочин, саме такий висновок очевидний зі системного тлумачення норм КК України. Адже норми, передбачені в ч. 1 ст. 75 КК та ч. 2 ст. 75 КК, співвідносяться як загальна та спеціальна. Тобто в ч. 1 ст. 75 КК законодавець описує загальні положення застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням. А в ч. 2 ст. 75 КК описується спеціальний випадок такого звільнення – наявність угоди про визнання винуватості. В ч. 2 ст. 75 КК законодавець не створює нового виду звільнення від відбування покарання, він лише деталізує наявний. Тому за такого співвідношення кримінально-правових норм зрозумілий висновок про те, що в спеціальній нормі повинні бути збережені всі ті положення (вимоги), які притаманні загальній нормі. Іншими словами, застосування ч. 2 ст. 75 КК можливе лише за умови збереження всіх вимог для такого виду звільнення, передбачених у ч. 1 ст. 75 КК. Тобто застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням на підставі затвердження угоди про визнання винуватості можливе не тільки у випадку, коли сторонами угоди буде узгоджено покарання у виді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі або позбавлення волі на строк не більше п'яти років, як і вимагає ч. 1 ст. 75 КК, але й тоді, коли буде визнано, що виправлення засудженого можливе без відбування покарання, крім засудження за корупційний злочин.

Така формально правильна позиція простежується і в практиці Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо практики призначення покарання на підставі угоди про примирення. Так, в «Узагальненні судової практики здійснення провадження на підставі угод» вказується, що суд, затверджуючи угоду про примирення, якою визначено узгоджене покарання, не може не виконати загальні правила призначення покарання. Аналогічна позиція ще більш чітко сформульована в Листі Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення кримінального провадження

на підставі угод» від 15 листопада 2012 року № 223-1679/0/4-12 з доповненнями, внесеними листом від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13. Отож, Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ визнається, що наявність такої угоди зовсім не означає, що нею можуть установлюватися інші правила призначення покарання, ніж ті, які передбачені чинним КК України. Тобто положення, передбачене в ч. 5 ст. 65 КК «Загальні засади призначення покарання», про те, що суд призначає покарання, яке узгоджене сторонами, у випадку затвердження угоди про примирення або про визнання вини, не свідчить про те, що суд може проігнорувати загальні засади призначення покарання, передбачені в інших частинах ст. 65 КК, а також інші положення КК України, які стосуються призначення покарання. Відтак можна зробити висновок про те, що застосування звільнення від відбування покарання з випробуванням за корупційні злочини суперечитиме положенням чинного КК України.

У контексті розглядуваної проблеми не зайве нагадати, що в ст. 79 КК передбачено ще один спеціальний вид звільнення від відбування покарання з випробуванням – звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних і жінок, які мають дітей віком до семи років. У ч. 1 ст. 79 КК передбачено, що у разі призначення покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі вагітним або жінкам, які мають дітей віком до семи років, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини, а також за корупційні злочини, суд може звільнити таких засуджених від відбування як основного, так і додаткового покарання з установленням іспитового строку у межах строку, на який, згідно з законом, жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку. Щодо цього виду звільнення законодавець також безпосередньо робить застереження про можливість його застосування у випадку вчинення жінкою корупційного злочину. Проте така законодавча позиція викликає ще більше заперечень. Адже в цьому разі можливість звільнення від відбування покарання спрямована не тільки на гуманізацію кримінальної відповідальності жінки, але й на створення нормальних умов розвитку для її дитини. Невже законодавець має достатні підстави для того, щоб категорично заперечити можливість жінки, яка вчинила корупційний злочин, бути хорошою мамою? А може він вважає, що корупція спадкується на генетичному рівні, а тому не потрібно жаліти ні корупціонера, ні його нащадків?

Висновки. Проблема протидії корупційній злочинності є комплексною і може бути ефективно вирішена лише у випадку застосування

до неї комплексних підходів. У будь-якому разі лише кримінальна відповідальність не може бути панацеєю вирішення проблем, пов'язаних із корупцією. Крім того, законодавець повинен обережно посилювати кримінальну відповідальність за окремі види злочинів, адже в більшості випадків така позиція може призвести до погіршення криміногенної ситуації.

1. Бурдін В. М. Вплив нового Кримінального процесуального кодексу України на інститути матеріального кримінального права / В. М. Бурдін // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична / головний редактор М. М. Цимбалюк. – Львів: ЛьвДУВС, 2012. – Вип. 4. – С. 255–264.

2. Тютюгин В. И. Некоторые вопросы назначения наказания по соглашению сторон в связи с принятием нового Уголовного процессуального кодекса Украины / В. И. Тютюгин // Основні напрями розвитку кримінального права та шляхи вдосконалення законодавства України про кримінальну відповідальність: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (11–12 жовтня 2012 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.), В. І. Борисов (заст. голов. ред.) та ін. – Х.: Право, 2012. – С. 81–87.

Бурдин В. Н. Освобождение от отбывания наказания с испытательным сроком за коррупционные преступления

Рассмотрены спорные вопросы применения института освобождения от отбывания наказания с испытательным сроком к лицам, совершившим коррупционные преступления. Обоснована высокая эффективность указанного института в системе мер уголовной ответственности. Аргументирован вывод о том, что законодатель неоправданно ограничивает возможность применения освобождения от отбывания наказания с испытательным сроком к лицам, совершившим коррупционные преступления. Проанализирована возможность применения освобождения от отбывания наказания с испытательным сроком в случае заключения сделки о признании вины или сделки о примирении.

Ключевые слова: освобождение от отбывания наказания с испытательным сроком, коррупционное преступление, наказание, сделка о примирении, сделка о признании вины.

Burdin V. M. The problems of release from serving punishment with probation for corruption offenses

This article reviews controversial issues of using the release with probation institute to the perpetrators of so-called corruption offenses. The high efficiency of this institute in the system of measures of criminal responsibility is substantiated. The applying of a specified type of release can more effectively realize the goals of criminal responsibility in comparison with the real serving punishment, including imprisonment. The conclusion about unjustified restriction of using the release from serving punishment with probation for corruption offenses has been justified. The legislator's repressive solution not to apply the release from serving punishment with probation to pregnant women and women with children up to seven years is

criticized. The exemption of using release from serving punishment with probation when concluding plea agreement or reconciliation agreement is analyzed separately. It is proved that an agreement on reconciliation with the accused for committing corruption offense is contrary to the requirements of the Criminal Code of Ukraine. In addition, system analysis gives a possibility to make the conclusion about inability of release from serving punishment with probation when plea agreement is concluded. It is inferred that the strengthening of criminal responsibility cannot be the primary tool in the fight against corruption. The author has substantiated that the amendments to the Criminal Code of Ukraine should be systematic and take into account the features of already existent penal institutions.

Key words: *release from serving punishment with probation, corruption of-fense, punishment, reconciliation agreement, plea agreement.*

Стаття надійшла 2 жовтня 2015 р.

УДК 343.352.4

Р. Л. Максимович

РОЗМІР НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ У СКЛАДІ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОМУ В СТ. 368 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

З'ясовано питання про розмір неправомірної вигоди у складі злочину, передбаченому в статті 368 Кримінального кодексу України. Проаналізовано особливості регламентації цього питання за чинним кримінальним законодавством України. Досліджено розуміння цього поняття у судовій практиці і в кримінально-правовій літературі. Висвітлено регламентацію зазначеного питання в адміністративному законодавстві України. Виявлено співвідношення кримінального і адміністративного законодавства в цій частині. Обґрунтовано мінімальний розмір неправомірної вигоди, за наявності якого має наставати кримінальна відповідальність за вказаний склад злочину.

Ключові слова: *Кримінальний кодекс, неправомірна вигода, кримінальна відповідальність.*

Постановка проблеми. Питання про розмір неправомірної вигоди надзвичайно важливе. У доктрині кримінального права воно може сприяти зменшенню кількості наявних дискусій, а також – неоднозначних рішень, що приймаються у правозастосувальній діяльності. Доцільно виявити особливості висвітлення розглядуваного питання у кримінальному законі, з'ясувати, як його розуміють у судовій практиці і кримінально-правовій літературі, а також запропонувати власне визначення розміру неправомірної вигоди у відповідному складі злочину.

Стан дослідження. Розглядуване питання становить певний інтерес у кримінально-правовій літературі. Воно було предметом вивчення багатьох науковців, зокрема: П. П. Андрушка, О. О. Дудорова, М. І. Мельника, М. І. Хавронюка та ін., але здебільшого досліджувалося поверхнево, в межах загального вчення про злочини, пов'язані з одержанням неправомірної вигоди. Проте наявність деяких змін у законодавстві і привернення уваги до не врахованих раніше аспектів дають змогу по-новому проаналізувати зазначене питання.

Виклад основних положень. Як відомо, у ст. 368 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачено відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. У примітці до ст. 364-1 КК України передбачено, що у статтях 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 368-4, 369, 369-2 та 370 цього Кодексу під неправомірною вигодою слід розуміти грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які пропонують, обіцяють, надають або одержують без законних на те підстав. У ч. 2–4 цієї статті КК України передбачено такі кваліфіковані ознаки, як вчинення відповідного діяння у значному, великому і особливо великому розмірі. В п. 1 примітки до розглядуваної статті роз'яснено, що слід розуміти під відповідними розмірами. Натомість у ч. 1 означеної статті не визначено, за якого мінімального розміру предмета неправомірної вигоди повинна наставати кримінальна відповідальність за основний склад такого злочину.

Доцільно зазначити, що будь-яке роз'яснення з означеного питання відсутнє у постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про хабарництво» від 26 квітня 2002 року № 5 [1], яка хоча і була прийнята під час дії попередньої редакції відповідної статті, але не скасована досі.

Із 1 липня 2011 року до 18 травня 2013 року паралельно діяли ст. 172-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) і ст. 368 КК України, які передбачали відповідальність практично за майже однакові діяння, а саме: за одержання неправомірної вигоди в розмірі до п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян за рішення, дії чи бездіяльність в інтересах того, хто її дає чи іншої особи. З проаналізованої судової практики можна зробити висновки про те, що в цей час відповідні діяння оцінювались за ст. 172-2 КУпАП. Так, Постановою Троїцького районного суду Луганської області від 31 жовтня 2012 року Особа_3 визнано винним у скоєнні адміністративного корупційного правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 172-2 КУпАП, та призначено йому адміністративне стягнення

у вигляді штрафу в розмірі п'ятдесяти неоподаткованих мінімумів доходів громадян, що становить 850 гривень, з конфіскацією незаконно одержаної неправомірної вигоди матеріального характеру, яка становить 900 грн. У постанові суду зазначено, що, згідно із протоколом про адміністративне корупційне правопорушення № 40-Б від 19 жовтня 2012 року, Особа_3, займаючи посаду голови Привільської сільської ради Троїцького району Луганської області, тобто будучи посадовою особою місцевого самоврядування (7 ранг 4 категорії) та, відповідно до підпункту «в» п. 1 ст. 4 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції», суб'єктом відповідальності за корупційні правопорушення, порушив обмеження щодо використання службового становища, передбачені ст. 6 Закону України «Про засади запобігання і протидії корупції» з таких обставин. 27.03.2012 року Особа_3 підписав рішення виконавчого комітету Привільської сільської ради № 10 про надання дозволу на відкриття торгової точки в Адреса_2, в якому в п. 3 передбачено, що дозвіл надається за умови укладання договору оренди цього приміщення. Згідно зі ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», договори оренди комунальної власності укладаються від імені голови відповідної ради. Особа_3 з метою одержання неправомірної вигоди, в березні 2012 року (точну дату встановити не має змоги) запропонував приватному підприємцю Особа_4 не укласти договір оренди на вказану торговельну точку, за що Особа_4 щомісячно мав передавати йому по 300 грн. Особа_4 погодився на умови Особа_3 та впродовж квітня, травня, червня 2012 року щомісячно передавав Особа_3 по 300 грн, на загальну суму 900 грн. Постановою Апеляційного суду Луганської області ця постанова місцевого суду була залишена без змін [2]. Норма, яка міститься у ч. 1 ст. 368 КК України, була фактично в цей час «мертвою».

У кримінально-правовій літературі зазвичай це питання також оминається увагою [3, с. 783–784], або ж пропонується встановити мінімальний розмір неправомірної вигоди на рівні 10 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян без обґрунтування [4, с. 379].

Хоча деякі вчені і пропонували виділити дрібне хабарництво в окремих склад злочину [5, с. 199–200], але нині ця ідея не отримала підтримки у законодавця. Зокрема, цікава ситуація щодо цього питання і в адміністративному антикорупційному законодавстві. Зокрема, в ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року міститься аналогічне визначення розглядуваного поняття щодо того, яке наявне у примітці до ст. 364-1 КК України. Відповідно до ст. 22 Закону України «Про запобігання корупції»,

особам, зазначеним у частині першій статті 3 цього Закону, забороняється використовувати свої службові повноваження або своє становище та пов'язані з цим можливості з метою одержання неправомірної вигоди для себе чи інших осіб, зокрема використовувати будь-яке державне чи комунальне майно або кошти в приватних інтересах [6]. Водночас Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо приведення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією» від 18 квітня 2013 року, ст. 172-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення, яка передбачала відповідальність за порушення особою встановлених законом обмежень щодо використання службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з одержанням за це неправомірної вигоди у розмірі, що не перевищує п'яти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або у зв'язку з прийняттям обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб, була виключена [7].

Отож, сьогодні адміністративна відповідальність за одержання неправомірної вигоди відсутня.

Відзначимо, що така регламентація розглядуваного питання не свідчить про високу якість чинного кримінального законодавства в цій частині, а більше навпаки. Безперечно, у загальних рисах кримінальний закон має бути простим і зрозумілим для всіх незалежно від наявності юридичної освіти. Наявна ситуація призводить до ускладнення розуміння суспільної небезпеки цього складу злочину. Вважаю, що відсутність мінімального розміру предмета неправомірної вигоди свідчить про наявність у ч. 1 ст. 368 КК України однієї із корупціогенних норм, оскільки наявний великий рівень угляду з боку працівника правоохоронного чи судового органу, який її застосовує. Зокрема, це створює можливості для потенційних суб'єктів корупційних злочинів діяти на власний розсуд зазвичай із корисливих мотивів. Це утруднює чи взагалі унеможливує притягнення їх до кримінальної відповідальності за вчинення розглядуваного корупційного злочину. Скажімо, в одному випадку такі працівники можуть відкрити кримінальне провадження чи засудити особу за одержання нею неправомірної вигоди, наприклад, у розмірі 500 гривень, а в іншому – застосувати кримінально-правову норму про малозначність (ч. 2 ст. 11 КК України). У зв'язку із цим, з нашої точки зору, необхідно на законодавчому рівні передбачити мінімальний розмір предмета цього складу злочину, який спробуємо визначити на основі низки чинників.

По-перше, в ст. 305 Модельного Кримінального кодексу для держав-учасників Співдружності Незалежних Держав від 17 лютого

1996 року передбачено відповідальність за одержання хабара. У п. 2 примітки до цієї статті зазначено, що не є злочином у зв'язку із мало-значністю і переслідується в дисциплінарному порядку одержання публічним службовцем майна, права на майно чи іншої майнової вигоди, як подарунку за відсутності попередньої домовленості за вчинену дію (бездіяльність), яка не порушує службові обов'язки такої особи, якщо вартість подарунку не перевищувала одноразовий мінімальний розмір заробітної плати, встановлений законодавством [7]. У п. 1 Постанови Міжпарламентської асамблеї держав-учасників Співдружності Незалежних Держав, якою прийнято цей Модельний Кримінальний кодекс, він визначається як рекомендаційний законодавчий акт [8]. Ю. Тихомиров визначає цей нормативно-правовий акт як законодавчий акт рекомендаційного характеру, який містить типові норми і дає нормативну орієнтацію для законодавства [9, с. 97–98]. «Оцінюючи правову значущість Модельного кримінального кодексу для держав-учасниць СНД, варто зазначити, що хоча він і не має прямої дії, проте його положення широко і доволі активно використовувались законодавцем держав-учасниць СНД» [10, с. 206].

По-друге, певною мірою орієнтиром у вирішенні цього питання може бути положення, яке міститься в ч. 2 ст. 23 Закону України «Про запобігання корупції» від 17 жовтня 2014 року, де передбачено, що особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 цього Закону, можуть приймати подарунки, які відповідають загально визнаним уявленням про гостинність, крім випадків, передбачених частиною першою цієї статті, якщо вартість таких подарунків не перевищує одну мінімальну заробітну плату, встановлену на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) упродовж року, не перевищує два прожиткові мінімуми, встановлені для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки.

По-третє, в ч. 3 ст. 354 КК України передбачено відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання працівником підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення будь-яких дій з використанням становища, яке займає працівник на підприємстві, в установі чи організації, або у зв'язку з діяльністю особи на користь підприємства, установи чи організації, в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає таку вигоду, або в інтересах третьої особи. Мінімальний розмір неправомірної вигоди в цьому складі злочину також

не передбачено. Але видається, що варто звернути увагу на розмір майнового покарання, яке може бути призначено за вчинення цього складу злочину. Так, мінімальний розмір штрафу становить двісті п'ятдесят неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Відповідно до п. 5 Підрозділу 1 Розділу XX «Перехідні положення» Податкового кодексу України від 2 грудня 2010 року, якщо норми інших законів містять посилання на неоподатковуваний мінімум доходів громадян, то для цілей їх застосування використовується сума в розмірі 17 гривень [11]. Отож, мінімальний розмір штрафу за одержання неправомірної вигоди працівником підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації, становить 4250 гривень. Видається, що розмір неправомірної вигоди у такому складі злочину має бути меншим, ніж мінімальний розмір штрафу, який може бути призначений за його вчинення. В іншому разі це суперечило б, зокрема, принципу відшкодування шкоди, завданої корупційним злочином, який ґрунтується на положеннях, що містяться в ст. 56 Конституції України, про те, що кожен має право на відшкодування за рахунок держави чи органів місцевого самоврядування матеріальної та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб під час здійсненні ними своїх повноважень. Якщо конкретний корупційний злочин не одержує належної реакції з боку держави, то така мета покарання, як загальна і спеціальна превенція, що передбачена в ч. 2 ст. 50 КК України, послаблюється.

Недотримання від цього принципу може зумовити низку серйозних криміногенних наслідків. Так, це може виявитися у своєрідному стимулі до вчинення нових корупційних злочинів. Видається, що розмір неправомірної вигоди, яка одержується службовою особою, має бути меншим, ніж той, що одержує суб'єкт складу злочину, передбаченого в ч. 3 ст. 354 КК України, оскільки, по-перше, більший обсяг повноважень, більша важливість їхніх рішень і масштабність їхньої діяльності надають їм ширші можливості для зловживань, по-друге, внаслідок учинення злочинів такими особами суспільна небезпека істотноша, оскільки заподіюється чи створюється загроза заподіяння значно серйознішої шкоди об'єкту правової охорони. Враховуючи зазначене, прийнятним видається розмір неправомірної вигоди, що не менший за одну мінімальну заробітну плату, яка встановлена законодавством.

Висновки. Обґрунтовано, що мінімальний розмір неправомірної вигоди у складі злочину, передбаченому в ст. 368 КК України,

може бути встановлений на рівні не менше однієї мінімальної заробітної плати, яка встановлена законодавством.

1. Про судову практику у справах про хабарництво: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 року № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.scourt.gov.ua.

2. Справа № 33/1290/500/12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.pravoscope.com/act-postanova-33-1290-500-12-kranga-l-s-19-12-2012-propoziciya-abo-nadannya-nepravomirno-vigodi-s.

3. Дудоров О. О. Кримінальне право: навчальний посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К.: Ваіте, 2014. – 944 с.

4. Калитаєв В. В. Кримінально-правова характеристика прийняття пропозиції, обіцянок або одержання неправомірної вигоди службовою особою / В. В. Калитаєв // Держава і право. – 2013. – № 60. – С. 375–380.

5. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления / А. Я. Светлов. – К.: Наукова думка, 1978. – 303 с.

6. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 року // Голос України від 25.10.2014. – № 206.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо введення національного законодавства у відповідність із стандартами Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією: Закон України від 18 квітня 2013 року // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 10. – Ст. 119.

7. Модельний Кримінальний кодекс для держав-учасників Співдружності Незалежних Держав від 17 лютого 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [www. http://docs.cntd.ru/document/901914836](http://docs.cntd.ru/document/901914836)

8. Постанова Міжпарламентської асамблеї держав-учасників Співдружності Незалежних Держав про Модельний Кримінальний кодекс для держав-учасників Співдружності Незалежних Держав від 17 лютого 1996 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/901914836>.

9. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения / Ю. А. Тихомиров. – М.: НОРМА, 1996. – 432 с.

10. Шмарін І. О. Досвід кримінально-правової протидії неповазі до суду в країнах романо-германської правової сім'ї: порівняльний аналіз / І. О. Шмарін // Вісник Запорізького національного університету. – 2014. – № 1. – С. 201–208.

11. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–17. – Ст. 112.

Максимович Р. Л. О размере незаконной выгоды в составе преступления, предусмотренном в ст. 368 Уголовного кодекса Украины

Выясняется вопрос о размере незаконной выгоды в составе преступления, предусмотренном в статье 368 Уголовного кодекса Украины. Проанализированы особенности регламентации данного вопроса по действующему

уголовному законодавству України. Исследовано понимание этого понятия в судебной практике и в уголовно-правовой литературе. Освещено регламентацию данного вопроса в административном законодательстве Украины. Продемонстрировано соотношение уголовного и административного законодательства в этой части. Аргументировано минимальный размер, при наличии которого должна возникать уголовная ответственность за данный состав преступления.

Ключевые слова: Уголовный кодекс, незаконная выгода, уголовная ответственность.

Maksymovych R. L. The rate of illegal benefit in the body of the crime foreseen in the article 368 of the Criminal code of Ukraine

The scientific article is dedicated to the ascertaining of the rate of illegal benefit in the body of the crime foreseen in the article 368 of the Criminal code of Ukraine. The peculiarities of regulation of this problem are analysed according to the valid Criminal Code of Ukraine. The sense and meaning of this question is researched in the judicial practice and criminal-legal literature. It is argued that the rate of illegal benefit is poorly investigated in the criminal-legal literature. Some authors suggested setting the rate of illegal benefit on the level of ten non-taxable minimum incomes without any arguments. The other scientists expressed the view about the necessity of such a body of the crime as little passive bribe. There is no any explanation concerning the rate of illegal benefit in the resolutions of the Supreme Court of Ukraine.

There was criminal and administrative liability for getting illegal benefit in the rate until five non-taxable minimum incomes for almost two years simultaneously. Appropriate actions have been qualified as an administrative offense in the judicial practice. The identical definition of the notion «illegal benefit» is in the law of Ukraine «About prevention of Corruption». Currently there is no administrative liability for getting illegal benefit. From our point of view it is necessary to set the rate of illegal benefit on the legislative level. The liability for the passive bribe is foreseen at the Model Criminal Code of Commonwealth of Independent States. The rate of bribe in this law is on the level of one minimum salary defined in the legislation. This Model criminal code is supposed to be as a recommendatory legislative act for the members of this Commonwealth. According to the law of Ukraine «About prevention of Corruption» corresponding subjects can get gifts at the rate below one minimum salary defined in the legislation.

The minimum rate of illegal benefit which is taken by the non-official person is non-defined also. The minimum rate of fine for this crime is 4250 UAH. In my opinion, the rate of illegal benefit in this body of the crime is to be below the minimum rate of fine. The minimum rate of illegal benefit which is taken by the official is to be below than that for non-official person. That is why the rate of illegal benefit in the body of the crime foreseen in the article 368 of the Criminal code of Ukraine is to be one minimum salary defined in the legislation.

Key words: Criminal code, illegal benefit, criminal liability.

Стаття надійшла 31 серпня 2015 р.

ОЦІННІ ПОНЯТТЯ, ВИКОРИСТОВУВАНІ ПРИ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Проаналізовано проблемні питання щодо визначення мети та підстав застосування тримання під вартою. Єдина законна мета тримання під вартою (та обґрунтування його виключності) – перешкодити підозрюваному, обвинуваченому ухилитися від слідства і суду, його спробі запобігти встановленню істини у справі, провадити злочинну діяльність чи ухилитися від відбування покарання.

Зауважено, що застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту щодо неповнолітнього повинно стати загальним правилом за наявності підстав і спеціальних умов, що свідчать про необхідність його суворої ізоляції від суспільства.

Ключові слова: *тримання під вартою, підстави застосування запобіжних заходів, практика Європейського суду з прав людини.*

Постановка проблеми. Кардинальні зміни в усіх сферах суспільного життя зумовили суттєве зростання рівня злочинності, де важливе місце посідають тяжкі та особливо тяжкі злочини. Досудове розслідування та судовий розгляд цих злочинів можуть обумовлювати застосування щодо підозрюваних, обвинувачених найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою.

Актуальність дослідження проблем тримання під вартою обумовлена тим, що у зв'язку з євроінтеграцією Україна зобов'язалася створити умови, за яких би забезпечувалося утримання під вартою, що не ображатиме гідність ув'язнених. Окрім того, у зв'язку з прийняттям нового КПК 2012 р. триває процес реформування кримінального процесуального законодавства. Ці обставини доводять, що обрання тримання під вартою здійснюється в умовах, які іноді суттєво відрізняються від попередніх, що й визначає актуальність теми статті.

Стан дослідження. Аналізу проблемних питань тримання під вартою присвячені праці таких дослідників, як Ю. М. Грошевий, З. Д. Єнікеев, З. З. Зінатулін, О. П. Кучинська, В. Т. Маляренко, В. М. Тертишник, О. І. Тищенко, О. А. Губська, О. Г. Шило та ін. Однак дослідження ґрунтувалися на КПК 1960 р. Новий же КПК України 2012 р. дещо змінив зміст мети і підстав застосування запобіжних заходів. З огляду на те, що прецедентна практика Страсбурзького суду

є джерелом права в Україні (зокрема кримінально-процесуального), треба з'ясувати підходи цього органу до правомірності застосування аналізованого заходу процесуального примусу.

Метою статті є формування комплексного уявлення про мету та підстави застосування найсуворішого запобіжного заходу – тримання під вартою, відповідно до нового кримінального процесуального законодавства України та прецедентної практики Європейського суду з прав людини.

Виклад основних положень. Тримання під вартою – найсуворіший запобіжний захід, який максимально обмежує права та свободи людини і громадянина, зокрема найважливіше право – на свободу й особисту недоторканність. Він повинен обиратися лише тоді, коли решта запобіжних заходів не можуть забезпечити належну поведінку підозрюваного, обвинуваченого. Застосування цього запобіжного заходу лише у зв'язку з однією тяжкістю злочину виключено. Це свідчить про додаткові гарантії прав осіб, підозрюваних, обвинувачених у вчиненні злочину.

М. В. Духовський зазначив: «...арешт повинен бути лише крайнім, виключним заходом, коли через серйозність злочину без нього не можна обійтися» [1, с. 268]. П. І. Люблінський теж зауважував, що на взяття під варту закон повинен дивитися як на виключний захід, зумовлений справжньою необхідністю [2, с. 463]. П. М. Давидов та П. П. Якимов аргументували: «Санкція на арешт повинна даватися... коли іншим заходом неможливо замінити арешт» [3, с. 16].

Схожої думки дотримується й Комітет Міністрів Ради Європи (п.п. «ф» і «г» ч. 1 Резолюції Комітету Міністрів Ради Європи № (65) 11 від 9 квітня 1965 р. «Взяття під варту» [4] та пп. 1 та 9 ч. 2 Рекомендації R(80) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи від 27 червня 1980 р. «Про взяття під варту до суду») [5].

Своєю чергою, Європейський суд з прав людини вказує, що взяття під варту – це «такий серйозний захід, який виправданий лише тоді, коли інші, менш серйозні заходи, були розглянуті та визнані недостатніми для забезпечення інтересів людини і суспільства» (рішення ЄСПЛ «Вітольд Литва проти Польщі» від 4 квітня 2000 р.) [6].

Істотним недоліком практики обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою (та продовження строків цього запобіжного заходу) є те, що у «левокій» частці рішень національних органів у їх обґрунтуванні використовуються одні й ті ж узагальнені форми та шаблонні формулювання про врахування тяжкості вчиненого злочину, того, що особа може ухилитися від органів досудового розслідування чи суду, перешкодити встановленню істини у справі, продовжити

злочинну діяльність, перешкоджати виконанню прийнятих процесуальних рішень. Однак, на жаль, суди часто не наводять жодних конкретних фактів на підкріплення правильності своїх висновків. На неприпустимість подібних ситуацій Євросуд звертає увагу неодноразово (зокрема, у § 3 рішення «Феррарі-Браво проти Італії» («Ferrari-Bravo v. Italy») № 9627/81 від 14 березня 1984 р. [7, с. 55], § 55 рішення «Мюррей проти Сполученого Королівства» («Murray v. United Kingdom») № 14310/88 від 28 жовтня 1994 р. [7, с. 55], § 35 рішення «Фокс, Кемпбелл і Гартлі проти Сполученого Королівства» («Fox, Campbell and Hartly v. United Kingdom») № 12244/86; 12245/86; 12383/86 від 30 серпня 1990 р. [7, с. 56], § 143, 145 рішення «Бойченко проти Молдови» («Voicenco v. Moldova») № 41088/05 від 11 липня 2006 р. [7, с. 87], § 77 рішення «Гюсеїн Есен проти Туреччини» («Huseyin Esen v. Turkey») № 49048/99 від 8 серпня 2006 р. [7, с. 87], §§ 65–67 рішення «Биков проти Росії» («Bykov v. Russia») № 4378/02 від 10 березня 2009 р. [7, с. 88], § 80 рішення «Мамедова проти Росії» («Mamedova v. Russia») № 7064/05 від 1 липня 2006 р. [7, с. 89], § 134 рішення «Олександр Макаров проти Росії» («Aleksandr Makarov v. Russia») № 15217/07 від 12 березня 2009 р. [7, с. 102], § 78 рішення «Вітольд Літва проти Польщі» («Vitold Litva v. Poland») від 4 квітня 2000 р. [6], § 46 рішення «Варбанов проти Болгарії» («Varbanov v. Bulgaria») від 5 жовтня 2000 р. [8, с. 57] тощо).

Слід погодитися з позицією Ю. І. Стецовського про те, що наряд чи правильно застосовувати тримання під вартою лише тому, що воно майже повністю виключає втечу обвинуваченого, вчинення ним злочину та усуває перешкоди для встановлення істини. Потрібно більш широке поняття оптимальності заходів примусу, яке охоплює не тільки досягнення їх мети, але й безумовну потребу в обранні саме тримання під вартою [9, с. 173].

Те, що тримання під вартою може бути застосовано лише за неможливості застосування іншого, більш м'якого запобіжного заходу, йдеться у § 78 рішення ЄСПЛ «Мамедова проти Росії» («Mamedova v. Russia») № 7064/05 від 1 червня 2006 р. [7, с. 87]. У цій справі впродовж періоду тримання заявниці під вартою органи влади не врахували можливості забезпечити її присутність під час здійснення розслідування через застосування менш суворих запобіжних заходів, попри те, що адвокати заявниці неодноразово клопотали про її звільнення під заставу чи під підписку про невиїзд. У згадуваному рішенні Європейський суд висловлював здивування з приводу того, чому національні суди у рішеннях не вказали мотивів, із яких альтернативні позбавленню волі заходи не забезпечили би належний судовий розгляд.

КПК України 2012 р. регламентує застосування цього запобіжного заходу лише у зв'язку з неможливістю застосування іншого, більш м'якого запобіжного заходу. Так, у ч. 1 ст. 183 КПК України 2012 р. зазначено, що тримання під вартою є *винятковим* (винятковість, виключність, екстраординарність є, без сумніву, оціночним поняттям) запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 цього Кодексу.

Застосування тримання під вартою як запобіжного заходу є найгострішим втручанням у сферу гарантованого Конституцією України права на свободу та особисту недоторканість. Воно може бути виправдане лише метою захисту більш важливих соціальних цінностей. В юридичній літературі метою тримання під вартою окреслено: 1) усунення збурення громадської думки, забезпечення спокою громадян [10, с. 40]; 2) забезпечення розкриття злочину і викриття злочинця [11, с. 280]; 3) прискання зловживання підозрюваним, обвинуваченим своїми правами [12, с. 73].

Ці позиції більше відображають суб'єктивне розуміння авторами соціального призначення такого запобіжного заходу, аніж його юридичну природу.

Загальною метою заходів кримінально-процесуального примусу (зокрема усіх запобіжних заходів) є сприяння успішному виконанню завдань кримінального судочинства, а не використання їх як основного засобу встановлення істини у справі. Завдання практичних працівників перед узяттям під варту забезпечити успішність розкриття злочинів і викриття злочинців незаконно розширює встановлений законодавцем діапазон цілей застосування запобіжних заходів [13, с. 547–548] (це твердження істинне і щодо вітчизняного законодавства – *В. Р.*). А тому забезпечення розкриття злочину не є метою тримання під вартою.

Не можна вважати метою взяття під варту й прискання зловживання підозрюваним, обвинуваченим своїми правами. За обґрунтованим твердженням Е. Ф. Куцовой, досягнення такої псевдомети – за межами обставин, визнаних законом підставами для застосування запобіжного заходу. Загроза застосування запобіжного заходу у разі визнання зловживання підозрюваним, обвинуваченим правом могла би змусити його відмовитися від використання своїх прав. Така загроза також могла би бути використана для протиправного – під страхом застосування взяття під варту – впливу на підозрюваного, обвинуваченого з метою змусити його давати показання [14, с. 12–13]. Саме тому недопустимо обґрунтування обрання тримання під вартою відмовою

підозрюваного, обвинуваченого від визнання вини, заявлення ним клопотань, хоч і необґрунтованих, на думку судді, слідчого судді, відмовою від дачі показань, явно неправдивими показаннями, неодноразовою їх зміною [15, с. 61; 16, с. 78–79].

На жаль, іноді під час обрання найбільш суворого запобіжного заходу судді, роблячи спробу обґрунтувати таке рішення, навіть не переймалися тим, що у ньому було відсутнє хоча би формальне посилання на підстави, передбачені і у КПК України, і п. 1 ст. 5 Євроконвенції.

До прикладу, 5 серпня 2011 року, під час судового розгляду кримінальної справи, суд першої інстанції застосував тримання під вартою щодо экс-прем'єр-міністра України Ю. В. Тимошенко. Зadowolняючи відповідне подання прокурора, суддя постановив, зокрема, що заявниця ігнорувала вказівки головуючого судді, виявляла зневагу до учасників судового засідання та суду, відмовлялася надавати інформацію про свою адресу. Того ж дня Ю. В. Тимошенко було поміщено до Київського слідчого ізолятора, де вона перебувала до 30 грудня 2011 року. Судом було відхилено усі її клопотання про звільнення з посиланням на підстави, наведені у постанові від 5 серпня 2011 року. Отож, головуючий застосував щодо підсудної тримання під вартою як санкцію за її неналежну поведінку в суді, причому сказав про це відверто, навіть не намагався завуалювати таке рішення. Звісно, поведінка підсудної (яка проявлялася у тому, що вона не вставала, звертаючись до судді, ображала його, перебивала тощо) була хамською, такою, що свідчила про явну зневагу до суду, і, відповідно, є неприпустимою. Але й реакція судді на подібну поведінку була абсолютно неприйнятною. Таке рішення явно суперечило вимогам і чинного тоді національного законодавства, та прецедентній практиці Євросуду. Зокрема, Страсбурзький суд у справах «Гаркавий проти України» від 18 лютого 2010 р. (§ 63) та «Доронін проти України» від 19 лютого 2009 р. (§ 54–56) підтвердив, що «особа не може бути позбавлена свободи, крім випадків, установлених у п. 1 ст. 5 Євроконвенції, перелік яких є вичерпним, і лише вузьке їх тлумачення відповідає цілям цього положення» [17].

У подальшому захисники Ю. В. Тимошенко оскаржили правомірність обрання щодо неї тримання під вартою до ЄСПЛ. У рішенні «Тимошенко проти України» було вказано, що, з огляду на обґрунтування у судовій постанові необхідності взяття заявниці під варту твердженням про перешкодження з її боку проведению засідань і прояв зневаги до учасників судового засідання та суду, її право на свободу було обмежено з інших підстав, ніж передбачено статтею 5 Конвенції

про захист прав людини та основоположних свобод. Суд також зауважив, що у постанові про взяття під варту Ю. В. Тимошенко від 5 серпня 2011 р. не зазначалося про порушення нею підписки про невід'яз як запобіжного заходу, що застосовувався до того часу. Суддя також не стверджував про її відсутність на судових засіданнях. Оотж, із наведеного обґрунтування взяття під варту, яке містило, зокрема, її відмову оголосити свою адресу в судовому засіданні з огляду на те, що вона була наявна у матеріалах справи, та запізнення на декілька хвилин на судове засідання, не вбачалося ризику, що, перебуваючи на волі, Ю. В. Тимошенко могла ухилитися від суду. Основна підстава, наведена для її взяття від варту, полягала у перешкоджанні судовому засіданню та прояві зневаги до суду. Такої підстави немає серед тих, що виправдовують позбавлення волі згідно із § 1 ст. 5. Тому Суд зробив висновок, що тримання заявниці під вартою впродовж усього періоду застосування цього запобіжного заходу було свавільним і незаконним [18].

Отож, і прецедентна практика ЄСПЛ, і національне законодавство засвідчують, що єдиною законною метою обрання тримання під вартою (та обґрунтування його виключності) є результат, притаманний усім запобіжним заходам, а саме – перешкоджання підозрюваному, обвинуваченому ухилитися від слідства і суду, перешкодити встановленню істини у справі, займатися злочинною діяльністю чи ухилитися від відбування покарання.

Що стосується застосування тримання під вартою щодо неповнолітнього, то у значній кількості міжнародних актів звертається увага на потребу особливо обережного підходу до обрання такого запобіжного заходу щодо дитини. Зокрема, у п. 13 Пекінських правил зазначено, що до неповнолітніх підозрюваних та обвинувачених тримання під вартою «застосовується лише як крайній захід і протягом найкоротшого періоду часу». Тримання під вартою за можливості повинно бути замінено іншими альтернативними заходами [19].

У ст. 434 КПК України 1960 р. було передбачено, що затримання та взяття під варту як запобіжний захід можуть застосовуватися щодо неповнолітнього лише у *виняткових випадках*, коли це спричиняється *тяжкістю злочину*, у вчиненні якого він обвинувачується. У ч. 2 ст. 492 КПК 2012 р. зазначено, що затримання та взяття під варту як запобіжний захід можуть застосовуватися щодо дитини лише у разі, якщо неповнолітній підозрюється чи обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину (з урахуванням того, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК).

Отже, у новому кримінальному процесуальному законодавстві міститься відповідь на питання про те, що слід розуміти під тяжкістю вчиненого злочину (як спеціальної умови застосування тримання під вартою щодо дитини).

Як зазначалося, тримання під вартою є *винятковим* запобіжним заходом (ч. 1 ст. 183 КПК). Під час його застосування щодо неповнолітнього підхід до обґрунтування такої *винятковості* повинен бути більш виваженим і прискіпливим. Під час обрання цього запобіжного заходу щодо дитини слід пам'ятати, що закон не дозволяє обирати тримання під вартою у зв'язку лише з тяжкістю вчинення злочину.

Обставинами, які мають суттєве значення для вирішення питання про тримання від вартою неповнолітніх, чимало юристів-практиків (41 із 53 опитаних автором статті слідчих) вважають те, що: особа раніше неодноразово вчиняла злочини; злочин має груповий характер і провідну роль у ньому виконував саме підозрюваний (обвинувачений); неповнолітній не має батьків, опікунів, піклувальників, у нього відсутнє постійне місце проживання (у зв'язку з чим висока ймовірність того, що він ухилиться від слідства і суду); достовірно встановлено, що неповнолітній підозрюваний/обвинувачений протидіє кримінальному провадженню; дитина злісно порушувала раніше обраний щодо неї запобіжний захід, не пов'язаний із триманням під вартою. Окрім того, на думку цієї групи респондентів, під час прийняття відповідного рішення слід урахувувати: спрямованість умислу, зухвалість та агресивність злочинних дій; наслідки злочину; постзлочинну поведінку; зв'язки з кримінальним середовищем.

На думку ж інших респондентів (12 осіб), надати вичерпний перелік випадків, коли щодо неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого може бути застосовано тримання під вартою, неможливо. Вони стверджують, що застосування щодо дитини тримання під вартою відповідає вимогам закону лише тоді, коли за сукупністю обставин, які характеризують учинене, з урахуванням умов життя та виховання, середовища, особливостей особи неповнолітнього, його ставлення до скоєного та подальшу поведінку, отримання під вартою є єдино можливим у таких умовах.

Не можна виключати ситуацію, коли зухвала, агресивна поведінка неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого у вчиненні тяжкого (чи особливо тяжкого) злочину свідчить про те, що тільки його суворою ізоляцією від суспільства вдасться забезпечити можливість належної поведінки і його участь у процесуальних діях.

Однак, як абсолютно справедливо зауважується, утримання неповнолітнього під вартою, за відсутності батьків і звичного навколишнього середовища, здатне заподіяти непоправну шкоду морально-психічному стану дитини. А тому застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту щодо неповнолітнього повино стати загальним правилом за наявності підстав і спеціальних умов, що свідчать про необхідність його суворої ізоляції від суспільства.

Висновки. Отож, право на свободу та особисту недоторканість не є абсолютним. Обмеження законом прав і свобод людини допускається лише тією мірою, якою необхідно для досягнення конституційно значущих цілей: захисту основ конституційного устрою, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів інших осіб, забезпечення безпеки та обороноздатності держави. Однак важливо, аби обмеження, яких зазнає підозрюваний (обвинувачений), були правомірні. Саме тому головна мета інституту судового застосування тримання під вартою полягає у наданні підозрюваному (обвинуваченому), щодо яких виникає питання про застосування тримання під вартою, дієвих гарантій, пов'язаних із реалізацією права на захист від незаконного чи необґрунтованого застосування цього запобіжного заходу.

1. Духовский М. В. Русский уголовный процесс / М. В. Духовский. – М.: Изд-во М. В. Клюкина, 1905. – 472 с.

2. Люблинский П. И. Свобода личности в уголовном процессе. Меры, обеспечивающие неуклонение обвиняемого от правосудия / П. И. Люблинский. – СПб., 1906. – 701 с.

3. Давыдов П. М. Применение мер процессуального принуждения по основам уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик. Учебное и практическое пособие (под ред. И. И. Семеринова) / П. М. Давыдов, П. П. Якимов. – Свердловск, 1961. – 118 с.

4. Взяття під варту: Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи № 65 11 від 9 квітня 1965 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: sergeisonov.narod.ru/Straga.doc.

5. Про взяття під варту до суду: Рекомендація R(80) 11 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам Ради Європи від 27 червня 1980 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiiirbis_64.exe?

6. Рішення ЄСПЛ «Вітольд Литва проти Польщі» від 4 квітня 2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/SO0811.html.

7. Макбрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес / Дж. Макбрайд. – К.: К.І.С., 2010.

8. Мердок Джим. Європейська конвенція з прав людини і охорона правопорядку: посібник для співробітників поліції та правоохоронних органів / Джим Мердок, Рош Ральш. – К.: ЦЕНТР. – 157 с.
9. Стецовский Ю. И. Право на свободу и личную неприкосновенность. Нормы и действительность / Ю. И. Стецовский. – М.: Дело, 2000.
10. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса. Т. 1: Основные положения науки советского уголовного процесса / М. С. Строгович. – М.: Наука, 1968.
11. Шпилев В. Н. Участники уголовного процесса / В. Н. Шпилев. – Мн., 1970.
12. Михайлов В. А. Уголовно-процессуальные меры пресечения в судопроизводстве Российской Федерации / В. А. Михайлов. – М., 1997.
13. Куцова Е. Ф. Гарантии прав личности в советском уголовном процессе / Е. Ф. Куцова. – М.: МГУ, 1973. – 115 с.
14. Лубшев Ю. Заключение под стражу обвиняемых, препятствующих установлению истины по делу / Ю. Лубшев // Социалистическая законность. – 1975. – № 2.
15. Короткий Н. Н. Процессуальные гарантии неприкосновенности личности подозреваемого и обвиняемого в стадии предварительного расследования / Н. Н. Короткий. – М., 1981.
16. Права людини в Україні в 2009–2010 рр.: доповіді правозахисних організацій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: helsinki.org.ua/index.php?id=1298296021.
17. Рішення ЄСПЛ «Тимошенко проти України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/151586.html>
18. Минимальные стандартные правила Организации Объединенных Наций, касающиеся отправления правосудия в отношении несовершеннолетних («Пекинские правила») от 29.11.1985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_211.
19. Капинус Н. И. Процессуальные гарантии прав личности при применении мер пресечения в уголовном процессе: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.09 / Николай Иванович Капинус. – М., 2001. – 547 с.

Рыбалко В. А. Оценочные понятия, используемые при регламентации содержания под стражей

Проанализировано проблемные вопросы относительно определения цели и оснований применения содержания под стражей. Единственная законная цель содержания под стражей (и обоснования его исключительности) – это препятствовать подозреваемому, обвиняемому уклониться от следствия и суда, его попытке предотвратить установлению истины в деле, возможности заниматься преступной деятельностью или же уклониться от отбывания наказания.

Применение меры пресечения в виде домашнего ареста относительно несовершеннолетнего должно стать общим правилом при наличии оснований

и специальных условий, свидетельствующих о необходимости его суровой изоляции от общества.

Ключевые слова: содержание под стражей, основания применения мер пресечения, практика Европейского суда по правам человека.

Rybalko V. O. Assessment concepts used in the regulation of detention

It is claimed, that the detention as a strictest precaution should be selected only when all the others preventive measures cannot ensure proper behaviour of a suspect, defendant. The only legal purpose of choosing detention (and justify its exclusivity) is obstructing the suspect or accused to evade investigation and court, to prevent the truth in the case to engage criminal activity or to evade punishment. Applying of this preventive measure only due to one of the severity of the crime is excluded. It is stated that the only legitimate purpose of electing detention (and justification for its exclusivity) is that result which is typical for all precautions.

An essential disadvantage of the practice a preventive measure as a detention (and continuation of terms of this preventive measure) is that the «lion's» share decisions of the domestic authorities in their argumenting it is used by the same generalized form and formulaic wording of incorporation with the severity of the crime, that person can avoid the pre-trial investigation or the court, to prevent the truth in case, continue criminal activity, hinder implementation of procedural decisions which is already adopted. It is confirmed, that the situations according to which the courts do not present any concrete facts to support their conclusions, it has to be admitted unacceptable.

Detention is an exceptional preventive measure. When it is used to minor, approach to the study of such exclusivity must be much more deliberate and meticulous. When this preventive measure has to be chosen according to a child, it is necessary remember that the law doesn't allow to select detention in connection with only one severity of committing the crime.

Using of such preventive measure as a home detention to a minor, ought to become as the general rule with the grounds and special conditions that indicate the need for its strict isolation from society.

Key words: *detention, grounds for using preventive measures, practice of the European Court of Human Rights.*

Стаття надійшла 2 червня 2015 р.

Розділ 6

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.132:35.081.73

І. В. Басиста,
С. О. Пришляк

КРИМІНАЛЬНІ ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ У СЛІДЧІЙ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Розглянуто такі процесуальні документи, як постанова, клопотання, протокол, повістка, зокрема не лише процесуальні вимоги до їх оформлення, а й окремі особливості підготовки, деякі проблемні аспекти, що виникають у процесі їх формування. На підставі проведеного порівняльного дослідження норм чинного КПК та КПК 1960 року доведено низку спільних та відмінних ознак процесуальних документів. Встановлено, що незважаючи на окремі процесуальні недоліки, які допускаються під час складання кримінальних процесуальних документів, вони є одними з тих процесуальних джерел доказів, які дають змогу забезпечити належний процес не лише доказування, а й всього кримінального провадження.

Ключові слова: *постанова, клопотання, протокол, повістка, досудове розслідування, слідчий, прокурор, джерела доказів, доказування, процесуальна форма, кримінальне правопорушення, кримінальне провадження.*

Постановка проблеми. Відповідно до статті 99 КПК документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження.

У кримінальній процесуальній діяльності документ є важливим процесуальним джерелом доказів. Тому виникає нагальна потреба у науковому розгляді визначення терміна і окремих кримінальних процесуальних документів, які формуються у процесі кримінальної процесуальної діяльності.

Метою та завданнями статті є дослідження процесуальних документів загалом та окремих проблем, які виникають в процесі їх підготовки, вироблення шляхів їх вирішення.

Стан дослідження. Незважаючи на те, що питанням дослідження окремих аспектів кримінальних процесуальних документів у юридичній літературі досліджувались, однак за умов дії чинного КПК ця проблематика на достатньому рівні не розглядалася.

Виклад основних положень. До документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених частиною першою статті 99 КПК, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (зокрема електронні);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам статті 99 КПК є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, зобов'язані надати суду оригінал документа. Оригіналом документа є документ, а оригіналом електронного документа – його відображення, якому надається таке ж значення, як документу.

Дублікат документа (документ, виготовлений таким же способом, як і його оригінал) може бути визнаний судом як оригінал документа.

Для підтвердження змісту документа можуть бути визнані допустимими й інші відомості, якщо:

1) оригінал документа втрачений або знищений, крім випадків, якщо він втрачений або знищений з вини потерпілого або сторони, яка його надає;

2) оригінал документа не може бути отриманий за допомогою доступних правових процедур;

3) оригінал документа є у володінні однієї зі сторін кримінального провадження, а вона не надає його на запит іншої сторони.

Сторона кримінального провадження, потерпілий, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право надати витяги, копії, узагальнення документів, які не зручно повністю досліджувати в суді, а на вимогу суду зобов'язані надати документи повністю.

Сторона зобов'язана надати іншій стороні змогу оглянути або скопіювати оригінали документів, зміст яких доводився у передбаченому статтею 99 КПК порядку [1].

Слід зазначити, що різними є підходи науковців до розуміння різновидів процесуальних документів, хоча здавалося б, це питання достатньо регламентоване у чинному КПК.

Відтак деякі автори, кажучи про симбіотичний зв'язок процесуального рішення та процесуального документа, вирізняють лише постанову слідчого та прокурора, обвинувальний акт та судові рішення (вирок, ухвалу) [2, с. 287].

На наше переконання, такий підхід є дещо усіченим та не враховує всього різноманіття процесуальних рішень та процесуальних документів, які унормовані у чинному КПК.

Інші ж автори до основних кримінально-процесуальних документів відносять постанови, протоколи, обвинувальні акти, ухвали, вирок, повідомлення, клопотання та інші [3, с. 11].

Ми переконані в тому, що розслідуючи кримінальне правопорушення, слідчий ухвалює значну кількість процесуальних рішень, як правило, таких, що обмежують конституційні права громадян (проведення слідчих (розшукових) дій, застосування запобіжних заходів, застосування інших заходів процесуального примусу), визначають припинення чи відновлення розслідування, забезпечують явку учасників процесу, спрямовані на проведення ОРЗ тощо.

Всі рішення слідчого втілюються у певну процесуальну форму – процесуальний документ. Діяльність уповноважених органів із розслідування злочинів здійснюється відповідно до процесуальної форми в межах повноважень суб'єктів кримінального процесу шляхом проведення процесуальних дій. Отже, саме з погляду процесуальної форми розглянемо процесуальні рішення слідчого, які він ухвалює під час розслідування.

За підсумками проведеного порівняльного дослідження норм чинного КПК і КПК 1960 року слід констатувати, що у КПК 2012 року кількість процесуальних рішень, що ухвалюються слідчим у формі **постанови** є значно меншою. Результати проведеного додаткового

анкетування 220 слідчих переконливо засвідчують зміну попередньої тенденції відповідно до вимог КПК, адже на запитання, яку процесуальну форму, на Вашу думку, найчастіше мають процесуальні рішення слідчого, на постанову вказали лише 40 (18,2%) респондентів.

Відтак відповідно до частини 1 статті 239 КПК 2012 року ексгумація трупа здійснюється за постановою прокурора; аналогічним є формулювання частини 2 статті 241 КПК 2012 року щодо освідування. За постановою чи ухвалою слідчого судді проводиться відсторонення від посади підозрюваного чи обвинуваченого (частина 2 статті 154); накладення арешту на майно (частина 2 статті 170, частина 1 статті 171); здійснюється привід (частина 1 статті 132, частина 2 статті 140); реалізуються такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт, тримання під вартою (частина 4 статті 176). Але із зменшенням кількості процесуальних рішень слідчого у формі постанови, з'явилися нові процесуальні рішення, відсутні у КПК 1960 року, а, відповідно, збільшилось коло процесуальних прогалин щодо їх унормування.

Сьогодні відповідно до чинного КПК процесуальне рішення слідчого виражається у формі постанови: про доручення призначити адвоката, про залучення захисника, про оголошення розшуку підозрюваного, про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, зокрема виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації та у випадках, передбачених частиною 1 статті 250 КПК, – про установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу, спостереження за особою, річчю або місцем тощо [4, с. 187–188].

Відповідно до статті 110 КПК постанова виноситься у випадках, передбачених КПК, а також, коли слідчий, прокурор визнає це за необхідне.

Постанова слідчого, прокурора складається з:

1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце і час прийняття постанови; прізвище, ім'я, по батькові, посаду особи, яка прийняла постанову;

2) мотивувальної частини, яка повинна містити відомості про: зміст обставин, які є підставами для прийняття постанови; мотиви прийняття постанови, їх обґрунтування та посилання на положення КПК;

3) резолютивної частини, яка повинна містити відомості про: зміст ухваленого процесуального рішення; місце та час (строки) його виконання; особу, якій належить виконати постанову; можливість та порядок оскарження постанови.

Постанова слідчого, прокурора виготовляється на офіційному бланку та підписується службовою особою, яка ухвалила відповідне процесуальне рішення.

Постанова слідчого, прокурора, прийнята в межах компетенції згідно із законом, є обов'язковою для виконання фізичними та юридичними особами, прав, свобод чи інтересів яких вона стосується.

Наступним процесуальним документом є *протокол*. Відповідно до статті 104 КПК у ньому фіксуються перебіг і результати проведення процесуальної дії. У разі фіксування процесуальної дії під час досудового розслідування за допомогою технічних засобів про це зазначається у протоколі. Якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього. Протокол складається з:

1) вступної частини, яка повинна містити відомості про: місце, час проведення та назву процесуальної дії; особу, яка проводить процесуальну дію (прізвище, ім'я, по батькові, посада); всіх осіб, які присутні під час проведення процесуальної дії (прізвища, імена, по батькові, дати народження, місця проживання); інформацію про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються під час проведення процесуальної дії, умови та порядок їх використання;

2) описової частини, яка повинна містити відомості про: послідовність дій; отримані в результаті процесуальної дії відомості, важливі для цього кримінального провадження, зокрема виявлені та/або надані речі і документи;

3) завершальної частини, яка повинна містити відомості про: вилучені речі і документи та спосіб їх ідентифікації; спосіб ознайомлення учасників зі змістом протоколу; зауваження та доповнення до письмового протоколу з боку учасників процесуальної дії.

Перед підписанням протоколу учасникам процесуальної дії надається можливість ознайомитися із текстом протоколу. Зауваження і доповнення зазначаються у протоколі перед підписами. Протокол підписують усі учасники, які брали участь у проведенні процесуальної дії. Якщо особа через фізичні вади або з інших причин не може особисто підписати протокол, то ознайомлення такої особи з протоколом здійснюється у присутності її захисника (законного представника), який своїм підписом засвідчує зміст протоколу та факт неможливості його підписання особою.

Якщо особа, яка брала участь у проведенні процесуальної дії, відмовилася підписати протокол, про це зазначається в протоколі. Такій особі надається право дати письмові пояснення щодо причин відмови від підписання, які заносяться до протоколу. Факт відмови особи від підписання протоколу, а також факт надання письмових пояснень особі щодо причин такої відмови засвідчується підписом її захисника (законного представника), а у разі його відсутності – понятих.

Відповідно до статті 105 КПК особою, яка проводила процесуальну дію, до протоколу долучаються додатки. Додатками до протоколу можуть бути:

- 1) спеціально виготовлені копії, зразки об'єктів, речей і документів;
- 2) письмові пояснення спеціалістів, які брали участь у проведенні відповідної процесуальної дії;
- 3) стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії;
- 4) фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерної інформації та інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу.

Додатки до протоколів повинні бути належно виготовлені, упаковані з метою надійного збереження, а також засвідчені підписами слідчого, прокурора, спеціаліста, інших осіб, які брали участь у виготовленні та/або вилученні таких додатків.

У статті 106 КПК унормовано положення про те, що протокол під час досудового розслідування складається слідчим або прокурором, які проводять відповідну процесуальну дію, під час її проведення або безпосередньо після її закінчення. До складу слідчої (розшукової) дії належать також дії щодо належного упакування речей і документів та інші дії, що мають значення для перевірки результатів процесуальної дії [1].

Особливої уваги заслуговує такий процесуальний документ, як **клопотання**. У чинному КПК щодо різних клопотань слідчого закріплено процесуальні вимоги щодо їх оформлення: про здійснення приводу (стаття 141), клопотання про накладення грошового стягнення (стаття 145), клопотання про тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом (стаття 150), клопотання про відсторонення від посади (стаття 155), клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів (стаття 160) тощо. Ми вже акцентували на тому, що оскільки у кожній із наведених норм чинного КПК та багатьох інших є вказівка законодавця на ті обставини, які повинні бути зазначені у клопотанні, а їх більшість є ідентичними, то раціонально було б у загальній нормі щодо процесуальних рішень виписати всі узагальнені вимоги, а у спеціальних нормах зазначити індивідуальні видові ознаки процесуальної діяльності під час якої й ухвалюється таке процесуальне рішення [4, с. 227–228].

Якщо проаналізувати практику ухвалення означених рішень, то можна стверджувати, що слідчий має самокритично і відповідально ставитись до обрання примусового заходу чи проведення процесуальної дії, не розраховуючи на можливість випадкового погодження з прокурором необґрунтованого клопотання та його підтримку слідчим суддею [5, с. 88–89].

Із викладеного можна зробити висновок, що клопотання – це так званий «прохальний» процесуальний документ слідчого, який вимагає погодження із прокурором, а кінцевою інстанцією для ухвалення процесуального рішення, як правило, є слідчий суддя.

Серед різноманітності процесуальних рішень слідчого, які набувають певної процесуальної форми, на наш погляд, слід виокремити рішення щодо виклику учасників кримінального провадження для проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, що виражається у формі *повідстки*. На відміну від КПК 1960 року, який жодних процесуальних вимог щодо оформлення цього документа не містив, у чинному КПК цю прогалину усунуто. Відтак у статті 137 КПК наведено перелік вимог та реквізити до процесуального рішення слідчого щодо виклику обвинуваченого та інших учасників кримінального провадження для проведення процесуальних дій у формі повістки про виклик.

Проведений нами аналіз вказаної норми засвідчує, що законодавцем у чинному КПК фактично унормовано ті вимоги до повістки, які в умовах дії КПК 1960 року були напрацьовані практикою діяльності слідчих підрозділів (готувався документ, який складався з двох частин – основної, де було зазначено хто, коли, куди і з якою метою викликається, і корінця повістки – де повнолітня особа, яка її отримувала, ставила дату і свій підпис про отримання).

Висновки. На підставі проведеного порівняльного дослідження норм чинного КПК та КПК 1960 року доведено низку спільних та відмінних ознак процесуальних документів. Встановлено, що, незважаючи на окремі процесуальні прогалини та недоліки, які допускаються під час складання кримінальних процесуальних документів, вони є одними з тих процесуальних джерел доказів, які дають змогу забезпечити належний процес не лише доказування, а й всього кримінального провадження.

1. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg> (набув чинності 20 листопада 2012 року).

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: структурно-логічні схеми і таблиці, типові бланки та зразки процесуальних документів: науково-практичний посібник / авт. кол.: Р. Г. Андреев, Є. М. Блажівський, М. І. Говшовський та ін. – К.: Алерта, 2012. – 736 с.

3. Удалова Л. Д. Складання кримінально-процесуальних документів у досудовому провадженні: навч. посібник / Л. Д. Удалова, Ю. І. Азаров, В. В. Рожнова, Д. О. Савицький та ін. – К.: КНТ, 2013. – 376 с.

4. Басиста І. В. Прийняття і виконання процесуальних рішень слідчого на стадії досудового розслідування: теоретичні і практичні проблеми: монографія / І. В. Басиста. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – 600 с.

5. Гребеньков, Г. В. Юридична етика: навч. посібник / Г. В. Гребеньков, Д. П. Фіолевський. – К.: Алерта, 2004. – 209 с.

Басистая И. В., Пришляк С. О. Уголовные процессуальные документы в следственной деятельности: проблемы и пути их решения

Рассмотрены такие процессуальные документы, как постановление, ходатайство, протокол, повестка, в частности не только процессуальные требования к их оформлению, а и отдельные особенности подготовки, некоторые проблемные аспекты, возникающие в процессе их формирования. На основании проведенного сравнительного исследования норм действующего УПК и УПК 1960 года доказан ряд общих и отличительных признаков процессуальных документов.

Установлено, что несмотря на отдельные процессуальные пробелы и недостатки, которые допускаются при составлении уголовных процессуальных документов, они являются одними из тех процессуальных источников доказательств, которые позволяют обеспечить надлежащий процесс не только доказывания, но и всего уголовного производства.

Ключевые слова: *постановление, ходатайство, протокол, повестка, досудебное расследование, следователь, прокурор, источники доказательств, доказывания, процессуальная форма, уголовное преступление, уголовное производство.*

Basysta I. V., Pryshlyak S. O. Criminal procedural documents in the investigative activity: problems and ways of their solution

This article discusses these procedural documents, as a resolution, petition, minutes, agenda, in particular, not only the procedural requirements for their design, and individual peculiarities of training, some problematic aspects that arise in the process of their formation.

On the basis of a comparative research of norms of the criminal procedure code and the criminal procedure code of 1960 it is proved a number of common and distinctive features of procedural documents.

It is found that despite some procedural gaps and deficiencies that are allowed when drafting criminal procedural documents, they are one of those procedural sources of evidence to ensure the proper process is not only evidence, but also the entire criminal proceedings.

Materials that contain evidence of the wrongful acts of individuals and groups of individuals collected operational units in compliance with the requirements of the law of Ukraine «On operational-investigative activities», provided that the requirements of article 99 shall be documents and can be used in criminal proceedings as evidence.

Side of criminal proceedings, the victim, a representative of the legal person against whom the proceedings are conducted, are required to provide the court with the original document.

The original document is the document itself, and the original electronic document is its reflection, which is given the same meaning as in the document. A duplicate of a document produced in the same way as the original can be recognized by the court as an original document. To confirm the content of the document can be recognized as valid, and other information, if: the original document is lost or destroyed, except if it is lost or destroyed through the fault of the victim or of the party that provides it; the original document may be obtained by using the available legal procedures.

Key words: *regulation, application, report, agenda, pre-trial investigation, the investigator, the prosecutor, the source of the evidence, evidentiary, procedural form, criminal offence, criminal proceedings.*

Стаття надійшла 27 березня 2015 р.

УДК 343.123

Л. Ф. Гула

ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ, УЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ЗЛОЧИННИМИ ГРУПАМИ

Розглянуто питання організації розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами. Здійснено спробу з'ясувати найбільш доцільну форму організації розслідування таких злочинів, які характеризуються витонченістю способів учинення, прийомами й методами їх приховування, ескалацією насильства, професіоналізацією і посиленням протидії кримінального середовища правоохоронній сфері. Зважено на порядок планування кримінального провадження.

Охарактеризовано ознаки, що слугують підставою для висунення версії про вчинення злочину організованою злочинною групою.

Визначено особливості діяльності слідчо-оперативної групи та порядок проведення окремих слідчих (розшукових) дій у розслідуванні зазначених злочинів.

Ключові слова: *злочинна група, розслідування, планування, слідча версія, слідчі (розшукові) дії, допит, впізнання, обшук.*

Постановка проблеми. Ефективність у викритті та притягненні до кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних груп залежить від організації розслідування злочину та фіксації дій кожного співучасника. Злочинна група є нижчою ланкою в ієрархічній структурі злочинної організації, ліквідація якої спричиняє зруйнування злочинного утворення. Специфічність злочинів, які вчиняються організованими злочинними групами загалом, та їх окремих кримінальних проявів полягають не лише в їхніх криміналістичних особливостях, але й в методиці виявлення і розслідування вказаної злочинної діяльності.

Розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи, передбачає використання слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій у певному взаємозв'язку, у тих або інших комплексах. Саме комплексний підхід дає змогу виконувати завдання розслідування.

Стан дослідження. Основи організації розслідування злочинів розроблені такими вченими: Р. Белкіним, О. Васильєвим, А. Вінбергом, В. Громовим, С. Голунським, В. Журавльов, О. Колесниченком, В. Коноваловим, П. Тарасов-Радіоновим, Б. Шавером, В. Шепітьком та ін.

О. Васильєв на основі узагальненої слідчої практики окремих видів злочинів визначив завдання з удосконалення розслідування і підвищення його ефективності [1, с. 3].

Б. Шавер та А. Вінберг на основі вивчення досвіду розслідування окремих видів злочинів дозволяє розробити низку загальних тактичних і технічних прийомів виявлення й дослідження доказів, використання яких сприяє розкриттю злочинів і злочинця [2, с. 131].

В. Громов, С. Голунський, П. Тарасов-Радіонов розкрили такі загальні положення розслідування: а) побутових убивств і терористичних актів; б) про грабежі та розбої; в) статевих злочинів; г) справ про підпали; г) розслідування справ про розкрадання соціалістичної власності та ін. [3, с. 3].

О. Колесниченко побудував розслідування злочинів за певною системою, яку поділив на: загальні положення методики і методики розслідування окремих видів злочинів [4, с. 13].

Р. Белкін зазначає, що розслідування окремих видів злочинів – система наукових положень і заснованих на них методичних вказівок і рекомендацій із розслідування і попередження злочинів [5, с. 13].

В. Шепітько, В. Коновалова, В. Журавель зазначають, що особливості розслідування конкретної категорії злочинів – у закономірності злочинної діяльності та її відображенні в джерелах інформації, які слугують основою для розроблення засобів, прийомів і методів збирання, дослідження, оцінки та використання доказів із метою

розкриття, розслідування, судового розгляду та попередження злочинів [6, с. 6].

Метою статті є визначення особливостей розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами, та тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Виклад основних положень. Розслідування злочину передбачає його планування. Р. Белкін вважає, що мета планування розслідування (інколи її називають завданням планування) полягає у визначенні напрямів і змісту діяльності слідчого на всіх її етапах, забезпеченні її цілеспрямованості, повноти, об'єктивності, усебічності й швидкості, економії часу, сил і засобів, ефективного застосування прийомів роботи з доказами [7, с. 715].

Планування розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи, має певні особливості: 1) розумова діяльність визначення задумів під час планування має складний характер, зумовлений учиненням групових злочинів, необхідністю встановлення ролі й функцій кожного учасника організованої групи; 2) під час планування визначаються напрями розслідування і здійснюється виокремлення завдань серії злочинів, учинених організованою злочинною групою.

У криміналістичній літературі зауважено, що спершу розслідування групових злочинів необхідно доручати спеціально створеному СОГ. Водночас така організація розслідування має переваги, що дає змогу вирішити й питання взаємодії слідчого з оперативними підрозділами.

Під час проведення цього дослідження було зроблено спробу з'ясувати найбільш доцільну форму організації розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи. Так, за результатами анкетування слідчих прокуратури та МВС України, встановлено, що найбільш доцільною формою є проведення розслідування одноосібно слідчим (12% опитаних); здійснення розслідування слідчим за оперативного супроводження (36% респондентів); проведення розслідування СОГ (42% працівників); проведення розслідування слідчою бригадою (10% слідчих).

Результати планування відображаються в плані розслідування в кримінальному провадженні. Під час розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи, письмовий план доцільно складати за епізодами. За проведення розслідування групою слідчих або СОГ може бути застосовано груповий метод розслідування. Є низка умов, за наявності яких доцільно застосовувати груповий метод розслідування: 1) велика кількість епізодів злочинної діяльності, які

необхідно розслідувати в межах одного кримінального провадження; 2) значна кількість версій про обставини вчинення злочину, які необхідно перевірити; 3) значна кількість осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності за одним провадженням; 4) необхідність здійснення розслідування одночасно в різних місцях; 5) необхідність провадження значної кількості слідчих (розшукових) дій впродовж короткого проміжку часу; 6) проведення розслідування різними мовами. Процес планування за такої форми розслідування набуває певної специфіки. Складають декілька планів: загальний – на основі якого розробляють індивідуальні плани роботи кожного слідчого, котрий входить до групи, а іноді – плани проведення негласних слідчих (розшукових) дій.

У процесі планування розслідування важливого значення набуває висунення слідчих версій. Насамперед необхідно вказати на важливість висунення версії про причетність до злочину організованої групи. Таке припущення може бути висунуте на основі оперативно-розшукової інформації, аналізу повідомлення про злочин, результатів першочергових слідчих (розшукових) дій. Проведене нами анкетування слідчих прокуратури та МВС України доводить, що вони висувають версію про вчинення злочину організованими злочинними групами: після отримання відомостей про злочин – (12% працівників); під час огляду місця події (34% опитаних); після проведення першочергових слідчих (розшукових) дій (38% респондентів); після отримання висновку судової експертизи (8% про анкетованих); під час складання обвинувального висновку (8% слідчих).

Залежно від змісту вихідної інформації, версія може характеризуватися більшим або меншим ступенем конкретності. Зазвичай дані одного огляду місця події дозволяють лише певною мірою конкретизувати типову версію, що пояснює суть розслідуваної події загалом. Версія певною мірою уявляється як імовірна інформаційна модель події, один із елементів якої – припущення про груповий суб'єкт злочину.

Під час розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи, важливо висунути версії стосовно лідерів злочинної групи. Такі версії необхідні не лише для встановлення ролі кожного учасника злочину, а й виявлення керівників та організаторів групи, обрання відповідної тактики проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій. Так, версії про те, хто є організатором групового злочину, будуються на підставі:

- глибокого дослідження міжособистісних стосунків у злочинній групі;
- вивчення спільного проведення часу членами злочинної групи;

- з'ясування, хто з них є лідером у побуті та ін.;
- вивчення психічних властивостей та особистісних якостей співучасників, виявлення тих, хто має міцну волю, рішучість, уміє підпорядкувати собі людей, фізично сильних і добре розвинених;
- установлення фактів, коли після викриття й арешту злочинної групи один із обвинувачених виявляє особливу активність для вироблення єдиної лінії поведінки на слідстві, вимагає від інших співучасників дачі вигідних для нього пояснень;
- показань потерпілих, свідків, учасників злочину про керівництво діями останніх конкретно особою;
- даних про організатора, отриманих у результаті проведення оперативними підрозділами негласних слідчих (розшукових) дій [8, с. 66].

За розслідування злочинів, які вчиняють організовані групи, важливе значення має допит, що дає змогу слідчому отримати найбільш повне уявлення про все, що трапилося.

Під час анкетування слідчих та оперативних працівників МВС України, проведеного нами, було зроблено спробу з'ясувати, у чому полягають особливості проведення допитів членів організованої злочинної групи. Так, практичні працівники органів досудового розслідування вважають, що ці особливості полягають у специфіці предмета допиту (92% опитаних), у відмові від дачі показань членами угруповання (96%); в обранні особливої тактики допиту (тактичних прийомів) (88%); в іншому (8%).

Особливості допиту в провадженні про злочини, що вчиняють організовані злочинні групи, значною мірою зумовлені низкою обставин, які необхідно з'ясувати слідчому (предмет допиту). Водночас предмет допиту визначений предметом доказування в кримінальному провадженні. У провадженнях про злочини, вчинені організованими злочинними групами, особливості предмета допиту полягають саме у встановленні тих даних, що належать до групового суб'єкта злочину, групових дій, даних, що дають змогу не лише констатувати факт учинення злочину групою, а й отримати про неї максимально повне уявлення, індивідуалізувати роль і вину кожного з її учасників. Відповідно, важливо одержати відомості про організаторів і керівників злочинного співтовариства (групи), а від них – про цілі його створення, обсяг злочинної діяльності, його структуру, способи залучення нових членів, корупційні зв'язки тощо.

Формулювання предмета допиту має важливе методичне значення. У криміналістичній літературі було здійснено спроби щодо виокремлення типових обставин, що стосуються предмета допиту різних учасників організованої злочинної діяльності.

Так, В. Шепітько предметом допиту організаторів (керівників) злочинної групи вважає такі обставини: 1) у кого виник задум організації злочинної групи; 2) яка злочинна діяльність передбачалася; 3) хто є учасником злочинної діяльності; 4) які способи використовувалися у вчиненні злочинів; 5) чи брав участь у вчиненні злочину організатор; які його функції; 6) якою є ієрархія у злочинній групі; 7) якими є засоби конспірації; 8) чи виникали корумповані зв'язки; хто надавав допомогу у функціонуванні злочинної групи; 9) якими є способи залучення до злочинної групи нових членів; 10) які канали отримання розвідувальної інформації; 11) у чому полягали дії групи захисту; 12) як були одержані злочинні доходи; 13) як здійснювався розподіл незаконних доходів серед членів злочинної групи; 14) чи виникали конфлікти у групі; 15) чи були конфлікти або суперечки з іншими угрупованнями.

Дещо інші обставини названо стосовно предмета допиту виконавця: 1) у вчиненні яких злочинів брав участь допитуваний; 2) у чому полягали його дії; 3) хто був ініціатором злочинної діяльності; 4) як розподілялися ролі у злочинній групі; 5) чи здійснювалося планування злочинів; 6) як приховувалися злочини; 7) які стосунки в допитуваного з іншими учасниками групи; 8) чому вчинював злочини [9, с. 332–337].

Позиції авторів відображають приблизні переліки питань, що можуть бути порушені в процесі допиту. Справді, у процесі допиту з'ясовується чимало обставин, що пояснюють характер події, яка відбулася, її механізм, мотиви вчинення злочину, причетність певних осіб до злочинної події.

Так, пропонується ставити питання за певною програмою: 1) для встановлення лідера організованої злочинної групи; 2) для встановлення ролі особи як активного учасника організованої злочинної групи; 3) для встановлення ролі особи як другорядного учасника організованої злочинної групи.

Зокрема, для встановлення лідера організованої злочинної групи необхідно вивчити такі питання: 1) хто розробляв плани злочинів, розподіляв ролі інших членів організованої злочинної групи під час їх учинення; 2) хто виявляв ініціативу у вчиненні злочинів, змінював плани організованої злочинної групи в разі виникнення непередбачених обставин; 3) хто розробляв серед членів організованої злочинної групи загальну лінію поведінки на слідстві на випадок затримання; 4) хто одержував найбільшу частку здобутих злочинним шляхом коштів, хто їх розподіляв; 5) хто з учасників організованої злочинної групи має злочинний досвід, організаторські здібності, схильність до лідерства, сильний характер.

Для встановлення ролі особи другорядного учасника організованої групи необхідно вивчити: 1) хто був утягнутий до організованої злочинної групи, яким чином; 2) хто відрізняється слабохарактерністю, схильністю до підкорення; 3) хто виконував найбільш прості дії щодо забезпечення злочинної діяльності групи; 4) хто отримував найменшу частку злочинного доходу; 5) хто менше за інших брав участь в епізодах злочинної діяльності групи.

Розслідування злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи, передбачає обов'язкове встановлення корупційних зв'язків із представниками владних структур, викриття корупційних, блоків захисту і протидії розслідуванню. Під час досудового розслідування необхідно встановити: у чому полягала реальна допомога державних службовців (посадових осіб) злочинному угрупованню або його окремим членам; тривалість надання такої допомоги; отримання корупціонером незаконної винагороди або інших благ; як здійснювалася корупційна взаємодія; у яких формах; у яких документах відображена; чому посадова особа надавала допомогу злочинній групі; чи знала вона про те, що контактує з організованою злочинною групою; чи надавала підтримку злочинна група чиновнику; у чому виявлялася ця підтримка тощо. Водночас ці питання слід з'ясовувати не тільки під час допиту корумпованих посадових осіб, а й лідерів і членів організованого злочинного формування.

Складність допитів лідерів і членів організованої злочинної групи зумовлює доцільність складання розгорнутого письмового плану допиту. Такий план може бути складений за епізодами злочинної діяльності та з обов'язковим урахуванням зв'язків окремих членів організованої злочинної групи. Результати анкетування та інтерв'ювання слідчих свідчать про те, що більшість практичних працівників намагається складати розгорнутий письмовий план допиту в розслідуванні злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи (64% опитаних); 18% слідчих вважають можливим обмежитися письмовим переліком питань, які необхідно з'ясувати під час допиту; 12% респондентів визначають форму плану залежно від складності допиту; 6% – складають усний план.

Під час допиту лідерів і членів організованих злочинних груп виникають переважно дві типові ситуації: 1) відмова від дачі показань; 2) повідомлення неправдивих відомостей. Зокрема, типові різновиди поведінки затриманих, підозрюваних, обвинувачених часто зводяться до відмови від дачі показань, непереконливого заперечення своєї вини. Така позиція пояснюється прагненням, дізнатися за допомогою контактів у місцях утримання під вартою, через захисників та іншими

можливими способами суть доказів, наявних у слідчого, і з урахуванням цього скоригувати свою позицію під час завершення розслідування. Слідча практика доводить, що організатори, лідери і найбільш активні члени організованої злочинної групи відмовляються давати показання без адвоката, з його ж приходом посилаються на ст. 63 Конституції України (імунітет свідка).

Тактика допиту підозрюваних (обвинувачених) у розслідуванні злочинів, що вчиняють організовані злочинні групи, відрізняється і особливостями, і використанням специфічних тактичних прийомів. Важливим тактичним прийомом є пошук у ланцюзі обвинувачених (підозрюваних) «слабкої ланки». У криміналістичній літературі зазначено, що це можуть бути особи, які мають у групі незначне, підпорядковане становище, потрапили в банду через безвольність, матеріальну залежність від лідера, компромат. Цих осіб необхідно допитувати найперше, бо від них більш імовірно одержати правдиві показання. Якщо на цих осіб мають вплив лідери групи або вони бояться, потрібно спробувати роз'яснити непорядну роль лідера щодо втягування допитуваного в групу, прагнення лідера уникнути покарання шляхом перекидання вини, використовувати наявні внутрішньогрупові конфлікти.

Становить інтерес тактичний прийом допиту, заснований на використанні конфліктної ситуації між членами організованої злочинної групи. Такий конфлікт може бути додатково спровокований і слідчим. У злочинній групі можуть бути дві тенденції: 1) спрямованість на зміцнення стійкості й згуртованості її членів; 2) спрямованість на її роз'єднання та створення нового угруповання. Інша тенденція залежить від наявних суперечностей і конфліктів, підставами для виникнення яких можуть бути: невдоволення розподілом злочинних доходів; дискримінація з боку лідерів; невдоволення встановленими ними дисциплінарним порядком, системою покарань, спробами позбутися неугодних осіб; підозри в утаюванні частини викраденого, претензії на ступінь наближеності до лідера, особисті неприязні стосунки, претензії окремих членів групи на лідерство; суперечності між «дідами» і тими, хто нещодавно вступив до угруповання; підозра у зв'язках із правоохоронними органами або конкурентними злочинними угрупованнями; протидія лідера прагненню завершити злочинну діяльність або, навпаки, бажання «відколотися» і створити власне злочинне угруповання та ін.

У процесі допиту членів організованої злочинної групи ефективними можуть бути: пред'явлення доказів, оголошення показань інших осіб, результатів слідчих (розшукових) дій, постановка різних запитань. Ці тактичні прийоми можуть набувати специфічного характеру.

Зокрема, не слід пред'являти жодних доказів доти, доки допитуваний не буде допитаний щодо обставин, пов'язаних із цими доказами, а його показання – запроTOCOLьовано. До пред'явлення будь-якого доказу має бути забезпечений його «запас міцності» обмеженням можливості допитуваного будь-яким засобом зганьбити джерело доказів або безпосередньо доказ.

Під час допитів свідків і потерпілих рекомендовано використовувати схеми місця події та орієнтувальні об'ємні фотознімки місця події, з метою уточнення окремих показань або нагадування обстановки місця події. Здебільшого в процесі допиту це стимулюватиме отримання повних відомостей про обстановку та обставини події злочину. Крім цього, на нашу думку, важливим є виготовлення та використання під час допитів свідків чи потерпілих схем злочинних зв'язків членів організованих формувань, схем розташування виконавців злочинної події, схем взаємодії з членами організованої злочинної групи тощо.

У розслідуванні злочинів, які вчиняють організовані злочинні групи, важливе місце посідає обшук, що сприяє виявленню доказової та орієнтувальної інформації. У процесі обшуку триває пошук схованих об'єктів (зброя злочину, речових доказів, трупів та ін.). Відповідно до ст. 234 КПК України, обшук здійснюється у випадках, коли є достатні підстави вважати, що зброя злочину, речі й цінності, здобуті злочинним шляхом, а також інші предмети та документи, які мають значення для встановлення істини в провадженні чи забезпеченні цивільного позову, знаходяться у певному приміщенні або місці чи в конкретній особі.

Обшук є пошуковою дією, що має чітко виражений примусовий характер. Обшук для підозрюваного, обвинуваченого, членів їхніх сімей означає хоча й санкціоноване законом, але небажане вторгнення сторонніх осіб до їхньої квартири, ознайомлення з матеріальними, особистими, інтимними аспектами їхнього життя. Тому необхідно пам'ятати, що, згідно із законом, обшук житла чи іншого володіння особи, за винятком невідкладних випадків, проводиться лише за вмотивованою ухвалою судді (ст. 234 КПК України). Обшук у процесі розслідування повинен відповідати нормам міжнародно-правових документів про права людини, зокрема декларації ООН «Про права людини».

З появою нових об'єктів пошуку постало питання і про виникнення нових видів обшуку. Зокрема, йдеться про обшук засобів комп'ютерної техніки. Ця проблема актуальна, оскільки сучасні злочинні групи використовують різноманітні носії інформації, інформаційні технології, новітню техніку. Водночас у слідчій практиці

виникають значні труднощі під час обстеження комп'ютерних засобів й отримання відповідної інформації. Під час анкетування слідчих прокуратури та МВС України, проведеного нами, було з'ясовано, що 56% опитаних проводили обшук комп'ютерної техніки.

Уведення нового виду обшуку – засобів комп'ютерної техніки – дискусійне в криміналістиці. На нашу думку, обшук засобів комп'ютерної техніки може претендувати на самостійний вид обшуку з таких підстав: 1) комп'ютерна інформація є специфічним об'єктом пошуку; 2) обстеження комп'ютерної техніки і носіїв інформації може набувати самостійного значення; 3) не завжди є змога вилучити комп'ютер (комп'ютери), комплектуючі, щоб за допомогою інших дій зафіксувати й дослідити інформацію; 4) обстеження комп'ютерної техніки і її носіїв завжди передбачає необхідність запрошення відповідного спеціаліста (комп'ютерних технологій, систем тощо); 5) комп'ютерна техніка набуває поширення, є різноманітні програми захисту та екстреного знищення інформації.

Висновки. Розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами, передбачає застосування слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій у певному комплексному взаємозв'язку, що дає змогу виконувати необхідні завдання розслідування зазначених злочинів. Розслідування має здійснюватися на основі складеного плану з передбаченням послідовності проведення слідчих (розшукових) дій з визначенням тактики проведення допиту основних фігурантів (лідерів, організаторів, виконавців) та обшуків.

1. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений / Александр Николаевич Васильев. – М., 2002. – 64 с.

2. Шавер Б. М. Криміналістика: учебник / Б. М. Шавер, А. И. Винберг. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. – С. 131.

3. Голунский С. А. Криміналістика. Методика расследования отдельных видов преступлений / С. А. Голунский, Б. М. Шавер; под ред. А. Я. Вышинского. – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1939. – 372 с.

4. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений (конспект лекций по советской криминалистике) / Алексей Никифорович Колесниченко. – Х.: ХЮРИ, 1965. – 48 с.

5. Белкин Р. С. Предмет, система и задачи советской криминалистики / Р. С. Белкин // Криміналістика: учебник; под ред. Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. – М.: ПТИ и РИО ВПГІ МВД СССР, 1969. – Т. 1. – 576 с.

6. Криміналістика: підручник / В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. – 4-те вид., перероб. і доп. – Х.: Право, 2008. – 464 с.

7. Белкин Р. С. Криминалистическое учение о фиксации доказательственной информации / Р. С. Белкин // Курс криминалистики: учеб. пособ. для вузов. – 3-е изд., доп. – М.: Юнити-Дана, 2001. – 837 с.

8. Дорошенко В. Т. Організація роботи слідчо-оперативної групи при розслідуванні умисних вбивств, скоєних організованими злочинними угрупованнями і на замовлення / В. Т. Дорошенко // Слідча практика України. – 2003. – Вип. 3. – С. 65–67.

9. Шепітько В. Ю. Розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами. Настільна книга слідчого: наук.-практ. вид. для слідчих і дізнавачів / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалов та ін. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2011. – С. 532–537.

Гула Л. Ф. Особенности расследования преступлений, совершенных организованными преступными группами

Рассмотрен вопрос организации расследования преступлений, которые совершаются организованными преступными группами. Сделано попытку выяснить наиболее целесообразную форму организации расследования таких преступлений, которые характеризуются утонченностью способов свершения, приемами и методами их укрывательства, эскалацией насилия, профессионализацией и усилением противодействия криминальной среды правоохранительной сфере. Принято во внимание порядок планирования криминального осуществления. Охарактеризовано признаки, которые дают основание для выдвижения версии о совершении преступления организованной преступной группой. Определены особенности деятельности следственно-оперативной группы и порядок проведения отдельных следственных (розыскных) действий в расследовании отмеченных преступлений.

Определено, что при расследовании преступлений, которые совершают организованные преступные группы, важно выдвинуть версии относительно лидеров преступной группы. Такие версии необходимы не только для установления роли каждого участника преступления, но и выявление руководителей и организаторов группы, избрания соответствующей тактики проведения следственных (розыскных) действий и негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: преступная группа, расследование, планирование, следственная версия, следственные (розыскные) действия, допрос, узнавание, обыск.

Hula L. F. Peculiarities of investigation of the crimes committed by the organized criminal groups

The question of organization of crimes investigation which are committed by organized criminal group is observed. It was tried to find out the most expedient form of organization of investigation of such crimes, which are characterized by the refinement of ways of commitment, techniques and methods of their concealment, escalation of violence, professionalism and strengthening of counteraction of criminal environment to the law-enforcement sphere. The order of planning of criminal proceedings is taken into account. The signs, which serves as the basis for

bringing the versions of the crime commitment by the organized criminal group are characterized. The peculiarities of activity of investigative-operative group and order of realization of certain inquisitional (search) actions in investigation of the mentioned crimes are determined. Certainly, that upym investigating crimes committed by the organized criminal groups, it is important to adduce versions in relation to the leaders of the criminal groups. Such versions are needed not only for establishment of role of every participant of crime but also for exposure of leaders and organizers of group, choice of appropriate tactics of realization of inquisitional (search) actions and secret inquisitional (search) actions.

Investigation of crimes committed by the organized criminal groups foresees in to the of obligatory order establishment of corruption connection with the representatives of of imperious structures, exposure of corruption blocks, blocks of defence and counteraction to investigation.

Key words: criminal group, investigation, planning, inquisitional version, investigative (detective) actions, interviewing, identification, search.

Стаття надійшла 16 вересня 2015 р.

УДК 343.3

О. В. Кондратюк

ЩОДО МОЖЛИВОСТІ АВТОМАТИЧНОГО НАБУТТЯ АКТИВНИМИ ОПЕРАТИВНО- РОЗШУКОВИМИ ЗАХОДАМИ СТАТУСУ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ У МЕЖАХ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розглянуто співвідношення мети, завдань та змісту доказування в кримінальному процесі й оперативного документування в межах оперативної розробки. Проаналізовано нормативні положення та наукові позиції, які доводять тотожність змісту негласних слідчих розшукових дій із оперативно-розшуковими (технічними) заходами. Обґрунтовано можливість застосування за аналогією закону дії норм Кримінального процесуального кодексу України в частині урегулювання негласних слідчих (розшукових) дій на положення Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» в частині проведення оперативно-розшукових заходів та використання здобутих результатів. Запропоновано положення щодо автоматичного набуття активними оперативно-розшуковими заходами статусу негласних слідчих (розшукових) дій у межах кримінального провадження з метою повного, швидкого, всебічного та об'єктивного досудового розслідування злочину (кримінального правопорушення).

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові заходи, докази, кримінальне провадження, негласні слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України), а також відповідні зміни, внесені у зв'язку із його прийняттям, до законодавства, яке регулює правоохоронну діяльність, суттєво змінили порядок та можливості застосування сил та засобів оперативно-розшукової діяльності. Різке погіршення криміногенної ситуації в державі, обумовлене злочинним режимом влади «попередників» і відкритою військовою та диверсійною агресією Російської Федерації, сприяють не лише посиленню злочинної інфраструктури в країні, але і ускладненню протидії її руйнівного впливу на усі сфери суспільства. До набуття чинності КПК України 2012 року більшість негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) проводилися як оперативно-розшукові заходи (далі – ОРЗ), результати яких після процедури легалізації використовувалися як приводи і підстави для порушення кримінальної справи. Оперативно-розшукова та кримінальна процесуальна діяльність однаковою мірою реалізують вимогу кримінального судочинства про забезпечення швидкого, повного і неупередженого розслідування злочинів. Сьогодні аналогічні за змістом заходи мають різну процесуальну вагу для кримінального судочинства, а процес заміни активних ОРЗ в межах оперативної розробки НСРД у кримінальному провадженні є перервним, що заважає повному і об'єктивному здійсненню досудового розслідування.

Стан дослідження. Питаннями використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі займалися К. В. Антонов, С. В. Албул, Л. І. Аркуша, В. Д. Берназ, В. О. Глушков, Г. О. Душейко, І. П. Козаченко, О. Є. Користін, Є. Д. Лук'янчиков, І. І. Мусієнко, В. А. Некрасов, Д. Й. Никифорчук, Д. О. Ноздрін, Ю. Ю. Орлов, В. Л. Ортинський, М. А. Погорецький, О. О. Подобний, М. Б. Саакян, Є. Д. Скулиш, В. В. Тіщенко, В. В. Шендрик, С. А. Шейфер та інші вчені. Здебільшого наукові праці присвячені співвідношенню оперативно-розшукової інформації із доказами у кримінальному судочинстві. Водночас існуючі проблеми використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності під час досудового розслідування потребують нових наукових розробок з метою пошуку шляхів їх вирішення.

Мета. Стаття спрямована на забезпечення повноти, всебічності та об'єктивності у процесі запобігання та припинення кримінальних правопорушень шляхом обґрунтування можливості автоматичного надання активним в межах оперативної розробки ОРЗ статусу НСРД у зв'язку із відкриттям кримінального провадження до моменту ухвалення остаточного процесуального рішення органом досудового розслідування.

Виклад основних положень. Відповідно до ст. 7 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативний підрозділ у разі виявлення ознак злочину зобов'язаний невідкладно спрямувати зібрані матеріали до відповідного органу досудового розслідування для початку та здійснення досудового розслідування. Законом допускається можливість продовжити проведення ОРЗ, якщо їх припинення може негативно вплинути на результати майбутнього кримінального провадження. Часто на практиці виникають випадки, особливо під час документування та розслідування злочинів у сфері службової діяльності, коли матеріали оперативно-розшукової діяльності (далі – ОРД) використовуються як приводи і підстави для відкриття кримінального провадження і виникає необхідність проведення НСРД, водночас ОРЗ є активними з технічного боку. Згідно з вимогами відомчих нормативно-правових актів, які регламентують проведення ОРД, після відкриття кримінального провадження проведення ОРЗ припиняється. Усі фактичні дані, отримані за допомогою оперативно-технічних заходів, які є активними з технічного боку, з моменту внесення інформації в ЄРДР є незаконними та підлягають знищенню незалежно від їх змісту, хоча заходи дозволені ухвалою судді Апеляційного суду в межах визначених строків. Слідчий, ухвалюючи рішення про проведення в межах кримінального провадження НСРД, дублює роботу оперативника з організації та проведення ОРЗ, що займає час та нерідко призводить до втрати процесуально значущої доказової інформації, що негативно впливає на швидке, повне, всебічне та об'єктивне розслідування кримінального правопорушення. У статті пропонуємо спростити зазначений момент «переоформлення» ОРЗ в НСРД.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» завданням ОРД є пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України [1]. Суб'єкти ОРД, за наявності відповідних підстав, виявляють, попереджають, запобігають та припиняють протиправну діяльність, а причетних до цього осіб передають органам досудового розслідування для здійснення кримінального судочинства. Остаточною метою зазначеної діяльності, як і усього процесу відправлення кримінального судочинства, є запобігання кримінальним правопорушенням, а якщо це не вдалося на ранньому етапі формування злочинного умислу чи одній із стадій вчинення злочину (кримінального правопорушення), то притягнення винних до кримінальної відповідальності.

У статті 2 КПК України зазначено, що одним із завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупе-

редженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [2]. Відтак оперативник та слідчий мають одну мету – виявити та покарати винного у злочині. Обов'язковим чинником законного покарання винного, а це притягнення до кримінальної відповідальності, є доказування вчинення кримінального правопорушення. Як зазначає професор В. Д. Берназ, обставини, які мають значення для кримінального провадження, не достатньо тільки встановити, а згідно зі ст. 91 КПК України вони ще підлягають доказуванню [3, с. 7]. Аксиомою, на наш погляд, є твердження науковців, зокрема М. А. Погорецького, С. А. Шейфера, що процесуальних доказів у готовому вигляді не існує [4]. А відтак фактичні дані, здобуті під час ОРД, теж не завжди набувають статусу доказів. У статті 91 КПК України зазначені обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, зокрема, подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення); винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання; обставини, які підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом кримінального правопорушення, зокрема пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення кримінального правопорушення; обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру. Якщо не зосереджуватись на термінології, яка притаманна кримінальному процесу, суб'єкт

ОРД під час оперативного документування здобуває і фіксує аналогічну інформацію, яка в майбутньому може використовуватися у досудовому розслідуванні. У частині 2 зазначеної статті вказано, що доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. Зміст процесу оперативного документування є аналогічним доказуванню. Статтею 92 КПК передбачено, що обов'язок доказування обставин покладається на слідчого, прокурора та в установлених Кодексом випадках – на потерпілого. В процесі оперативного документування зазначений обов'язок покладається на оперативника, співробітників оперативно-технічних підрозділів та оперативної служби, які діють за завданням підрозділу – ініціатора оперативної розробки. Статтею 93 КПК декларується процес збирання доказів, зокрема збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження. Сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади тощо. Процес оперативного документування здійснюється шляхом застосування заходів оперативного (ініціативного) пошуку, оперативно-розшукових заходів із залученням сил та засобів ОРД. Відповідно до статті 94 КПК України слідчий, прокурор, за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, оцінюють кожний доказ з погляду належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з боку достатності та взаємозв'язку для ухвалення відповідного процесуального рішення. Оперативник у процесі оперативної розробки теж оцінює оперативну інформацію, здобуту законним шляхом, аналізує її, обирає саме ті фактичні дані (достовірні та перевірені), які можна реалізувати шляхом використання як приводів для відкриття кримінального провадження. Відповідно до норм КПК України оперативні підрозділи органів внутрішніх справ здійснюють слідчі (розшукові) дії та НСРД в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу має повноваження слідчого.

Матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», за умови відповідності вимогам статті 99 КПК України, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази.

Стисло оглянувши нормативну сторону нашого дослідження, звернемося до наукових поглядів провідних учених, які узагальнюють наукові погляди фахівців галузі оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу щодо мети та змісту оперативного документування з боку співвідношення ОРЗ та НСРД. Професор В. О. Глушков до набуття чинності КПК 2012 р. справедливо визначив, що окремі норми двох взаємопов'язаних нормативних актів – Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» та КПК України, які регламентують діяльність суб'єктів ОРД та досудового слідства, замість кореспондуючих та взаємодоповнюючих норм містять низку дублюючих положень [5]. В. О. Черков та О. М. Чистолінов констатують, що «навіть такий стислий, майже на слух, аналіз ознак запропонованих НСРД дає змогу дійти висновку про їх практично повну тотожність ОРЗ, які здійснюються уповноваженими оперативними підрозділами. Основна та майже єдина відмінність полягає у суб'єкті – слідчий або оперативний підрозділ, та, відповідно, це слідча дія або ОРЗ» [6]. Професор І. І. Мусієнко, здійснивши правовий аналіз передбаченої КПК системи НСРД, а також етимологічний аналіз термінів слідчі (розшукові) дії та НСРД, дійшов висновку, що законодавець надав слідчому право здійснювати не лише процесуальну, але й розшукову діяльність, у зв'язку з чим виникає питання про теоретичну можливість здійснення ОРД в межах кримінального провадження. Крім того, науковець погоджується із положенням, що зміст НСРД і ОРЗ аналогічні [7, с. 16]. Професор М. А. Погорецький, аналізуючи інститут негласних слідчих дій у вітчизняному кримінальному процесі, зауважує, що у більшості зарубіжних країн функції ОРД і досудового (попереднього) розслідування здійснює одна і та ж посадова особа. Зважаючи на це, така особа (офіцер поліції, детектив, агент та ін.) безпосередньо застосовує гласні і негласні засоби пізнання злочину, за винятком тих, які потребують спеціальних знань і навиків і які, у зв'язку з цим, проводяться спеціальними суб'єктами [8, с. 56–63]. На думку вченого, інститут негласних слідчих (розшукових) дій в оновленій системі кримінального процесу України повинен забезпечити оптимальні шляхи використання у кримінальному процесуальному провадженні інформації, здобутої із використанням негласних сил і засобів. Професор Ю. Ю. Орлов зазначає, що втрата процесуальної перспективи результатів ОРЗ, що їх здійснюють поза межами кримінальних проваджень, об'єктивно зумовлює зниження стійкості оперативних працівників до негативного впливу з боку кримінального середовища [9, с. 18]. Професор В. Д. Пчолкін обґрунтовує, що документування за своїм цільовим призначенням і змістом вирішує завдання, що

збігається з інститутом кримінально-процесуального доказування, і створює оптимальні умови для подальшого використання оперативно-розшукових матеріалів у кримінальному провадженні. Припинення ОРЗ у зв'язку із відкриттям кримінального провадження обумовлюється лише інтересами кримінального провадження [10, с. 63].

Останнє твердження, на нашу думку, є дещо дискусійним. Який же слідчий, що сумлінно і неупереджено здійснює досудове розслідування, відмовиться від доказової інформації, здобутої законним шляхом (йдеться про ОРЗ із застосуванням спеціальної техніки) і яка продовжує надходити в межах кримінального провадження незалежно від того, чи це ОРЗ, чи НСРД. Натомість абсолютно усі опитані нами працівники органів досудового розслідування та оперативних підрозділів ОВС шкодують про процесуальну неврегульованість моменту «переоформлення» ОРЗ в НСРД, що, безумовно, на їхню думку, негативно впливає на повноту та об'єктивність досудового розслідування у межах кримінального провадження [11]. Практичний досвід роботи автора в оперативних підрозділах (ДСБЕЗ, БОЗ) доводить бажання усіх слідчих, з яким доводилося взаємодіяти, володіти будь-якою оперативною інформацією щодо фігуранта оперативної розробки чи події, бути ознайомленим навіть із тими даними, яка здобута із порушеннями правових норм, або не можуть бути легалізовані з тих чи інших причин тощо.

Беручи до уваги викладене, вважаємо виправданим можливість розповсюдження вимог КПК щодо НСРД на Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» в частині проведення ОРЗ і використання отриманих матеріалів, оскільки однією із умов застосування аналогії закону є схожість суспільних відносин, які урегульовуються законом та тих, стосовно яких передбачається його застосування як правової аналогії. Відтак завдання, мета, повноваження підрозділів (оперативник в частині проведення НСРД за дорученням прирівнюється до слідчого), спеціальна техніка, очікуваний результат одні і ті ж. КПК, ввівши інститут НСРД, фактично об'єднує в єдине ОРД та досудове слідство, наділяючи слідчого повноваженнями співробітника оперативного підрозділу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а тому запропоноване нами врегулювання набуття активними ОРЗ статусу НСРД кримінально-процесуальним законом через їх правову природу є допустимим, оскільки кримінально-процесуальна та оперативно-розшукова діяльність мають однакову мету та методи.

З метою повного і об'єктивного забезпечення кримінального судочинства пропонуємо внести зміни у відповідні норми законодавства, а це КПК України, Закон України «Про оперативно-розшукову

діяльність», відомчі накази із грифом секретності тощо, зміст яких полягає у такому: «якщо матеріали оперативної розробки використані як приводи і підстави для відкриття кримінального провадження, активні оперативно-розшукові заходи з моменту внесення інформації в ЄРДР автоматично набувають статусу НСРД за умови дійсності строків дії ухвали слідчого судді. Слідчий упродовж 48 годин з моменту реєстрації кримінального правопорушення в ЄРДР спрямовує доручення із ухвалою слідчого судді до оперативного підрозділу – ініціатора оперативної розробки про проведення НСРД аналогічного змісту із оперативно-розшуковим заходом. Після закінчення 48 годин, у разі не підтвердження слідчим проведення НСРД, автоматичне набуття активним оперативно-розшуковим заходом статусу негласної слідчої розшукової дії скасовується, а матеріальні носії із даними, отриманими з моменту реєстрації кримінального правопорушення в ЄРДР, підлягають знищенню підрозділом – виконавцем заходу. За мотивованим рапортом керівника підрозділу – ініціатора оперативної розробки, зазначені матеріальні носії інформації можуть бути передані до підрозділу ініціатора оперативної розробки для вирішення завдань оперативно-розшуковій діяльності».

Висновки. Запропоноване положення спрощує процес легалізації матеріалів ОРД, забезпечує процес повного, всебічного виявлення, припинення кримінального правопорушення та об'єктивного здійснення досудового розслідування у межах кримінального провадження, обумовлює підвищення ефективності роботи оперативних підрозділів ОВС і органів досудового розслідування. Запровадивши зазначену норму, значно зменшується оперативно-службове навантаження слідчих, обумовлене організацією проведення НСРД, економляться строки та матеріальні ресурси, пов'язані із особливостями організації і тактики застосування спеціальної техніки під час проведення НСРД, мінімізуються ймовірності витоку інформації, щодо фігурантів та підозрюваних у вчиненні злочинів та кримінальних правопорушень та здійснюваних чи запланованих щодо них ОРЗ чи процесуальних дій відповідно до КПК України, що в умовах сьогодення є не менш актуальним.

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України від 18 лютого 1992 р. № 2135 – 12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

3. Берназ В. Д. Збирання доказів як елемент доказування в кримінальному провадженні / В. Д. Берназ // Міжнародна науково-практична конференція «Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України» (м. Одеса, 22–23 квітня 2015 р.). – О.: ОДУВС, 2015. – 200 с.

4. Погорецький М. А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: монографія / М. А. Погорецький. – Х.: Арсіс ЛТД, 2007. – с. 502; Шейфер С. А. Следственные действия. Система и процессуальная форма / С. А. Шейфер. – М., 1981. – С. 10.

5. Глушков В. О. Актуалізація проблеми вдосконалення законодавства України про оперативно-розшукову діяльність / В. О. Глушков // Вісник Вищої ради юстиції. – 2011. – № 2 (6) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/Vvryu/2011_2/DOC/11gvoosa.pdf.

6. Черков В. О. До питання про співвідношення оперативно-розшукової діяльності й негласних слідчих (розшукових) дій за проектом нового КПК України / В. О. Черков, О. М. Чистолінов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d120106.html>.

7. Мусієнко І. І. Співвідношення оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу: проблеми правової регламентації / І. І. Мусієнко // Міжнародна науково-практична конференція «Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України» (Одеса, 22–23 квітня 2015 р.). – О.: ОДУВС, 2015. – 200 с.

8. Погорецький М. А. Впровадження інституту негласних (розшукових) слідчих дій в правозастосовну практику / М. А. Погорецький // Журнал Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 2 (28). – С. 56–63.

9. Орлов Ю. Ю. Щодо місця і ролі оперативно-розшукової діяльності міліції в сучасній Україні / Ю. Ю. Орлов // Міжнародна науково-практична конференція «Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України» (Одеса, 22–23 квітня 2015 р.). – О.: ОДУВС, 2015. – 200 с.

10. Пчолкін В. Д. Оперативно-розшукове забезпечення кримінального провадження / В. Д. Пчолкін // Міжнародна науково-практична конференція «Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ України» (Одеса, 22–23 квітня 2015 р.). – О.: ОДУВС, 2015. – 200 с.

11. Проблеми вдосконалення діяльності служб та підрозділів ОВС щодо виявлення, попередження та припинення корупційних проявів: постійно діючий науково-практичний семінар (Львів, 17 квітня 2015 р.). – Львів: ЛьвДУВС, 2015.

Кондратюк А. В. О возможности автоматического получения активных оперативных розыскными мероприятиями статуса негласных следственных (розыскных) действий в рамках уголовного производства

Рассмотрено соотношение целей, задач и содержания доказывания в уголовном процессе и оперативного документирования в пределах оперативной разработки. Проанализированы нормативные положения и научные позиции, которые доказывают тождество содержания негласных следственных (розыскных) действий с оперативно-розыскными (техническими) мероприятиями. Обоснована возможность применения по аналогии закона действия норм Уголовного процессуального кодекса Украины в части урегулирования негласных следственных (розыскных) действий к положениям Закона Украины «Об оперативно-розыскной деятельности» в части проведения оперативно-розыскных мероприятий и использования полученных результатов.

Предложено положение относительно автоматического приобретения активными оперативно-розыскными мероприятиями статуса негласных следственных (розыскных) действий в рамках уголовного производства с целью полного, быстрого, всестороннего и объективного предварительного расследования преступления (уголовного правонарушения).

Ключевые слова: *оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, доказательства, уголовное производство, негласные следственные (розыскные) действия.*

Kondratyuk O. V. As to the possibility of automatic acquisition by active operational search operations of covert investigative (detective) action status within criminal proceedings

The relationship of goals, objectives and content of proof in a criminal procedure and operational documentation within operational development is reviewed. The regulations and scientific positions, which prove the identity of the content of the search action of covert investigators with the operational search (technical) measures are analyzed. The possibility of application by analogy of the law influence of the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding the settlement of covert investigative (detective) on the provisions of the Law of Ukraine «On operative-search activity» in the part of operational and search measures and the use of the obtained results are justified. Provisions for automatic acquisition by active operational search operations of covert investigative (detective) action status within criminal proceedings for the full, quick, thorough and detail pre-trial investigation of the crime (criminal offense) are proposed.

The proposed provision simplifies the process of legalization of the material of operational activities, provides the process of a complete, detailed detection, termination of criminal offenses and objective implementation of the pre-trial investigation within the criminal proceedings, causes the increase of the work efficiency as of operating units of the Internal Affairs bodies and the pre-trial investigation bodies as well.

The introduction of this rule provides for a significant reduction of operational-investigative load on investigators caused by the organization of covert

investigative (detective) action, reduction of deadlines and saving of material resources related to the peculiarities of organization and tactics special equipment use at covert investigative (detective) action, minimizing the probability of information leakage regarding defendants and suspects of crimes and criminal offenses and ongoing or planned against them search operations or proceedings under the Criminal Procedure Code of Ukraine, which under today's conditions is equally important.

Key words: *operational-investigative activity, operational-search measures, evidence, criminal proceedings, covert investigative (detective) action.*

Стаття надійшла 30 квітня 2015 р.

УДК 343.575:343.915

О. М. Мельник

ТЕОРЕТИКО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ НАРКОТИЗМУ ТА ЙОГО ПОШИРЕННЯ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Розглянуто основні тенденції виникнення наркоманії та її особливості. Проаналізовано теоретичний розвиток терміна «наркоманія», що призвів до введення поняття «наркотизм». Визначено термін «наркотизм» у вузькому і широкому значеннях. Вивчено питання поширення наркотизму у світі.

Сформульовано авторську дефініцію поняття «наркотизм», яку необхідно вживати у юридичній літературі. Досліджено проблеми поширення наркотизму серед неповнолітніх. Узагальнено ознаки поширення наркотизму в суспільстві.

Ключові слова: *наркоманія, наркотизм, неповнолітні, протидія, злочинність, органи внутрішніх справ, оперативно-розшукова діяльність.*

Постановка проблеми. У нашій державі помітно загострилися соціально-економічні проблеми, відтак це стало причиною збільшення кількості правопорушень і зниження рівня суспільної моралі.

Віднедавня в Україні спостерігається безперервна тенденція до збільшення кількості осіб, які вживають наркотичні препарати, зростає вживання наркотиків молоддю, активізується вживання нетрадиційних наркотичних речовин.

Наукові підходи до вивчення проблеми наркотизму виникали паралельно з її розвитком. Надзвичайно висока прибутковість наркобізнесу стимулює наркоділків до пошуку ефективних способів адаптації.

Епідемія наркоманії в Україні набуває дедалі більшого розмаху: за даними експертів, нині кількість споживачів психоактивних речовин сягає понад 500 тисяч осіб переважно молодого віку. У світі немає жодної країни, яка би могла доказово заявити, що їй вдалося подолати це зло. На жаль, не становить винятку й Україна.

Проблема наркотизму серед неповнолітніх та її вплив на вчинення правопорушень в Україні змушує зважати на вирішення цього питання не тільки на правоохоронному рівні, але й на загальнонауковому.

Актуальність тематики визначається проблемами правового, організаційного та практичного характеру, які виникають у процесі вивчення поняття наркотизму та його поширення серед різних верств населення, зокрема серед неповнолітніх.

Стан дослідження. Значний внесок у дослідження поняття наркотизму та його поширення серед неповнолітніх зробили такі науковці: А. А. Габіані, М. Н. Гернета, А. Є. Лічко, Д. В. Колесов, С. В. Турцевич, Л. І. Романова, Т. А. Боголюбова, Л. Н. Сбірунов, В. Н. Смітійко, Ю. М. Аргунова, А. В. Козаченко, Н. А. Мірошніченко, М. М. Андреев, О. М. Мельник, Д. Й. Никифорчук, В. Л. Оргинський, О. Л. Хитра.

Незважаючи на безсумнівну значущість наукових робіт цих дослідників, положення і міркування яких, безперечно, сприяли розвитку теорії і практики удосконалення поняття «наркотизму» та його протидії, наукові пошуки не вичерпали низку наявних теоретичних проблем у його визначенні та поширенні в Україні, зокрема серед неповнолітніх.

Метою статті є дослідження історії виникнення наркотизму, особливо його кримінального різновиду, який містить загрози збільшення вчинення кримінальних правопорушень у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, зокрема неповнолітніми, чи стосовно цієї категорії осіб, руйнування духовного і фізичного здоров'я нації.

Виклад основних положень. Однією з найбільш гострих, які зумовлюють неабияке занепокоєння не лише в Україні, а й у світовій спільноті, є проблема поширення наркотизму, що становить реальну загрозу здоров'ю не лише окремої особистості, а й нації, правопорядку і безпеки держави.

Тенденції розвитку наркотизму в Україні спричиняють значне занепокоєння і можуть призвести до більш негативних наслідків.

Особливістю проблеми є те, що наркобізнес спрямовує свою діяльність на неповнолітніх, які, своєю чергою, слугують основою для втілення протиправних намірів.

Уперше поняття наркоманії сформульовано 1952 р. Всесвітньою організацією охорони здоров'я: наркоманія визнається станом періодичної або хронічної інтоксикації, яка шкідлива для людини і суспільства і спричинена неодноразовим уживанням наркотика (натурального чи штучного) [1, с. 63].

Тоді ж виокремлено основні особливості наркоманії:

- 1) невизначене бажання чи необхідність продовжити вживати наркотики чи отримати їх будь-яким способом;
- 2) бажання збільшити дозу;
- 3) залежність психічного (психологічного), а іноді й фізичного характеру від дії наркотичного.

Перша міжнародна Конвенція щодо наркотиків, яку фінансували США, підписана 1912 р. Вона стосувалася питань, пов'язаних із обмеженням застосування опіуму, морфіну і кокаїну у медичній і дослідній діяльності. Держави, які підписали Конвенцію, зобов'язувались прийняти закони, які обмежували виготовлення, продаж і вживання наркотиків у медичних і дослідницьких цілях.

Подальше теоретичне осмислення терміна «наркоманія» призвело до введення поняття «наркотизм», оскільки термін «наркоманія», який використовується в науці в юридичному значенні, не відповідає його змісту. На думку вчених, наркотизм охоплює всі діяння з наркотиками, зокрема протиправні. Термін «наркотизм» уживається щонайменше в двох значеннях – вузькому і розширеному. У вузькому значенні термін «наркотизм» описує соціальні характеристики вживання одного класу адиктивних речовин – наркотиків (як сукупність фактів їх вживання). У розширеному значенні під наркотизмом розуміється набагато ширший спектр поведінкових проявів, ніж наркоманія або вживання наркотиків без залежності, тобто наркотизм означає вживання як наркотиків, так і інших адиктивних речовин, тобто адиктивну поведінку [2, с. 49].

Наркотизм – соціальне явище негативного спрямування, яке характеризується нині масштабністю ураження представників усіх вікових категорій, однак саме молодь унаслідок сукупності насамперед особливостей особистісного становлення зазнає найбільш негативного впливу у результаті розвитку цього феномена. Відтак питання щодо протидії цьому суспільно негативному явищу, як ніколи, на часі. Не є винятком і Україна. Однак для ефективної й налагодженої організації запобігання поширенню наркотизму серед неповнолітніх необхідно з'ясувати теоретико-історичний аспект його виникнення.

Перші згадки про явище наркотизму датовані близько 5000 р. до н. е. у Нижній Месопотамії, Персії, Єгипті, Індії й Китаї. Ще древньо-

грецький мислитель Геродот описував таку наркотичну речовину, як опій, акцентуючи на його одурманювальних властивостях. Про них згадується і у Китайських рукописах VIII–IX ст. до н. е. У країнах Сходу його використовували як засіб від болю, туги, смутку. У Європі відновлення застосування цієї речовини пов'язано з іменем Парацельса (1491–1541).

Вивчаючи питання поширення наркотизму у світі, можемо зауважити, що рівень уживання наркотичних речовин значно підвищується у період Кримської, Франко-Пруської, Першої світової і Громадянської війн, тобто в другій половині XIX – на початку XX століття.

Та в ці роки ін'єкції не були поширеним явищем, і наркотичні препарати вживали перорально (опій в порошок) або шляхом куріння (опій для куріння, гашиш), або вдиханням через ніс (гашиш).

Західні спеціалісти зафіксували швидке поширення наркоманії після Другої світової війни, а у Європі в середині і другій половині 60-х років воно було пов'язано з політичними протестами і культурними змінами в молодіжних сферах різних країн. Тоді було популярне куріння марихуани й експериментальне вживання психотропних наркотичних речовин [3, с. 15–16].

Наукове вивчення наркотизму налічує не один десяток років. Стрімкий розвиток цього явища зумовив дискусії про його природу, причини й умови поширення. Поступово стають зрозумілі аспекти проблеми, вивчення яких дозволяє сформулювати більш адекватне розуміння завдань, які постали перед науковцями й практиками [1, с. 7].

Наукові підходи до вивчення питання наркотизму виникали паралельно із появою і розвитком цього феномена. Спочатку це була проблема окремої особистості. Згодом вона еволюціонувала і набула масового характеру. Це слугувало поштовхом до формування юридичного й соціологічного підходів до вивчення наркотизму.

Перше ґрунтовне емпіричне дослідження наркотизму на території колишнього СРСР було здійснено в Грузії 1967–1972 рр. під керівництвом А. А. Габіані. Результати цього наукового пошуку опубліковані у книзі «Наркотизм» із грифом «для службового користування» [2]. Видання охоплювало історико-теоретичний розділ, методологічну частину, виклад результатів емпіричного дослідження (дані про соціально-демографічний склад і умови життя споживачів наркотиків, структуру вживаних засобів, вік, із якого вони розпочали вживати наркотики, і мотиви, які спонукали особу до цього), схему діяльності злочинних груп із поширення наркотиків, а також програму медичних, правових і організаційних заходів боротьби з наркотизмом.

1988–1989 рр. А. А. Габіані здійснив розлоге соціологічне дослідження наркотизму на території Латвії, Приморського і Ставропольського країв, Горьківської, Новосибірської і Львівської (Україна) областей, у Москві і Ташкенті (Узбекистан). Під час дослідження було опитано біля 3000 наркоманів і споживачів наркотиків [4; 5]. Особливу увагу було звернено на обставини залучення до вживання наркотиків: умови життя, навчання і праці; привід «спробувати» наркотик; середовище поширення наркотизму; із яких наркотичних засобів розпочинає новачок; де, із ким, коли відбувається вживання, звідки він бере наркотики і кошти на їхнє придбання. Дослідника цікавлять і умови добровільної відмови від наркотиків, факти звернення по медичну допомогу та її ефективність. У результаті учений зробив важливий висновок про те, що «найбільш надійний засіб боротьби з наркоманією – недопущення первинного вживання молодих людей наркотиків» [4, с. 83].

Вивчення проблеми наркотизму компенсувало нестачу досліджень цього явища до 90-х р. ХХ сторіччя. Близько половини молоді уже спробувала наркотики, переважно каннабіноїди. Уперше такі спроби здійснюються приблизно у 14–16 років, а алкоголь і тютюн пробують ще раніше – переважно у 12–13 років. Закономірності поширення наркотизму відображають зміни у складі та структурі підсистем наркотичної ситуації. Серед них: перехід наркотичної ситуації з латентного в актуальний стан; формування статистично значущих соціальних груп споживачів наркотиків; кількісна стабілізація й внутрішня трансформація групи споживачів тютюнових виробів; трансформація групи споживачів алкоголю; розширення соціальних груп хворих на наркоманію та алкоголізм; зростання нелегального обігу наркотиків як специфічної форми протизаконного бізнесу; соціально-територіальна локалізація наркотизму; латентність наркотизму та певні «історичні фази» процесу його поширення.

Термін «наркотизм» у спеціальній літературі виник порівняно давно і, що дуже важливо, спонтанно. Вперше він зафіксований у роботі М. Н. Гернета «Наркотизм, злочинність і кримінальний закон».

Термін «наркотизм» застосовував і А. Є. Лічко, позначаючи ним вживання наркотиків і відрізняючи його від наркоманії. Д. В. Колесов і С. В. Турцевич розглядали наркотизм як особливе негативне соціальне явище і визначили його як «соціальне явище, яке охоплює все, що пов'язано з наркогенними речовинами, їхнім вживанням і соціальними наслідками». Термін «наркотизм» прижився й у юридичних науках, ним позначаються «усі види дій із наркотиками, зокрема протиправні» і «негативне соціальне явище, сутність якого полягає у долученні до немедичного споживання наркотиків окремих груп населення».

Водночас Л. І. Романова охарактеризовує наркотизм так: «кримінальне, негативне соціально-правове і кримінально каране явище, пов'язане з незаконним обігом наркотиків» [6, с. 13].

Т. А. Боголюбова вважає, що наркотизм – соціальне явище, сутність якого полягає у залученні до вживання наркотиків окремих верств населення [7, с. 80].

Л. Н. Сбірунов виокремлює наркотизм як негативне соціальне явище, зумовлене небажаними умовами середовища та антигромадською орієнтацією особистості, що виражається у незаконному умисному вживанні наркотичних засобів, спричиняє шкоду та становить небезпеку для суспільства [8, с. 8].

В. Н. Смітінко підкреслює правову характеристику цього терміна та визначає, що наркотизм – це сукупність суспільно небезпечних діянь, що вчинені винним із використанням наркотичних засобів, і посягають на здоров'я населення та суспільну мораль [9, с. 57–68]. Н. Ф. Кузнецова під наркотизмом розуміє антисоціальну поведінку, пов'язану зі зловживанням наркотиками [10, с. 35].

Отож, можна виокремити декілька підходів до визначення терміна «наркотизм»:

1) поняття «наркотизм» уживається як синонім терміна «наркоманія» (М. Н. Гернет), або цим терміном позначається вживання наркотиків (А. Є. Лічко). Це найпростіше розуміння наркотизму;

2) у юридичних науках цим терміном позначають «усі види дій із наркотиками, зокрема протиправні» (А. Реджепов, Ю. М. Аргунова, А. В. Козаченко, Н. А. Мірошніченко, К. Краєвський, В. К. Панкін, К. В. Харабед);

3) соціологи під наркотизмом розуміють «поширеність і характер споживання наркотичних речовин як соціальне явище» (А. А. Габіані, Я. І. Гілінський, Л. Є. Кесельман, А. Я. Вілкс);

4) наркотизм визначається і як особливе негативне соціальне явище: «негативне соціальне явище, сутність якого полягає у долученні до немедичного споживання наркотиків окремих груп населення» (В. М. Міхлін, Є. А. Дюбін) та «соціальне явище, яке охоплює все, що пов'язано з наркогенними речовинами, їх вживанням і соціальними наслідками» (Д. В. Колесов, С. В. Турцевич);

5) термін «наркотизм» застосовують українські (В. О. Соболев, І. П. Рущенко, О. О. Сердюк) і російські (П. Д. Шабанов, О. Ю. Штакельберг) соціологи у широкому розумінні, зокрема для позначення окремої галузі соціологічного знання – соціології наркотизму.

Дослідивши етапи виникнення наркотизму та його розуміння в юридичній літературі, необхідно розглядати наркотизм як соціально-

правове явище, яке охоплює сукупність суспільно небезпечних діянь, що спричиняють кримінально карані діяння, пов'язані з незаконним обігом наркотичних засобів [11, с. 24].

Наукові дослідження проблеми боротьби з наркотизмом серед неповнолітніх і у світі, і в Україні набувають дедалі більшого значення та актуальності [12, с. 492].

У сучасному світі стати на слизьку доріжку, розпочати вживати речовини, які містять наркотики, неповнолітніх підштовхують тією чи іншою мірою практично всі сфери життєдіяльності [13, с. 3]. На тлі дефіциту ефективної контрпропаганди наркотиків, характерного для нашого суспільства, незріла особистість беззахисна перед спокусою спробувати нові, невідомі й приємні відчуття, стимулювати свою уяву і творчі здібності. У результаті й розпочинається регулярне споживання наркотиків, а коли людина усвідомлює, що настав час припинити наркотизацію (а це рано чи пізно усвідомлюють усі), буває занадто пізно [14, с. 68].

Проблема наркотизму серед неповнолітніх і вчинення кримінальних правопорушень у стані наркотичного сп'яніння – доволі актуальна, адже наркотизм – це те тільки хворобливий потяг до наркотиків, а проблема більш широкого спектру – кримінальної політики України. З уваги на це явище крізь призму ненаукового дослідження, а як на проблему багатьох сімей української нації, зазначимо, що розпочинати досліджувати питання наркотизму серед неповнолітніх потрібно найперше з вивчення ситуації в сім'ї на основі особисто перевірених фактів у галузі соціології, психології, медицини та юриспруденції [15, с. 217].

Вирішальними умовами поширення наркотизму серед неповнолітніх є відсутність спеціальних знань і нерозуміння тієї величезної небезпеки, яку містить вживання різних наркотиків, того, що навіть короткочасне вживання наркотику через цікавість або як снодійний засіб може призвести до наркотичної залежності, яка особливо швидко розвивається у молоді, у психічно незрілих і невірноважених людей, що ігнорують загальноприйняті етичні норми життя й поведінки в суспільстві.

Поширенню наркотизму серед неповнолітніх певною мірою сприяє несвочасне звернення батьків до лікарів-наркологів у разі виявлення чогось неординарного у поведінці дітей. Зазначимо, що більшість людей не знає найпростіших способів розпізнання осіб, які знаходяться у стані наркотичного збудження, або тих, які вживають наркотики, а також про загальні ознаки цих засобів і деякі обставини їх виготовлення [16, с. 60].

Загрозливими і тривожними ознаками поширення того чи іншого виду наркотизму в суспільстві слугують:

1. Розширення соціальної сфери наркоманів, коли наркотизм поширюється від нижчих соціальних верств до вищих, у яких раніше наркотики взагалі не вживали. Наприклад, в Україні епідемія охопила всі верстви суспільства: наркотики вживають студенти і школярі, викладачі, військові та бізнесмени, артисти і сільські жителі.

2. Зміна способу вживання. Наприклад, заміна жування і куріння опію в місяця його традиційного вирощування внутрішньовенним уведенням, як це сталося в Середній і Південно-Східній Азії. Жування опіуму або коки дозволяє лише невеликому відсотку чистої наркотичної речовини потрапляти у кров. Отримання екстрактів і внутрішньовенне введення виводить традиційне побутове вживання цих рослин на рівень наркоманії.

3. Поширення наркотизму на жіноче населення. Зараз жінки вживають наркотики нарівні з чоловіками, відомо зловживання навіть вагітними. Жіночий наркотизм – показник зростання наркотизації в суспільстві.

4. Попит на нові наркотики, що означає різке підвищення рівня зловживання.

5. Омолодження наркотизму. Середній вік сучасних наркоманів 20–25 років, однак небувале раніше зростання дитячого наркотизму, коли вживання героїну відзначається вже в 12-річному віці, – результат останніх років розвитку українського суспільства [17, с. 22].

Боротьба з наркотизмом – безпосередній обов'язок правоохоронних органів, є одним із пріоритетних напрямів роботи органів внутрішніх справ. Взаємозв'язок наркоманії зі злочинністю полягає в тому, що наркоманія спонукає до вчинення тяжких корисливих злочинів, породжує злочинний бізнес – наркобізнес, один із різновидів організованої злочинності (це й незаконне виробництво, перевезення, збут наркотичних речовин, утримання кубел для їхнього споживання). Особи, що зловживають наркотичними засобами, часто самі стають жертвами злочинних зазіхань (наркотична віктимність). Значна криміногенна небезпека полягає в залученні до життя наркотиків інших осіб, зокрема неповнолітніх [18, с. 112].

Висновки. Рівень і динаміка поширення наркотизму серед неповнолітніх дають підстави стверджувати, що це явище набуває загрозливих масштабів, вкрай негативно впливаючи на фізичний, психічний та моральний розвиток молодого покоління, на нормальне функціонування суспільства загалом. Невпинне зростання в Україні кількості осіб, що зловживають наркотичними речовинами, набуло

характеру епідемії, що зумовило низку нових соціальних, економічних, медичних, педагогічних, юридичних проблем. У цьому контексті цілком очевидне дослідження історичного аспекту розвитку наркотизму, а також вивчення напрямів його поширення серед неповнолітніх.

1. Предуприждение подростковой и юношеской наркомании / под ред. С. В. Березина, К. С. Лисецкого. – М., 2001. – 256 с.

2. Габиани А. А. Наркотизм (конкретно-социологическое исследование по материалам Грузинской ССР) / А. А. Габиани. – Тбилиси: Сабчота Сакартвело, 1977. – 46 с.

3. Шаг за шагом: проблемы сообщества потребителей инъекционных наркотиков и пут их решения: методические рекомендации; подготовлено информационно-ресурсным центром Международного Альянса по ВИЧ/СПИД при финансовой поддержке USAID. – К., 2004. – С. 195.

4. Габиани А. А. Кто такие наркоманы? / А. А. Габиани // Социологические исследования. – 1992. – № 2. – С. 78–83.

5. Габиани А. А. На краю пропасти: наркомания и наркоманы / А. А. Габиани. – М.: Мысль, 1990. – 220 с.

6. Романова Л. И. Наркомания и наркотизм / Л. И. Романова. – СПб.: Юридический центр-Пресс, 2003. – С. 13.

7. Боголюбова Т. А. Наркотизм и наркомания: основные направления борьбы и профилактика / Т. А. Боголюбова, К. А. Толпекин // Советское государство и право. – 1987. – № 1. – С. 80.

8. Сбирунов Л. Н. Криминологические вопросы предупреждения преступлений, связанных с наркотическими веществами: автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / Л. Н. Сбирунов. – М., 1985. – С. 8.

9. Смитиенко В. Н. Преступления против здоровья населения / В. Н. Смитиенко. – Омск: Омск. высш. школа милиции, 1972. – С. 57–68.

10. Кузнецова Н. Ф. Эффективность правовых средств борьбы с наркоманией / Н. Ф. Кузнецова // Вестник Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 1989. – № 2. – С. 32–39.

11. Мельник О. М. Протидія наркотизму серед неповнолітніх оперативно-розшуковими силами, засобами та методами: дис. ... канд. юрид. наук / О. М. Мельник. – Львів, 2014. – 250 с.

12. Баклан І. В. Кримінологічна характеристика злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків серед неповнолітніх / І. В. Баклан // Держава і право. – 2005. – № 30. – С. 492–496.

13. Нагорна А. М. Профілактика наркоманії серед підлітків: навчальний посібник / А. М. Нагорна, В. В. Беспалько. – Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2003. – 184 с.

14. Ковтиха Г. Ю. Причини, що сприяють розповсюдженню наркоманії в Україні / Г. Ю. Ковтиха // Актуальні проблеми криміналістики: матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. – 2001. – С. 64–69.

15. Баклан І. В. Вчинення злочинів неповнолітніми, які перебувають у стані наркотичного сп'яніння / І. В. Баклан // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2005. – № 2 (25). Спеціальний випуск. – С. 216–221.

16. Заросинський О. Запобігання наркоманії і токсикоманії серед неповнолітніх / О. Заросинський // Право України. – 2005. – № 2. – С. 59–62.

17. Бондарук А. О. Наркотизм як соціальне явище / А. О. Бондарук // Український соціум. – 2006. – № 2. – С. 21–25.

18. Тимошенко В. А. Наркобізнес: національна та міжнародна протидія новим викликам: монографія / В. А. Тимошенко. – К., 2006. – 426 с.

Мельник О. Н. Теоретико-исторические аспекты возникновения наркотизма и его распространения среди несовершеннолетних

Рассмотрены основные тенденции возникновения наркомании и ее особенности. Проанализировано теоретическое развитие термина «наркомания», которое привело к введению понятия «наркотизм. Определено термин «наркотизм» в узком и широком смысле. Изучены вопросы распространения наркотизма в мире. Сформулировано авторскую дефиницию понятия «наркотизм», которую необходимо принимать в юридической литературе. Исследованы проблемы распространения наркотизма среди несовершеннолетних. Обобщенно признаки распространения наркотизма в обществе.

Ключевые слова: наркомания, наркотизм, несовершеннолетние, противодействие, преступность, органы внутренних дел, оперативно-розыскная деятельность.

Melnyk O. M. Theoretical and historical aspects of the emergence of drug addiction and its spreading among minors

The historical aspects of occurrence of narcotics in society studied and characterized thoroughly. The development of theoretical term «addiction», which led to the introduction of the concept of «addiction» is analyzed. The scientific approaches to studying the issue of narcotics, which occurred simultaneously with the appearance and development of this phenomenon is studied. The stage of the narcotics appearance and understanding in the legal literature is analyzed. The term «addiction» is considered in the narrow and broad sense. A number of approaches to the definition of «addiction» is determined.

The author 's definition of narcotics in the legal literature is given. The question of narcotics spreading in the world and extention of narcotics among minors is studied. The deep analysis of the emergence of narcotics, the main tendencies which lead to an increase of the number of people who use narcotics, growth of drug consumption is given. Patterns of narcotics extension, which reflect changes in the composition and structure of drug subsystems are revealed. The problems of drug use among youth, the intensification of the use of non-traditional drugs is taken into account. The signs of distribution of a particular type of narcotics in society are generalized. It is proved that addiction has been spreading among the various segments of the population, especially among youth, contains the

harm to health of the state, and what is the most important – is one of the main factors of aggravation of situation in general. The problem of the narcotics spread among minors and criminal offenses committed in a state of narcotic intoxication are being considered as a problem of the criminal policy of Ukraine. The interrelation of drug crime, committed in a state of narcotic intoxication, generates criminal business – drug trafficking, one of the forms of organized crime. The attention is paid to the danger of the spreading of the narcotics crime, which attracts nearby persons, including minors to take drugs.

Key words: drug addiction, narcotism, minors, opposition, criminality, law enforcement bodies, the operational search activity.

Стаття надійшла 22 червня 2015 р.

УДК 343.16

С. В. Нагачевський

ФУНКЦІЇ СЛІДЧОГО СУДДІ ПІД ЧАС ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Зауважено, що основою судово-правової реформи, яка здійснюється в Україні, є переформування специфіки діяльності суду. Водночас змінюється призначення і діяльність інших державних органів та інститутів. У зв'язку з цим законодавець по-новому окреслив роль органів досудового розслідування, прокурора, суду, особливо слідчого судді в кримінальному провадженні, зокрема їх повноваження і вплив на права і свободи учасників кримінального провадження. Висвітлено теоретичні та практичні проблеми визначення функціональної діяльності слідчого судді. Виділено три кримінально-процесуальні функції під час здійснення досудового розслідування слідчим суддею: забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав і свобод учасників кримінального провадження та інших осіб; судовий контроль; проведення слідчих дій з метою забезпечення доказів.

Підкреслено, що слідчий суддя, крім здійснення судового контролю, має значно більше повноважень. Із діяльності слідчого судді контролем (із певними зауваженнями) можна назвати розгляд скарг на дії, бездіяльність, рішення слідчого, прокурора та перевірку підстав для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді, перевірку підстав для проведення негласної слідчої (розшукової) дії у виняткових невідкладних випадках.

Ключові слова: слідчий суддя, повноваження, кримінально-процесуальні функції, судовий контроль, забезпечення доказів.

Постановка проблеми. Однією з новацій нового КПК є суттєве розширення функцій суду щодо контролю за дотриманням прав

і свобод сторін кримінального провадження під час досудового розслідування, а також запровадження з цією метою інституту слідчого судді як особи, яка спеціально уповноважується на здійснення такого контролю. Ключовою і абсолютно новою для вітчизняного кримінального процесуального законодавства фігурою, яка уповноважується новим законом, є слідчий суддя. Ця новела порушила перед наукою та практикою питання з'ясування функцій слідчого судді під час здійснення досудового розслідування. Це зумовлює необхідність системного вивчення означеної проблеми з позицій захисту прав людини в кримінальному судочинстві та розширення змагальності на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні з урахуванням позитивного міжнародного досвіду дії інституту слідчого судді.

Стан дослідження. Проблему визначення кримінально-процесуальної функції суду (судді) у досудовому провадженні досліджували такі вчені, як В. А. Азаров, В. М. Бозров, В. Д. Бринцев, Ю. М. Грошевий, М. В. Гузела, Н. В. Ковальова, І. Г. Курільчук, М. Н. Куцин, В. Т. Маляренко, Е. Манівлець, Н. Г. Муратова, І. Л. Петрухін, В. Н. Півненко, Б. В. Романюк, М. Д. Савенко, Ю. В. Скрипіна, О. А. Струць, І. Ю. Таричко, О. О. Тищенко, А. Р. Туманянц, В. І. Чорнобук, О. Г. Шило та ін. Однак єдиного підходу до визначення функції або функцій суду (судді) у досудовому провадженні не сформовано. Проблематику повноважень і функціональної спрямованості діяльності слідчого судді в Україні розглядали А. Н. Гаркуша, Ю. М. Грошевий, В. В. Добрянський, С. І. Дячук, Р. Б. Єзерський, Т. В. Каткова, В. Т. Маляренко, М. А. Маркуш, С. Міщенко, Н. П. Сиза, П. П. Пилипчук, Ю. В. Скрипіна, О. С. Ткачук, А. Р. Туманянц, В. І. Чорнобук, О. Г. Шило та ін.

Повноваження слідчого судді сягають за межі здійснення тільки судового контролю, а функціональна діяльність, ураховуючи наявні у нього повноваження, не є монофункціональною. Саме тому **мета** цієї статті – визначення функціональної діяльності слідчого судді у досудовому розслідуванні на підставі класифікації його повноважень за предметним критерієм.

Виклад основних положень. Новий Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України) 2012 р. закріпив існування нового суб'єкта кримінального провадження – слідчого судді. Слідчий суддя – це суддя суду першої інстанції, до повноважень якого належить здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні та у випадку, передбаченому статтею 247 КПК, – голова чи за його визначенням інший суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим, апеляційного суду

області, міст Києва та Севастополя. Слідчий суддя (слідчі судді) у суді першої інстанції обирається зборами суддів зі складу суддів цього суду (п. 18 ст. 3 КПК). КПК, визначивши таку діяльність слідчого судді, як «здійснення судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні», підтримав найбільш поширену у доктрині кримінального процесуального права наукову позицію про функціональну діяльність суду (судді) у досудовому провадженні. Однак у літературі слушно зазначено, що такий підхід викликає певні зауваження, оскільки поняття «судового контролю» не отримало ані термінологічного, ані суттєвого визначення і у вказаній статті, і взагалі в нормах кримінально-процесуального закону [1, с. 311].

Ще до прийняття нового КПК України вчені класифікували повноваження слідчого судді [2, с. 68, 83]. Ю. Скрипіна стверджує, що процесуальна функція слідчого судді характеризується певною специфікою і може бути визначена як забезпечення законності й обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини. З погляду на це, вона охоплює два елементи (напрями) діяльності слідчого судді: 1) охорону прав і свобод людини шляхом превенції, тобто недопущення їх протиправного та необґрунтованого обмеження; 2) захист прав і свобод людини, тобто їх відновлення у випадку порушення [2, с. 60–61]. Здійснення слідчим суддею кримінально-процесуальної функції щодо забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні у кримінальній справі обґрунтовується і іншими вченими [3; 4, с. 313]. Н. П. Сиза, аналізуючи новий КПК України 2012 р., поділяє повноваження слідчого судді на п'ять груп залежно від змісту і характеру питань, вирішення яких віднесено законом до компетенції слідчого судді: 1) вирішення питань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; 2) вирішення питань про проведення слідчих (розшукових) дій; 3) вирішення питань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 4) розгляд скарг на рішення, дії чи бездіяльність слідчого або прокурора під час досудового розслідування; 5) вирішення інших процесуальних питань, що потребують неупередженого розгляду [5]. Враховуючи загальне визначення кримінально-процесуальних функцій як основоположних підсистемних видів (частин компонентів, напрямів) кримінально-процесуальної діяльності, вчена стверджує, що забезпечення законності та обґрунтованості обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому провадженні у кримінальній справі охоплюється поняттям функції судового контролю у кримінальному процесі [5]. Ю. Грошевий та А. Туманянц обґрунтовують таку класифікацію повноважень слідчого

судді за їх процесуальною спрямованістю: повноваження під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження у досудовому розслідуванні; повноваження у проведенні процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини; повноваження під час розгляду скарг на рішення, дії або бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора під час досудового розслідування; інші процесуальні повноваження слідчого судді, спрямовані на забезпечення процесуальних прав суб'єктів кримінального провадження [6, с. 116–117]. Для чіткого визначення та обґрунтування монофункціональної або поліфункціональної діяльності слідчого судді слід насамперед класифікувати його повноваження за предметним критерієм. Досліджуючи повноваження слідчого судді у кримінальному провадженні за новим КПК України 2012 р., їх можна класифікувати за предметним критерієм на такі групи: 1) дозвільні повноваження (пов'язані із вирішенням питань про проведення слідчих (розшукових) дій, які обмежують конституційні права особи (ч. 2 ст. 166, ч. 2 ст. 234, ч. 2 ст. 237, ч. 5 ст. 240 КПК та ін.); 2) повноваження із забезпечення законності та обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу; 3) повноваження зі здійснення судового контролю (у вузькому значенні); 4) повноваження із забезпечення доказів у кримінальному провадженні; 5) повноваження, пов'язані із міжнародним співробітництвом; 6) допоміжні повноваження. Отож, у окрему групу виділено повноваження зі здійснення судового контролю (у вузькому значенні порівняно із п. 18 ст. 3 КПК), який у цьому аспекті можливо визначити як здійснювану у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку діяльність слідчого судді з розгляду та вирішення скарг на дії, бездіяльність, рішення слідчого, прокурора, а також перевірка слідчим суддею законності рішення про провадження процесуальної дії. Ці повноваження охоплюють: вирішення скарг учасників кримінального провадження (ст.ст. 303–307 КПК); перевірку підстав для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 233 КПК); перевірку підстав для проведення негласної слідчої (розшукової) дії у виняткових невідкладних випадках (ч. 2, 3 ст. 250 КПК). Що стосується повноважень із забезпечення доказів («депонування доказів», за висловлюванням В. Точилівського, щодо ст. 225 КПК [7]), то вони пов'язані із наданням слідчому судді повноважень самостійно збирати фактичні дані (і вони можуть бути використані як докази у судовому провадженні) та забезпечувати проведення деяких слідчих дій за клопотанням сторони захисту для забезпечення реалізації принципу змагальності.

Крім того, на спрямованість цих повноважень на забезпечення доказів указує те, що фактичні дані, що отримані слідчим суддею при допиті, є доказами і можуть бути використані в обґрунтуванні вироку (за ухвалення судового рішення за результатами судового розгляду кримінального провадження суд може не врахувати докази, отримані в порядку ст. 225 КПК, лише навівши мотиви такого рішення – ч. 3 ст. 225 КПК; суд може обґрунтовувати свої висновки лише на показаннях, які він безпосередньо сприймав під час судового засідання або отриманих у порядку, передбаченому статтею 225 КПК – ч. 4 ст. 95 КПК). Це, безумовно, стосується тільки проведення слідчим суддею допитів.

Отже, до повноважень слідчого судді із забезпечення доказів слід віднести: допит свідка, потерпілого під час досудового розслідування в судовому засіданні (ст. 225 КПК); залучення експерта за клопотанням сторони захисту (ст. 244); вирішення питання про використання інформації про ознаки кримінального правопорушення, отриманої в результаті проведення негласної слідчої (розшукової) дії, в іншому кримінальному провадженні (ст. 257).

Отже, у цілому слід погодитися із тим, що слідчий суддя, крім здійснення судового контролю, має значно більше повноважень [1, с. 314]. Справді, з усієї діяльності слідчого судді контролем (із певними зауваженнями) можна назвати розгляд скарг на дії, бездіяльність, рішення слідчого, прокурора та перевірку підстав для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 233); перевірку підстав для проведення негласної слідчої (розшукової) дії у виняткових невідкладних випадках (ч. 2, 3 ст. 250). Ні дозвільні повноваження, ані забезпечення законності та обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу ознак контролю (у його загальноправовому розумінні) не мають. У науковій літературі слушно відзначається, що детальний аналіз діяльності суду в стадії досудового розслідування свідчить, що суд здійснює не лише охорону і захист конституційних прав осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві, а й реалізує окрему (самостійну) функцію контролю, яка полягає у перевірці процесуальних дій та рішень осіб, які здійснюють провадження у справі за скаргами учасників процесу [8, с. 65; 9, с. 154]. Слід підтримати позицію про різну правову природу напрямів діяльності суду (за КПК 1960 р.) та слідчого судді у досудовому розслідуванні. Судова діяльність у досудовому розслідуванні є певною, неоднорідною за правовою природою діяльністю, яка проявляється у декількох напрямках, які є кримінально-процесуальними функціями слідчого судді, а саме: функції

забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав і законних свобод учасників кримінального провадження та інших осіб (проявляється у дозвільних повноваженнях і повноваженнях із забезпечення законності та обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу); судовому контролю (проявляється у повноваженнях із вирішення скарг учасників кримінального провадження (ст.ст. 303–307 КПК); перевірці підстав для проникнення до житла чи іншого володіння особи без ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 233); перевірці підстав для проведення негласної слідчої (розшукової) дії у виняткових невідкладних випадках (ч. 2, 3 ст. 250); функції проведення слідчих (розшукових) дій з метою забезпечення доказів. Виокремлення функції забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав і законних свобод учасників кримінального провадження та інших осіб та функції судового контролю обґрунтовано різною правовою природою повноважень слідчого судді. Так, за клопотаннями слідчого прокурора слідчий суддя може дати дозвіл на провадження певної процесуальної дії, яку провадитимуть слідчий, прокурор, співробітник оперативного підрозділу. Цю діяльність не можна назвати контролем, оскільки на етапі розгляду та вирішення клопотання ще не існує тієї діяльності, яку можна контролювати, а контроль, як уявляється, може бути лише наступним, що впливає з ознаки зовнішності контролю. Це стосується і повноважень із забезпечення законності та обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу, які також мають попередній характер. Отже, ознака попереднього або наступного характеру діяльності слідчого судді дозволяє, по-перше, стверджувати про реалізацію слідчим суддею окремої функції забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав та свобод учасників кримінального провадження та інших осіб (що проявляється у дозвільних повноваженнях і повноваженнях із забезпечення законності та обґрунтованості застосування заходів кримінально-процесуального примусу), і відмежувати її від функції судового контролю, оскільки відповідні судово-контрольні повноваження завжди мають наступний характер і пов'язані із оцінкою дій, бездіяльності та рішень, що вже були здійснені.

Проаналізуємо функції проведення слідчих (розшукових) дій з метою забезпечення доказів. Н. Сизою допит свідка чи потерпілого в судовому засіданні за клопотанням сторони кримінального провадження (ст. 225) та доручення проведення експертизи експертній установі, експерту або експертам за клопотанням сторони захисту (ч. 3 ст. 243, ст. 244) віднесено до повноважень вирішення питань про проведення слідчих (розшукових) дій [5]. Вирішення питань про визнання

отриманих фактичних даних допустимими доказами відносить до інших повноважень слідчого судді [4, с. 313]. Однак, як уявляється, можна виділити повноваження із забезпечення доказів у окрему кримінально-процесуальну функцію слідчого судді. Цей напрям діяльності слідчого судді має специфічний предмет – забезпечення допустимості доказів із метою їх використання у судовому провадженні. Як зазначалося, цей напрям діяльності пов'язаний із наданням слідчому судді повноважень самостійно збирати фактичні дані (і вони можуть бути використані як докази у судовому провадженні) та забезпечувати проведення деяких слідчих дій за клопотанням сторони захисту для забезпечення реалізації принципу змагальності. Сутність повноважень слідчого судді із забезпечення доказів полягає у тому, що слідчий суддя особисто проводить слідчу (розшукову) дію або визнає необхідним її проведення для забезпечення отримання доказів, які не можуть бути отримані сторонами чи стороною, або їх отримання утруднено. Протоколи допитів, проведених слідчим суддею, є судовими доказами і використовуються у судовому розгляді, зокрема в обґрунтуванні судового рішення. Подібні повноваження у судді в досудовому провадженні існують і у інших країнах, наприклад у Німеччині. Складно погодитись із віднесенням цих повноважень до вирішення питань про проведення слідчих (розшукових) дій [5], оскільки метою їх є не перевірка законності та обґрунтованості потенційних обмежень прав і свобод, як у розгляді та вирішенні клопотань про: обшук житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 234); огляд житла чи іншого володіння особи (ч. 2 ст. 237); слідчий експеримент, що проводиться в житлі чи іншому володінні особи (ч. 5 ст. 240). Мета цих процесуальних дій – не охорона прав і свобод учасників кримінального провадження, а забезпечення можливості подання до суду допустимих доказів, подання яких у майбутньому буде утруднено або унеможливлено. Саме тому слід указати на самостійний характер цих повноважень і на можливість виділення окремої кримінально-процесуальної функції – проведення слідчих дій з метою забезпечення доказів, яка за векторністю відрізняється і від функції судового контролю, і від функції забезпечення законності та обґрунтованості обмеження прав і законних свобод учасників кримінального провадження та інших осіб.

Висновки. Слідчий суддя – це суддя, уповноважений забезпечувати законність та обґрунтованість обмеження конституційних прав і свобод людини на досудовому розслідуванні у кримінальному провадженні, до компетенції якого належить прийняття рішення про застосування заходів кримінально-процесуального примусу, проведення

слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, що обмежують конституційні права людини, розгляд скарг на дії (бездіяльність) та рішення особи, яка провадить дізнання, слідчого та прокурора. З уваги на призначення слідчого судді в кримінальному процесі, всі слідчі (розшукові) та інші дії, які обмежують конституційні права людини, повинні проводитися виключно за його рішенням. Тому й в тих невідкладних випадках, коли слідчий має право провести процесуальні дії без відповідного рішення слідчого судді, останній має бути негайно повідомлений про них і з урахуванням конкретних обставин прийняти рішення про визнання отриманих фактичних даних допустимими доказами. Як гарант забезпечення прав і свобод людини на досудовому провадженні у кримінальній справі, слідчий суддя повинен мати такі важелі, які би надавали йому реальну можливість здійснювати контроль за законністю провадження.

1. Ковальова Н. В. Слідчий суддя, як представник судової влади під час досудового провадження / Н. В. Ковальова // Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. – Х.: ХНУВС, 2012. – 668 с. – (Препринт / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України; 2012). – С. 311–314.

2. Скрипіна Ю. В. Слідчий суддя в системі кримінально-процесуальної діяльності (порівняльно-правове дослідження): дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза» / Юлія Валеріївна Скрипіна. – Х., 2008. – 219 с.

3. Ткачук О. С. Повноваження слідчого судді у кримінальному процесі України / О. С. Ткачук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dduvs.dp.ua/assets/files/news3/KPK/material.doc>

4. Єзерський Р. Роль слідчого судді згідно Кримінально-процесуального кодексу України / Р. Єзерський // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні: матеріали XIX звітної науково-практичної конференції (Львів, 7–8 лютого 2013 р.). – Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2013. – С. 312–314.

5. Сиза Н. П. Повноваження слідчого судді щодо здійснення судового контролю у кримінальному процесі України / Н. П. Сиза [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2012/n2/12snpkpu.pdf>

6. Кримінальний процес: підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманяц та ін.; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

7. Точилковский В. Новый УПК Украины – гибридный процессуальных моделей / В. Точилковский [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://interjustice.blogspot.com/2013/02/blog-post_23.html

8. Філін Д. Функції суду в досудових стадіях кримінального процесу / Д. Філін // Право України. – 2005. – № 1. – С. 63–65.

9. Шило О. Г. Завдання й функції суду в кримінальному судочинстві України / О. Г. Шило // Проблеми законності. – 2008. – Вип. 94. – С. 148–157.

10. Гловюк И. В. Функциональная направленность деятельности следственного судьи / И. В. Головюк // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). – № 2–1. – Ч. 2. – С. 303–309.

Нагачевский С. В. Функции следственного судьи при осуществлении досудебного расследования

Отмечено, что основой сердцевины судебно-правовой реформы, которая проводится в Украине, является перестройка специфики деятельности суда. Одновременно меняется назначение и деятельность других государственных органов и институтов. В связи с этим законодатель по-новому очертил роль органов досудебного расследования, прокурора, суда, особенно следственного судьи в уголовном производстве, в частности их полномочий и влияние на права и свободы участников уголовного производства. Освещено теоретические и практические проблемы определения функциональной деятельности следственного судьи. Выделены три уголовно-процессуальные функции при осуществлении досудебного расследования следственным судьей: обеспечения законности и обоснованности ограничения прав и свобод участников уголовного производства и других лиц; судебный контроль; проведения следственных действий с целью обеспечения доказательств. Подчеркнуто, что судья, кроме осуществления судебного контроля, имеет значительно больше полномочий. Действительно, со всей деятельностью следственного судьи контролем (с определенными замечаниями) можно назвать рассмотрение жалоб на действия, бездействие, решения следователя, прокурора и проверку оснований для проникновения в жилище или другое владение лица без постановления следственного судьи, проверку оснований для проведения негласного следственного (розыскного) действия в исключительных неотложных случаях.

Ключевые слова: следственный судья, полномочия, уголовно-процессуальные функции, судебный контроль, обеспечение доказательств.

Nahachevsky S. V. The functions of the investigating judge in the exercise of pre-trial investigation

It is noted that the basis of judicial reform, which is held in Ukraine is reforming the specifics of the court activity. However, the purpose and activities of other state bodies and institutions are being changed.

In this regard, the legislator saw the new role of the pre-trial investigation, the prosecutor, the court, and especially the investigating judge in criminal proceedings, including their powers and influence on the rights and freedoms of participants in criminal proceedings. The article deals with theoretical and practical problems of determining the functional activity of the investigating judge. Three criminal proce-

dural functions are distinguished during the preliminary investigation by the investigating judge: ensuring the legality and validity of restrictions on rights and freedoms of the participants of criminal proceedings and other persons; judicial review; the investigation to provide evidence.; judicial review; the function of the investigation to provide evidence. So, in general, it should accept the fact that the investigating judge doing judicial control has considerably more power. Indeed, with all activities of the investigating judge control (with certain remarks) can be called complaints against actions, inaction, decisions of investigator, prosecutor and verification of the grounds for entry into a dwelling or other property without approval to check the investigating judge for tacit investigative (detective) action in exceptional urgent cases. There is neither licensing authority nor ensure the legality and validity of the use of measures of criminal procedure compulsion, control features (in its general legal sense).

Key words: *investigating judge, powers, functions of criminal procedure, judicial review, providing evidence.*

Стаття надійшла 22 вересня 2015 р.

УДК 343.163:343.14

А. І. Палюх

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОКУРОРОМ СВОЇХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ НА ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

На підставі розгляду уявлень про доказування у кримінальному провадженні, КПК України розкрито особливості реалізації прокурором повноважень під час доказування у досудовому розслідуванні. Розкрито сутність управлінських відносин між прокурором – процесуальним керівником досудовим розслідуванням і слідчим. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення діяльності прокурора шляхом систематичного вивчення ним планів розслідування, що складаються слідчим, та з урахуванням давання вказівок у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *прокурор, прокурорський нагляд у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням, досудове розслідування, доказування, форма участі прокурора у доказуванні під час досудового розслідування.*

Постановка проблеми. Посилення ролі прокурорів у діяльності сторони обвинувачення шляхом наділення їх повноваженнями здійснення нагляду у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням (ч. 2 ст. 36 КПК України) вимагає дослідження особливостей реалізації ними своїх процесуальних повноважень. До цього спонукає

й критичний аналіз наявних методичних розробок із особливостей здійснення прокурорського нагляду під час досудового розслідування через призму досвіду участі прокурорів у доказуванні за КПК України 2012 року.

Стан дослідження. Розробці питань теорії та практики прокурорського нагляду у кримінальному провадженні приділяли увагу С. А. Альперт, В. М. Бабкова, І. В. Гловюк, В. Г. Даєв, П. С. Елькінд, В. С. Зеленецький, І. М. Козьяков, О. М. Ларін, В. І. Малога, О. Р. Михайленко, О. Я. Мотовилоккер, В. Т. Нор, М. М. Полянський, І. В. Рогатюк, М. В. Руденко, В. М. Савицький, В. А. Стремівський, М. С. Строгович, Р. Р. Тарганюк, О. М. Толочко, М. В. Черноусько, М. Б. Уліщенко, Ф. Н. Фаткуллін, В. М. Юрчишин та інші. Їхні роботи сформували масив систематизованих знань про прокурорський нагляд як правовий інститут, діяльність прокурора у кримінальному провадженні, його процесуальний статус і співвідношення з відповідними статусами інших учасників кримінального процесу. З'ясуванню особливостей кримінальної процесуальної діяльності з доказування у кримінальному провадженні свої наукові розвідки присвячували такі вітчизняні та зарубіжні вчені-юристи, як О. С. Александров, В. Д. Арсеньєв, Р. С. Белкін, Т. В. Варфоломеева, В. П. Гмирко, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. Я. Дорохов, М. М. Єгоров, Г. Б. Карнович, Є. Г. Коваленко, В. Я. Колдін, А. А. Кухта, Ю. О. Ланцедова, В. К. Лисиченко, Д. А. Лопаткін, М. А. Погорецький, С. М. Стахівський, Ю. В. Худякова, М. Є. Шумило та інші. Праці цих науковців – значущий для теорії доказування, кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності комплекс уявлень про зміст, сутність і структурні елементи процесу доказування. Питання щодо прокурора як суб'єкта доказування висвітлювалося у публікаціях В. І. Баскова, В. В. Вапнярчука, Т. Ю. Іванової, Ц. М. Каз, І. М. Козьякова, Ю. В. Коренєвського, М. Й. Курочки, В. М. Литовки, І. Д. Перлова, О. Р. Ратінова, Р. Д. Рахуванова, В. М. Савицького, О. В. Семенка, Г. І. Скарєдова, Г. Г. Турілова, однак або як другорядний об'єкт розгляду серед інших учасників кримінального провадження, або як основний, але не за чинним КПК України.

Отже, сьогодні проблемні питання особливостей реалізації прокурором своїх процесуальних повноважень під час доказування на досудовому розслідуванні за КПК України 2012 року недостатньо досліджені.

Мета статті – на підставі узагальнення чинного кримінального процесуального законодавства, спеціальної літератури, прокурорської

та слідчої практики розкрити особливості участі у доказуванні прокурора процесуального керівника досудовим розслідуванням.

Виклад основних положень. Новели інституту доказування, пов'язані зі встановленням у ст. 23 КПК України вимоги безпосередності дослідження судом доказів і неможливості визнання доказами відомостей, що містяться в показаннях, речах і документах, які не були предметом безпосереднього дослідження суду, крім виняткових випадків, зокрема передбачених ст. 225 КПК України, та ст. 317 КПК України, у якій визначається, що під час підготовчого провадження до обвинувального акта долучаються не докази, а документи та інші матеріали, дали підстави для стверджень окремих науковців, що під час досудового розслідування сторони збирають матеріали про джерела майбутніх доказів – носіїв даних про факти обставини, що підлягають доказуванню, а не докази. Докази ж з'являються в результаті змагального судового процесу в суді та покладаються в основу прийняття судом процесуальних рішень у справі. Тобто парадигма процесу доказування у кримінальному провадженні таким чином змінилася [12, с. 46–48; див. аналогічну аргументацію за законодавством РФ: 7, с. 311–320; 1, с. 23–24]. З такою позицією щодо оцінки нормативних положень КПК України погодитися не можемо з огляду на те, що: по-перше, її схвальне сприйняття ставить під сумнів реальну законність процесуальних рішень прокурора, керівника органу досудового розслідування, слідчого під час досудового розслідування, по-друге, прибічники наведеної вище точки зору упускають положення загальної засади кримінального провадження – змагальність сторін і свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості, зміст якої, зокрема, полягає в тому, що сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів (ч. 2 ст. 22 КПК України). Нетреба ще упускати положення ч. 6 ст. 9 КПК України, які визначають, що у випадках неоднозначного регулювання питань кримінального провадження, а це саме випадок між нормами, з одного боку ст. 317, а з іншого – ст. 22, 84 КПК України, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України. На користь нашої позиції виступають положення ч. 2 ст. 93 КПК України – сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій, втручання та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних

дій, передбачених цим Кодексом. Тобто фактичні дані, отримані під час досудового розслідування шляхом здійснення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню, є доказами. Тому на підставі наведених аргументів ми можемо стверджувати про безпідставність аргументації щодо збирання під час досудового розслідування носіїв даних про факти обставини, що підлягають доказуванню, а не доказів. І наголошуємо на неприйнятності приниження таким чином значущості для кримінального провадження результатів кримінальної процесуальної діяльності не тільки сторони обвинувачення, але й захисту на цій стадії процесу.

Поняття доказування – одне з найважливіших категорій теорії доказів – впродовж тривалого часу привертає увагу вчених. Вивчивши історію цього питання, бачимо, що в дореволюційний період процесуалісти спершу дотримувалися погляду на доказування як на логічну діяльність, яка полягала в обґрунтуванні істинності одних думок за допомогою інших [11, с. 162; 8, с. 166]. Сучасна юридична наука не відмовилася абсолютно від цієї концепції, проте вироблені й інші підходи до визначення поняття доказування як сукупність взаємопов'язаних процесуальних дій, що здійснюються чітко до встановленого законом порядку, спрямованих на збирання, перевірку, оцінку доказів і використанню їх з метою достовірного встановлення обставин кримінальної справи [2, с. 76–77; 4, с. 122; 13, с. 114].

Слід, однак, зауважити, що принципово інший підхід до вирішення проблеми змісту та сутності доказування простежується в роботах учених, які виділяють в ньому лише його логічний аспект і намагаються представити пізнання і доказування як різні, навіть протилежні за спрямованістю форми кримінальної процесуальної діяльності, розмежовуючи їх за часовою ознакою. Діяльність слідчого, прокурора з набуття знань про обставини події злочину представляється як така, що складається з двох частин: установлення, дослідження всіх обставин – власнепізнавальна діяльність, і доказування–здійснювана за правилами логіки діяльність з обґрунтування висновків, тез [5, с. 23–38].

Детально не аналізуючи наведені позиції, відзначимо, що засадничим для нас є комплексне уявлення про доказування як про пізнавальну діяльність, що охоплює як здійснювані відповідно до норм кримінального процесуального закону пошуково-пізнавальні дії (слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові)), так і мисленнєві операції з оцінки, отриманої інформації, та аргументування прийняття

процесуальних рішень, що ухвалюються слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом. Такий підхід, на нашу думку, дозволяє найбільш повно розкрити особливості участі прокурора у доказуванні на досудовому розслідуванні. Ключем до їх розкриття виступають положення ч. 2 ст. 36 КПК України, згідно з якими прокурор є процесуальним керівником досудовим розслідуванням. Своєю чергою, як ми попередньо з'ясували, сутність досудового розслідування полягає в доказуванні у кримінальному провадженню на цій стадії. Правомірним буде визнання за прокурором повноважень із керівництва доказуванням під час досудового розслідування. Як влучно зазначає М. Й. Курочка, основне навантаження зі встановлення обставин, що мають значення для справи в цілях досягнення істини, звичайно, на слідчому [6, с. 53]. На нього покладається основний тягар збирання доказів під час досудового розслідування, відповідно до п. 3 ч. 2 ст. 36 та ч. 1, 2 ст. 40 КПК України. Запроваджений чинним КПК України нагляд прокурора за додержанням законів під час досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням виступає основою формування управлінських відносин між прокурором, що є процесуальним керівником у конкретному кримінальному провадженні, та слідчим, що його розслідує. Особливостями таких управлінських відносин є те, що вони передбачають, з одного боку, обов'язок слідчого погоджувати у прокурораклопотання про застосування заходів забезпечення кримінального провадження, повідомлення про підозру, проведення у передбачених КПК України випадках слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, подавати йому на затвердження обвинувальний акт, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, а з іншого – залишають за слідчим право самостійного початку досудового розслідування за наявності підстав, передбачених КПК України, проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, доручати їх проведення відповідним оперативним підрозділам, призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом, приймати процесуальні рішення у випадках, передбачених КПК України, зрештою щодо закриття кримінального провадження за наявності підстав, передбачених статтею 284 КПК України, здійснювати інші повноваження, передбачені кримінальним процесуальним законом (ч. 2 ст. 40 КПК України). Слідчий, згідно із ч. 1 ст. 40 КПК України, має займати активну позицію в кримінальному провадженні, не чекати від прокурора, що є його процесуальним керівником, вказівок щодо подальших дій. До цього його стимулює покладена на нього у ч. 1 ст. 40 КПК України відповідальність за законність і своєчасність здійснення процесуальних дій, за гарантованої

йому самостійності у процесуальній діяльності (ч. 5 ст. 40 КПК України). Попри це, законодавець не дистанціює прокурора від діяльності слідчого зі збирання доказів у кримінальному провадженню, а закріплює за ним можливість у необхідних випадках особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному КПК України, доручати проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом, приймати процесуальні рішення, у випадках, передбачених КПК України, повідомляти особі про підозру, пред'являти цивільний позов, затверджувати чи відмовляти у затвердженні обвинувального акту, клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, вносити зміни до складеного слідчим обвинувального акта чи зазначених клопотань, самостійно складати обвинувальний акт чи зазначені клопотання (п. 4, 5, 6, 9, 11, 12, 13 ч. 2 ст. 36 КПК України). Прокурор також має право давати слідчому письмові вказівки з питань досудового розслідування кримінального правопорушення, які є для останнього обов'язковими до виконання (ч. 1 ст. 36, ч. 4 ст. 40 КПК України). Як свідчать результати проведеного нами опитування прокурорів, письмові вказівки виступають одним із найефективніших засобів керування процесом доказування у кримінальному провадженні через корегування прокурорами версій слідчого, переліку, конкретних завдань і строків проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на їх перевірку. Нами оцінюється як прогресивна та така, що не суперечить положенням КПК України, практика прокурорів щодо ознайомлення з планами розслідування у кримінальних правопорушеннях, за якими вони є процесуальними керівниками. Зазначимо, що доцільно це робити не тільки на початку кримінального провадження чи у випадках заміни прокурора процесуального керівника, але й періодично впродовж досудового розслідування за обов'язковою участю слідчого, від якого можна одразу отримати пояснення щодо його бачення напрямів і засобів розслідування.

Висновки. Вважаємо, що трактування змісту ст. 23 та 317 КПК України не дають підстав стверджувати про те, що під час досудового розслідування сторони кримінального провадження збирають матеріали про джерела майбутніх доказів – носії даних про факти обставини, що підлягають доказуванню, а не докази. Під час досудового розслідування здійснюється збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів

місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, проведення інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом, на що вказано у ч. 2 ст. 93 КПК України.

Доказування у кримінальному провадженні – це пізнавальна діяльність, що охоплює як здійснювані відповідно до норм кримінального процесуального закону пошуково-пізнавальні дії (слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові)), так і мисленнєві операції з оцінки, отриманої інформації, та аргументування прийняття процесуальних рішень, що ухвалюються слідчим, прокурором, слідчим суддею, судом.

Досудове розслідування у кримінальному провадженні здійснюється у формі доказування. Запроваджений чинним КПК України нагляд прокурора за додержанням законів під час досудового розслідування у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням виступає основою формування управлінських відносин між прокурором, що є процесуальним керівником у конкретному кримінальному провадженні, та слідчим, що здійснює доказування. Особливостями таких відносин є те, що слідчий, знаходячись у процесуальному підпорядкуванні прокурору, повинен займати активну позицію у кримінальному провадженні, не чекати від прокурора вказівок щодо своїх подальших дій (ч. 1 ст. 40 КПК України). Прокурор наділений, відповідно до п.п. 4–7, 11–13 ч. 2 ст. 36 КПК України, повноваженнями особистої участі у збиранні, оцінці та використанні доказів для прийняття відповідних процесуальних рішень. Письмові вказівки прокурора виступають одним із найефективніших засобів керування процесом доказування у кримінальному провадженні через корегування ними таким чином версій слідчого, переліку, конкретних завдань і строків проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на їх перевірку. Для підвищення ефективності вказівок прокурорам необхідно періодично впродовж досудового розслідування на участі слідчих ознайомлюватись із планами розслідування у кримінальних провадженнях.

1. Александров А. О значении концепции объективной истины / А. Александров // Российская юстиция. – 1999. – № 1. – С. 23–24.

2. Белкин А. Р. Теория доказывания в уголовном судопроизводстве / Анатолий Рафаилович Белкин. – М.: Норма, 2005. – 528 с.

3. Лазарева В. А. Суд присяжных и теоретические проблемы доказывания / В. А. Лазарева // Правовые формы и эффективность доказывания

по уголовным делам: межвузовский сборник статей. – Самара, 1996. – С. 53–65.

4. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве: монография / Михаил Макарович Михеенко. – К., 1984. – 122 с.

5. Кергандберг Э. М. О некоторых вопросах соотношения познания и уголовно-процессуального доказывания / Э. М. Кергандберг // Вопросы применения уголовно-процессуального законодательства. Труды по правоведению. – Тарту: Изд. Тарт. ун-та, 1982. – Вып. 598. – С. 23–38.

6. Курочка М. Дотримання законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність / М. Курочка // Вісник прокуратури. – 2003. – № 7. – С. 52–56.

7. Пашин С. А. Доказательства в российском уголовном процессе / С. А. Пашин // Состязательное правосудие: труды научно-практических лабораторий. – М., 1996. – Вып. 1. – Ч. 2. – С. 311–320.

8. Спасович В. Д. Теория судебно-уголовных доказательств // Сочинения В. Д. Спасовича / В. Д. Спасович. – СПб., 1890. – Т. III: статьи, диссертации, лекции юридического содержания. – 544 с.

9. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса / Михаил Соломонович Строгович. – М., 1971. – Т. 1. – 470 с.

10. Фойницкий И. Я. Курс уголовного судопроизводства / Иван Яковлевич Фойницкий; под общ. ред. А. В. Смирнова. – [репринт третьего изд., 1910]. – СПб.: АЛЬФА, 1996. – Т. 2. – 1996. – 552 с.

11. Шумило М. Є. Поняття «докази» у кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі / М. Є. Шумило // Вісник Верховного Суду України. – 2013. – № 2 (150). – С. 40–48

12. Якубович Н. А. Понятие доказывания в советском уголовном процессе / Н. А. Якубович // Советское государство и право. – 1965. – № 7. – С. 113–120.

Палюх А. И. Особенности реализации прокурором своих процессуальных полномочий при доказывании на досудебном расследовании

На основе рассмотрения представлений о доказывании в уголовном производстве, УПК Украины раскрыто особенности реализации прокурором полномочий при доказывании на досудебном расследовании. Раскрыто сущность управленческих отношений между прокурором, процессуальным руководителем досудебного расследования и следователем.

Сформулировано предложения по совершенствованию деятельности прокурора путем систематического изучения им планов расследования, составляемых следователем, и с учетом дачи указаний по уголовному производству.

Ключевые слова: прокурор, прокурорский надзор в форме процессуальное руководство досудебным расследованием, досудебное расследование, доказывание, форма участия прокурора в доказывании в ходе досудебного расследования.

Palyuh A. I. Implementation details of their procedural powers of the prosecutor during the pre-trial investigation of proof

On the basis of the consideration of representations of proving in criminal proceedings, the criminal procedural law of Ukraine, modern prosecutorial and investigative practices the features of the implementation of their powers by the prosecutor in proving during the pre-trial investigation are disclosed. It is grounded inconsistency of views of individual scientists who do not admit evidence of the actual data collected during the pretrial investigation. Based on the approach to the definition of proving in criminal proceedings as a cognitive activity, which includes both law search and cognitive actions (investigating (search), tacit investigating (search)), mental operations to assess received information and argumentation of procedural decision by the investigator, the prosecutor, the investigating judge, the court, revealed the role of the prosecutor in the proving process, the essence of the management of relations between the prosecutor the head of procedural pre-trial investigation and the investigator. The proposals for improving the activity of the prosecutor through a systematic examination of the investigation plan, compiled by the investigator, and taking it into account while giving instructions on the criminal proceedings are formulated.

Key words: *prosecutor, public prosecutor's supervision in the form of a procedural manual pre-trial investigation, pre-trial investigation, evidence, form of participation of the prosecutor in proving in pre-trial investigation.*

Стаття надійшла 31 серпня 2015 р.

УДК 323.2+316.485.26

**І. М. Рижов,
В. І. Строгий**

ФОРМУВАННЯ ЗДАТНОСТІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ПРОТИСТОЯТИ ТЕРОРИЗМОВІ

Розглянуто проблемні питання антитерористичної підготовки цивільного населення та задоволення суспільної потреби в кадрах, які мають забезпечити високий рівень професіоналізму у проведенні антитерористичної операції. Визначено основні напрями роботи з розвитку антитерористичних здібностей громадянського суспільства.

Завдання спеціальної антитерористичної підготовки і цивільного населення, і співробітників спеціальних підрозділів може бути реалізоване із використанням сучасних інформаційних технологій, мережових сервісів і систем дистанційного навчання.

Ключові слова: *тероризм, боротьба з тероризмом, антитерористична підготовка, антитерористична операція, інформаційна технологія.*

Постановка проблеми. Проблема терористичної загрози в сучасному світі отримала статус глобальної, в Україні – реальної. Враховуючи події на сході України, жодна українська територія не має повної впевненості у власній безпеці, навіть за наявності сил і засобів, що протидіють тероризмові у всій різноманітності його проявів. Терористична загроза існує реально. Це підкріплено численними жертвами, кількість яких постійно збільшується. В таких умовах особливої актуальності набуває здатність спеціальних сил оперативно реагувати на подію та ліквідувати її наслідки. Фактично, першим етапом ліквідації наслідків терористичних актів і пов'язаних із ними ситуацій на об'єктах різного призначення є специфічна інформаційна робота з усіма учасниками подій з ознаками терористичної діяльності – населенням, співробітниками спеціальних підрозділів і фахівцями з цивільного захисту, спрямована на підвищення їх обізнаності щодо небезпеки.

Стан дослідження. Науково-теоретичній та методологічній розробці проблем боротьби із тероризмом присвячена певна кількість праць науковців різних спеціальностей.

Слід зазначити про суттєвий внесок українських дослідників тероризму у розвиток сучасної контртерористичної парадигми, а саме: В. Ф. Антипенка, В. П. Богданова, Т. С. Бояр-Созонович, В. О. Глушкова, В. С. Горбатюка, М. Г. Гуцало, В. П. Ємельянова, В. В. Крутова, В. А. Ліпкана, О. М. Морозова, А. С. Шаповалова та інших. Більшість робіт цих учених присвячено кримінологічному аспекту тероризму та розробці оперативно-тактичних прийомів боротьби з терористичною діяльністю на рівні організації та планування антитерористичних операцій. Недостатньо вивчені концептуальні та методологічні засади фахової підготовки та особливостей формування професійної компетенції. На цю тему у педагогічній науці накопичено достатній фонд наукових знань із розробки теоретико-методичних основ формування професійної компетентності, зокрема за профілем військової служби та правоохоронної діяльності.

Відзначимо вагомий внесок таких дослідників, як А. М. Алексюк, М. В. Василина, І. М. Богданова, О. В. Іванова, А. С. Морозов, А. А. Бодальов, В. Т. Ганжін, А. А. Деркач, Н. В. Кузьміна, Е. В. Лузік, І. А. Колесникова, С. Д. Максименко, О. Д. Сафін, Г. М. Артюшин, В. А. Слатьонін, В. М. Синьов, Ю. М. Швалб та інші. Незважаючи на численні теоретичні й практичні розробки, пов'язані з окремими складовими акмеологічних основ управління розвитком професіоналізму представників спеціальних підрозділів суб'єктів боротьби з тероризмом, ступінь наукового вивчення цієї проблеми загалом недостатній.

Необхідність науково-теоретичного дослідження розвитку професійних можливостей не тільки фахівців спеціальних підрозділів, а й контртерористичних здібностей громадянського суспільства і обумовила мету статті.

Виклад основних положень. Необхідність удосконалення фахової складової системи боротьби з тероризмом – вимога сучасності. Проте на тлі колосальних темпів розвитку технологічної складової системи боротьби з тероризмом, постійного вдосконалення інформаційного та технічного забезпечення формування гармонійно розвинутої та підготовленої особистості співробітника, що повинен користуватися досягненнями технологічного процесу, явно недостатнє [1; 9]. Ми змушені це констатувати як основну суперечність сучасної системи фахової підготовки та формування спеціальних здібностей і співробітників спеціальних підрозділів боротьби з тероризмом, і інших фахівців – учасників антитерористичної операції. Особливе значення має контртерористична підготовка цивільного населення, яка відсутня навіть на мінімальному рівні – в обсязі знань і навичок власної безпеки, правил поведінки в разі захоплення у заручники або знаходження в місці проведення антитерористичної операції [2].

Боротьба з тероризмом (у контексті мінімізації його руйнівних наслідків) має розпочинатися з підготовки населення до дій в особливих умовах, що супроводжують здійснення терористами терористичного акту – захоплення заручників, підпал, вибух, застосування отруйних речовин і т. д., та ліквідацію його наслідків, зокрема в разі провокації техногенних катастроф. Організація та проведення просвітницьких і практично-навчальних заходів з метою підготовки населення до дій в умовах терористичного акту мають за мету зменшення ризику виникнення непрямих жертв терористичного акту, а таких, що постраждали від інших обставин, наприклад тих, що супроводжують антитерористичну операцію. На жаль, діяльність з цього питання потребує удосконалення. Задля оцінки реального стану підготовки населення до дій в подібних ситуаціях не треба експериментів, бо навіть у цій аудиторії не всі мають певне уявлення, як поводитися у разі захоплення у заручники, не кажучи про протипожежні заходи у приміщенні або будівлі, в якій знаходяться терористи із заручниками, чи які вже підпанені, заміновані, і вибух може статися у будь-яку мить [3].

Нові концепції протидії тероризмові вимагають формування нового підходу до проблеми розвитку людини, оскільки результат антитерористичної операції залежить не тільки від рівня фахової майстерності співробітників спеціальних підрозділів, а й від поведінки та реакції заручників [1; 9].

Робота з розвитку контртерористичних здібностей громадянського суспільства, що проводиться суб'єктами боротьби з тероризмом, має зводитися до [6]:

1) формування і зміцнення глобального співтовариства експертів і професіоналів-практиків, які здійснюють профілактику тероризму та соціально активної частини громадянського суспільства, що підтримує контртерористичні зусилля;

2) руйнування ідеологічної бази тероризму і екстремізму;

3) розроблення фундаментальних теоретичних концепцій спеціальної фахової освіти як невід'ємної складової системи боротьби з тероризмом будь-якого рівня;

4) формування компетентної відповідальності громадянського суспільства, суб'єктів профілактики тероризму та учасників антитерористичної операції, постійного вдосконалення інтеграційних характеристик їх фахового рівня;

5) моніторингу соціально-психологічного стану суспільства в контексті його здатності протидіяти терористичним проявам;

6) моніторингу політичних, соціально-економічних та інших процесів у системі освіти та виховання, які впливають на ситуацію у сфері профілактики тероризму;

7) організації роботи з вивчення та популяризації вимог нормативно-правових актів з питань протидії тероризму, вимог до стану антитерористичної захищеності об'єктів, споруд та інших місць масового перебування населення, роз'яснення їх положень і громадський контроль виконання;

8) формування контртерористичної акмеології як окремого наукового напрямку;

9) позиціонування оптимальних стратегій профілактики та боротьби з тероризмом, ідейно-гуманістичне розуміння цілей та завдань протидії тероризму, координація зусиль усіх елементів соціальної системи, які мають забезпечити високий рівень професіоналізму в антитерористичній діяльності, зокрема громадянського суспільства;

10) контртерористичної підготовки населення;

11) сприяння впровадженню інноваційних процесів у формування професіоналізму суб'єктів боротьби з тероризмом;

12) реалізації соціально-інформаційних технологій у сукупності із спеціалізованими, проблемно-орієнтованими інформаційними ресурсами (бібліотеками, базами даних, віртуальними мережами тощо);

13) формування спеціалізованого соціально-інформаційного мережевого сервісу (професійно-орієнтованої соціальної мережі),

що пов'язує людей в мережевих спільнотах, спеціалізованих комунікаційних ресурсів і ресурсів, накопичених за проблематикою профілактики тероризму.

Підвищити активність цільової аудиторії як фахівців, так і зацікавлених у проблематиці контртерористичної діяльності може конструктивний вплив на інформаційний простір шляхом побудови та використання спеціалізованої соціально-професійної мережі контртерористичної підготовки. Аудиторія соціальних мереж набагато активніша, ніж решта аудиторії Інтернету. Сформувавши подібне мережеве співтовариство, отримуємо унікальну базу реальних і потенційних партнерів, з якими можна спілкуватися особисто, не виходячи з мережі, що надає змогу створювати персоналізовану базу для подальшого спілкування.

Професійно-орієнтовані соціальні мережі та спеціалізовані комунікаційні ресурси створюють у віртуальному просторі специфічні спільноти, що мають унікальні можливості [6–8]:

- можливість налагодження цільових контактів через сегментування аудиторії;
- формування без додаткових витрат проблемно-орієнтованої (наприклад, за ознаками зацікавленості окремим теророгенним фактором або конкретною проблематикою) цільової аудиторії;
- можливість контактувати з аудиторією на її території;
- можливість діалогу з аудиторією.

Регулярна робота з віртуальним співтовариством (на відміну від традиційної викладацької роботи, яка дає разовий ефект) підвищує активність цільової аудиторії як фахівців, так і зацікавлених у проблематиці контртерористичної діяльності. Мережа професійної контртерористичної підготовки може формуватися за принципом багаторівневого доступу. Окрім службової частини з обмеженим доступом (із урахуванням вимог зі збереження конфіденційності), вона має бути частково суспільною, тобто відкритою для загалу.

Велике значення мають психологічні чинники. Так, зв'язок, що виникає у спілкуванні на такі «закриті» теми, сприяє встановленню позитивних емоційних відносин не тільки між членами спільноти, а й емоційному контакту між фахівцями й спільнотою. У процесі такого спілкування у співтоваристві в аудиторії формуються стійкі асоціації між певною темою, яка стосується конкретного напрямку контртерористичної діяльності, і її позиціонуванням у суспільстві, утворюються прецеденти віртуального «мозкового штурму» – використання загалу як експертів із пошуку шляхів урегулювання конкретних соціальних конфліктів. У процесі реалізації моніторингу тероризму подібні системи

суспільної підтримки соціальної регуляції мають виконувати роль спеціфічного механізму позиціонування запропонованих рішень.

У сукупності зі спеціалізованими, проблемно-орієнтованими інформаційними ресурсами (бібліотеками, базами даних, нормативно-правовими та методичними документами тощо) за допомогою спеціального програмного забезпечення має бути сформований спеціалізований соціально-інформаційний мережевий сервіс – віртуальний майданчик, що пов'язує людей в мережевих спільнотах і ресурси накопичених за проблематикою інформаційних масивів. Наразі подібні сервіси стали основним засобом спілкування, підтримки та розвитку соціальних контактів, спільного пошуку, зберігання, редагування та класифікації інформації; обміну даними, творчої діяльності, виконання безлічі інших завдань. Подібно організовані мережеві сервіси можуть бути базовою платформою у розробці перспективної моделі професійно-освітньої системи суб'єктів протидії тероризму [6; 7].

Комплексно завдання спеціальної антитерористичної підготовки як цивільного населення, так і співробітників спеціальних підрозділів може бути реалізоване із використанням сучасних інформаційних технологій, наприклад упровадження спеціалізованої системи дистанційного навчання або створення інформаційного ресурсу в мережі Інтернет.

Аналогічні програми (спеціальні курси) слід упроваджувати у навчальних закладах із підготовки як фахівців суб'єктів боротьби з тероризмом, так і цивільного населення. Тема особливо актуальна в межах реалізації курсу «Безпека життєдіяльності» в навчальних закладах і серед об'єктів різних форм власності.

Висновки. Питання організації ефективної протидії тероризму, яке стало не тільки ключовим моментом внутрішньої політики багатьох країн, а й і актуальним для міжнародної взаємодії різних країн залежить від якості організації й проведення акмеологічної роботи з розвитку контртерористичних здібностей громадянського суспільства, яка проводиться з метою забезпечення відповідного рівня його контртерористичної підготовки та задоволення суспільної потреби в кадрах, які мають забезпечити високий рівень професіоналізму у проведенні контртерористичних заходів.

У ситуації антитерористичної операції, коли у протистоянні поєднуються терористи й сили спеціальних підрозділів, визначальну роль виконує третя сторона – громадськість, від підготовленості та приналежності якої до перших двох і залежить кінцевий результат їх протидії. Участь третьої сторони конфлікту вимагає ставлення до цивільного населення як до повноцінної складової системи протидії тероризму, принаймні у питаннях підготовки до дій в екстремальних

умовах. Успіх антитерористичної діяльності, зокрема щодо профілактики та запобігання, визначається здатністю протистояти викликам терористів на різних етапах – від формування ставлення до них та обраних ними методів, до поведінки в умовах проведення антитерористичної операції, під час реалізації якої у багатьох випадках грамотність дій, наприклад, заручників є запорукою збереження їх життя.

Нові концепції протидії тероризмові вимагають формування нового підходу до проблеми розвитку людини, оскільки результат антитерористичної операції залежить не тільки від рівня фахової майстерності співробітників спеціальних підрозділів, а й від поведінки та реакції заручників, решти цивільного населення, реакція якого на дії терористів і є цільовою функцією їхньої діяльності. Основним елементом антитерористичної операції, однак, є громадянське суспільство, цивільне населення, від рівня спеціальної підготовки якого іноді залежить більше ніж від дій найкваліфікованішого рятівника.

1. Крутов В. В. Методологічні підходи до підвищення ефективності боротьби з тероризмом в Україні / В. В. Крутов // Тероризм і боротьба з ним. – К., 2000. – Т. 19. – С. 138–140.

2. Деникер Г. Стратегия антитеррора: факты, выборы, требования. Новые пути борьбы с терроризмом / Г. Деникер // Терроризм в современном капиталистическом обществе. – Вып. 2. – М., 1982. – С. 76–80.

3. Ліпкан В. А. Компаративний аналіз тероризму і злочинів терористичного характеру / В. А. Ліпкан// Актуальні проблеми держави та права: зб. наук. праць. – 2000. – Вип. 8. – О.: Юридична література. – С. 224–230.

4. Деркач А. А. Психология развития профессионала: учеб. пособие / А. А. Деркач, В. Г. Зызыкин, А. К. Маркова. – М.: РАГС, 2000. – 124 с.

5. Гриб Н. Н. Информационно-психологическая сфера как ведущее звено системы противодействия терроризму / Н. Н. Гриб // Российский следователь. – 2004. – № 6. – С. 20–24.

6. Рижов І. М. Основи теророгенності соціальних систем: монографія / І. М. Рижов. – К.: Науково-видавничий відділ НА СБ України, 2010. – 290 с.

7. Социальная коммуникация и социальное управление в эквантропоцентрической и семиосоциопсихологической парадигмах / отв. ред. Т. М. Дридзе: в 2 кн. – М.: ИС РАН, 2000. – 155 с.

8. Дженикс Б. Интернациональный терроризм: новая форма конфликта / Б. Дженикс. – М.: Междунар. отношения, 1982. – 147 с.

9. Подберезкин А. Национальный человеческий капитал / А. Подберезкин. – Т. 3. – М.: МГИМО-Университет, 2011. – 848 с.

Рыжов И. М., Строгий В. И. Формирование способности гражданского общества противостоять терроризму

Рассмотрены проблемные вопросы антитеррористической подготовки гражданского населения и удовлетворения общественной потребности

в кадрах, которые должны обеспечить высокий уровень профессионализма при проведении антитеррористической операции. Определены основные направления работы по развитию антитеррористических способностей гражданского общества. Задача специальной антитеррористической подготовки, как гражданского населения, так и сотрудников специальных подразделений, может быть реализована с использованием современных информационных технологий, сетевых сервисов и систем дистанционного обучения.

Ключевые слова: терроризм, борьба с терроризмом, антитеррористическая подготовка, антитеррористическая операция, информационная технология.

Ryzhov J. H., Strogiiy V. I. Formation of the ability of civil society to resist terrorism

The issue of effective counter-terrorism, which has become not only a key domestic policies of many countries, but the topical issue of international relations of different countries is entirely dependent on the quality of organization and holding of acmeological work on the development of counter-terrorism capacities of civil society, which is aimed at providing an appropriate level of its counter-terrorism training and meet public needs, which should provide a high level of professionalism when conducting counter-terrorism activities.

In the situation of the anti-terrorist operation, when the confrontation combined terrorists and special forces units, a decisive role is played by the third party, the public, from preparedness of which depend the first two and the final result of their confrontation. The third side of the conflict demands against the civilian population as a valuable component of the system of counter-terrorism, at least in preparation for action in extreme conditions. The success of anti-terrorist activities, particularly in terms of prevention, is ultimately determined by the ability to face the challenges of terrorists at different stages – from the formation of attitudes and their chosen methods to the behaviour in terms of the antiterrorist operation, during which, in many cases, literacy activities, such as hostage is the key to saving their lives.

New concepts of counter-terrorism demand a new approach to the problem of human development, as a result of the anti-terrorist operation depends not only on the level of professional skills of the staff of special units, but also on the behaviour and reactions of the hostages and the rest of the civilian population. The main element of the anti-terrorist operation, however, is civil society, the civilian population, the level of special training which sometimes depends on more than the actions of a qualified lifeguard.

Key words: terrorism, counter-terrorism, counter-terrorism training, anti-terrorist operation, information technology.

Стаття надійшла 16 вересня 2015 р.

Розділ 7

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА

УДК 340.12

О. М. Балинська

ПРАВОВА ПОВЕДІНКА ЯК ВИД СОЦІАЛЬНОГО ЗАМОВЛЕННЯ

На основі аналізу концепту «соціальне замовлення» розглянуто правову поведінку як один із видів цього замовлення, під яким розуміється законодавство та право загалом. Протиправну поведінку також описано у соціальному замовленні (праві) як небажаний або заборонений тип, якого слід уникати і неунікнення якого не просто ігнорується суспільством, а відповідно карається. Водночас соціальне замовлення, послугуючись засобами людського мислення, формує у соціального суб'єкта певні образи бажаної або необхідної поведінки, які через значущість для суспільства стають своєрідними правовими знаками.

Ключові слова: *гало-ефект, клакери, когнітивний дисонанс, правова поведінка, соціальне доказування, соціальне замовлення, фундаментальна помилка атрибуції.*

Постановка проблеми. Здебільшого людина формує свою життєдіяльність у контексті так званого «соціального замовлення», тобто діє так, як цього хоче або навіть вимагає суспільство. Воно висуває свої вимоги до поведінки соціального суб'єкта у формі правил та норм і, відповідно, вимагає їх виконання й дотримання. «Соціальне замовлення» людської поведінки передбачає схвалення, підтримку, визнання та ін. лише у разі отримання очікуваного результату – продукування певних (вказаних у «замовленні») дій і вчинків. Водночас кожне окреме суспільство формулює свої «замовлені» типи поведінки, визнаючи їх прийнятними, допустимими чи бажаними у своїх межах.

З'ясувати, чи можна вважати правову поведінку одним із видів такого соціального замовлення і, навпаки, чи всі інші поведінкові вияви, що суперечать цьому замовленню, вважаються протиправністю, а також чи спроможне соціальне замовлення сформуванню правових дій та вчинків як знакові (типові) і значущі (особливі) для суспільства, стало **метою** статті.

Стан дослідження. Безперечно, досягнення обраної мети передбачає аналіз праць учених, які долучилися до вивчення феномену людської поведінки (зокрема правової) з різних позицій – психологічної, культурологічної, соціологічної, юридичної, релігійної, філософської та ін. Що стосується поведінки як результату «замовлення», то слід взяти до уваги дослідження у сфері соціальної психології. Тут варто назвати американського біхевіориста Е. Торндайка, який перший довів, що візуальне сприйняття позитивного образу людини (зокрема приємної зовнішності) стимулює формування загальної позитивної оцінки людини [1]. Застосування цього ефекту у сфері бізнесу досліджував швейцарець Ф. Розенцвейг [2]. Абстрагуючись від праць своїх колег найбільш відомим у галузі психології соціального впливу та переконування є американець Р. Чалдіні [3]. Їхні праці та розробки інших дослідників стали теоретико-методологічним підґрунтям цієї статті.

Виклад основних положень. Історія розвитку людства свідчить, що, об'єднуючись у групи, клани, спільноти, держави тощо і намагаючись впорядкувати співіснування в них, люди формували певні правила поведінки, які стосувалися кожного з цього об'єднання, а згодом стало вважатися, що саме таке об'єднання формує ці правила для своїх членів, начебто робить «замовлення» на виконання ними певних дій. Наразі найбільш організаційно досконалим об'єднанням людей є держава, а найчіткішим її замовленням (правилами) для своїх громадян є законодавство (або ширше – право).

Але до цього історії відомі різні приклади соціального замовлення певного типу поведінки або й навіть конкретних вчинків.

Найбільш відомим прикладом соціально замовленої поведінки є так звані клакери (клакер (фр. *claqueur*, від фр. *claque* – удар долонями) – особа, що займається створенням штучного успіху чи провалу виступу окремої людини або усього заходу [4]). Групу таких осіб називають клакою. Використовуючи ефект «соціального доказування», вони намагаються змусити оточення (наприклад, публіку в театрах) разом з ними певним способом реагувати (аплодувати, вигукувати слова захоплення або ж виявляти незадоволення).

Витоки клаки криються ще у Стародавньому Єгипті, де на похорон фараона наймали «професійних» плакальниць, які рвали на собі волосся, голосно і скорботно завивали, а найвідданіші навіть роздряпували щоки і розбивали коліна та лікті, падаючи на каміння перед гробницею. Натомість у Стародавньому Римі державне право таку поведінку засуджувало і забороняло (див. Закони дванадцяти таблиць, де у таблицях 10 та 11 описано, відповідно, погребальне (церемоніальне) право та божественне право (релігійні обряди)).

Згодом клакери розширили сферу своєї зайнятості, їх почали залучати у театральному середовищі, зокрема для організації необхідної реакції на виступи акторів. Відтак ще у III столітті до н. е. старогрецький драматург-комедіограф Філемон наймав клакерів проти свого суперника Менандра. Хоча офіційно вважається, що театральну клаку започаткував римський імператор Нерон, який, вважаючи себе неперевершеним атлетом, актором і співаком, часто брав участь у різноманітних змаганнях і виступав публічно; у таких змаганнях він завжди перемагав (історики пишуть, що Нерон «здобув» 18 тисяч лаврових вінків), під час його виступів з театру нікому не дозволялося виходити, а спеціально замовлені особи несамовито аплодували й вигукували захоплення, що активно підтримувала вся публіка.

З розвитком людства клака видозмінювалася та розповсюджувалась у інших сферах життєдіяльності людини. Тепер клакерів активно використовують у політиці й навіть економіці, коли потрібно організувати певний ефект (схвалення виступу політика, організація скандалу чи навіть створення валютного ажіотажу). Але водночас незмінними залишилися їх основні завдання – формування публічної прихильності або обурення. Український політик Віктор Уколов (блогер «Української правди», раніше відомий за прізвищем колишньої дружини як Віктор Ткачук) у своїй статті «Українські клакери. Особливий вид політичного шахрайства» пише: «В Україні клакери політичні. Я бачив багатомісячні пікети клакерів під Кабміном, де змінювалися лише прапори, але у Маріїнський парк (під час Революції Гідності – О. Б.) приходили одні й ті ж люди. Тепер спостерігаю клакерів в Інтернеті у соціальних мережах» [5].

Новітній (інтернетовий) вид клакерства по-іншому називають маркетингом у соціальних мережах або SMM (англ. *social media marketing*), що передбачає комплекс заходів щодо використання соціальних медіа як каналів для просування компаній та вирішення інших бізнес-завдань. Просування в соціальних мережах дає змогу точно впливати на цільову аудиторію, вибирати майданчики, де ця аудиторія більшою мірою представлена, і найбільш відповідні способи комунікації з нею, водночас найменшою мірою стосуючись незацікавлених у цій рекламі людей [6].

У всіх таких випадках формування «необхідної» поведінки застосовується, як згадувалося попередньо, так зване «соціальне доказування» (від англ. *social proof*) або по-іншому інформаційний соціальний вплив. Це явище зі сфери психології; воно відбувається тоді, коли люди не можуть надати перевагу якомусь певному способу поведінки у складних ситуаціях. Припускаючи, що інші люди краще ознайомлені

з цією ситуацією, вони вважають їхню поведінку прийнятною чи більш поінформованою. Таке явище часто використовують для свідомої маніпуляції поведінкою інших [7].

У контексті правовідносин людині, яка ніколи не мала конфліктів із законом, легше знайти потенційних партнерів (роботодавців та ін.), адже останні сприйматимуть її позитивно, вважаючи надійною та віддаючи перевагу позитивним характеристикам, водночас не помічаючи або ж применшуючи певні недоліки. У цьому разі правослухняність є соціальним доказом благонадійності.

Різновидом соціального доказування є галоефект (або ефект ореолу; *halo effect*, від англ. *halo* – ореол, сяйво і лат. *effectus* – дія, результат) як результат впливу загального враження про що-небудь (явище, людину, річ) на сприйняття його окремих особливостей, коли певні характеристики людини видаються кращими, ніж насправді (людину можуть вважати легковажною і несерйозною за негативних соціальних доказів і водночас комунікабельною і приємною – за позитивних) [8, с. 80]. Прикладами можна назвати ситуації, коли люди привабливої зовнішності викликають більше довіри і прихильності, скажімо, як політичні оратори, у вирішенні спірних питань, під час прийняття на роботу, призначення премій чи винагород тощо.

Перше найбільш масштабне дослідження існування галоефекту в системі правовідносин здійснив Р. Чалдіні. У своїй праці «Психологія переконування. 50 доведених способів бути переконливим» він узагальнює такі дані: «Не менш тривожні дослідження показують, що будова кісток і пропорції тіла можуть впливати навіть на судові процеси. Наприклад, у пенсільванському дослідженні вчені ранжирували перед судом 74 обвинувачених за їх фізичною привабливістю. Потім, перевіряючи результати даних випадків (аналогічних за юридичною оцінкою), вони виявили, що привабливі люди отримали більш легкі покарання. Фактично, привабливі обвинувачені вдвічі частіше за непривабливих уникали в'язниці. У другому дослідженні – коли оцінювалася сума виплати за завдані збитки, якщо звинувачений був привабливішим від постраждалого, то середня сума виплат становила 5623 долари, якщо ж навпаки – жертва була привабливішою за обвинуваченого, то середня сума виплат зростала до 10051 долара. Більше того, присяжні демонстрували даний ефект незалежно від своєї статевої приналежності» [3, с. 169].

Певною мірою аналогічний ефект соціального доказування застосували цьогоріч в Україні під час підбору кандидатів у нову патрульну службу поліції, надаючи перевагу струнким молодим людям зі спортивною комплекцією та приємною зовнішністю, змінюючи

їх формений одяг на аналогічний в американських поліцейських (що асоціюється зі сміливими стражами порядку на вулицях міст).

Загалом соціальне доказування застосовується у процесі формування враження про товари, послуги, політичні (правові, культурні тощо) позиції. Коли порушується соціальне доказування, може виникнути когнітивний дисонанс і викликати в людей відчуття втрати контролю (від латинських слів: *cognitio* – «пізнання» і *dissonantia* – «неспівзвучність, нечіткість, відсутність гармонії»); це стан психічного дискомфорту, викликаний зіткненням у свідомості людини конфліктуючих уявлень, ідей, цінностей чи емоційних реакцій, що відбувається у будь-якій ситуації вибору і зростає залежно від важливості цього вибору [3].

Саме такою є сучасна ситуація, що пов'язана із формуванням національної поліції та ліквідацією міліції в Україні. Формується позиція щодо позитивного сприйняття новостворених підрозділів патрульних поліцейських, але остаточного рішення щодо ролі та місця в державі «старої» міліції наразі немає. Одночасне функціонування двох паралельних структур (міліції та поліції) формує у свідомості громадян України певний когнітивний дисонанс, навіть Закон «Про національну поліцію» не дає роз'яснення щодо чіткого розмежування повноважень, завдань та підпорядкованості органів внутрішніх справ та поліції. Через недосконалість правового вирішення цієї ситуації значна частина українського суспільства, попри бажання кардинальних змін у правоохоронній системі, відчуває втрату стабільності та правової дисгармонії (ефект когнітивного дисонансу). Звідси, відповідно, дисонансні вияви правової поведінки, неспівмірність (неузгодженість) дій і вчинків із правовими нормами.

Соціальне доказування може набувати певних модифікацій:

- 1) людина ототожнює себе з оточенням, тому копіює поведінку навколишніх осіб;
- 2) людина володіє особливими знаннями, тому її поведінка може відрізнитися від дій оточення;
- 3) людина здатна розпізнати авторитета (ця модифікація ґрунтується на двох попередніх), тому на основі власної поінформованості й обізнаності вибирає тих, чий дії може підтримувати.

У концепції соціального доказування передбачено також основну помилку атрибуції. Психологи це поняття трактують як схильність людини пояснювати вчинки і поведінку інших осіб їх особистісними особливостями (так званою «внутрішньою диспозицією»), а власну поведінку – зовнішніми обставинами (так званою «зовнішньою диспозицією») [3].

Відповідно до цього чужі правопорушення часто пояснюють безвідповідальністю, недбалістю, бажанням наживи тощо, а причини власних – надмірною завантаженістю, об’єктивними обставинами, бажанням допомоги тощо.

Узагальнені причини фундаментальної помилки атрибуції такі:

- хибне узгодження (уявлення про свою поведінку як про типову, а про іншу як про ненормальну);
- нерівні можливості (ігнорування особливостей, зумовлених рольовою позицією, соціальним статусом та ін.);
- ігнорування офіційною цінністю нездійсненого (незроблене має також бути підставою для оцінки поведінки);
- більша довіра до фактів, ніж до суджень (це зумовлено механізмом «фігура – тло»);
- легкість формування хибних кореляцій (ознаки помилково поєднуються як обов’язково супутні одне з одним) [9].

Накладаючи теорію основної помилки атрибуції на правову поведінку як предмет дослідження, можна вважати, що похибки у сприйнятті причин протиправної поведінки пояснюються низкою чинників: кожний правопорушник вважає свою поведінку прийнятною в тих умовах і за тих обставин, у яких він опинився, а негативна її оцінка іншими для нього неприйнятна; продуцент протиправної поведінки також ігнорує всі особливості інших людей, що зумовлені їх соціальним статусом чи соціальною роллю, відтак надаючи нерівні можливості правової поведінки для себе та інших; крім того, порушник правових норм здебільшого ігнорує те, що могло би статися через його поведінку, хоча ймовірна суспільна небезпека нездійсненого (незробленого) також має враховуватися під час кваліфікації протиправних дій; до того ж, в оцінці неправомірної поведінки прийнято надавати перевагу фактам, менше на тло, на якому вони відбуваються; з урахуванням цього можуть сформуватися хибні причинно-наслідкові взаємозалежності, що зрештою призводить до неправильного сприйняття й оцінки правової поведінки (основна помилка атрибуції – пояснення причин протиправності).

У контексті соціального замовлення треба зауважити, що в умовах дисонансної ситуації учасники суспільних відносин (зокрема правових) визначають власний стиль поведінки. Узагальнюючи ці стилі, К. Томас запропонував типізувати їх так:

- суперництво (конкуренція) як прагнення домогтися задоволення своїх інтересів за рахунок інших;
- співпраця, коли учасники ситуації знаходять альтернативу, що повністю задовольняє інтереси обох сторін;

– компроміс, що виявляється у прагненні врегулювати розбіжності, поступаючись чимось в обмін на поступки іншого;

– уникнення (вихід), для якого характерно відсутність прагнення до кооперації і власних інтересів щодо інших [10].

Загалом ці типи поведінки у ситуаціях розбіжності інтересів можна відобразити двома моделями, які демонструють домінування уваги соціального суб'єкта або до інтересів опонента, або до власних інтересів. Перша модель передбачає правомірну поведінку (особа готова до «співпраці» з іншими в межах, запропонованих правом; іде на компроміс, узгоджуючи свої права зі своїми обов'язками та правами і свободами інших; або намагається уникати як узгодження своїх дій і вчинків з оточенням і вияву власних інтересів, які суперечать нормам права), друга модель відтворює протиправну поведінку (власні інтереси особи відверто конкурують з інтересами інших, і таке суперництво триває до моменту вчинення правопорушення чи злочину).

Соціальне замовлення стосується поведінки людини, що має зовнішні вияви, тобто не може стосуватися її мислення, що власне передбачено і щодо правової поведінки. Однак ніхто не зможе заперечити впливу правосвідомості на правову поведінку. Тож одним із завдань соціального замовлення має бути формування певного образу поведінки у свідомості соціального суб'єкта з перспективою його відтворення в дійсності.

Образне мислення (Д. Роем називає його візуальним мисленням [11]) дає конкретне уявлення про явище, процес, дію, подію, об'єкт чи суб'єкт.

Абстрагуючись від теорії візуалізації мислення, можна виокремити шість груп чинників соціального замовлення, що впливають на правову поведінку:

1) чинники категорії «хто/що» (пов'язані з речами, людьми та їх соціальними ролями), вони впливають на усвідомлення соціальним суб'єктом двох аспектів:

– що відбувається навколо (правова дійсність) і чи вписується він у цю картину (соціально-правовий статус),

– хто має відношення до цього (правові суб'єкти), хто яку несе відповідальність за це (права та обов'язки);

2) чинники категорії «коли» (пов'язані з розподілом часу загалом), вони вимагають від соціального суб'єкта розуміння:

– пріоритетних і додаткових завдань (виконання та дотримання зобов'язальних норм права і використання дозвільних),

– тривалості виконання завдань (реалізація норм права у часі);

3) чинники категорії «де» (пов'язані зі специфікою поєднання речей між собою та узгодженістю їх у життєдіяльності), вони спонукають соціального суб'єкта пильнувати за тим:

- у якому напрямі він «рухається» (згідно з правом чи проти),
- наскільки добре окремі складові його життєдіяльності злагоджено функціонують (узгодження особистого та суспільного);

4) чинники категорії «як» (пов'язані з тим, як речі впливають одне на одного), вони дають підстави соціальному суб'єктові прогнозувати:

- результати дій і вчинків (як реагуватиме право на них);
- імовірні зміни у поведінці для виправлення чи уникнення певної ситуації (наприклад, відшкодування завданих збитків чи зупинення протиправного замислу);

5) чинники категорії «чому» (пов'язані зі спроможністю розпізнавати причинно-наслідкові зв'язки), вони допомагають соціальному суб'єктові пояснити:

- чому він обмежений у певних своїх діях (егалітарна дія права – наділення всіх рівними правами, що водночас поєднуються з певними обмеженнями),
- що треба зробити, щоб досягти бажаного (виконати встановлені правом вимоги);

б) чинники категорії «для чого» (пов'язані зі здатністю бачити картину загалом), вони демонструють мотивацію соціального суб'єкта, зокрема:

- остаточну мету життєдіяльності чи певного її періоду,
- які засоби необхідні для досягнення цієї мети.

Певною мірою така схема чинників соціального замовлення, зокрема що стосується замовлення правової поведінки, демонструє проблемні аспекти її формування (через правосвідомість), ставить завдання (створює правові образи) і пропонує шляхи їх реалізації (у межах правової дійсності).

Висновки. З огляду на наведені характеристики соціального замовлення є всі підстави вважати правову поведінку його різновидом. Що ж стосується протиправної поведінки, то цей тип також описаний у соціальному замовленні (праві) як небажаний або навіть заборонений, якого слід уникати і неуникнення якого не просто ігнорується суспільством, а відповідно карється. Водночас соціальне замовлення, послуговуючись засобами людського мислення, зокрема свідомістю, формує у соціального суб'єкта певні образи бажаної або необхідної поведінки, які через значущість для суспільства набувають характеристики знаковості, стають своєрідними правовими знаками, на які

орієнтуються і за якими оцінюють рівень співмірності поведінки людини з правовими нормами.

1. Торндайк Э. Бихевиоризм. Принципы обучения, основанные на психологии. Психология как наука о поведении / Э. Торндайк, Дж. Б. Уотсон. – М.: АСТ-ЛТД, 1998. – 704 с.

2. Розенцвейг Ф. Эффект ореола... и другие восемь иллюзий, вводящие менеджеров в заблуждение / Ф. Розенцвейг. – СПб.: BestBusinessBooks, 2009. – 250 с.

3. Чалдини Р. Психология убеждения. 50 доказанных способов быть убедительным / Р. Чалдини, С. Мартин, Н. Ноа Гольдштейн. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 224 с.

4. Клакёр [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Клакёр>

5. Уколов В. Українські клакери. Особливий вид політичного шахрайства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: glavcom.ua/articles/10227.html

6. Маркетинг в соціальних мережах [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://amstrategy.net/marketing-v-socialnix-merezhas>

7. Андреева Г. Социальная психология: учебник / Г. Андреева. – М.: Наука, 1996. – 324 с.

8. Кондаков И. М. Психологический иллюстрированный словарь / И. М. Кондаков. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2003. – 512 с.

9. Психология социальных ситуаций / сост. и общ. ред. Н. В. Гришиной. – СПб., 2001. – 403 с.

10. Опросник К. Томаса «Стиль поведения в конфликте» / К. Опросник [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://world-psychology.ru/oprosnik-k-tomasa-stil-povedeniya-v-konflikte-2>

11. Роэм Д. Визуальное мышление. Как «продавать» свои идеи при помощи визуальных образов / Д. Роэм; пер. О. Медведь. – М.: Изд-во Манн, Иванов и Фербер; Эксмо, 2012. – 650 с.

Балинская О. М. Правовое поведение как вид социального заказа

На основе анализа концепта «социальный заказ» рассмотрено правовое поведение как один из видов этого заказа, под которым понимается законодательство и право в целом. Противоправное поведение также описано в социальном заказе (праве) как нежелательный или запрещен тип, которого следует избегать и неизбежное которого общество не просто игнорирует, а соответственно наказывает. Одновременно социальный заказ, пользуясь средствами человеческого мышления, формирует у социального субъекта определенные образы желаемого или необходимого поведения, которые через значимость для общества становятся своеобразными правовыми знаками.

Ключевые слова: *галло-эффект, клакеры, когнитивный диссонанс, правовое поведение, социальное доказывания, социальный заказ, фундаментальная ошибка атрибуции.*

Balynska O. M. Legal behavior as a form of social order

A person builds his vital activity in the context of the so-called «social order», that is he operates in the way the society needs or even demands. It sets the requirements to the conduct of a social entity in the form of rules and regulations and, therefore, requires their fulfillment and compliance. «Social order» of human behavior implies endorsement, support, recognition just in the case of justification of the expected result – the production of certain (listed in «order») actions and deeds. Thus, each individual society formulates its «ordered» types of behavior, recognizing them admissible, acceptable or desirable within its borders.

The history knows various versions of social order of a certain type of behavior or even of specific actions. The author gives examples of ancient Egyptian mourners and clappers hiring together with the use of halo effect, overcoming of social cognitive dissonance (sensation of lack of harmony, social discomfort) and the fundamental attribution error (influence of false visual perception on further behavior).

On the basis of the concept of «social order» a legal behavior is considered as one of the types of this order, which refers to the legislation and law in general. Illegal behavior is also described in the social order (law) as undesirable or prohibited type, which should be avoided and the attempt to unavoide should not be simply ignored by the society but must be punished. Thus, the social order, employing the means of human thought, creates inside the social entity certain images of desired or necessary type of behavior that due to its importance for the society become specific legal signs.

The above-mentioned factors of social order, particularly with regard to legal behavior, display problematic aspects of its formation (through justice), set tasks (create legal images) and offer ways to implement them (within the legal reality).

Key words: *halo effect, clappers, cognitive dissonance, legal behavior, social proof, social order, fundamental attribution error.*

Стаття надійшла 14 серпня 2015 р.

УДК 342.72/73

Р.-В. В. Кісіль

ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РЕАЛІЗАЦІЇ КОМПАРАТИВІСТСЬКО-ІМПЛЕМЕНТАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СФЕРІ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

Обґрунтовано, що реструктуризація інституту державної служби є тим важливим чинником, призначення якого – бути надійним гарантом конституційності, законності і правопорядку у конкретній державі. Попри те, що науковцями здійснено чимало досліджень цього багатовекторного феномена, є усі підстави стверджувати, що в юридичній науці досі нема

єдиної думки про розуміння цього явища, його функцій, принципів, критеріїв практичної реалізації, а також співвідношення з суміжними правовими категоріями. Встановлено, що на сучасному етапі державотворення України вкрай гостро постають проблеми необхідності пошуку дієвих форм і засобів модернізації апарату державної служби, підвищення ефективності функціонування державно-владного механізму, реструктуризації системи соціально-правового забезпечення державних службовців. Відтак досвід іноземних держав у цій сфері є системотвірною основою вирішення численних проблем, пов'язаних із публічно-правовою аномією інституту державної служби в Україні.

Ключові слова: корупція, державна служба, імплементація, охорона праці державних службовців, превенція.

Постановка проблеми. Чільним соціально-політичним комплексним інститутом, який розробляє, структурує та практично реалізує державний вектор політичного життя, є складна та поліструктурна ієрархія державної служби. Аксиоматичним практичним призначенням механізму публічної служби у сучасних державах виступає забезпечення державного управління диверсифікованою соціально-правовою сферою на засадах когерентності демократизму, зміцнення соціально-правових гарантій індивідів і соціальних груп, практична імплементація цінностей правової державної організації у повсякденну дійсність суспільства.

Індиферентність форм і змістів організації інституту державної служби у різних державах детермінується насамперед історико-політичними, соціально-культурними факторами, що відтак забезпечує істотну варіативність сучасних станів нормативної регламентації засад організації, проходження, та, що найважливіше, практичного забезпечення охорони праці державних службовців у різних державах.

На сучасному етапі державотворення України вкрай гостро постають проблеми необхідності пошуку дієвих форм і засобів модернізації апарату державної служби, підвищення ефективності функціонування державно-владного механізму, реструктуризації системи соціально-правового забезпечення державних службовців. Відтак досвід іноземних держав у цій сфері є системотвірною основою вирішення численних проблем, пов'язаних із публічно-правовою аномією інституту державної служби в Україні.

Стан дослідження. Проблематиці дослідження зарубіжного досвіду охорони праці державних службовців як запоруці мінімізації корупції присвячені наукові дослідження та публікації багатьох вітчизняних та іноземних правознавців, зокрема: С. Д. Дубенка, Є. С. Чернонога, О. О. Кордун, К. О. Ващенко, Р. М. Павленка, О. І. Головка, С. В. Глової, Л. Г. Фалалєєвої, І. І. Лукашука, Б. М. Топорніна,

М. Л. Ентіна, Алана Татама, О. М. Олтеану, Н. Бароуза, Дж. Маір, К. Коеніга, М. Швайцера, Р. Б. Тополевського та ін.

Метою статті є проведення компаративістсько-правового дослідження досвіду іноземних держав у сфері регламентації державної служби та охорони праці державних службовців у цілях виокремлення факторів посилення аналогічного вітчизняного інституту правового регулювання на прикладі апробованого досвіду іноземних публічних механізмів, а також визначення форм і методів гармонізації національного законодавства у контексті інтеграційних прагнень України.

Виклад основних положень. Значну цінність у контексті реалізації завдань здійсненого наукового дослідження становить аналіз практики охорони праці державних службовців Грузії. Чітко скоординовані, науково обгрунтовані та системні реформи, що були проведені у цій державі, дозволили їй переміститись у міжнародних рейтингах із країн із низьким рівнем ефективності організації публічної служби на рівень держав-лідерів. За даними Transparency International, ця держава ще 2011 року посідала 57 місце у світі за рівнем корупції, а рівень інвестиційної привабливості позиціював її у кінці світового рейтингу – 112 місце [1]. Систематично не виконувався навіть базовий державний бюджет, не виплачувалися пенсії та зарплати. Як зазначає дослідник проблем корупції державних службовців В. М. Трепак, «люди перебували в злиденному стані – більшість з п'яти мільйонів жителів – були безробітні, майже мільйон людей намагалися знайти роботу в Росії. Пенсія в перерахунку становила п'ять євро на місяць. Середня заробітна плата становила 10–15 євро. Ситуація з приватизацією великих підприємств змінилася в Грузії, за шкалою Європейського банку реконструкції і розвитку (ЄБРР), з 3,3 балів у 2003 році до 4,0 у 2007-му. Може здатися, що прогрес невеликий, але тільки сім країн з двадцяти дев'яти з перехідною економікою мають таке значення індексу (для порівняння: показник Росії за той самий період знизився з 3,3 до 3,0)» [2, с. 21].

Позитивний досвід Грузії щодо підвищення ефективності організації професійної діяльності та охорони праці державних службовців, на думку автора, слід запозичити і Україні. Цілковита реорганізація державного апарату, ліквідація неефективних, подекуди рудиментальних підрозділів, що дублюють повноваження інших державних інститутів, радикальне скорочення управлінського апарату держави майже на п'ятдесят відсотків (із 18 міністерств залишилося 13; з 52% державних служб залишилися 34) надала змогу хоча не подолати аномію публічного апарату в повному обсязі, але превентувати її прояви у майбутньому.

Для прикладу, відповідно до вимог нормативно-правових актів Грузії, новопризначеним співробітникам патрульної міліції збільшили зарплату, котра стала у 15–20 разів вища за рівень заробітної плати до реформи. За результатами проведених соціологічних досліджень, сьогодні рівень довіри до поліції у Грузії становить 85%.

Субструктурний аналіз сучасної системи управління державною службою Грузії уможливило виокремлення таких функціональних положень, які проявили високий рівень їх практичної доцільності у контексті впровадження та ефективності у ході реалізації:

- забезпечення прозорості та вільного доступу до приватизаційних процедур у державному та муніципальному майнових секторах. Розширення приватноправового сектора економіки призводить до інтенсифікації ефективності експлуатації основних активів державних підприємств, які зазвичай характеризуються низьким рівнем рентабельності. Водночас чітка та відкрита процедура оприлюднення тендерних умов формує запоруку одержання максимального прибутку за результатами відчуження майнового комплексу за мінімізації негативних наслідків для персоналу підприємства чи організації;

- широкоголазуеве дерегулювання економіки. Мінімізація втручання державних структур у діяльність приватноправового сектора за неухильного забезпечення документального контролю призведе до забезпечення зростання продуктивності функціонування останнього на засадах оптимальної самоорганізації та нейтралізації потенційної корупційної складової;

- спрощення бюрократичних процедур і консолідація різних видів оподаткування під час запровадження універсальних дозвільних центрів. Указані заходи дозволять істотно спростити процедури легалізації діяльності господарських товариств і, пришвидшивши алгоритм дозвільної діяльності, зменшити потенційну актуальність корупційного методу взаємодії з державними органами. Зменшення ланок бюрократичного узгодження управлінських рішень водночас дозволило посилити контроль, а отже і ефективність діяльності управлінських інститутів, що істотно підвищило рівень гарантій проходження державної служби, мінімізувавши можливість невмотивованих скорочень службовців;

- скорочення численності публічного апарату з одночасним істотним підвищенням зарплат державним службовцям. Раціоналізація чисельності штату державних установ забезпечить підвищення продуктивності їх діяльності шляхом реорганізації функціональних обов'язків кожної з структурних ланок владних інституцій. Мотиваційними факторами для забезпечення зростання рівня ефективності

службової діяльності виступатимуть: зростання заробітних плат у 5–10 разів за рахунок скорочення видатків за ліквідованими посадами та періодична перевірка рівня компетентності службових осіб;

– істотне посилення заходів правової репресії за вчинення службових правопорушень, які, за законодавством Грузії про кримінальну відповідальність, передбачають безальтернативну форму покарання – позбавлення волі на строк від 1 до 7 років із конфіскацією майна та пожиттєвим позбавленням винної особи права обіймати посади в органах державної влади та посади, пов'язані зі здійсненням фінансових операцій чи управління;

– створення спеціально уповноваженого органу з контролю за додержанням стандартів державної служби, організаційно виведеного з системи відносин адміністративної субординації.

Запровадження аналогічних заходів щодо реформування системи державної служби в Україні дозволить ефективно оптимізувати діяльність державного апарату, вирішити проблеми низького рівня соціально-правового забезпечення трудової діяльності державних службовців, водночас створить передумови для ліквідації факторів, що детермінують високий рівень корумпованості державного управління як інтегративної соціальної системи.

Доцільним у контексті цієї статті є аналіз досвіду США у сфері організації та забезпечення охорони праці державних службовців. Особливістю формування апарату публічної служби у США є чітка субординаційна вертикаль, за якої усі керівники структурних підрозділів державної служби призначаються та звільняються з посади Президентом США, безпосередньо відповідальні перед ним за результати службової діяльності та підконтрольні адміністрації Президента. Централізація керівництва державною службою в межах компетенції Президента США та створюваним при адміністрації Управління у справах державної служби забезпечує високий рівень прелімінаційних заходів щодо професійного відбору та моніторингу службової діяльності усього апарату державної служби в державі. В цих цілях, як відзначає дослідник проблематики охорони праці державних службовців у закордонних державах О. В. Баклан, «Президентом США, у порядку делегування, директорів управління з питань державної служби надаються наступні повноваження: 1) забезпечення точності, однаковості і справедливості в організації діяльності управління; 2) призначення на посади в апараті управління; 3) керівництво діяльністю і контроль за діяльністю службовців управління, розподіл обов'язків між службовцями та структурними підрозділами управління, керівництво організацією діяльності управління; 4) керівництво підготовкою бюджетних

запитів управління та розпорядження коштами управліннями; 5) здійснення, реалізація і виконання: а) правил і вимог цивільної служби, встановлених президентом і керуванням, а також законів про цивільну службу; б) інших обов'язків управління, включаючи питання відставок за віком і кваліфікації службовців, за винятком питань, віднесених до компетенції Ради з питань «системи заслуг» і Спеціальної ради; б) контроль за виконанням законодавства; 7) консультування Президента з питань вдосконалення публічної служби» [3, с. 198].

Рада з питань захисту «системи заслуг» – державна установа, виключною компетенцією котрої виступає моніторинг успішності виконання службових завдань державними службовцями та створення дієвого механізму просування службовою вертикаллю осіб, які продемонстрували високий професіоналізм і компетентність, застосування варіативних стимулів (позачергові відпустки, підвищення розміру заробітної плати, залучення як консультанта в штат урядової адміністрації тощо), проведення службових розслідувань і застосування дисциплінарних стягнень за порушення службової дисципліни. Досвід США щодо створення спеціалізованого інституту, до прерогатив котрого належить виключно контроль і нагляд за службовою діяльністю публічного апарату у наведених формах, є унікальним і дозволяє, як демонструє практика США, досягнути значних успіхів у розбудові дієвого апарату управління, структура котрого відповідала би засадам оптимальності та функціональності.

Державно-правова практика США гармонізувала засади державної політики у сфері охорони праці державних службовців шляхом істотного розширення спектру категорій посадових осіб, які формально належать до посад державної служби. «Згідно зі Зводом законів США, на державній службі перебувають усі особи, трудова діяльність котрих фінансується за рахунок коштів державного бюджету, відтак державним службовцем є і вчитель, і листоноша, і член Уряду Америки...» [4, с. 411]. Гомогенізація структури службової діяльності – дієва передумова обмеження бюрократичних ускладнень у керівництві та контролі за державними службовцями, незалежно від галузевої приналежності та особливостей інституційного статусу, ефективний метод розробки та практичного впровадження єдиної системи вимог, правових обмежень і регуляторних актів у сфері службової діяльності.

Системою управління США розроблено дієве стимулювання кар'єрного зростання службових осіб. Законом встановлено 18 категорій державної служби, які диференціюються за рангами. Запорукою присвоєння чергового рангу чи переміщення на вищу (в межах галузевої спеціалізації) категорію державної служби, на відміну від

вітчизняної практики, виступає результативність діяльності державного службовця, яка проектується у формі рекомендацій безпосереднього керівника та визначається за даними системного моніторингу службової діяльності. Створена система сприяння індивідуальному службовому розвитку на засадах відчуття повної відповідальності службовця за власну службу кар'єру.

Ефективним заходом щодо охорони праці державних службовців є практика США щодо вирішення проблеми надмірного розширення штатів державних органів управління, які неодмінно призводять до необхідності партикулярних скорочень чи зменшення фінансування державної служби. Так, параграфом 413 Зводу законів США визначено загальні обсяги управлінського (державного) апарату, вихід за межі котрих, без відповідних змін законодавства, не допускається. Зокрема, чисельність державних службовців, які займають посади державної служби, що відповідають категоріям 12–18, не повинна перевищувати 10777 осіб [5].

Висновки. Узагальнивши досвід Грузії, США та інших провідних держав у сфері нормативно-правової регламентації та практичної реалізації засад охорони праці державних службовців, можемо структурувати таку сукупність рекомендацій щодо удосконалення однойменної сфери правового регулювання в Україні:

- створення єдиного органу щодо визначення засад організації та стратегії реалізації державної кадрової політики при Президентові України, який і повинен виконувати роль основного керівника державного апарату;
- чітка фіксація штатів органів державної влади (відтак усунення практики затвердження «типових штатів» управлін, відділів та інших структурних підрозділів);
- запровадження системи відкритого моніторингу службової діяльності з можливістю громадського доступу до формування службового реноме кожного держслужбовця;
- зміна механізму оплати праці державних службовців за рахунок оптимізації штатів державних інститутів тощо.

1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cpi.transparency.org/cpi2011/results/>

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.fas.org/irp/congress/1998_rpt/e105-19.htm

3. Баклан О. В. Контрольно-наглядова діяльність та адміністративний примус в сфері охорони праці: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 – теорія

управління; адміністративне право і процес; фінансове право / О. В. Баклан; Національна академія внутрішніх справ України. – К., 2002. – 238 с.

4. Старилов Ю. Н. Службное право: учебник / Ю. Н. Старилов. – М.: БЕК, 1996. – 698 с.

5. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gpo.gov/help/index.html#about_united_states_code.htm

Кисиль Р.-В. В. Праксеологический уровень реализации компаративистско-имплементационных процессов в сфере противодействия коррупции

Обосновано, что реструктуризация института государственной службы является тем важным фактором, назначение которого – быть надежным гарантом конституционности, законности и правопорядка в конкретном государстве. Несмотря на то, что учеными проведено немало исследований этого многовекторного феномена, однако есть все основания утверждать, что в юридической науке до сих пор нет единого мнения о понимании этого явления, его функций, принципов, критериев практической реализации, а также соотношение со смежными правовыми категориями. Установлено, что на современном этапе развития государства Украины крайне остро стоят проблемы необходимости поиска эффективных форм и средств модернизации аппарата государственной службы, повышение эффективности функционирования государственно-властного механизма, реструктуризации системы социально-правового обеспечения государственных служащих.

Следовательно, опыт иностранных государств в этой сфере является системообразующей основой решения многочисленных проблем, связанных с публично-правовой аномией института государственной службы в Украине.

Ключевые слова: коррупция, государственная служба, имплементация, охрана труда государственных служащих, превенция.

Kisil R.-V. V. Praxeological aspects of realization of Comparative and Implementative processes in the sphere of anticorruption system.

It is proved that the restructuring of the state service is the important factor the purpose of which is to be a reliable guarantor of constitutionality, legality and the rule of law in a particular state. Though scientists have made many studies of the multi-component phenomenon, there is every reason to assert that legal science still produced no consensus on the understanding of this phenomenon, its functions, principles, criteria of practical implementation and relationship with related legal categories. It is underlined that at the present stage of Ukrainian public service extremely acute problems of prior importance to find effective forms and means of upgrading the state service system, improvement of the efficiency of state governance mechanism, restructuring the social and legal support for state officers arise. Thus, the experience of foreign countries in this area is system-basis for solving many problems related to public law anomie of the state service in Ukraine.

Analytical operationalization of our concepts inherent the organization and functioning of public service and confirms the validity of the thesis that the

implementation of international experience in this area, based on comparative and analytical research serves as the basic key to the emergence of a modern, highly effective mechanism for governance activities which prevent the phenomenon of corruption by complex methods of structural mechanisms of the legal and socio-economic types. The optimal model combining all levels to ensure proper administration of the state service in the unity of practical and permanent protection of state officers create effective conditions for the high efficiency of functioning of the state apparatus – a key indicator of a democratic society and establishment of a legal state.

Key words: *corruption, state service, implementation, labour protection of state officers, prevention.*

Стаття надійшла 16 вересня 2015 р.

УДК 340.113

І. Ю. Сковронська

ОСОБЛИВОСТІ ЛІНГВІСТИКИ ПРАВНИЧОГО МЕДІА-ДИСКУРСУ

Зауважено, що дискурсивна парадигма дослідження мови становить певний ракурс описання й аналізу останньої, ґрунтується на роботах французьких структуралістів, які приділяли певну увагу риторичі, розрізняючи її лінгвокультурні модуси. У такому вимірі риторика стає предметом культурологічного аналізу. Правничий дискурс охоплює прагматичні, етичні, етнічні, соціальні, психолінгвістичні аспекти. Попереджено, що лінгвістика та граматичні особливості дискурсу мають схожі завдання із риторикою, оскільки лінгвістичний і риторичний аналізи мови спираються на позамовні моменти.

Ключові слова: *риторична майстерність, сталі словосполучення, рекурентний ужиток, правник, правова культура, комунікативність, адресат, адресант.*

Постановка проблеми. Однією з важливих у розвитку сучасної лінгвістики вважається тенденція, основою якої є усвідомлення того, що пізнання мови започатковано у пізнанні її носія – реального і дійсного користувача. Такий погляд на цю проблему у сучасному мовознавстві належить насамперед О. Потебні. Він зазначав, що знання людей про світ не є тотожними, і це відображається на змісті, який вони вкладають у слова. Слово є засіб, який виходить з глибини людської природи. Як у слові вперше людина усвідомлює свою думку, так і в ньому ж насамперед вона бачить ту закономірність, яку переносить на світ [4, с. 124].

Відомо, що процеси породження мовної свідомості та мовного висловлювання є об'єктом вивчення у психології та лінгвістиці. Сучасний погляд на мову та способи зміни переконань за допомогою психолінгвістичного програмування належить Робертowi Ділтсу. Він сформував теорію того, як уміле використання мови та мовлення дає змогу здійснювати вплив на інших людей, узагальнивши досвід учених-психолінгвістів Д. Гріндера, Н. Хомського, М. Еріксона, А. Кожибські, Дж. Лаборде. Мова є одним із ключових компонентів, з яких ми будемо власні моделі світу. Вона здатна здійснювати величезний вплив на те, як ми сприймаємо реальність і реагуємо на неї [2, с. 21].

Характеристика сучасної комунікативної лінгвістики, об'єктом якої є комунікативна діяльність, зводиться до аналізу дослідження невербальної та мовної комунікації, що сягає за межі комунікативної лінгвістики і стає ще й об'єктом дослідження у когнітології, риториці, психології, прагматиці та інших науках. Така важлива особливість комунікації, як її ефективність, характеризується безпосередньою зміною суб'єкта впливу, його емоційного стану, його знань про світ, ставлення до тих чи інших реалій світу, оцінок, тобто зміною його особистісного змісту. Ця перспективна, на думку О. Селіванової, складна проблема комунікативної лінгвістики потребує ґрунтовних досліджень і у галузі риторики, зокрема відображеної у правничому медіа-дискурсі. Відомо, що в центрі комунікативного акту перебуває людина, а поверхневе сприймання ефективності «як максимального наближення інтенції до інтерпретанти відображає лише гносеологічний аспект комунікацій, тобто оптимальне передавання інформації» [9, с. 121], на жаль не створює професійного підходу до вирішення проблеми досягнення комунікативного ідеалу у межах формування риторичної майстерності фахівця.

Конкретні обставини мовного спілкування диктують систему значень елементів висловлювання, які у конкретній мові реалізуються визначеною кількістю значень граматичних категорій, і в морфологічній теорії позначаються відповідними формальними конструкціями [2, с. 45].

Стан дослідження. Психологія мовної особистості у комунікації стала об'єктом вивчення для В. фон Гумбольдта (вчення про духовну енергію мови), О. Потебні (про зв'язок думки та мовлення), Х. Штейнталя та К. Бюлера (етнопсихологічний розвиток), В. Вундта (експериментальна психологія мови). Людське сприйняття багатомірне. Воно охоплює поняття обумовленості, операційні механізми та інші явища, над якими домінує концептуальність. Результатом концептуального сприйняття є формування звиклої здатності абстрагуватися, узагальнювати і розвивати поняття.

Відтворюючи концепт зовнішнього світу, його логічні поняття і категорії, людський індивід виявляє одночасно і «здатність сприймання» [2, с. 32]. Виділяючи у сприйнятому суттєве, він полегшує собі сприйняття через готові формули, утримуючи уявлення та ідеї у своєму внутрішньому світі, – «здатність пам'яті» [2, с. 32].

Щоби правильно передати інформацію про світ, бути адекватно сприйнятим і зрозумілим для інших, людина надає думкам словесних форм. Такими формами у мові загалом, права зокрема, є різноманітні лінгвістичні засоби, найпоширеніші з яких – сталі словосполучення – поєднання, які сягнули за межі вільного сполучення слів і певною мірою набули ознак сталості, однак ще не стали стійкими, тому їх не фіксує жоден із фразеологічних словників.

Дослідниця мовної компетенції та діяльності людини О. Селіванова крізь призму психолінгвістики наголошує на перспективності та монодослідженості у зв'язку з проблемою породження мовлення, питань «коректування та корегування комунікації, її складності, недбалості, частковості інтелектуалізації мовлення, рекурсивності сприймання, пошуку істини, умовиводів, паратексту, контролю мовця за процесом спілкування...» [9, с. 51]. Увага науковця (цілком закономірно) зосереджена на ще трьох надзвичайно актуальних проблемах: розробці функціонального напрямку в сучасній лінгвістиці; сучасній лінгвістиці; сучасній теорії тексту та сучасній комунікативній лінгвістиці.

Щодо оцінки сучасної теорії тексту, то О. Селіванова зазначає, що «перехід від вивчення текстової інтегрованої структури до аналізу тексту як комунікативної системи, детермінованої такими її складовими як особистість мовця, у сукупності його психологічних, ментальних, соціально-культурних, етнічних та інших властивостей». На думку дослідниці, саме «лінгвістика тексту може найближче підійти до вирішення глобальної мовознавчої проблеми – дослідження мовного відображення менталітету...» [9, с. 122].

Виклад основних положень. Кожна людина прагне, аби її адекватно сприймали і розуміли. За бажання передати інформацію про світ надаємо думкам словесних форм. Такими формами у мові загалом і у мові права зокрема є сталі словосполучення. За допомогою заздалегідь відомого змісту, вкладеного в їх форму, сталі словосполучення зумовлюють ставлення слухача або читача до почутого або побаченого.

У сучасній науці наявна доволі стала класифікація родів і видів красномовства. Г. Апресян, М. Кохтев, Л. Введенська і Л. Павлова виділяють соціально-політичне, академічне, соціально-побутове, судове, богословсько-церковне красномовство.

Л. Граудіна окреслила соціально-побутове, академічне і лекційне, дискусійно-полемічне, судове, військове, духовне красномовство. Т. Кузнецова використовує поняття практичного і парадного красномовства. Дослідниця не наводить визначень, але контекстуально «практичне красномовство» вживається у значенні навчального, а «парадне» – у значенні літературного жанру. Український вчений В. Молдован окреслює такі жанри красномовства, як соціально-політичний, академічний, лекційний, судовий, соціально-побутовий, військовий, дипломатичний, церковно-богословський. Г. Сагач виділяє соціально-політичне красномовство з такими видами і підвидами, як політична промова, мітингова промова, парламентське красномовство [10, с. 28].

Правничий текст, на відміну від наукового чи художнього, характеризується низкою специфічних ознак. Сюди слід віднести насамперед практичну спрямованість, строгий документалізм, лаконічність, чіткість, адже, як зазначають упорядники «Словника термінів і понять, що вживаються в чинних нормативно-правових актах України» В. Сіренко, О. Менюк, С. Станік, «для правничої реалізації правових норм необхідно знати, яке значення вкладає в те чи інше поняття законодавець, правник». Кожен вираз на означення того чи іншого поняття у мові правників є сталим словосполученням, оскільки характеризується не оказіональним, а рекурентним ужитком і має заздалегідь відоме значення.

Важливу роль стали словосполучення виконують із позиції герменевтики правничого тексту, оскільки вони є цілісними лексичними сполученнями, що передають певні поняття, однаково відомі усім носіям мови. Саме вони допомагають реципієнтам адекватно сприймати авторський правничий чи то усний, чи то писемний текст, що надзвичайно важливо у формуванні риторичної майстерності правника.

З огляду на те, якого типу інформацію подає правник, використовуються ті стали словосполучення, які стосуються цієї галузі чи подієвої ланки. Глибина риторичної майстерності та відображувальної свідомості правника є основними чинниками, які шляхом синтезу стилістичних засобів якнайкраще відтворюють події в уяві реципієнта.

Відомо, що за рівнем розвитку мови можемо зазначати і про рівень розвитку суспільства. Основна функція мови – комунікативна. Мова повинна обслуговувати суспільство. З її допомогою члени суспільства спілкуються і отримують інформацію. «Саме визначення комунікативної функції мови як її суттєвої характеристики, в явній або завуальованій формі, подане у переважній більшості праць, і дозволяє звести до неї такі, часто виділювані функції мови, як експресивну (вираження думок), акумулятивну (нагромадження суспільного досвіду

і знань» [5, с. 15]. Ці функції настільки тісно пов'язані, що діють як одне ціле. А «однією з фундаментальних функцій мови, яку вона виконує за допомогою слів і словосполучень, є номінативна. Адже все, пізнане людиною,.. тільки тоді стає фактом свідомості народу, коли одержує назву. Саме тому мови сучасних розвинених народів мають у своєму словниковому складі до мільйона тільки загальнозживаних слів» [1, с. 3].

Отже, сталі словосполучення полегшують сприйняття викладеного матеріалу, зумовлюючи відомими мовними сигналами відповідні реакції у читача або слухача. Образні засоби метафоризації, підпорядковані яскравому зображенню подій, сприяють створенню певного настрою. Тобто для увиразнення своїх почуттів і думок у тексті автор використовує сталі словосполучення, які стають знаковими для описуваної ситуації. Наприклад, для **опису скоєння злочину**: *умисне вбивство; легке (важке) тілесне ушкодження, неумисне вбивство, умисне тяжке тілесне ушкодження, необережне водіння, яке спричинило смерть та ін.*; для **характеристики валютних операцій**: *валютний дериватив, валютні цінності, валовий прибуток, валютні кошти, обіг валюти та ін.*; для **характеристики договірної системи**: *договір страхування, договір схову, договір оренди землі, договір позики та ін.*; для **характеристики діяльності підприємств**: *підприємство зв'язку, підприємство з обмеженими інвестиціями, підприємство поштового зв'язку та ін.*

Сталі словосполучення, уміло введені в правовий медіа-дискурс, допомагають формувати потужне асоціативне поле, яке продукує в свідомості людини конкретні чуттєві образи. Працюючи над текстом, усним чи писемним, правник повинен ретельно добирати різноманітні мовні засоби, враховуючи інтелектуальні особливості адресата. Відтак текст стає насамперед продуктом мовноетичної і розумової активності й діяльності правника. Ступінь же сприйняття й розуміння думок із боку аудиторії залежить від усіх компонентів мовного повідомлення: ситуації мовного спілкування, адресата, адресанта, протікання мовного повідомлення і безпосередньо мовного повідомлення. Будь-який текст, зокрема правовий медіа-дискурс, – це система знаків, у яких закодована інформація, а знак є символом, що відтворений у процесі пізнавальної діяльності людини.

Саме сталі словосполучення полегшують процес сприйняття і осмислення інформації, оскільки виконують роль своєрідних інформаційних кодів. «Процес декодування буде настільки легшим, наскільки знайомий читачеві або слухачеві код, а повторюваність є безумовна властивість знаку» [3, с. 9].

Одну і ту ж думку можна передати різними словами і способами, актуалізуючи ті сталі словосполучення, які автор виділяє як ключові. Водночас різні за формою висловлювання можуть передавати одну і ту ж думку, проте фрагмент пізнання слухач виводитиме все ж на основі ключових понять, які вкладені у стале словосполучення. Результативність розуміння залежить також від інтелектуальних можливостей і вмінь реципієнта, його навичок виділяти у тексті опорні лексеми, які є носіями основного змісту тексту. Якість сприйняття залежить також і від обізнаності реципієнта з тією проблемою, яка висвітлюється.

Специфіка мови правників уможлиблює використання у ній не лише експресивно забарвлених стійких комплексів, але й експресивно нейтральних. Відповідно до визначеної тематики, правники використовують сталі словосполучення не лише суто правового характеру, але й ті, які є найбільш виразно інформативними. Отож, у процесі побудови правового дискурсу автор насамперед використовує сталі словосполучення різних тематичних груп.

Важливим і необхідним чинником творення правової держави є правова культура громадян. «Правова культура засвоюється особою шляхом набуття знань про право, про свої права, свободи, обов'язки, способи та методи їх захисту та гарантії для особи її недоторканості, недоторканості її сім'ї та власності» [8, с. 25].

Мова правників лаконічна та чітка. У різноманітній фаховій літературі, а також у фахових юридичних виданнях використовуються ті сталі словосполучення, які є широко вживаними у статтях Кримінального кодексу України. Значна частина таких сталих словосполучень позбавлена образності, що є виразною ознакою офіційно-ділового стилю правників. Наприклад: *правова основа, притягати до суду, кримінальна відповідальність, обстоювати рівні права, кримінальне переслідування, оскаржувати результат у суді, порушувати карну справу, криміногенна ситуація, брати під варту, визнавати правомірним, об'єкт переслідувань* та ін.

Значна частина сталих словосполучень правового характеру тяжіє до номінацій і термінолексики кримінального права. Наприклад, викриваючи злочинні дії окремих осіб, правники активізують у житку відомі широкому загалові сталі словосполучення на зразок: *карна справа, порушити справу, службове розслідування* та ін. Найчастіше пересічний читач натрапляє на повідомлення правничої і юридичної тематики на шпальтах газет. Наприклад: *Суд розглядає справу про позбавлення його депутатських повноважень як сумісника. У зв'язку з цим депутати погодилися скасувати свої рішення. Верховний суд*

пропонує не кидати таких злочинців за ґрати, а накласти на них економічні санкції. Суд визнав винним у скоєнні вбивства групу осіб. Суд не повертатиме справу на повторний розгляд, ухвалить остаточне рішення, яке оскарженню не підлягає (зі судових матеріалів).

Сталі словосполучення наявні і у виступах суддів, прокурорів. Викладаючи фактичну суть справи, правознавці та правники дотримуються певної структури промови. Оскільки її зміст і побудова не можуть бути однаковими, правник повинен уміти не лише правильно встановити пропорції промови, але й добирати відповідні мовні засоби, які найкраще б допомогли окреслити обставини і хід справи. У цьому випадку, на відміну від повідомлень на правничу тематику у пресі, маємо значну кількість експресивно забарвлених сталих словосполучень. Наприклад: *Наш суд, покликаний вести боротьбу зі всякими кримінальними елементами, що порушують правопорядок, не може розглядати справу лише в межах чисто юридичного аналізу, не дослідивши тих причин, які привели на лаву підсудних поряд із грабіжниками-рецидивістами шістнадцятирічних дівчаток – учениць середньої школи [11, с. 207]. На лаві підсудних сидить 20 морально зламаных людей. Відчуваючи докори тих, ким вони керували, ...ці люди назавжди тепер позбавлені можливості особисто творити зло [7, с. 101].*

Для успішного виконання завдань правником у процесі формування його риторичної майстерності, творення правничого дискурсу одним із основних є вплив на аудиторію. Для цього варто не лише добре знати аудиторію, її мотиви, інтереси, переконання, але й враховувати вік, емоційний стан, рівень уваги, зацікавленість слухачів [6, с. 41]. Правник-промовець повинен спонукати слухати себе. Цього можна досягти, використовуючи голосові прийоми, зверненнями до слухачів із прямими запитаннями, пов'язаними зі змістом промови, жестами, мімікою, а також за допомогою засобів мовної та мовленнєвої виразності (прислів'їв, приказок, гумору, яскравих образів). Поряд із прийомами стилістичного синтаксису у правничих дискурсах використовуються і фразеологічні одиниці (крилаті вирази, афоризми, примовки, приказки, прислів'я), а також сталі словосполучення. Слід також пам'ятати, що правничий текст виконує комунікативну й інформативну функції. Кожен правник, «у відповідності зі своєю процесуальною позицією, аналізує і дає оцінку зібраним доказам, формулює свої висновки і обґрунтовує їх тими даними, які були здобуті у процесі розслідування і судового розгляду справи» [6, с. 40].

Поряд із юридичними поняттями у мові правників застосовують сталі словосполучення на позначення економічного життя держави.

Наприклад: *На засіданні Кабінету Міністрів... було зазначено, що внаслідок недосконалого податкового законодавства України 40% від усіх грошей в Україні обертається поза банківською системою, обслуговуючи тіньову економіку... . Перший платіж в рахунок погашення протермінованої заборгованості і штрафних санкцій було здійснено у жовтні минулого року... . Грошей, щоб вилізти з боргової ями, в Міноборони просто немає.*

Окрім зазначених, широкоживаними у мові правників є такі сталі словосполучення: *доброчинний фонд, ринкова економіка, державна казна, фінансова підтримка, торгова війна, штрафні санкції, пакет акцій та ін.*

Сталі словосполучення на позначення діяльності парламенту та уряду також становлять чималий відсоток у мові правників і правовому медіа-дискурсі. Найчастіше ця тематична група використовується у повідомленнях про діяльність урядових органів законодавчої і виконавчої влади, офіційні переговори та ін. Наприклад: *У Верховній Раді фактично зберігся статус-кво.* Засобами актуалізації викладу є й такі сталі словосполучення: *законодавчий фундамент, накладати вето, скасовувати рішення, ухвалювати постанову, приймати закон, накладати мораторій та ін.*

Стосунки нашої держави з міжнародним співтовариством, які на цьому історичному етапі набули стратегічно важливого значення, також відображені у мові правників, зокрема через сталі словосполучення, пов'язані з *описом подій і фактів міжнародного життя.* Наприклад: *Екс-президента Італії треба оголосити персоною нон-грата.* Наведемо приклади сталих словосполучень цього типу поза контекстом: *чужоземні інвестори, підписувати угоду, нота протесту, двосторонній зв'язок, стратегічне партнерство, зустріч на найвищому рівні та ін.*

Незначний відсоток становить тематична група сталих словосполучень, споріднених із термінологією *соціально-економічних наук.* Наприклад: *Факти будуть найретельніше перевірені і винні у злочинах проти людства будуть притягнуті до відповідальності. 100 тисяч ізраїльтян провели біля стін старого міста в Єрусалимі демонстрацію на знак протесту щодо розділення суверенітету над Єрусалимом між Ізраїлем і Палестиною.* Сюди ж належать і сталі словосполучення *соціальне становище, економічна експансія, нота протесту та ін.*

Відомо, що позбавленими емоційно-експресивного забарвлення є штампи та кліше. Саме вони становлять значний відсоток у мові правників. Прикладом кліше є сполучення слів на зразок: *ця довідка*

видана, документ посвідчує, довідку видано для пред'явлення та ін. Через багаторазове механічне використання чимало сталих словосполучень правової сфери втратили експресивність, унаслідок чого послабилася їх лексичне значення. Так, заштапованими можна вважати словосполучення: *питання надання допомоги, тісна співпраця, вирішення питання, конструктивний підхід, надавати широкі можливості, обговорювати широке коло питань та ін.*

У риторичних медіа-дискурсах правників містяться і нейтральні звороти на зразок: *мати намір, висловлювати недовіру, приходити до висновку, накладати стягнення, записати до протоколу, подавати позов та ін.*

Висновки. Отже, риторична майстерність правників, правничий медіа-дискурс не можуть бути відокремлені чи протиставлені загальнономовним процесам, адже становлять єдину систему, єдиний неподільний організм, у якому, поряд із професійними, збережені усі норми народного мовлення.

Аналіз лінгвістичних особливостей дискурсу, семантичної наповненості сталими словосполученнями дають змогу найбільш повно реалізувати комунікативні задуми автора, виконати різні комунікативні функції – не лише подавати інформацію про щось, але й впливати на розум, емоції, почуття людини.

Отож, однією з лінгвістичних особливостей правничого тексту є сталі словосполучення, які також стають дієвим засобом у процесі формування риторичної майстерності правника загалом і правничого медіа-дискурсу зокрема.

1. Демський М. Українські фразеологізми й особливості їх творення / М. Демський. – Львів, 1994. – 62 с.

2. Дилтс Р. Фокусы языка. Изменение убеждений с помощью НЛИ / Р. Дилтс. – СПб., 2000. – 245 с.

3. Крупський І. Українська газета як художньо-поліграфічний феномен: історія, сучасний стан, перспективи розвитку / І. Крупський. – Львів, 1994. – 101 с.

4. Потэбня А. Полное собрание починений / А. Потэбня // Мысль и язык. – 1924. – Т. 1. – 208 с.

5. Мецлер А. Деякі аспекти функціонально-комунікативного аналізу мови / А. Мецлер, В. Скиба // Мовознавство. – 1988. – № 3. – С. 15–20.

6. Молдован В. Судова риторика: навч. посібник / В. Молдован. – К.: Кондор, 2006. – 328 с.

7. Нюрнбергский процесс: сб. материалов. – Т. 1. – М., 1955. – С. 101–102.

8. Грицаєнко Л. М. Основи красномовства: навч. посібник / Л. М. Грицаєнко; Київ. нац. ун-т технологій та дизайну. – К.: КНУТД, 2013. – 245 с.
9. Селиванова Е. Когнитивная ономазиология / Е. Селиванова. – К., 2000. – 248 с.
10. Риторика загальна та судова: навч. посібник / С. Д. Абрамович, В. В. Молдован, М. Ю. Чикарькова – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 416 с.
11. Судебные речи прокуроров. Сб. 1. – М., 1956. – 349 с.

Сковронская И. Ю. Особенности лингвистики юридического медиа-дискурса

Отмечено, что дискурсивная парадигма исследования языка представляет собой определенный ракурс описания и анализа последней, основывается на работах французских структуралистов, которые уделяли определенное внимание риторике, различая ее лингвокультурные модусы. В таком измерении риторика становится предметом культурологического анализа. Правовой дискурс включает в себя прагматические, этические, этнические, социальные, психолингвистические аспекты.

Подчеркнуто, что лингвистика и грамматические особенности дискурса имеют схожие задачи с риторикой, поскольку лингвистический и риторический анализы языка опираются на внеязыковые моменты.

Ключевые слова: *риторическое мастерство, устойчивые словосочетания, рекуррентный обиход, юрист, правовая культура, коммуникабельность, адресат, адресант.*

Skovronska I. Yu. Linguistics features of legal media discourse

Rhetoric is related to other sciences, which turned the art of verbal communication in all scientific fields. The closest rhetoric is associated with philosophy and is part of it. Philosophy studies the general laws of human nature, society and shaping the outlook of man; rhetoric studies and describes specific law effective mental-verbal activity, produces rules of verbal communication and promotes holistic moral rules and human ethics. In modern science, there was quite a classification of general and species of eloquence: socio-political, academic, social, judicial, theological and ecclesiastical eloquence (G. Apresyan, M. Kohtyev, L. Pavlov, L Vvedenskaya). L. Hraudina outlined the social, academic and lecture, discussion, polemical, judicial, military, spiritual eloquence. T.Kuznetsova uses the concept of practical and ceremonial eloquence. The researcher does not provide definitions, but contextually «practical rhetoric» means of training, and «smart» – in the sense of a literary genre. Domestic scientist V.Moldovan is talking about rhetoric genres such as socio-political, academic, lectures, legal, social, military, diplomatic, church and theological. G. Sagach highlights the socio-political rhetoric with species and subspecies as political speech, speech rally, parliamentary eloquence.

Eloquence is a communicative phenomena, it is subject to the laws of communication. Today there is widespread understanding of public broadcasting

as a particular type of discourse. The concept of discourse is often used along and sometimes synonymous with such concepts as communication, certain activities, language and other behaviour.

According to R. Warta, rhetoric can be considered as ideology, in this case it appears connotative determinate of totality. In such rhetoric dimension becomes the subject of cultural analysis. Legal discourse includes pragmatic, ethical, ethnic, social, psycholinguistic points. The grammar of discourse has similar problems with rhetoric since linguistic and rhetorical analyzes of the language are based on extra-linguistic aspects.

Key words: *rhetorical skill, word combinations (idioms), recurrent use, lawyer, legal culture, communicativity, addressee, sender.*

Стаття надійшла 31 серпня 2015 р.

УДК 340.12

А. С. Токарська

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ПРАВ: АНТРОПОЛОГІЧНА УЯВА ТА МЕТААНТРОПОЛОГІЧНИЙ ЗРІЗ

Вивчено складні і дискусійні у філософії права питання: можливості/неможливості формування комунікативних прав, ознаки їхньої наявності й процесів розвитку і становлення; сучасні погляди на антропологічні метаморфози через видозміни у праві; появу актуалізованого метаантропологічного пізнання права в межах буття людини, його екзистенційних вимірів в умовах комунікації; формулювання та збереження абсолютного смислу права для наступних поколінь.

Ключові слова: *комунікативні права, антропологія, метаантропологія, сучасні видозміни у праві, метаантропологічне пізнання, буття людини, Слово у комунікативному акті.*

Постановка проблеми. Комунікативні права у площині антропологічної уяви та метаантропологічного змісту не вивчені. Процеси формування комунікативних прав позначені універсальністю та новизною і зумовлюються інтердисциплінарністю. Комунікативне право – це формально не усталена галузь, але цілковито самодостатня сфера, яка виформовується й утверджується на перетині таких наукових площин, як теорія комунікації, теорія інформації, теорія держави і права, філософія, антропологія права, герменевтика, синергетика, а також теологія, етологія, етнологія та ін. Щодо метаантропологічного зрізу, то його визнають «спекулятивною філософією права», ненауковою

дисципліною, що досліджує «трансцендентні ідеї», оскільки це непитивістська теорія.

Стан дослідження. Комунікація – поняття історичне, багато-спрямоване. У кожній сфері людської діяльності цей процес має докази свого незаперечного функціонування.

Проблематику дії Слова в комунікації вивчали видатні антрополози ХХ ст. Джек Гуді, Клод Леві-Строс, Люсьєн Леві-Брюль, Броніслав Малиновський, Ерік Альберт Гевлюк, які схилиються до сутнісної проєкції вартості Слова, починаючи від поезії як такої, що виконує «кристалізуючу» роль у творенні системи комунікації. Це вона є інструментом збереження, «тобто збереження передачі, отже й культури».

У всіх інших сегментах комунікації (культурі загалом, політиці, праві, економіці та ін.) таких досліджень замало, що і додає потреби у розвитку пізнання в площині метаантропології через метамову національного спадку, що і є метою статті.

Виклад основних положень. На прикладі поезії, її мовних засобів доведено, що власна лексика, синтаксис і семантика творять Слова, які є актами, подіями, діяльністю, встановлюють «свою реальність і мають над нею владу, як у магічних закляттях». Справедливим є перцептивне узагальнення метаантропологічних впливів на свідомісне граничне (і особливо – позаграничне) засвоєння їх людиною. Повторювані синтаксичні конструкції як у літургійних співах, проповідницьких повчаннях діють як знакова система об'єднання ритмів, обряду, ритуалу, що впливають на свідомість і підсвідомість, долаючи граничне, охоплюючи позамежове, у метамові маловивчене. Однак усім відоме Біблійне «На початку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово, Воно в Бога було на початку. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей».

Семантика синтаксичного прийому повторів у цьому уривку творить засоби символічної уяви через відповідну метафоризацію. Саме такий прийом доводить відповідність метамови усвідомленому задуму сакральної інтеракції. Звучання молитви, пісні, поезії, заклинання «працює», що доведено, починаючи від пам'яток архаїчної грецької культури і до довершеного Слова сучасності. Національні культури зберігають цю традицію через «колективну пам'ять». А. Менцель, характеризуючи антропологічну уяву» мовними, віросповідальними, звичаєвими, родинотворними та ін. засобами, зауважує на наявності «культивування пам'яті» через культивування міфів і магії, обрядів і ритуалів, ігор і забав, «оскільки епос, за Гевлюком, є «усною енциклопедією» (oral encyclopedia), яка містить комплекс писемного

знання – міфічного й технічного, символічного і практичного, метафізичного й суспільного [1, с. 70]. Відтак процеси формування комунікативних прав людини тривали на рівні усного та писемного мовлення, свідомого і підсвідомого, граничного і позамежового.

В основу первісної правової комунікації були покладені настанови відвертості й правдивості, осуду лицемірства й обману та будь-яких неправдивих чи спотворених звісток: «Хай буде ваше слово: Так, так; Ні, Ні, – а що більше цього, те від **лихого**» (Мт. 5, 37). Зберігаючи зовнішні форми побутового людського спілкування, поширювалися канони життя праведного. Аргументація лише однією лексемою, що сягає небуття («лихий»), спричиняла конотації осуду, неприйняття, боязні гріха.

Міфологічна свідомість людини властива усім народам і сформована історично, зокрема на релігійній вірі. Відтак міф був і є «формою відчуття і переживання світу, його колізій і суперечностей [2, с. 273]. Через міфологічне світосприйняття людина усвідомлювала себе «родовою цілісністю». Міфологічна свідомість через метамову комунікації транслувала правові стимули людської духовності і містила першовитоки усіх майбутніх форм і способів духовно-практичного освоєння дійсності, яке неодмінно культивувало правопорядок. Відомо: на основі міфологічної свідомості виникло релігійне усвідомлення світу. Як перше – міфологічне, так і інше – релігійне, – формувало комунікативне мислення, внутрішній моральний імператив регулювання стосунків. У духовно-практичному освоєнні світу визрівали нові норми поведінки людей. У зв'язку з цим замовчування концепту «духовної комунікації», як складової метаантропологічної, яка позначалася на ментальності (створячи теорію та зміст правової комунікації), є, на наш погляд, невинуватим.

Український правознавець, філософ і культуролог Є. Спекторський, характеризуючи християнство і правову культуру, звернув увагу на зв'язок юридичної культури із релігією, і резюмував: християнські релігії створили юридичну культуру. Посилаючись на Цицерона, вчений висловив здогад: ставлення до божества (у римлян) було своєрідним «юридичним двостороннім обов'язком». В іудаїзмі «завіт, договір між Богом і людьми» ретельно вивірявся, редагувався, підтверджувався і ратифікувався. Щодо християнства, то йому у різні часи опонували як несумісному із правом Гроцій, Лейбніц, Бентам. Проаналізувавши у зіставленні правознавство Ульпіана, – юридичну чесність, юридичну доброзичливість, юридичну відданість, Є. Спекторський наголосив на віддаленості їх від християнської досконалості. Проте не сказав про їхню несумісність. Навпаки, християнство, на

його думку, може і повинно «внести свій ідеалізм» у юридичну культуру. Отже, робимо припущення: правовий дискурс з його метаантропологічною комунікацією не оминули загальні тенденції розвитку та культурно-сакральні впливи. Основна особливість указаного періоду пов'язана із розвитком ліричного і драматичного мистецтва греків, в якому Слово одержало вагу у формуванні нового духовного світу людини. Через мовлене Слово здійснювався вплив на світогляд греків, особливо – із появою ідеї космічного порядку, що ґрунтувалася на *безособистісному законі* (nomos) [3, с. 20]. Рівність всього, що складає природу, вкладалося у **поняття** названого закону.

Соціальні зміни (становлення міста-держави, розвиток торгівлі) у VIII–VII ст. до н. е. спонукали до такого ж посиленого обміну думками, якому, окрім усного спілкування, сприяла поява писемності. Історики одностайні у тому, що для соціально-політичної системи полісу характерним було незвичайне превалювання ораторського слова над іншими засобами влади.

Дослідники історії людства та звичаєвого права називають першоджерелом християнського вчення про право Новий Завіт. «Юриспруденцією повсякденного життя» стало проповідництво Христа Спасителя, який у праві запропонував «своєрідну закінчену філософію права». Він не був посланий у цей світ для того, щоб «судити світ» чи порушувати закони. У його проповідях і притчах дослідники простежують багату юриспруденцію, яка свідчить про те, що «Він хоч і не посвячував тодішніх правових інститутів, але також і не виступав з їх спеціальним осудом» [4, т. 1, с. 521–522]. Є. Спекторський називає близько півсотні глав, що стосуються різних норм права, щодо яких Христос висловлювався у своїх проповідях і притчах, в яких роз'яснював право, «вирішував юридичні казуси». Він був носієм і проповідником умілого прощення, яке рятувало людину не лише морально, а й фізично. Таким прощенням (за вірою Христа) можуть бути досягнуті «соціальна солідарність і братство людей». Хоча Він не відкидав самої ідеї суду, покарання, але ідею примирення (як першооснову правової комунікації. – *А. Т.*) сповідував як універсальну норму життя.

У проповідях апостола Павла, «новозавітного юриста», за словами Є. Спекторського, його суперечках про право між християнами спостерігається поцінування «правового дискурсу». Він рекомендує скористатися примиренням у третейському суді. У його діалогах, монологах міститься сутнісна риса: зупиняти процесуальні правопорушення і у розмові із сотником, і з первосвященником Ананієм, і з правителем Феліксом, і з царем Агриппою. Це підтверджується діалоговими

риторичними запитаннями: «...чи дозволено (сотникові. – А. Т.) бичувати римського громадянина і без суду?» чи у зобов'язанні вибачитися перед римськими громадянами за те, що «без суду всенародно били..., а тепер таємно випускають?» та ін. [4, т. 1, с. 525–526]. У кожному промовленому тексті, як відзначає дослідник, з'являється «якась нова тактика» порівняно із Євангельською, більше усвідомлення неможливості обійтися без тих установ і відносин, які виникли у суспільстві для прогресу християнства та його впливу на ці установи і стосунки між людьми.

Вивчення всіх сегментів комунікації, які ще не досліджені, доводить свою незвичну особливість – йдеться про новий епістемологічний реалізм, певною мірою описаний професором Айови відомим комунікативістом Джоном Даремом Пітерсом, який виокремлено доводить наділеність медіакомунікації епістемологічною філософською основою, визнання ним медіакомунікації не як технологізованого додатку «до буття (фюсису)», а як «продовження людського самопізнання». Як і Й. Гегель, Д. Д. Пітерс переконує в тому, що вже доведено класиком: абсолютний дух привласнює собі предметний світ, або, навпаки, «виробляє своє поняття із себе, об'єктивуючи його й стаючи у такий спосіб буттям. Дух усвідомлює себе у цій предметності» [5, с. 20].

Культивуючи медіакомунікацію як «окремий простір із власним інтелектом, який прагне дорівнятися Богові», ця площина метаантропології акумулюється як реальність, яка «існує над людиною, маючи свою онтологію, непізнавану для людини» [5, с. 20]. Дослідники зауважують, що такі медіатехнології межують із «чуттєвим пізнанням, що має особливий інтелект, який важко назвати «людським». Висновок дослідника цілком несподіваний: медіасвіт як простір «тотальної фіксації» змінює людську свідомість сучасності через пошук будь-чого у часі і просторі. Адже у жодній книжці «не вистачить місця», аби зафіксувати всі діяння «того, що може зробити Бог» [5, с. 20].

Через медійний комунікативний ресурс людська свідомість отримує можливості пам'ятати і зберігати знання, змінюючи антропологічний стан. Д. Д. Пітерс переконаний, що людство неусвідомлено для себе дійшло у пошуках нових форм комунікації до потреби «в чомусь, що є значно більшим за людський ресурс» [5, с. 25].

На думку І. Канта, трансцендентний – той, що сягає за межі можливого досвіду, лежить за межами цього досвіду і виходить за межі людської свідомості. Трансценденція в метамові (від лат. *transendere* – переступати) означає перехід меж зі сфери можливого досвіду у сферу потустороннього (трансцендентального).

У теорії М. Гартмана трансценденція – необхідна, зумовлена, зокрема, дуалізмом пізнавального акту: протистоянні пізаного і того, що пізнаємо. Згідно з концепцією Сартра, кожна людина трансцендентна, оскільки сягає за рамки будь-якого можливого досвіду, який може бути здобутий; людина трансцендує будь-яку річ, як тільки перетворює її у «свій» предмет, робить її об'єктом свого обговорення, свого пізнання, своєї діяльності. У К. Ясперса «трансцендентний» звучить як вимога того, щоб особистість своєю невтомною діяльністю підносила дійсне до масштабу трансценденції, оскільки перехід від чистого буття світу, тобто «самого Man», до самотуття, дійсно стає вільним [6, с. 461].

Складність людського пізнання у правовій сфері пов'язана зі складністю процесу пізнання як «засвоєння чуттєвого змісту того, що переживається чи випробовується, становища речей, станів, процесів з метою знаходження істини» [6, с. 349].

Метаантропологія у її різновидах – персоналістичній і комунікативній – проникає у людське буття (буденне, граничне, позаграничне буття), в умови і логіку комунікації на етноантропологічному рівні людських спільнот.

Комунікативні права в метаантропологічній площині виформувалися із прадавнього етнологічного коріння, яке досі живиться способом мислення або, іншими словами, ментальністю.

Трансценденталізм комунікації тісно пов'язаний із мисленням: людина орієнтує лише на **зло/добро** у внутрішній мотивації. У виборі мети комунікації продукується духовним началом – **добрими почуттями**. Хоча поняття добра і зла кожна людина трактує по-своєму, проте біблійні постулати християнської моралі інтегрують ментальні інтеракції. Метамова дозволяє проникати у незвідане.

Уміння вербально взаємодіяти на етапі пізнання або пошуку істини зорієнтоване на особистісний культурологічний ґрунт.

Перегук ідей пошанування першооснов людського комунікування аргументував наш сучасник Сергій Кримський, стверджуючи, що все починається від Храму, зважаючи на символізм мислення давніх русичів. У цьому небесному уречевленому багатозаровому символізмі – одвічна множинність, багатозначність, яка трансцендує першооснови буття, трансцендентальні, апріорні структури духовного досвіду.

Апелюючи до положення про Бога, душі та її вічності, метафізичний підхід висновковує про природну мораль, норми і цінності природного права, що є комунікативними символами надособистісних енергій, задіяних у творенні соціального світу і правопорядку. Таким

є шлях долучення людини «до вищих, абсолютних гармоній буття, у світлі яких соціальний правопорядок – це тільки їх приватна, локальна форма» [7, с. 193–194].

Висновки. Осягання питань правового буття і пізнання викристалізовує проблеми із вічним і абсолютним смислом, переданим нам поколіннями попередників із неоднаковим для нас інтелектуальним способом мислення. Шлях осягнення древніх розписів (приклад С. Кримського) як діади мети і засобів комунікування дає наступним поколінням має метафізично-онтологічний характер. Транслюється ментально сформована мета, спрямована на передання глибокої духовності нашого народу, благих намірів зі змістом соціально-правових феноменів. С. Кримський вчить осягненню такої духовної величі засобами метамови.

Отже, Людина, як центральна постать історичного процесу, позиціонує колективне світобачення, світосприйняття, світорозуміння, тобто ментальну сутність, покладену в основу її комунікативних прав, які у філософсько-правовій науці ще очікують на сучасне обґрунтування.

1. Менцель А. Антропологічна уява / Анджей Менцель. – К.: Юніверс, 2012. – 380 с.

2. Андрущенко В. П. Сучасна соціальна філософія: курс лекцій / В. П. Андрущенко, М. І. Михальченко. – К.: Генеза, 1996. – 368 с.

3. Жоль К. К. Методы научного познания и логика (для юристов) / К. К. Жоль. – К.: Атика, 2001. – 288 с.

4. Антологія української юридичної думки: в 10 т. / редкол.: Ю. С. Шемчушенко (голова) та ін. – К.: Юридична книга, 2005.

5. Людина і БогоGoogle, або кілька слів про величезну бібліотеку з власним розумом // День. – 2015. – № 154–155. – 28–29 серпня.

6. Философский энциклопедический словарь. – М.: Инфра-М, 2007. – 576 с.

7. Філософія права: словник. – К.: Ін Юре, 2003. – 408 с.

8. Філософія прав людини / за ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна; пер з нім. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.

Токарская А. С. Формирование коммуникативных прав: антропологическое воображение и метаантропологический срез

Вьучено сложныe и дискусионныe вопросы философии права: возможности/невозможности формирования коммуникативных прав, особенностей процессов их развития и становления; современным взглядам на антропологические метаморфозы из-за видоизменений в праве; появление актуализированного метаантропологического познания права в рамках бытия челове-

ка, его экзистенциальных измерений в условиях коммуникации; формулирование и сохранения абсолютного смысла права для следующих поколений.

Ключевые слова: коммуникативные права, антропология, метаантропология, современные видоизменения в праве, метаантропологическое познание, бытие человека, Слово в коммуникативном акте.

Tokarska A. S. Formation of communicative rights: anthropological imagination and metaanthropological cut

The article is devoted to unknown, complicated and controversial issues in the philosophy of law: possibility/impossibility of forming communicative rights, signs of their presence and development and formation processes; modern views on the anthropological metamorphosis through modifications in the law; the appearance of actualized metaanthropological cognition of law within human existence and its existential dimensions in terms of communication.

Mythological consciousness through metalanguage of communication broadcasts legal incentives of human spirituality and includes primary sources of all future forms and methods of spiritual and practical understanding of reality, which certainly cultivated order. Religious awareness of the world is based on mythological consciousness. As the first – mythological, and the second – religious – shaped communicative thinking, inner moral imperative of relations regulation. The new rules of human behavior have been established in the spiritual and practical development of the world. In this regard, hushing up of the concept of «spiritual communication» as part of metaanthropological that affects the mentality (creating theory and content of legal communication) is unjustified.

Comprehension of the questions of legal existence and cognition singles out the problems of eternal and absolute sense, transmitted to us by generations of predecessors with uneven for us intelligent way of thinking. A way of understanding the ancient paintings (example of S. Krymskyy) as dyads of the aim and means of communication to future generations has metaphysical-ontological character. Mentally formed objective aimed at the transfer of the deep spirituality of our nation, good intentions with the content of socio-legal phenomena is broadcasted. A person as the central figure of the historical process, positions the collective world outlook, perception of the world, understanding of the world – mental essence which is the basis for his communicative rights, which are still waiting for its modern justification in the philosophical and legal science.

Key words: communication rights, anthropology, Meta, current modifications in the law, metaanthropological knowledge of human existence, the Word of the communicative act.

Стаття надійшла 3 вересня 2015 р.

ТРИБУНА ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

**Jerzy Kuck,
Danuta Kaźmierczak**

HANDEL ELEKTRONICZNY – JAK SKUTECZNIE WALCZYĆ Z KORUPCJĄ

Streszczenie: Handel to jeden z najstarszych zawodów świata rozwija się od tysięcy lat. Jego początki są ściśle związane z rozwojem najstarszych cywilizacji. W opracowaniu przedstawiono powstanie i charakterystykę handlu elektronicznego, jednocześnie wskazując że obecnie odnosi on wielkie sukcesy, spychając na dalszy plan, inne, tradycyjne formy zawierania transakcji handlowych. Dokonano także szczegółowego podziału i opisu poszczególnych elementów handlu elektronicznego (giełdy, aukcji elektronicznej i licytacji elektronicznej oraz dynamicznego sposobu zakupów).

Zaprezentowano możliwość (w tym prawne) dokonywania zakupów w drodze elektronicznej przez organizacje, instytucje, i firmy, które mogą na przykład dokonywać zakupów elektronicznych za pomocą Polskiej Platformy Przetargowej (PPP), umiejscowionej w Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych (PWPW). W podsumowaniu przedstawiono korzyści jakie możemy osiągnąć stosując handel elektroniczny przy zakupach towarów i usług oraz wskazano że rozwiązanie to może być skutecznym narzędziem do walki z korupcją.

Handel, powstanie, rozwój i charakterystyka

Handel to dziedzina gospodarki rozwija się od tysięcy lat, niemal od samego początku ludzkości. Jego początki są ściśle związane z rozwojem najstarszych cywilizacji. Już starożytni mieszkańcy Egiptu i Mezopotamii sprzedawali swe towary w odległych miejscach, transportując je za pomocą wielbłądów, koni, statków oraz łodzi. Z czasem powstały pierwsze szlaki handlowe, którymi kupcy wędrowali ze swymi towarami. Z handlem związana jest chęć poznania świata, konieczność wyznaczania nowych szlaków handlowych, a w konsekwencji wielkie odkrycia geograficzne. Szukano także nowych towarów oraz nowych rynków zbytu. Odkrycia geograficzne i następujący po nich rozwój handlu miał swe poważne następstwa, takie jak podbój czy też kolonizacja nowych lądów¹.

¹ <http://www.handlowe.szkozenia24h.pl/poradnik/handel-historia-i-wspolczesnos/1100/>[dostęp: 15.01.2013].

W dzisiejszych czasach handel jest określany mianem procesu gospodarczego polegającego na sprzedaży, czyli na wymianie dóbr i usług na pieniądze. Proces ten z reguły jest realizowany przez zawodowych pośredników i stawia sobie za cel osiągnięcie zysku. Do zasadniczych funkcji handlu należy zaliczyć:

- uzgadnianie struktury rodzajowej towarów,
- kierowanie ruchem towarów w czasie – związane jest to z występowaniem rozbieżności między produkcją a konsumpcją,
- kierowanie ruchem towarów w przestrzeni – miejsca produkcji określonych dóbr nie pokrywają się z miejscami popytu, spożycia lub zużycia,
- kształtowanie struktury asortymentowej towarów – poszczególne dobra w czasie przechodzenia ze sfery produkcji do sfery konsumpcji są grupowane według rodzaju zaspokajanych potrzeb¹.

Do podstawowych zasad tego handlu należą²:

- uczciwa cena, jaką otrzymują producenci za swoje produkty,
- bezpieczne i oparte na zasadach szacunku praktyki handlowe,
- sprawiedliwe płace i odpowiednie warunki socjalne,
- ochrona środowiska,
- demokratyczne zarządzanie organizacją producencką,
- dążenie do zwiększania niezależności producentów,
- zwiększanie wiedzy i świadomości konsumentów.

Najczęściej spotykany i ogólnie akceptowany jest podział na handel: detaliczny, hurtowy, zagraniczny, elektroniczny.

Handel elektroniczny, giełda i aukcja elektroniczna

Handel elektroniczny³, który obecnie odnosi wielkie sukcesy, spychając na dalszy plan, inne, tradycyjne formy zawierania transakcji,

¹ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Handel> [dostęp: 15.01.2013].

² Tamże.

³ W. Chmielarz, *Handel elektroniczny nie tylko w gospodarce wirtualnej*, Wydawnictwa Naukowe WZ UW, Warszawa 2001. **Handel elektroniczny** (*Electronic commerce – EC, e-commerce, commerce online*) to wprowadzona do praktyki koncepcja opisująca proces kupna, sprzedaży i dostawy produktów, usług, informacji przez partnerów handlowych (indywidualnych i/lub grupowych oraz przedsiębiorstwa elektroniczne), na terenie tego samego kraju (handel krajowy) lub pomiędzy rezydentami dwóch lub więcej krajów (handel międzynarodowy lub globalny), zabezpieczany za pomocą środków płatności (tradycyjnych i elektronicznych), dokonywany przy pomocy infrastruktury techniczno-

rozwinął się wraz z początkiem Internetu. Rozkwit globalnej sieci komputerowej otworzył nieograniczone możliwości, pozwalające między innymi na dokonywanie szybkich i prostych oraz bezpiecznych transakcji pomiędzy różnymi podmiotami. Dzięki zasięgowi i elastyczności handel elektroniczny staje się coraz bardziej znaczącym i bezpiecznym sposobem sprzedaży dla współczesnych firm i klientów. Wiele przedsiębiorstw, które zawsze opierały swoją działalność na bezpośrednich, osobistych interakcjach z klientem, decyduje się na uruchomienie serwisu internetowego przeznaczonego do obsługi handlu elektronicznego. Handel elektroniczny oferuje liczne korzyści, można przetestować rynek, szybko zmodyfikować swój serwis, dostosowując go do zmieniających się wymagań klientów. W swej najprostszej formie określenie *handel elektroniczny* odnosi się do dowolnej transakcji zawartej przez Internet.

Handel elektroniczny można podzielić według kilku kryteriów. Pierwszy podział, w którym można wyróżnić trzy rodzaje handlu elektronicznego, jest dokonywany ze względu na kryterium sposobu dystrybucji towaru:

- **bezpośredni** – polega na tym, iż cały proces zakupu towaru lub usługi – od chwili złożenia zamówienia, dokonania zapłaty, aż dostawy towaru – odbywa się tylko i wyłącznie elektronicznie, za pośrednictwem sieci komputerowej (mowa tutaj jest o towarach lub usługach, które mogą być przesyłane w formie elektronicznej, takich jak programy komputerowe, nagrania dźwiękowe oraz usługi związane z dostarczaniem informacji¹),
- **pośredni** – polega na wyszukiwaniu towaru lub usługi, złożeniu zamówienia, dokonaniu płatności drogą elektroniczną, za pośrednictwem sieci komputerowej, natomiast pozostała część, czyli produkcja oraz dostawa zamówionego towaru lub usługi odbywa się w tradycyjny sposób, na przykład poprzez kuriera, firmy spedycyjne, własną wysyłkę lub poprzez bezpośredni kontakt ze sprzedawcą,

organizacyjnej, w tym głównie sieci komputerowych z Internetem włącznie, dla osiągnięcia określonych zysków.

Handel elektroniczny (ang. *e-commerce*) – to rozmaite procedury wykorzystujące środki i urządzenia elektroniczne (telefon stacjonarny i komórkowy, faks, Internet, telewizję) w celu zawarcia transakcji handlowej. Najbardziej popularną metodą handlu elektronicznego jest handel internetowy, gdzie występują transakcje handlowe pomiędzy sprzedającymi a kupującymi. Najbardziej powszechną formą handlu elektronicznego są sklepy internetowe (http://pl.wikipedia.org/wiki/Handel_elektroniczny, dostęp: 15.01.2013).

¹ C. M. Olszak, *Systemy e-commerce: technologie informatyczne w biznesie*, Wydawnictwo AE, Katowice 2004, s. 24.

- **hybrydowy** – w tym rodzaju handlu elektronicznego następuje czasowe zastąpienie pewnej czynności wykonywanej zawsze w formie elektronicznej przez formę tradycyjną, na przykład wszystkie czynności związane z zakupem danego towaru odbywają się elektronicznie, oprócz płatności, która odbywa się w sposób tradycyjny¹.

Obszary transakcji w handlu elektronicznym²:

- na terenie tego samego kraju (handel krajowy),
- na terenie dwóch lub więcej krajów (handel międzynarodowy lub globalny).

Infrastruktura techniczna i jej wpływ na rozwój handlu elektronicznego:

- sieć globalna – Internet³,
- sieć wewnętrzna – intranet⁴,
- sieć zewnętrzna, łącząca intranety – ekstranet⁵.

Wymagania techniczne w stosunku do zamawiającego i dostawcy:

- standardowy sprzęt komputerowy (komputer PC),
- kwalifikowany podpis elektroniczny,

¹ W. Chmielarz, *Systemy biznesu elektronicznego*, Difin, Warszawa 2007, s. 20.

² http://portalwiedzy.onet.pl/134697,rynek_elektroniczny,haslo.html [dostęp: 20.03.2013].

³ **Internet** – to globalny, masowy system informatyczny, na który składa się zbiór połączonych sieci komputerowych opartych na protokołach TCP/IP (sprzęt komputerowy i telekomunikacyjny, oprogramowanie operacyjne, aplikacyjne, telekomunikacyjne itp.), zbiór zasobów znajdujących się w sieci, zbiór reguł posługiwania się nimi oraz zbiór usług (strony WWW, poczta elektroniczna, transfer plików, listy dyskusyjne, rozmowy w czasie rzeczywistym – IRC) wykorzystywany i rozwijany przez użytkowników, tworzących swoistą społeczność świadomą jego możliwości i ograniczeń.

⁴ **Intranet** – to wewnętrzna sieć korporacyjna (w ramach jednej firmy), tworzona przy użyciu technologii internetowej – lokalna sieć komputerowa umożliwiająca wymianę informacji wewnątrz firmy przy wykorzystaniu sieci Internet w sieciach lokalnych lub sieciach rozległych (np. między oddziałami przedsiębiorstw) należących do przedsiębiorstw.

⁵ **Ekstranet** – to dwie (lub więcej) sieci korporacyjne wykorzystujące technologię internetową, połączone w taki sposób, by możliwa była efektywna współpraca między nimi. Jest to rozwinięcie koncepcji sieci Internet/intranet. Polega na tym, że zapewnia dostęp do wewnętrznej sieci danej firmy innym uprzywilejowanym jednostkom (wybranym partnerom lub klientom) z zewnątrz, poprzez Internet, zasoby WWW i przeglądarkę internetową. Zapewnia przy tym wysoki stopień bezpieczeństwa.

- dostęp do Internetu (najlepiej online),
- umowa na świadczenie usług elektronicznych:
 - aukcje i przetargi, np. roczny abonament,
 - zakupy katalogowe i procesy obsługi obiegu dokumentów,
 - analityka i wsparcie procesowe.
- wyznaczony i przeszkolony specjalista odpowiedzialny za pracę w systemie, w tym wprowadzanie danych.
- wdrożony regulamin e-przetargów i zakupów wraz z opisem procesów zakupowych.

Handel, który wykorzystuje nowe technologie teleinformatyczne, tworzy **rynek elektroniczny** (ang. *electronic marketplace, net markets*). Rynek elektroniczny umożliwia integrację kupujących i sprzedających, pozwala na znalezienie dostawców określonego produktu i wybór jednego z nich. Można wyróżnić rynki:

- pionowe (wertykalne) – obejmujące jedną branżę,
- poziome (horyzontalne) – dotyczące wielu branż.

Także giełda elektroniczna¹, aukcja elektroniczna² to działania charakterystyczne dla **społeczństwa informacyjnego³**. Swoim zakresem obejmują: kupno, sprzedaż i dostawę produktów, usług oraz informacji. W działaniach tych partnerzy handlowi wykorzystują określone procedury, środki i urządzenia elektroniczne w celu zawarcia transakcji finansowej. Obecnie infrastruktura techniczno-organizacyjna, w tym głównie Internet, umożliwia realizację także zamówień publicznych, w tym efektywnego wydatkowania publicznych środków finansowych. W praktyce

¹ **Giełda elektroniczna** (ang. *marketplace*) – portal handlu elektronicznego, w ramach którego działalność firm-uczestników może obejmować wszystkie jej aspekty, począwszy od kupna i sprzedaży, poprzez planowanie łańcucha dostaw, a skończywszy na wspólnym projektowaniu i rozwoju produktu.

² **Aukcja elektroniczna** jest przedłużeniem tradycyjnej procedury przetargowej (prowadzonej w trybie przetargu nieograniczonego, przetargu ograniczonego lub negocjacji z ogłoszeniem). Aukcja może zostać zastosowana po przeprowadzeniu oceny ofert («papierowych») złożonych w postępowaniu. Aukcja elektroniczna opiera się na licytacji wieloparametrowej i jest stosowana w przypadkach, gdy oprócz ceny istnieją inne, wyraźne liczbowo kryteria oceny ofert. <http://www.egospodarka.pl/24916,Przetargi-elektroniczne-rodzaje-i-sposob-dzialania,1,20,2.htm> [dostęp: 02.04.2013].

³ **Społeczństwo informacyjne** lub inaczej **społeczństwo wirtualne** – to grupa wspólnych, jednolitych interesów, zainteresowań, przekonań, potrzeb, stylów życia skupiona w wirtualnej przestrzeni sieci, niezależnie od miejsca fizycznego umiejscowienia należących do niej jednostek http://pl.wikipedia.org/wiki/Spo%C5%82eczne_%C5%84stwo_informacyjne [dostęp: 5.10.2013].

zastosowanie nowoczesnych technologii w procedurze udzielania zamówień publicznych polega na umożliwieniu jego uczestnikom prowadzenia biznesu (transakcji) z wykorzystaniem cyfrowego przetwarzania oraz transmisji danych za pomocą **Internetu** (poczta elektroniczna, wyszukiwarki stron WWW, zawartość stron z odnośnikami, portale, wortale i inne narzędzia komunikacji). Najbardziej popularną metodą handlu elektronicznego jest handel internetowy, w którym występują transakcje handlowe pomiędzy sprzedającymi a kupującymi. Realizacja zamówień publicznych w instytucjach, urzędach i przedsiębiorstwach (firmach) odbywa się najczęściej z wykorzystaniem aukcji elektronicznej, która umożliwia zainteresowanym dokonywanie sprzedaży lub zakupu różnego rodzaju towarów i usług.

Procedura **aukcji elektronicznej** składa się z **czterech etapów**. W pierwszym do udziału w aukcji elektronicznej są zapraszani wszyscy wykonawcy, którzy złożyli oferty niepodlegające odrzuceniu, w drugim etapie zostaje otwarta aukcja – w terminie wskazanym w zaproszeniu, w trzecim następuje zamknięcie aukcji, a jej uczestnicy są zawiadamiani o wynikach, natomiast w czwartym jest zawierana umowa. W praktyce wykonawcy biorący udział w postępowaniu otrzymują dane do zalogowania się do systemu, a następnie w określonym czasie za pomocą bezpośredniego połączenia ze stroną internetową składają kolejne, coraz korzystniejsze oferty. Zwycięzcą aukcji elektronicznej zostaje wykonawca, który uzyskał w postępowaniu najwyższą liczbę punktów w wyniku automatycznej oceny oferty.

Samodzielnym trybem udzielania zamówienia publicznego jest **licytacja elektroniczna**. W procedurze tej oferenci składają za pośrednictwem elektronicznej platformy przetargowej (za pomocą Internetu) kolejne, korzystniejsze oferty dostawy towarów czy usług. Procedura ta jest swoistą licytacją w dół, w której zwycięża oferta najtańsza, jednak spełniająca warunki szczegółowej specyfikacji zamówienia. W prawie zamówień publicznych przewidziano jednak w tym trybie pewne ograniczenia. Przedmiotem zamówienia mogą być jedynie dostawy lub usługi powszechnie dostępne, o ustalonych standardach jakości. Ograniczona jest także maksymalna wartość szacunkowa zamówienia, która zależy od rodzaju zamawiającego podmiotu, a jedynym kryterium wyboru oferty jest cena. Procedura udzielania zamówienia publicznego za pomocą licytacji elektronicznej jest bardziej złożona niż w przypadku aukcji elektronicznej. Pierwszym etapem jest oczywiście zamieszczenie ogłoszenia na stronie internetowej, zawierającego warunki udziału w postępowaniu, a także specyfikację istotnych warunków zamówienia. W następnych etapach tej procedury wykonawcy składają

wnioski o dopuszczenie do udziału w licytacji elektronicznej, a zamawiający ocenia je. Do udziału w licytacji zapraszani są jedynie wykonawcy spełniający warunki zamówienia. Po otwarciu licytacji oferenci licytują w dół cenę za realizację zamówienia. Po zamknięciu licytacji ogłasza się, kto zwyciężył. Ze zwycięzcą zawierana jest umowa.

Inną elektroniczną procedurą związaną z udzielaniem zamówienia publicznego jest **dynamiczny system zakupów**, czyli ograniczony w czasie elektroniczny proces udzielania zamówień publicznych w przetargu nieograniczonym. Dynamiczny system zakupów jest procedurą świetnie sprawdzającą się w przypadku zakupów powtarzalnych – wielokrotnego nabywania takich samych towarów lub usług (materiałów biurowych, sprzętu komputerowego, paliwa). Przepisy nie określają maksymalnej górnej granicy wartości szacunkowej zamówienia. W wyborze najkorzystniejszej oferty mogą być stosowane wszystkie kryteria, dopuszczone prawem w przypadku przetargu nieograniczonego.

W handlu elektronicznym istotne znaczenie mają również **katalogi elektroniczne**. Są to prezentacje informacji na temat towarów i usług oferowanych przez dostawców – uczestników elektronicznego rynku skupionego wokół określonej platformy przetargowej. Katalogi elektroniczne mogą obejmować ofertę towarów lub usług dostawcy (indeksy i opis produktów, jednostki miary, cenniki oraz istotne informacje dotyczące sposobu składania i realizacji zamówień). Każdy element oferty dostawców jest precyzyjnie opisany, istnieje możliwość wzbogacania specyfikacji o materiały marketingowe: grafikę, dźwięk i prezentacje multimedialne, certyfikaty bezpieczeństwa oraz inne niezbędne informacje. Budową i funkcjonalnością katalogi przypominają duży sklep, w którym każdą pozycję przed nabyciem można dokładnie obejrzeć. Zakupiony produkt powinien więc całkowicie spełnić oczekiwania nabywcy. Na elektronicznych platformach handlowych mogą być umieszczone dwa rodzaje katalogów: **lokalne i publiczne**. Katalogi lokalne są dedykowane konkretnym klientom i zawierają produkty oraz usługi z cenami, a także warunkami zakupu. Zgodnie z tymi warunkami nabywcy produktów lub usług podpisują umowy na dostawę. Natomiast katalogi publiczne są dedykowane wszystkim klientom.

Handel elektroniczny może obejmować swym zakresem różne obszary działania. Uwzględniając zatem kryterium, jakim może być zasięg działania handlu elektronicznego, można dokonać jego podziału na dwa rodzaje¹:

¹ J. Kuck, *Przejrzysta walka z korupcją*, Przegląd Żandarmerii nr 4/2009, s. 7–15.

- dla indywidualnych klientów,
- dla organizacji, instytucji i firm.

Obszary zamówień publicznych w handlu elektronicznym regulują przepisy ustawy, które stosuje się do udzielania zamówień publicznych przez:

- **jednostki sektora finansów publicznych**, do którego należą:
 - organy władzy publicznej, organy administracji rządowej, organy kontroli państwowej i ochrony prawa, sady i trybunały, a także jednostki samorządu terytorialnego i ich organy oraz związki,
 - państwowe jednostki budżetowe, samorządowe zakłady budżetowe, instytucje gospodarki budżetowej, agencje wykonawcze,
 - państwowe fundusze celowe,
 - uczelnie publiczne,
 - samodzielne publiczne zakłady opieki zdrowotnej,
 - państwowe i samorządowe instytucje kultury oraz państwowe instytucje filmowe;
 - Zakład Ubezpieczeń Społecznych (ZUS) i zarządzane fundusze, Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (KRUS) i fundusze zarządzane przez prezesa KRUS,
 - Narodowy Fundusz Zdrowia (NFZ),
 - Polska Akademia Nauk i tworzone przez nią jednostki organizacyjne,
 - państwowe lub samorządowe osoby prawne utworzone na podstawie odrębnych ustaw w celu wykonywania zadań publicznych, z wyłączeniem przedsiębiorstw, banków i spółek prawa handlowego¹,

- **państwowe jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej**,

- **osoby prawne, jeżeli ponad 50% wartości udzielonego przez nie zamówienia jest finansowane ze środków publicznych lub jest finansowane przez te podmioty lub przez podmioty posiadające osobowość prawną, a utworzone w celu zaspokajania potrzeb o charakterze powszechnym niemających charakteru przemysłowego ani handlowego – czyli instytucje prawa publicznego².**

Aukcje elektroniczne gwarantują całkowitą przejrzystość transakcji i eliminują możliwości wystąpienia zjawisk korupcyjnych. Zasadniczy wpływ ma na to minimalizacja udziału czynnika ludzkiego

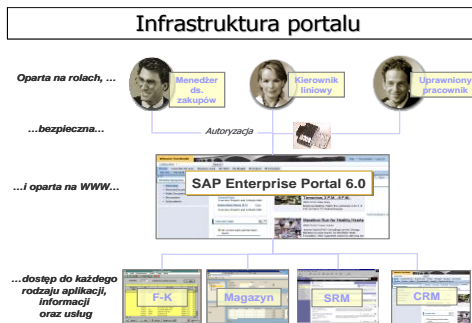
¹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, Dz. U 2009 nr 157, poz. 1240, art. 9.

² Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych, art. 3 pkt 1.

i zapewnienie pełnego bezpieczeństwa transakcji (dane są szyfrowane i autoryzowane podpisem elektronicznym).

Zakupy przez Polską Platformę Przetargową

W Polsce istnieje możliwość dokonywania zakupów w drodze elektronicznej przez organizacje, instytucje, i firmy, które mogą na przykład dokonywać zakupów elektronicznych za pomocą Polskiej Platformy Przetargowej (PPP), umiejscowionej w Polskiej Wytwórni Papierów Wartościowych (PWPW). Platforma ta wykorzystuje oprogramowanie mySAP SRM 3.0 firmy SAP oraz nowoczesny sprzęt i wyposażenie, niezbędne do sprawnej i bezpiecznej obsługi aukcji i zakupów na platformie przetargowej (rys. 1).

Rys. 1. Platforma przetargowa – infrastruktura portalu

Źródło: K. Zalewski, *Perspektywy informatyzacji logistyki Wojska Polskiego – Aukcja elektroniczna, czyli jak zapobiec korupcji*, SG WP, Logis. Wewn. 4/2006, s. 75.

W zależności od pełnionych funkcji w procesie zarządzania powierzonymi zadaniami każda uprawniona osoba może korzystać z dostępu do baz i usług platformy za pomocą systemu autentykacji. Dostęp ten dzięki Internetowi jest bezpieczny praktycznie z dowolnego miejsca na globie ziemskim. System SRM 3.0 w pełni łączy i integruje się z innymi systemami, np. klasy ERP, CRM.

Klienci sektora publicznego mogą za pośrednictwem PPP przeprowadzić zamówienie publiczne za pomocą aukcji lub licytacji elektronicznej. Polska Platforma Przetargowa pozwala na zastosowanie jej funkcjonalności w każdym dziale zakupów. Ponadto umożliwia łączenie nabywców w grupy zakupowe o zwiększonym potencjale negocjacyjnym co

ułatwia zmniejszenie kosztów zakupów. Aukcja elektroniczna może być przeprowadzona w dwóch trybach:

- **zleconym** – PWPW S.A. konfiguruje aukcję elektroniczną w systemie PPP. Warunkiem przeprowadzenia przez PWPW S.A. aukcji elektronicznej jest złożenie przez zamawiającego prawidłowo wypełnionego zlecenia aukcji elektronicznej wraz z wymaganymi dokumentami. Zamawiający jest zobowiązany do dostarczenia, nie później niż na pięć dni przed planowanym terminem aukcji elektronicznej, następujących informacji:

- ✓ nazwa (firma) i adres zamawiającego,
- ✓ przedmiot aukcji elektronicznej,
- ✓ wartość wywoławcza (wartość ustalona przez zamawiającego, od której rozpoczyna się aukcja elektroniczna) i wysokość kroku postępowania (liczba wskazująca minimalną różnicę między kolejnymi ofertami),
- ✓ czas trwania aukcji elektronicznej,
- ✓ termin otwarcia oraz zamknięcia aukcji elektronicznej,
- ✓ lista wykonawców zakwalifikowanych do udziału w aukcji elektronicznej;

- **samoobsługowym** – zamawiający sam konfiguruje aukcję elektroniczną, określając następujące parametry w systemie PPP: wartość wywoławcza, wysokość kroku postępowania, termin otwarcia oraz zamknięcia aukcji elektronicznej.

Warunkiem dopuszczenia wykonawcy do udziału w aukcji elektronicznej jest dostarczenie przez zamawiającego do PWPW S.A. poprawnie wypełnionego formularza wykonawcy wraz z wymaganymi dokumentami, nie później niż dwa dni robocze przed terminem otwarcia aukcji elektronicznej. Zamawiający nie później niż jeden dzień roboczy przed otwarciem aukcji elektronicznej prześle do PWPW S.A. e-mail z kwalifikowanymi certyfikatami wykonawców. W celu umożliwienia bezpiecznego korzystania z systemu PPP PWPW S.A. przydziela zamawiającemu i każdemu z zakwalifikowanych wykonawców ID użytkownika oraz hasło. System PPP przy pierwszym logowaniu wymusza zmianę hasła – zamawiający/wykonawca samodzielnie ustala nowe hasło. Przebieg aukcji elektronicznej przedstawia się następująco:

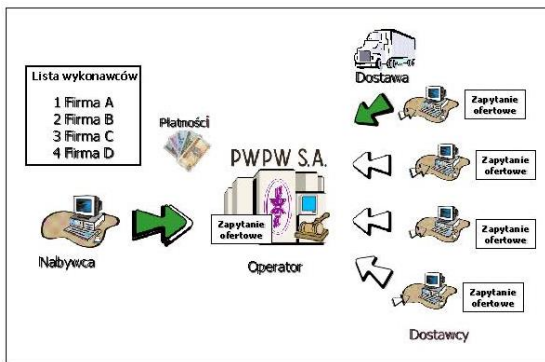
- termin otwarcia i zamknięcia oraz pozostałe warunki aukcji elektronicznej określa zamawiający,
- każdy z wykonawców otrzymuje formularz uczestnictwa w aukcji elektronicznej, w którym podane są warunki aukcji elektronicznej,
- wykonawcy składają oferty zgodnie z instrukcją,
- decydującym momentem dla uznania, że oferta została złożona w czasie trwania aukcji elektronicznej jest moment odbioru oferty na serwerze PWPW S.A. i jej rejestracji przez system PPP,

- oferty składane przez wykonawców podlegają automatycznej ocenie oraz klasyfikacji na podstawie kryteriów określonych przez zamawiającego. Każda kolejna oferta różni się od poprzedniej co najmniej o krok postąpienia,

- aukcję elektroniczną wygrywa wykonawca, który złoży najkorzystniejszą ofertę do czasu zamknięcia aukcji elektronicznej,

- PWPW S.A. przesyła zamawiającemu bezpośrednio po zakończeniu aukcji elektronicznej, pocztą elektroniczną lub faksem, a następnie w formie pisemnej protokół z przebiegu i wyników aukcji elektronicznej¹.

Aukcja elektroniczna odbywa się w specjalnie do tego celu skonfigurowanym środowisku – na platformie elektronicznej – wykorzystując mechanizm odwróconej licytacji. Dostawcy logują się do systemu, aby wziąć udział w aukcji i w odpowiedzi na cenę wywoławczą składają oferty z coraz niższą ceną, aż do określonego przez nich proggu opłacalności. Zwycięzcą zostaje dostawca, który zaproponuje najkorzystniejszą ofertę do momentu zamknięcia aukcji. Aplikacja aukcyjna nie ogranicza liczby dostawców, którzy mogą brać udział w licytacji. Zarówno nabywca, jak i dostawcy mają możliwość obserwowania przebiegu aukcji i składania ofert w czasie rzeczywistym, co w znacznym stopniu wpływa na ich konkurencyjność.

Rys. 2. Elementy aukcji elektronicznej

Źródło: K. Zalewski, *Perspektywy informatyzacji...*, wyd. cyt., s. 76.

¹ <http://www.ppp.pwpw.pl/regulaminy.html> (3.02.2013).

Zgodnie z ustawą *Prawo zamówień publicznych* zainteresowani dostawcy są informowani o aukcji elektronicznej za pomocą ogłoszenia o zamówieniu na stronie internetowej nabywcy oraz operatora. Na życzenie klienta operator może poinformować o aukcji wskazanych przez niego dostawców oraz (lub) współpracujących z Polską Platformą Przetargową. System aukcyjny Polskiej Platformy Przetargowej umożliwia **stosowanie bezpiecznego podpisu elektronicznego**, weryfikowanego kwalifikowanym certyfikatem do sygnowania podczas aukcji każdej oferty wprowadzanej przez dostawcę do systemu. System oferowany przez PPP (rys. 2) umożliwia przeprowadzenie aukcji wieloetapowych, a także wielu aukcji równoległe. Przy wyborze dostawcy wyrobu składającego się z wielu elementów można przeprowadzić wiele aukcji jednocześnie, a na koniec, po wnikliwej analizie, wybrać kilku lub jednego dostawcę.

Zastosowanie aukcji elektronicznych jako metody wyboru dostawcy daje korzyści ekonomiczne i organizacyjne. Oprócz przynoszenia korzyści w postaci oszczędności cenowych aukcje elektroniczne pozwalają skrócić czasochłonny proces negocjacji i spotkań z dostawcami. Dają możliwość udziału w aukcji w czasie rzeczywistym nieograniczonej liczbie dostawców oraz gwarantują jawność składanych ofert, to zaś zwiększa ich konkurencyjność i pozwala nabywcy uzyskać niższą cenę.

W przypadku zamawiającego podlegającego przepisom ustawy zamawiający jest zobowiązany do dostarczenia PWPW S.A. nie później niż na 23 dni przed planowanym terminem licytacji elektronicznej ogłoszenia, które następnie zostanie umieszczone przez PWPW S.A. pod adresem strony internetowej. Natomiast w przypadku zamawiającego niepodlegającego przepisom ustawy o zamówieniach publicznych zamawiający jest zobowiązany do dostarczenia PWPW S.A. nie później niż na siedem dni przed planowanym terminem licytacji elektronicznej ogłoszenia zawierającego, co najmniej następujące informacje:

- nazwa (firma) i adres zamawiającego,
 - przedmiot licytacji elektronicznej,
 - cena wywoławcza, wysokość kroku postąpienia,
 - liczba etapów licytacji elektronicznej i czas ich trwania,
 - termin otwarcia oraz zakończenia licytacji elektronicznej,
 - warunki kwalifikacji wykonawców do licytacji elektronicznej
- wraz z wykazem dokumentów i oświadczeń, jakie mają dostarczyć wykonawcy,
- termin związania najniższą ofertą,
 - termin dostawy produktu,
 - istotne dla stron postanowienia, które zostaną wprowadzone do treści zawieranej umowy w sprawie sprzedaży produktu.

W związku z przeprowadzaną licytacją elektroniczną zamawiający ma obowiązek dostarczenia PWPW S.A. listy wykonawców zakwalifikowanych do udziału w licytacji elektronicznej nie później niż cztery dni robocze przed terminem jej otwarcia. Warunkiem dopuszczenia wykonawcy do udziału w licytacji elektronicznej jest dostarczenie przez zamawiającego do PWPW S.A. poprawnie wypełnionego formularza wykonawcy wraz z wymaganymi dokumentami, nie później niż na dwa dni robocze przed terminem otwarcia licytacji elektronicznej. Przedmiotem licytacji elektronicznej mogą być jedynie produkty, które nie podlegają wyłączeniu z obrotu na podstawie przepisów powszechnie obowiązujących. Przebieg licytacji elektronicznej jest następujący:

- licytacją elektroniczną może być jedno- lub wieloetapowa,
- liczbę etapów, czas ich trwania, termin otwarcia, termin zakończenia oraz pozostałe warunki licytacji elektronicznej określa zamawiający,
- każdy z wykonawców zakwalifikowanych przez zamawiającego do udziału w licytacji elektronicznej otrzymuje od PWPW S.A. formularz uczestnictwa w licytacji elektronicznej, w którym podane są warunki licytacji elektronicznej,
 - wykonawcy składają oferty zgodnie z instrukcją,
 - decydującym momentem dla uznania, że oferta została złożona w czasie trwania licytacji elektronicznej, jest moment odbioru oferty na serwerze PWPW S.A. i jej rejestracji przez system PPP,
 - oferty składane przez wykonawców podlegają automatycznej klasyfikacji na podstawie oceny. Każda kolejna oferta różni się od poprzedniej co najmniej o krok postąpienia,
 - licytacją elektroniczną wygrywa wykonawca, który złożył ofertę z najniższą ceną do czasu zakończenia licytacji elektronicznej,
 - zamawiający potwierdza wybór oferty z najniższą ceną poprzez jej akceptację w systemie PPP oraz odrzucenie pozostałych ofert,
 - PWPW S.A. przesyła zamawiającemu, bezpośrednio po zakończeniu licytacji elektronicznej, pocztą elektroniczną lub faksem, a następnie w formie pisemnej protokół z przebiegu i wyników licytacji elektronicznej.

Korzyści i ograniczenia w handlu elektronicznym

Dzięki prowadzeniu handlu elektronicznego można odnieść liczne korzyści, trudne czy wręcz niemożliwe do uzyskania przy stosowaniu tradycyjnych metod sprzedaży. Do zasadniczych korzyści wynikających z handlu elektronicznego należy zaliczyć:

- zmniejszenie kosztów transakcji handlowych, skrócenie czasu realizacji zamówienia, możliwość większego wyboru (wielu dostawców i większy asortyment produktów),

- automatyzacja składania i realizacji zamówień, stałe monitorowanie procesów zakupowych, uproszczenie procesów logistycznych oraz płatności,

- ograniczenie pracochłonności w procesach zakupowych, obniżenie cen w wyniku aukcji,

- zracjonalizowanie kosztów związanych z funkcjonowaniem i wyposażaniem biur, zmniejszenie liczby personelu, skrócenie kanałów dystrybucji (uproszczenie obiegu dokumentacji),

- udogodnienia w kontaktach z klientami, łatwiejsze pozyskiwanie informacji o preferencjach klientów, pozwalające na zacieśnienie kontaktów z nimi i lepszą ich obsługę,

- zmniejszenie poziomu zapasów magazynowych – wyeliminowanie magazynów lub częściowe zmniejszenie ich liczby,

- przejrzystość transakcji oraz wyeliminowanie możliwości wystąpienia zjawisk korupcyjnych,

- oszczędność czasu i podróży (fizycznej) przy pozyskiwaniu informacji i dokonywaniu porównań dóbr i usług.

Z kolei do zasadniczych ograniczeń i niedogodności w handlu elektronicznym należy zaliczyć to, że:

- ustawodawstwo nie nadąża z rozwiązywaniem problemów prawnych w związku z dynamicznym rozwojem handlu elektronicznego oraz jego zmiennością;

- nie ma możliwości wypróbowania czy oględzin kupowanego towaru, z wyjątkiem:

- wirtualnego próbowania, np. jazda samochodem (w tym w grach komputerowych),

- sprzedaży towarów ze zdjęciami bądź z kamerą online,

- katalogów elektronicznych;

- brakuje standardów i protokołów komunikacji (sieć telekomunikacyjna w skali kraju w trakcie rozwoju, trudności w zintegrowaniu oprogramowania systemów elektronicznego handlu z wieloma istniejącymi aplikacjami oraz bazami danych).

Rozwój elektronicznego handlu za pomocą strony internetowej także przynosi wiele korzyści: z klientem zostaje nawiązany kontakt trwający przez 24 godziny i 7 dni w tygodniu, klient ma w tym czasie dostęp do najnowszych informacji o przedsiębiorstwie, opisów jego produktów oraz możliwość wyboru odpowiadającej mu formy komunikacji, od osobistej

wizyty przez kontakt telefoniczny do napisania listu elektronicznego lub wypełnienia formularza na stronie. Dostawca powinien tak skonstruować i uaktualniać swoją stronę, by móc zrealizować te funkcje, zarówno od strony technologicznej, jak i odpowiednich procedur wewnątrz firmy. Strona internetowa ma tę przewagę nad katalogiem produktów czy ulotką reklamową, że koszt jej przygotowania jest mniejszy od wydawnictw papierowych, a samo przygotowanie trwa dużo krócej; niższy może być koszt dotarcia do potencjalnego klienta, łatwiej i szybciej można wprowadzać poprawki i uzupełnienia. Dzięki technologiom, takim jak Adobe Acrobat materiały reklamowe mogą być prezentowane na stronie internetowej z zachowaniem ich treści i układu graficznego. Drugim szybko rozwijającym się obszarem aktywności handlu elektronicznego są centra telefonicznej obsługi klienta, pełniące oprócz obsługi informacyjnej i serwisowej także funkcje handlowe.

Handel elektroniczny w organizacjach, instytucjach i firmach

Organizacje, instytucje i firmy zakupy elektroniczne realizują na mocy umowy podpisanej z Polską Wytwórnią Papierów Wartościowych (PWPW) w Warszawie, w której funkcjonuje Polska Platforma Przetargowa. PWPW udostępnia technologie i oprogramowanie niezbędne do dokonywania przetargów i zakupów w drodze elektronicznej. Rozwiązanie takie umożliwi korzystanie z gotowego systemu, co przynosi znaczne oszczędności finansowe i zapobiega zjawiskom korupcyjnym. Ponadto każda aukcja elektroniczna jest na bieżąco obserwowana przez nabywcę i dostawców. Zwycięzcą zostaje dostawca, który zaoferuje najniższą cenę, bądź którego kompleksowa oferta najbardziej satysfakcjonuje nabywcę.

W organizacjach, instytucjach i firmach aukcję elektroniczną stosuje się jako finalny element postępowania zgodnie z prawem zamówień publicznych po spełnieniu wymagań, które pozwolą na jej wykorzystanie, w tym:

- umieszczenie informacji związanej z przeprowadzeniem aukcji elektronicznej w ogłoszeniu o zamówieniu publicznym wraz z odpowiednimi informacjami (m.in. wymaganiami technicznymi),
- umieszczenie kryteriów oceny ofert w toku aukcji elektronicznej w specyfikacji istotnych warunków zamówienia (dopuszczone są także kryteria inne niż cena, np. termin dostawy, jednak każde kryterium musi umożliwiać automatyczną ocenę ofert, a w przypadku zastosowania kilku kryteriów konieczne jest podanie wagi każdego z nich),
- niezależnie od trybu, aby przeprowadzić aukcję elektroniczną, zamawiający musi otrzymać co najmniej trzy ważne oferty.

Aukcja elektroniczna trwa przeciętnie 30–90 minut i ma tylko jeden etap. Zaproszenie do aukcji otrzymują (co istotne) drogą elektroniczną wszyscy uczestnicy postępowania, których oferty nie zostały odrzucone. W zaproszeniu określany jest termin otwarcia aukcji – nie wcześniej niż dwa dni robocze od wysłania zaproszenia. Ofertą wejściową każdego z uczestników aukcji jest oferta złożona w przetargu. Oferty są automatycznie oceniane, klasyfikowane i przeliczane na punkty. Uczestnicy mają stały dostęp do informacji o punktacji i pozycji swoich ofert oraz o punktacji oferty, która w danym momencie aukcji jest najkorzystniejsza. Nie mają natomiast dostępu do informacji pozwalających na identyfikację pozostałych oferentów. W czasie trwania aukcji jej uczestnicy pozostają w trybie bezpośredniego połączenia z systemem aukcyjnym i używając podpisu elektronicznego, mogą dowolnie korygować warunki swojej oferty – aż do ogłoszenia zwycięzcy. Jak już podkreślano, zwycięzca zostaje firma (dostawca), która w przewidzianym czasie trwania aukcji złożyła najkorzystniejszą ofertę.

Zgodnie z dyrektywą Unii Europejskiej i2010, dotycząca e-przetargów i e-zakupów od 2010 r. jest wymagane organizowanie aukcji, przetargów i zakupów w drodze elektronicznej. Zastosowanie tego rozwiązania prowadzi do zmniejszenia kosztów zakupu i ograniczenia pracochłonności w procesach zakupowych. Ponadto daje możliwość zastosowania efektywnościowych rozwiązań, w tym monitorowania procesów zakupowych oraz zapewnia pełną nowoczesną analitykę finansową. Gwarantuje przejrzystość i bezpieczeństwo transakcji oraz sprzyja wyeliminowaniu możliwości wystąpienia zjawisk korupcyjnych, a także przynosi oszczędności w wysokości około 10–20%. W aukcji elektronicznej za pomocą szyfrowania zostaje zapewnione pełne bezpieczeństwo transakcji, a wiarygodność potwierdzona podpisem elektronicznym. Im szybciej to rozwiązanie zostanie upowszechnione, tym większe będą korzyści ekonomiczne i organizacyjne.

Bibliografia:

Dokumenty i akty prawne:

Ustawa z 18 lipca 2002 r. o świadczeniu usług drogą elektroniczną, Dz. U 2002, nr 144, poz. 1204, z późn. zm.

Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych, Dz. U 2009 nr 157, poz. 1240, art. 9.

Ustawa z dnia 29 stycznia 2004 r. Prawo zamówień publicznych, art. 3 pkt 1. Ustawa z 8 grudnia 2006 r. o zmianie ustawy o finansach publicznych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2006 r., nr 249, poz. 1832.

Wyciąg z dyrektywy i2010 dotyczący e-przetargów i e-zakupów, COM(2006) 173, Bruksela 2006.

Literatura:

Afuah A., Tucci Ch., *Biznes internetowy – strategie i modele*, Oficyna Ekonomiczna, Kraków 2003.

Banacewicz-Miazga A., *E-business w Internecie i multimediach*, Wyd. Mikom, Warszawa 2003.

Chmielarz W., *Handel elektroniczny nie tylko w gospodarce wirtualnej*, Wydawnictwa Naukowe WZ UW, Warszawa 2001.

Chmielarz W., *Systemy biznesu elektronicznego*, Wyd. Difin, Warszawa 2007.

Grudzewski W.M., Dziuba D., *Ewolucja rynków w przestrzeni elektronicznej*, WNE UW, Warszawa 2001.

Kuck J., *Przejrzysta walka z korupcją*, «Przegląd Żandarmerii» nr 4(007)/2009.

Niedźwiedziński M., *Globalny handel elektroniczny*, WN PWN, Warszawa 2004.

Olszak C.M., *Systemy e-commerce: technologie informatyczne w biznesie*, Wydawnictwo AE, Katowice 2004.

Źródło: K. Zalewski, *Perspektywy informatyzacji logistyki Wojska Polskiego – Aukcja elektroniczna, czyli jak zapobiec korupcji*, SG WP, Logis. Wewn. 4/2006, s. 75.

Strony internetowe:

http://pl.wikipedia.org/wiki/handel_elektroniczny.

<http://www.handlowe.szkolenia24h.pl/poradnik/handel-historia-i-wspolczesnosc/1100/>

<http://pl.wikipedia.org/wiki/Handel>

http://pl.wikipedia.org/wiki/Aukcja_elektroniczna.

http://portalwiedzy.onet.pl/134004,gielda_elektroniczna,haslo.html.

http://portalwiedzy.onet.pl/134697,rynek_elektroniczny,haslo.html.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Internet>.

<http://pl.wikipedia.org/wiki/Intranet>.

<http://hu.wikipedia.org/wiki/Extranet>.

Куцк Є., Казмірчак Д. Електронна торгівля – як ефективно боротися з корупцією

Торгівля – це одна з найдавніших професій, що розвивається упродовж тисячоліть. Історія її походження тісно пов'язана з розвитком стародавніх цивілізацій. Представлено виникнення і характеристику електронної комерції, водночас зазначено, що нині вона має великий успіх, витіснивши інші, традиційні форми здійснення торговельних операцій. Здійснено детальний поділ і опис окремих елементів електронної комерції (фондової біржі, електронного аукціону та торгів, а також динамічного методу оплати).

Представлено можливість (зокрема юридичну) здійснення електронних покупок організаціями, установами та компаніями, які можуть, наприклад, реалізовувати покупки за допомогою польської тендерної платформи (PPP), локалізованої на Польській фабриці цінних паперів (PWPW).

У підсумку описано переваги, які можуть бути досягнуті у використанні електронної комерції для закупівель товарів і послуг, і зазначено, що це вирішення може бути ефективним інструментом у боротьбі з корупцією.

Kutsk Y., Kazmirchak D. Electronic commerce – how to fight corruption effectively

Commerce, one of the oldest occupations in the world has been developing for thousands years. Its beginning dates back to the ancient civilizations. The paper discusses the origin and typology of electronic commerce and emphasises the fact that it is becoming the main trading form pushing traditional trading forms into the background. The paper also includes the detailed division and description of single elements of electronic commerce (procurement platforms, e-tendering, e-bidding, and dynamic purchasing).

The procedures and legal regulations for electronic purchasing are explained focusing on organizations, institutions and companies which can purchase on the Polish Procurement Platform (PPP) located in the Polish Security Printing Works (PWPW). The conclusion pinpoints the benefits of electronic commerce as the form of purchasing goods and services and effective tool to fight corruption.

Стаття надійшла 31 серпня 2015 р.

Єжи Ніколаєв

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

Проаналізовано українське законодавство щодо забезпечення належності захисту прав і свобод людини і громадянина та зроблено висновок про відповідність такого захисту на рівні, що відповідає стандартам інших країн (так званих демократичних) і вимогам Європейського Союзу.

Указано, що Конституція України забезпечує захист прав людини, а додатковим елементом захисту виступає Конституційний Суд, функціонування інституту омбудсмена та подання скарги до Європейського суду з прав людини.

Особливу увагу зосереджено на аналізі статистичних даних про тип і характер скарг, що подаються до Європейського суду з прав людини, звітів неурядових організацій, які здійснюють моніторинг прав людини в Україні, Рішень Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України, а також висновків у звітах незалежних організацій. Стверджено, що труднощі виникають найчастіше на стадії виконання прав і свобод людини і громадянина, про що свідчать в основному рішення Європейського суду з прав людини щодо українських в'язнів.

Обґрунтовано, що тип і характер скарг, які подаються до Європейського суду з прав людини, можуть бути сигналом про необхідність проведення змін: насамперед таких, які можуть змінити свідомість державних службовців та інших суб'єктів правозастосування.

Зауважено, що взяття до уваги рішень Європейського суду з прав людини, Конституційного Суду України та висновків незалежних організацій дозволить реалізувати стандарти демократичної правової держави як блага, до якого прагне більшість представників громадянського суспільства в цій країні.

Ключові слова: Україна, права і свободи людини, правовий захист.

Постановка проблеми. Україна з часу незалежності намагалася отримати статус демократичної правової держави, що поважає права людини [1, с. 187]. Це завдання було складним, оскільки Україна в цьому напрямі не мала жодної правової традиції, але впевнено викоринювала продовження політики тоталітарної держави, в якій впродовж десятиліть «душили» особисту свободу своїх громадян [2, с. 19]. Заново було усвідомлено, що демократична правова держава не повинна без поважної причини позбавляти, обмежувати або припиняти будь-які права людини, бо вони не підлягають відчуженню і адресовані не тільки громадянам України, але всім особам, які перебувають під юрисдикцією України. Також було розпочато такий процес законотворення, який не лише враховує матеріальну природу таких прав, а й дозволяє створювати інституційний захист, що гарантує належний рівень реалізації прав і свобод людини. Слід також зазначити, що Україна є однією з країн, яка і надалі реформує своє законодавство, хоча цей процес, схоже, значно (можливо, надмірно) розтягнутий у часі, і результати поки не дуже переконливі [3, с. 20–21].

Мета статті – проаналізувати конституційні основи захисту прав людини і громадянина, а також міжнародні акти, що регулюють ці питання; дослідити діяльність урядових і неурядових організацій, які здійснюють такий захист, тощо.

Виклад основних положень. У конституційному порядку України (ст. 9 Основного Закону) до джерел загальнообов'язкового права також уходять ратифіковані Верховною Радою акти міжнародного права, що надають формальну гарантію дотримання загальних стандартів поваги прав людини, зокрема свободу віросповідання. Слід зазначити, що перелік документів Організації Об'єднаних Націй та Ради Європи, які впродовж більш ніж двох десятиліть панування нового правового порядку України стали його частиною, впливали на формування релігійної політики та законодавства в цій галузі. Йдеться, безумовно, наприклад, про Декларацію Організації Об'єднаних Націй

про усунення всіх форм нетерпимості та дискримінації на підставі релігії чи переконань від 25 листопада 1981 року, Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 року, Конвенцію МОП щодо боротьби з дискримінацією в сфері зайнятості і праці від 25 червня 1958, Декларацію про права осіб, що належать до національних, етнічних, релігійних чи мовних меншин від 18 грудня 1992 року, Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод від 5 травня 1949 року, Гельсінський заключний акт від 1 серпня 1975, Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ складені на основі Заключного акта НБСЄ про подальшу діяльність за підсумками конференції від 19 січня 1989 року, документ Копенгагенської наради Конференції щодо людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 року. На цій підставі можна стверджувати, що Україна взяла на себе зобов'язання міжнародного характеру, які повинні бути реалізовані в сфері релігійної політики, а в широкому сенсі – у сфері основних прав і свобод людини [4, с. 67].

Щоправда, в ст. 6 Конституції СРСР формально було надано саме такий вид захисту громадянських свобод, але ця гарантія мала більш пропагандистський характер, бо насправді захисники прав людини перебували у в'язницях і психіатричних закладах, як вороги радянської системи [5]. Така ситуація суперечила міжнародній діяльності України, яка, будучи членом Радянського Союзу, також стала членом-засновником Організації Об'єднаних Націй, а згодом – МОП та ЮНЕСКО [6, с. 188]. Натомість, у новому Основному Законі незалежної України другий розділ присвячено «правам, свободам та обов'язкам людини і громадянина», а перелік прав, що містяться в ньому, точно відповідають положенням Конвенції та протоколів до неї [7]. Це чітко простежується в ст. 27 Конституції України, в якій вказується, що «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» [8, с. 830]. Окреслене положення є принципом, що передбачений ст. 2 ЄКПЛ, згідно з яким «Право на життя кожної людини охороняється законом. Ніхто не може бути умисно позбавлений життя». Також було включено конституційний принцип рівності перед законом, без обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Особливо питання, пов'язані з етнічною приналежністю, вимагають спеціального правового захисту, якщо зважити на те, що

в Україні проживають представники близько 130 національностей [9, с. 661].

Конституція України в ст. 24 формально забезпечує рівність прав незалежно від статі. Цей захист полягає у «наданні жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок є встановленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям». Захист працюючих жінок від звільнення в період вагітності та перебування у відпустці по догляду за дитиною охоплює період у три роки, хоча формально держава має підтримувати жінку ще за рік до народження дитини. Використання терміна «формально» є виправданим, оскільки, згідно з дослідженнями, проведеними Українською Гельсінкською Спілкою щодо захисту прав людини, роботодавці постійно порушують ці права, бо «створюють такі умови праці, в яких вагітні жінки самі звільняються». На підставі досліджених організації також виявляються часті випадки неможливості повернення жінок після пологів до праці на раніше зайнятому робочому місці. Як справедливо зауважила С. Сидун, права жінок у цьому сегменті раніше були більш захищеними, ніж зараз [9, с. 663].

Крім того, в Конституції України гарантується право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Функціонування політичних партій впродовж багатьох років супроводжується постійними міжфракційними конфліктами, особливо під час виборчої кампанії. Цей аспект завжди підкреслюється в доповідях, періодично підготовлених Українською Гельсінкською спілкою з прав людини. Також зважено на порушення у здійсненні конституційних прав, які стосуються права на свободу мирних зібрань (ці проблеми явно були виявлені під час подій на Майдані) [10, с. 195]. У ст. 39 Конституції право на мирне зібрання обумовлене необхідністю попереднього повідомлення органів виконавчої влади або органів місцевого самоврядування з метою захисту громадських інтересів, міркуваннями державної безпеки та громадського порядку та

запобіганням заворушенням чи злочинам, охороною здоров'я та прав і свобод інших осіб [11, с. 203–204].

Українська Конституція передбачає право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк. Однак, незважаючи на зобов'язання з надання відповідей, в адміністративному порядку вони надаються рідко, як правило, без обґрунтування та інструкції про порядок оскарження і в жодному разі не повідомляється, наприклад, про можливість подачі скарги до Комітету з прав людини ЄСПЛ в разі вичерпання доступних засобів правового захисту [12]. На думку експертів Української Гельсінської спілки з прав людини, поліпшення функціонування системи періодичне і в основному в передвиборні періоди [13].

Конституція також гарантує право жити в гідних умовах, здатних задовольнити основні потреби в їжі, одягу та житлі, хоча слід пам'ятати, що Україна є однією з найбідніших країн Європи. Ще до вступу до Ради Європи Україна заявила про підписання і ратифікації низки документів, які повинні охоплювати Конвенцію про заборону тортур і нелюдського та принижуючого гідність поводження чи покарання, Європейську рамкову конвенцію про захист національних меншин, Європейську хартію місцевого самоврядування, Європейську хартію регіональних мов або мов меншин, Європейську соціальну хартію, Конвенцію Ради Європи про видачу, взаємної допомоги в пошуку злочинців, передачу засуджених осіб для відбування покарання у вигляді позбавлення волі, розкриття та конфіскації незаконних доходів, отриманих від злочинної діяльності.

Однак виникли певні труднощі стосовно скасування смертної кари. 1992 року в український Кримінальний кодекс були внесені поправки, був обмежений перелік злочинів, за які смертна кара передбачена, але цей вид покарання не був усунутий. Насправді передбачалася смертна кара за дії, пов'язані з убивством урядовця, вбивство іноземних представників, замаху на групи людей, за вбивство поліцейського або військового та умисне вбивство, вчинене в надзвичайних обставинах [14].

Незважаючи на зобов'язання, пов'язані із заборонаю виконання страти у зв'язку з приєднанням України до Ради Європи в 1995 році, тільки в 1996 році здійснюється страта до 93 осіб. У зв'язку з цим Міжнародна амністія показала ці факти, Рада Європи випустила того ж року СБ ООН 1097, в якій звинуватила Україну

у невиконанні цього обов'язку. І лише 1997 року був підписаний Україною Протоколу № 6 до ЄКПЛ про скасування смертної кари [15].

Слід підкреслити, що скасування законів, що визначають функціонування положень прав і свобод людини, або обмеження їх змісту може відбутися тільки у випадках, передбачених у ст. 64 Конституції. Конституція серед таких обставини окреслює введення воєнного або надзвичайного стану. Крім того, що обмеження повинні мати тимчасовий характер, більшість прав і свобод, що входять в Основний Закон, не повинно бути обмежене за жодних обставин [16, с. 43].

Повноваження щодо визначення відповідності нормативних актів Конституції України з 1990 року належить виключно до компетенції Конституційного Суду України [17, с. 198]. Він був створений в перші роки після проголошення незалежності України, але 1990–1996 рр. насправді не працював, тому що Верховною Радою України в той час не прийнято відповідних законів і не призначено на посади суддів цього суду [18, с. 171]. Тільки в новій Конституції 1996 року (ст. 147, 150, 151) вдалося чітко сформулювати повноваження Конституційного Суду, і на цій основі був прийнятий 16 жовтня 1996 р. Закон про Конституційний Суд України. Зауважимо, однак, що повноваження цього органу не включають норми про легітимність актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим та органів місцевого самоврядування, в той час як інші правові акти повністю або частково несумісні з Конституцією, є остаточними і вводяться в силу з дати винесення рішення [19, с. 499]. Конституційний Суд України працює на тих же принципах, як польський Конституційний Суд, приймаючи судові рішення, що стосуються всієї правової системи країни [20, с. 303]. Прикладом дії, зумовленої динамічним розвитком політичної ситуації в кримському регіоні, було рішення від 14 березня 2014 року, котрим Конституційний Суд визнав попередні рішення Автономної Республіки Крим про приєднання до Російської Федерації та запланований на 25 березня референдум такими, що суперечать Конституції України [21]. Незважаючи ні на що, Конституційний Суд України залишається інституцією, визнаною суспільством, що в ситуації браку довіри до судової системи надає йому характеру одного з основних елементів складної правової системи демократичної держави [22, с. 216].

З 1998 року в українській правовій системі працює інститут омбудсмена або повноважного представника Верховної Ради з прав людини в Україні. Модель парламентського контролю в галузі прав людини цієї інституції здебільшого нагадує російську, аніж польську [23, с. 116–117]. Відповідно до ст. 85 п. 17 Основного Закону

України, призначення та звільнення з посади уповноваженого з прав людини, а також заслуховування його щорічних доповідей про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні покладено на Верховну Раду України [24, с. 129]. Повноваження, покладені на українського омбудсмена, відповідають типовому спектру діяльності багатьох із європейських колег. Проте Україну від інших європейських країн відрізняє масштаб і характер проблем, з якими звертаються особи до омбудсмена [25, с. 27–28]. Упродовж двох термінів Уповноважений Верховної Ради з прав людини Ніна Карпачова фактично побудувала цей інститут «з нуля», оскільки в Україні не існувало правової традиції. Явища, з якими Ніна Карпачова «боролась», можна охарактеризувати декількома поняттями: запобігання тортурам у міліції та місцях утримання під вартою, порушеннями свободи слова, боротьбі з загальнопоширеною корупцією. Особливо перший п'ятирічний термін був відзначений необхідністю втручання у важкодоступні (також з міркувань ЗМІ) питання. Наприклад, у вбивстві відомого журналіста Г. Гонгадзе Н. Карпачова сприяла проведенню відкритого слідства, яке зробило висновок про присудження збитків сім'ї, а також компенсації для батьків закатованої до смерті молодої людини під вартою в поліції у Львові [26, с. 119]. Особливо останній випадок став прецедентом, бо тюремні служби були вимушені зізнатися в застосуванні тортур щодо осіб, які були позбавлених волі. Обидва тематичні дослідження за участю омбудсмена були важливими для створення національної системи прав людини в Україні, хоча діяльність Ніни Карпачової люди оцінюють двозначно. Противники звинувачували її в політичних симпатіях, що є неприйнятним, зважаючи на здійснення такої специфічної суспільної функції [27, с. 118–119].

У зв'язку з необхідністю забезпечення реалізації конституційних прав особи в правовій системі України функціонують типові судові та адміністративні органи. Окрім них, свою діяльність здійснюють також неурядові громадські організації, які охоплюють, насамперед, Українську Гельсінську спілку з захисту прав людини, Харківську правозахисну групу та Міжнародний центр із захисту прав жінок «La Strada». Українська Гельсінська спілка з прав людини була створена ще в радянські часи (1976) та об'єднує представників тодішнього уряду, дисидентів та українських емігрантів [28, с. 311–312]. У звітності Спілки за кожен рік особливо звертається увагу на порушення конституційної свободи ув'язнених і затриманих міліцією осіб. У разі стримання міліцією чи перебування у СІЗО людина зазнавала жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження. Такі дії, звичайно, не передбачені нормативними положеннями, що містяться

у ст. 28 і 29 Конституції, якими чітко визначено необхідність захисту гідності затриманих, заарештованих і засуджених осіб. Це ґрунтується на праві на повагу особистої гідності кожного. Відтак катування, жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження є неприйнятним [29, с. 485]. Водночас українська Конституція гарантує право на свободу та особисту недоторканність, неможливість арешту, утримання під вартою без дійсного рішення суду, виданого відповідно до процедур, установлених законом. Винятком із правила є невідкладна ситуація з метою запобігти або зупинити злочин, однак уповноважені законом органи зобов'язані дозволити використання попереднього ув'язнення осіб як тимчасового заходу впродовж 72 годин [30, с. 239]. Крім того, кожна заарештована або затримана людина повинна бути негайно повідомлена про підстави для арешту або затримання, їй повинна бути надана змога зв'язатися з адвокатом або повідомити члена сім'ї про затримання або арешт [31, с. 579]. Аналіз, представлений Українською Гельсінською спілкою з захисту прав людини, доводить, що ці конституційні норми часто порушуються владою, яка здійснює завдання, пов'язані із затриманням, арештом та виконанням вироку у вигляді позбавлення волі [32, с. 350].

Варто пам'ятати, що Гельсінський комітет України здійснює свою діяльність на основі базових засад діяльності цієї установи, пов'язаною насамперед із збором даних про порушення прав людини в державі Україна. На цій основі збираються дані, які пов'язуються з наявною правовою системою, виявляються причини порушень прав людини, а також відбувається збір матеріалів та інструментів, необхідних для зміни нинішньої негативної ситуації [33, с. 263]. Особливе значення повинне приділятися програмам моніторингу та інтервенції з метою встановлення реальних та юридичних фактів, пов'язаних також зі зміною соціальної та правової обізнаності громадян України [34, с. 14].

Слід також зазначити, що Українська Гельсінська спілка з прав людини неодноразово проводила інституційні заходи, пов'язані із статутними цілями організації. Одна із найбільш «агресивних» форм – щорічне присвоєння звання «бур'янів року» окремим особам або українським організаціям за порушення прав людини в Україні. Наприклад, 2008 року «антинагороду» отримав тодішній президент В. Ющенко за те, що дозволив Генеральному прокурору України Олександру Медведьку видати Росії громадянина цієї країни Олега Кузнецова, незважаючи на те, що той раніше отримав статус біженця в Україні, та екстрадиція була здійснена проти закону і різних судових рішень із цього питання. 2009 року бенефіціаром «Бур'яну року» в особі

міністра внутрішніх справ став Юрій Луценко, звинувачений за різке збільшення кількості смертей серед осіб, які утримуються під вартою в поліції. Наступного року з тієї ж причини (тенденція смертності залишилася на тому ж високому рівні) «бур'ян» було оголошено главі цього відомства Анатолію Могильову. Крім того, 2010 року на прохання Української Гельсінської спілки позбавлено членства в Вищій раді суддів голову Служби безпеки України Валерія Хорошковського, який був звинувачений у допиті профспілок, журналістів, ректорів університетів і встановленні обмежень на доступ до матеріалів, пов'язаних зі злочинами комуністичних і радянських часів. Організація також з початку арешту Юлії Тимошенко активно закликала до її звільнення президента Віктора Януковича та колишнього прем'єр-міністра України. Крім того, Д. Захаров [35], представник Харківської правозахисної групи, як один із кількох українських експертів, під час Майдану підписав відкритий лист українських учених, митців, лікарів, правників, педагогів, журналістів до співгромадян та міжнародної спільноти «Ми – не екстремісти» [36]. Крім того, після голосування і прийняття Законів від 16 січня 2014 р. Микола Козирев, голова правління Української Гельсінської спілки з захисту прав людини, і Аркадій Буженко, виконавчий директор організації, та Євген Захаров, директор правозахисної групи Харкова, у спеціальній заяві написали про грубе порушення основоположних свобод совісті, слова, інформації, зібрань, асоціації, пересування, права власності і права на недоторканність приватного життя. Правозахисники побачили, що цей закон порушує основи верховенства права шляхом дискримінації, забезпечення матеріальної підтримки громадських організацій з-за кордону і тому закликав українців вжити заходів щодо мирного опору владі [37].

Слід особливо зважити на оцінку дотримання прав і релігійних свобод громадян України, здійснену Володимиром Яворським, членом Гельсінського комітету України. Зокрема, на те, що держава надає перевагу Українській православній церкві Московського патріархату, що проявляються через рішення на оренду та розподіл ресурсів для відновлення святинь, які належать до церкви, яка також може розглядатися як один із багатьох форм дискримінації щодо релігійних меншин [38]. Крім того, це може зумовити додаткові труднощі у видачі візи для іноземців, які працюють на українські релігійні організації. В. Яворський вказав на недостатню соціальну підтримку та необхідність унесення змін у низку законів про релігійну свободу в Україні. Деякі проекти цих законів було відхилено Верховною Радою на стадії попередньої законодавчої роботи без урахування основних пропозицій, що містяться в ньому. В. Яворським була представлена статистика за обсягом

скарг із цього приводу в ЄСПЛ в тому ж році (13 284), водночас нагадав про зміни Повноважного України в ЄСПЛ, яким, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України № 214-у від 19 березня 2014 р., була Наталія Севостьянова [39].

Статутна діяльність Харківської правозахисної групи спрямована не тільки на захист прав людини, а й на заохочення прав людини за допомогою публікацій та інформаційних бюлетенів про випадки порушень в Україні. Група також готує доповіді, проводить консультації та бере участь як бенефіціар Ради Європи в проектах. Вона співпрацювала в проектах із захисту національних меншин і проти катувань та нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження чи покарання, підготовки офіцерів внутрішніх справ, перекладів українських документів, випущених Радою Європи. Також члени Харківської групи брали активну участь у підготовці законодавства, особливо закону про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту, який вступив у силу 2011 року. Активісти організації також указують, що, за офіційними даними, на території України було 2435 біженців із 47 країн, з яких 828 представили заявки на визнання їх як біженців [40]. Також у березні 2014 р. активісти Харківської групи охорони прав людини викрили поширення неправдивої інформації стосовно Метью Піскорського, колишнього посла «Самооборони» до Сейму, якого російські ЗМІ представили як посланника польського і водночас як незалежного спостерігача Європейського Союзу на Кримському референдумі. М. Піскорський в російськомовних ЗМІ начебто вказує про достовірність голосування та приєднання Криму до Російської Федерації [41, с. 8]. Крім того, Харківська Група та її керівник Д. Захаров здійснюють діяльність щодо «прощання з минулим», а також виконання вказаних заходів у рамках міжнародних контактів. Під час конференції «Варшавський діалог за демократію», організованої 25 жовтня 2013 в Натолінському Європейському центрі, Д. Захаров визнав за необхідне формування переліку злочинів комуністичного режиму (радянського терору в 30-х ХХ ст., реквізиції зерна, арештів і страт селян, репресії сімей засуджених за державну зраду, тортури «ворогів народу», депортації цивільного населення, політичних вбивств і масових вбивств польських військовополонених в 1940 році) [42]. Д. Захаров під час іншої конференції, яка відбулася 27 вересня 2014 р. в актовому залі Львівської обласної ради «Християнська відповідальність в сучасному суспільстві», організованої в рамках Екуменічного соціального тижня, також виступив щодо поточної ситуації в Україні, пов'язаної з бойовими діями на сході країни. Описуючи поточну ситуацію щодо захисту прав людини, Д. Захаров

заявив, що «утримання людей під вартою і застосування фізичного насильства стало поширеним серед учасників конфлікту і призвело до зростання ненависті з обох сторін і це загроза для майбутнього» [43].

Ще одна з організацій, що працює в галузі захисту прав людини, Міжнародний центр захисту прав жінок «La Strada» Україна, що бореться з торгівлею жінками та дітьми, допомагає жертвам такої торгівлі та співпрацює з іншими міжнародними організаціями в реалізації спільних проєктів. Проєктна діяльність охоплює участь у Датській програмі боротьби з торгівлею людьми в країнах Східної та Південно-Східної Європи, а також у програмі співробітництва в боротьбі з торгівлею людьми та нелегальною міграцією в регіоні Чорного моря. Крім того, українська «La Strada» здійснює послідовну діяльність згідно зі статутними цілями щодо інформування та підвищення обізнаності українців. Лише в березні 2014 р. глава Міжнародного центру захисту прав жінок «La Strada» Україна Катерина Левченко ініціювала проведення трьох акцій, тематика яких відповідає поточним проблемам, пов'язаним із наданням відповідного правового захисту для окремих категорій осіб. Отож, 20 березня 2014 р. була проведена акція, пов'язана з правами мігрантів із Криму, Півдня і Сходу України. 21 березня «La Strada» підтримала заяву Міністерства соціальної політики України щодо спеціального захисту жінок і дітей у збройних конфліктах, а 24 березня провела акцію з реєстрації осіб, що переміщуються з Криму [44]. Раніше, 16 січня 2013 р., Катерина Левченко, діючи від імені української «La Strada», підтримала законопроєкт щодо спрощення усиновлення дітей. Прийняття закону було підтримано колишнім Президентом України В. Януковичем, який оголосив про ратифікацію українським парламентом Конвенції про захист прав дітей та співробітництва в галузі міждержавного усиновлення, що дозволяє ширше, ніж раніше, усиновлення українських дітей іноземцями [45]. Однак Україна так і не ратифікувала міжнародну угоду через політичну кризу та зміну влади в 2014 р. [46].

Під час боїв, які відбувалися у східних регіонах України 2014 року, було складно забезпечити особисту безпеку осіб, що тут проживають. За відсутності можливості забезпечити державою гарантії реалізації прав людини відбулися типові в умовах війни порушення цих прав. Найчастіше вони стосувалися сторін конфлікту, а статистичні дані щодо жертв війни російських і українських ЗМІ було важко перевірити. Більше інформації можна було отримати, коли жертвами ставали громадяни інших країн. Наприклад, після смерті швейцарського співробітника Міжнародного Червоного Хреста Міністерство закордонних справ України 1 жовтня 2014 р. заявило, що засуджує «подію,

яка належить до тієї ж категорії, як викрадення працівників ОБСЄ та яка є елементом залякування представників міжнародних організацій, які допомагають відновити мир і спокій в Донбасі» (у квітні 2014 р. сепаратисти викрали і тримали впродовж восьми днів 7 спостерігачів ОБСЄ та 5 супроводжуваних українців. Серед викрадених був також громадянин Республіки Польща). Тридцятивосьмирічний голландець загинув у результаті вибуху біля офісу Червоного Хреста в Донецьку. Президент Швейцарії Дідьє Буркхальтер (колишній ротаційний голова ОБСЄ) після інциденту звернувся до сторін конфлікту щодо припинення бойових дій і дотримання умов зупинення вогню [47].

Через рік після російської анексії Криму Красімір Янков, що представляє Amnesty International, опублікував доповідь про права людини в регіоні, який доводить, що з березня 2014 р. до березня 2015 р. значно (навіть у кілька разів) збільшилася кількість кримінальних проваджень щодо порушення громадянських прав і свобод. Згідно із заявою К. Янкова, найчастіше ці справи стосувалися незаконного позбавлення волі, незаконного обшуку приміщення, привласнення чужого майна (зокрема церковної власності), невиконання або перевищення влади, нецільового використання державного майна, не законного вилучення майна російськими органами державної влади, зокрема банківських депозитів і грошових коштів. У доповіді від 18 березня 2015 р. також описуються випадки примушування кримських татар залишати свою територію, викрадення 23 людей, в основному татар і смерть сімох із них за нез'ясованих обставин [48].

Важливим механізмом захисту прав людини є наявність інституту скарги до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) осіб, позбавлених волі.

Найкращим і перевіреним методом «виміру» захисту прав людини може бути аналіз рівень скарг від осіб, позбавлених волі в українських в'язницях, особливо судова практика ЄСПЛ з цього питання, яка виявляє реальну картину. Ми проаналізували лише деякі рішення суду за останні кілька років і класифікували їх залежно від типу скарг від українських в'язнів. Основна скарга стосувалася незабезпечення державою належних умов для утримання під вартою в тюрмах, що проявляється в основному в переповненості кримінально-виконавчих установ. На виправдання України слід зазначити, що це був не тільки «український патент», тому що подібні заяви ЄСПЛ були подані проти урядів Польщі, Росії, Румунії і Молдови, але дві справи – Маленки і Віслогузова – на думку Суду (хоча б з огляду на подібний фактичний стан, тобто перевантаженість тюремних камер без належних санітарних умов) заслуговують особливої уваги. Суд ухвалив, що такі умови

повинні розглядатися як нелюдські і такі, що принижують людську гідність ув'язнених, які проживають там, і основним обов'язком уряду України є усунення такої ситуації [49]. Натомість загальні умови в тюремних камерах (зазначена відсутність туалетів і проточної води, відсутність опалення, вентиляції та доступу до денного світла, а також бруд і паразити) були предметом розгляду у рішенні ЄСПЛ у справі «Полторацький проти України». Суд зазначив, що відсутність коштів не може бути виправданням для порушення умов ст. 3 ЄКПЛ (український уряд пояснив, що бюджетні ресурси для поточних операцій передаються нерегулярно та в розмірі, що не відповідає потребам, а також зазначив, що пенітенціарна система також частково фінансується з прибутку, отриманого від промислової діяльності підприємств, на яких працюють ув'язнені) [50]. Щодо сприяння у провадженні перед ЄСПЛ необхідно звернути увагу на справу Чайковського. Згідно з оцінкою ЄСПЛ, у цьому випадку дійшло до безпідставної відмови з боку України надати копії документів, необхідних ЄСПЛ для прийняття і розгляду індивідуальної скарги в'язня. Суд постановив, що заявник (Чайковський) не був у змозі самостійно отримати необхідні документи для справи, тому що в той час був у в'язниці і не мав адвоката чи контактів із сім'єю. В такій ситуації особа ще більше повинна сподіватися на допомогу від державних органів, які володіють такими документами [51]. Інше питання, що лежить в основі рішення ЄСПЛ у справі «Яковенко проти України», – відповідність умов транспортування в'язня вимогам ст. 3 Конвенції. У зв'язку з тим, що це питання було новим, Суд звернувся до стандартів Європейського Комітету у справах запобігання катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню щодо площі, яка повинна бути відведена на одного в'язня під час транспортування. Згідно із цими стандартами, Суд установив, що у справі Яковенка (як і в справах чотирьох російських ув'язнених: Худойрова, Власова, Мойсеєва і Старокомодського) [52] площа є недостатньою, однак не визначив мінімальної площі для такого типу місць, як автомобілі, в яких конвоюють в'язнів [53].

Окрім скарг щодо умов перебування, зокрема переповненості в'язниць, чимало скарг від осіб, позбавлених волі в українських пенітенціарних установах, стосувалися саме медичної допомоги. Щодо відсутності або неналежного медичного обслуговування і перебування хворих ув'язнених у невідповідних умовах утримання суд прийняв велику кількість рішень. Серед «українських» варто згадати справу «Невмержицький проти України», в якій Суд прийняв рішення, яким привернув увагу до конфлікту між правом ув'язненого на фізичну

недоторканність у ситуації протестного голодування, яке загрожує його життю, і зобов'язанням захищати здоров'я ув'язненого, застосовуючи щодо нього примусове годування [54]. Крім того, ЄСПЛ у справах Ісаєва і Охрименка зробив висновок, що «тюремні диспансери або лікарні, як правило, не надають медичну допомогу на тому ж рівні, як у кращих державних медичних центрах» (Ісаєв), і що «стандарти лікування в тюрмах повинні також брати до уваги практичні вимоги позбавлення волі, але відповідати вимозі поваги гідності осіб, позбавлених волі» (Європейський Комітет у справах запобігання катуванням, нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню відстоює протилежну позицію у справі). Суд справедливо зауважив, що обмеження у цьому контексті повинні бути прийнятними для ув'язнених, але і ув'язнені також повинні усвідомлювати, що з інтерпретації ст. 3 Конвенції не очевидне виконання всіх побажань і очікувань щодо отримання лікування ув'язнених у кримінально-виконавчій установі та поза нею [55]. Суд в інших рішеннях, винесених у справах українських в'язнів, спостерігав тенденцію, пов'язану з неналежним доглядом ув'язнених, які страждають від туберкульозу чи хворих на СНІД і ВІЛ-інфікованих. Як зазначено, у справі Яковенка проти України і в цитованому рішенні ЄСПЛ містилися питання, що стосуються інфекційних захворювань одного і того ж пацієнта. Суд звинуватив Україну у відсутності відповідних процедур для ізолювання ув'язнених, які страждають від інфекційних захворювань, і порушення правил медичної конфіденційності щодо ВІЛ-інфікованого Яковенка. Питання нездатності забезпечити пацієнтів із туберкульозом належною медичною допомогою Суд також порушив у своєму рішенні у справі «Мельник проти України» [56]. В цій та інших справах (зокрема проти Росії, Азербайджану, Молдови, Грузії та України) суд узагальнив свою позицію, яка полягає в тому, що «сам огляд ув'язненого лікарем і рекомендація не є самостійною підставою вважати, що медична допомога була належною». Згідно з рішеннями ЄСПЛ, зокрема, йдеться про забезпечення можливості формулювання історії хвороби, надання точного діагнозу стану здоров'я, забезпечення постійного нагляду лікарів у разі крайньої необхідності, забезпечення спеціального лікування (також поза пенітенціарною установою) в ситуації, коли амбулаторне лікування є недостатнім [57]. Серед рішень Суду у випадках, коли заявники були в'язнями з України, також слід звернути увагу на застосування фізичної сили щодо ув'язнених. Суд неодноразово стверджував, що застосування сили щодо цієї категорії людей не повинно порушувати гідність в'язнів і може використовуватися тільки тоді, коли це необхідно і не є надмірним. Доречно згадати справу

Давидова та інших (колективна скарга), які оспорювали заходи пенітенціарної служби під час тренування і вимагали визнати їх незаконними, такими, що суперечать ст. 3 Конвенції. У рішенні від 1 липня 2010 року Суд погодився з позицією заявників і зазначив, що в результаті навчання співробітників пенітенціарних установ, ув'язнені були сильно побиті і принижені. Вони не мали можливості захищатися від дій з боку адміністрації в'язниці, які також під час обшуку порушили таємницю листування, унеможливили подачу скарг, не провели судово-медичний огляд побитих ув'язнених і наклали на них дисциплінарні покарання. ЄСПЛ заявив свою позицію щодо того, що тюремна влада мала підстави для проведення навчань на випадок надзвичайних ситуацій у в'язниці, але вони повинні бути проведені так, щоби виключити тортури і дії, що суперечать ст. 3 Конвенції [58]. Також у рішенні в справі «Кучерук проти України» Суд вирішив, що використання кайданок або інших засобів примусу щодо психічно хворого ув'язненого, який перебував сім днів в ізоляторі без консультації лікаря-психіатра, є порушенням Конвенції, як і застосування кайданок під час примусового годування, коли заявник виявляв опір («Невмержицький проти України») або прикування хворого на рак в'язня до лікарняного ліжка («Охріменко проти України») [59].

З огляду на практику ЄСПЛ у справах, у яких заявниками були особи, які перебували в українських пенітенціарних установах, очевидно, що більшість проблем були пов'язані із забезпеченням належних умов лікування, переповненістю в'язниць і застосуванням фізичної сили та інших засобів примусу щодо ув'язнених. Характерно також, що серед «українських» рішень ЄСПЛ не ухвалював рішень за скаргами з питань, які часто виникають в інших країнах (наприклад, пасивне куріння, харчування, листування, доступ до телефону, особисті візити та контакти з членами сім'ї, участь у виборах і референдумах, роботи, юридичної допомоги для іноземців, профілактики самогубств, звільнення з в'язниці або превентивного позбавлення волі). Це не означає, однак, що такі проблеми не виникають, а більше вказує на відсутність відкритості пенітенціарної системи. Отож, Суд рекомендував Україні створити загалом такі умови позбавлення волі, щоб вони не мали надмірно карального характеру та узгоджувалися з принципом дотримання гідності ув'язнених відповідно до ст. 3 Конвенції. Також були зауваження Суду щодо «якості» національного законодавства та недотримання його адміністративними органами щодо законності обмеження прав та свобод осіб, позбавлених волі. Ця оцінка міжнародного суду дає підстави стверджувати, попри всі правові гарантії, недостатність захисту прав людини в Україні.

Висновок. Українське законодавство, як правило, належно забезпечує захист прав і свобод людини, які виникають із природної гідності людської особистості і тому обов'язком кожної держави повинен бути їх захист на конституційному та законодавчому рівнях, а також на стадії реалізації цих прав органами виконавчої влади, зокрема адміністративними. Конституція України забезпечує захист прав людини і присвячує цим питанням достатньо уваги.

Додатковим елементом захисту прав і свобод людини і громадянина виступає і Конституційний Суд України, як і функціонування інституту омбудсмена.

Ще однією можливістю захисту прав людини є подання скарги до Європейського суду з прав людини. Статистичні дані про тип і характер скарг, особливо українських в'язнів, можуть бути сигналом, який вказує на необхідність змін не так законодавчих, а зміни свідомості державних службовців та інших суб'єктів правозастосування. Аналогічні висновки можна зробити на підставі звітів неурядових організацій, які здійснюють моніторинг прав людини в Україні. Саме взяття до уваги рішень ЄСПЛ, Конституційного Суду України та висновків у звітах незалежних організацій дозволить реалізувати стандарти демократичної правової держави як блага, до якого прагне більшість представників громадянського суспільства в Україні.

Українське законодавство гарантує захист прав людини на рівні, що відповідає стандартам інших країн (так званих демократичних) і вимогам Європейського Союзу. Водночас труднощі виникають найчастіше на стадії виконання цих прав і свобод, про що свідчать в основному рішення Європейського суду з прав людини щодо українських в'язнів. Крім того, згідно з повідомленнями з неурядових організацій, які здійснюють моніторинг захисту прав людини, в Україні необхідні зміни у демократизації функціонування державних органів.

1. L. Leszczenko, *Ukraina w Radzie Europy. Wybrane aspekty ochrony praw człowieka*, [w:] R. Backer (red.), *Globalizacja-Integracja-Transformacja. Główne problemy polityczne globalizacji, integracji europejskiej oraz transformacji politycznej Europy Środkowej i Wschodniej*, Toruń 2003, s. 187.

2. E. Zieliński, *System Konstytucyjny Ukrainy*, Warszawa 2007, s. 19.

3. G. Grabowska, *Wartości uniwersalne a prawa człowieka we współczesnym świecie*, [w:] J. Jaskiernia (red.), *Uniwersalny i regionalny wymiar praw człowieka. Nowe wyzwania-nowe rozwiązania*, t.1, Warszawa 2014, s. 20–21.

4. O. Suszko, *Polityka zagraniczna*, [w:] B. Albin, W. Baluk (red.), *Europa Wschodnia. Dekada transformacji. Ukraina*, Wrocław 2002, s. 67.

5. W art. 6 Konstytucji USRR z 20 kwietnia 1978 r. każdemu obywatelowi zagwarantowano wolność myśli i słowa, prawo do swobodnego wyrażania swoich

poglądów i przekonań, do wolności zrzeszeń, wolności wyznawania jakiegokolwiek religii albo niewyznawania żadnej, prawo do zrzeszania się w partie polityczne, prawo do brania udziału w zarządzaniu sprawami państwa, opieki socjalnej, ochrony zdrowia i do wykształcenia. Poza tym Konstytucja zapewniała równouprawnienie obywateli USRR niezależnie od ich narodowości, rasy, kobiet i mężczyzn, we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego, społecznego, politycznego, kulturalnego i państwowego. Zakazywała także dyskryminacji lub preferowania kogokolwiek ze względu na przynależność narodową, rasową lub religijną- www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=8888-09 [dostęp: 26. 06. 2014 r.].

6. Ł. Leszczenko, Międzynarodowe standardy ochrony praw człowieka na Ukrainie, [w:] B. Albin, J. Kupczak (red.), Kraje Europy Środkowej i Wschodniej na drodze przemian, Wrocław 2004, s. 188.

7. www.zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%F96-%E2%FO [dostęp: 26. 06. 2014 r.].

8. O. Otradnowa, Civil Remedies of Human Rights: Problems of Codification. Ukrainian Experience, [w:] J. Jaskiernia (red.), Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania-nowe rozwiązania, t. 1, Warszawa 2014, s. 830.

9. S. Sydun, Przestrzeganie praw człowieka na Ukrainie. Wpływ Unii Europejskiej, [w:] J. Jaskiernia (red.), Efektywność europejskiego systemu ochrony praw człowieka. Efektywność mechanizmów ochrony praw człowieka Rady Europy, Unii Europejskiej i OBWE, Toruń 2012, s. 661.

10. A. Fedorova, Freedom of speech and highlighting the positions of various political forces in Ukrainian television media [w:], J. Jaskiernia (red.), Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania-nowe rozwiązania, t. 2, Warszawa 2014, s. 195.

11. S. Ilynycka, Prawo do obywatelskiego nieposłuszeństwa w aspekcie prawnego porządku konstytucyjnego Ukrainy, [w:] M. Bartnik, M. Bielecki, J. Nikołajew (red.), Prawo ukraińskie. Wybrane zagadnienia, Lublin 2013, s. 203–204.

12. K. Wojtyczek, Sądowictwo konstytucyjne w Polsce. Wybrane zagadnienia, Warszawa 2013, s. 141.

13. I. Malinowska, Organy ochrony prawnej w państwach europejskich. Ujęcie systemowe i komparatystyczne, Warszawa 2013, s. 180.

14. www.coe.kiev.ua/uk/att/att.htm [dostęp: 28. 06. 2014 r.].

15. Tekst Konwencji [w:] www.coe.kiev.ua/uk/index3.htm [dostęp: 28. 06. 2014 r.].

16. I. Łaśko, Kolidyjny charakter orzeczeń Sądu Konstytucyjnego Ukrainy w zakresie opieki społecznej, «Przegląd Prawno-Ekonomiczny» nr 22 (1/2013), s. 43.

17. R. Mojak, Republika Ukrainy, [w:] E. Gdulewicz (red.), Ustroje państw współczesnych, t. 2, Lublin 2005, s. 198.

18. A. Chojecki, Ukraina, Warszawa 1997, s. 171.

19. W. Skripniuk, Konstitucyjne prawo Ukrainy. Akademyjnyj kurs, Kiev 2010, s. 499.

20. Zob. M. Granat, Sądowa kontrola konstytucyjności prawa w konstytucjach państw Europy Środkowej i Wschodniej, Warszawa 2003, s. 303.

21. www.gska2rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3521=2722& [dostęp: 16. 07. 2014 r.].

22. Już na podstawie badań ankietowych z 1999 r. przeprowadzonych przez UNDP okazało się, że ukraińskie społeczeństwo uznało, że Sąd Konstytucyjny jest organem stojącym na straży przestrzegania praw człowieka (41% ankietowanych). Zob. A. Tkaczyk, Sąd Konstytucyjny Ukrainy w świetle obowiązującej ustawy i innych aktów prawnych, «Politologia i Stosunki Międzynarodowe» nr 1/2007, s. 216.

23. L. Leszczenko, Instytucja ombudsmana w państwach poradzieckich. Geneza-status prawny-rozwoj, Warszawa 2011, s. 116-117.

24. L. Leszczenko, Instytucja ombudsmana w krajach WNP, [w:] A. Florczak, B. Bolechowa (red.), Prawa człowieka w systemie prawa krajowego, Toruń 2006, s. 129.

25. O. Marceljak, J. Kolomijec, G. Zubenko, Specjalizowany organ parlamentarny kontroli w Ukraini: status i funkcjonowanie, Charkiv 2006, s. 37-38.

26. L. Leszczenko, Międzynarodowe standardy ochrony praw człowieka na Ukrainie, [w:] B. Albin, J. Kupczak (red.), Kraje Europy Środkowej i Wschodniej na drodze przemian, Wrocław 2004, s. 119.

27. N. Karpaczowa wywodząca się z kręgów partii komunistycznej (była nawet w jej terenowych władzach w Ałuszcze na Krymie) do parlamentu ukraińskiego weszła jako bezpartyjna. W Radzie Najwyższej pełniła funkcję wiceprzewodniczącej Komitetu do spraw Praw Człowieka, Mniejszości Narodowych i Stosunków Międzynarodowych. Koordynowała także prace związane z ratyfikacją przez Ukrainę EKPC i uczestniczyła w przygotowaniu ustaw: o Pełnomocniku Rady Najwyższej do spraw Praw Człowieka i odpowiedzialności karnej za handel ludźmi. Jednak w 2005 r. (już jako Pełnomocnik) wbrew przepisom zaangażowała się w kampanię wyborczą na rzecz Partii Regionów będąc «twarzą» partii i autorytetem w sprawach praw i wolności człowieka na Ukrainie. Tamże, s. 118-119.

28. J. Hrycak, Historia Ukrainy 1772-1999, Lublin 2000, s. 311-312. Jednym z członków tzw. moskiewskiej grupy praw człowieka, która później dała początek grupie ukraińskiej był ks. Gleb Jakunin (1934-2014), duchowny Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego, dysydent polityczny i zesłaniec do Jakucji. W 1962 r. został wyświęcony na kapłana a już w 1966 r. zawieszony w wykonywaniu funkcji duchownego. W 1990 r. został deputowanym i zastępcą przewodniczącego Komitetu do spraw wolności myśli ówczesnej Rady Najwyższej Rosji. Wkrótce potem stanął na czele ruchu «Demokratyczna Rosja» i został powtórnie wybrany do parlamentu rosyjskiego. W związku z tym w 1997 r. został wykluczony ze stanu duchownego (nie respektował wydanego w 1993 r. synodalnego zakazu udziału rosyjskiego duchowieństwa prawosławnego w organach władzy wykonawczej i ustawodawczej). Zmarł 26 grudnia 2014 r. – www.risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/moscow_patriarchy/58606 [dostęp: 26. 12. 2014 r.].

29. K. Szreder, Prawo do rzetelnego procesu w rozumieniu art. 6 Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności a ustawowe gwarancje nadzwyczajnego złagodzenia kary, [w:] J. Jaskiernia (red.), Uniwersalny i regionalny wymiar praw człowieka. Nowe wyzwania-nowe rozwiązania, t. 2, Warszawa 2014, s. 485.

30. A. Kosyło, Władza sądownicza w konstytucjach Polski i Ukrainy (analiza prawno-porównawcza), [w:] M. Granat, J. Sobczak (red.), Problemy stosowania konstytucji Polski i Ukrainy w praktyce, Lublin 2004, s. 239.

31. W. Krawczuk, Primienienie konwencji o prawach człowieka pri osuszczestwleniu prawosudja w Ukraini, [w:] J. Jaskiernia (red.), Uniwersalny i regionalny wymiar ochrony praw człowieka. Nowe wyzwania-nowe rozwiązania, t. 2, Warszawa 2014, s. 579.

32. P. Steciuk, K. Eckhardt, Formy odpowiedzialności konstytucyjnej w Republice Ukrainy, [w:] S. Grabowska, R. Grabowski (red.), Formy odpowiedzialności konstytucyjnej w państwach europejskich, Toruń 2010, s. 350.

33. R. Mochocki, Działalność Helsińskiej Fundacji Praw Człowieka w europejskim systemie praw człowieka, [w:] J. Jaskiernia (red.), Wpływ standardów międzynarodowych na rozwój demokracji i praw człowieka, t. 2, Warszawa 2013, s. 363.

34. M. Nowicki, Monitoring praw człowieka, Warszawa 2000, s. 14.

35. Jewhen Zacharow sam określa się jako «badacz ksenofobii i przestępczości motywowanej nienawiścią na dzisiejszej Ukrainie».

36. www.solidarnoscukraina.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=95:kijowski-euromajdan-jest-wyzwolencza-a-nie-ekstremistyczna-masowa-akcja-obywatelskiego-nieposluszenstwa-wobec-wladzy [dostęp: 27. 06. 2014 r.].

37. www.solidarityfund.pl/pl/nawosci2/90-news-demokracja-prawa-czlowieka/527-oswiadczenie-ukrainskich-organizacji-praw-czlowieka [dostęp: 27.06.2014 r.].

38. www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1412:1&catid=34:ua&Itemid=61&lang=uk [dostęp: 1. 07. 2014 r.].

39. www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1397:1&catid=34:ua&Itemid=61&lang=uk [dostęp: 2. 07. 2014 r.].

40. www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1335:1&catid=34:ua&Itemid=61&lang=uk [dostęp: 2. 07. 2014 r.].

41. Środki masowego przekazu w Polsce kazus M. Piskorskiego opatrzyły mało wybrednymi i jednoznacznymi komentarzami. Zob. np. artykuł prasowy P. Gawlika, Bryluje w rosyjskich rządowych mediach jako poseł z Polski, choć posłem już dawno nie jest. I przynosi Polsce wstyd, «Gazeta Wyborcza» z 18 marca 2014 r., s. 8.

42. www.dzieje.pl/aktualnosci/ekspperci-konieczne-badanie-rozliczenie-zbrodni-komunistycznych [dostęp: 27. 06. 2014 r.].

43. www.risu.org.ua/ua/index/all_news/community/freedom_of_conscience/57795 [dostęp: 29. 09. 2014 r.].

44. www.la-strada.org.ua/ucp_mod_news/list.html [dostęp: 27. 06. 2014 r.].

45. www.tvp.info/9763188/ukraina-ulatwi-cudzoziemcom-adopce-dzieci [dostęp: 27. 06. 2014 r.].

46. Na przykład RP Konwencję o ochronie dzieci i współpracy w dziedzinie przysposobienia międzynarodowego sporządzoną w Hadze 29 maja 1993 r. ratyfikowała dopiero w 2000 r. (Dz. U. z 2000 r. Nr 39, poz. 448).

47. Zob. Separatyści zastraszają organizacje międzynarodowe, «Nasz Dziennik» z 3 października 2014 r., s. 8.

48. www.islam.in.ua/ua/analiz/amnesty-international-vlada-krymu-peresliduye-krymskhyh-tatar-ta-proukrayinski-zmin.html [dostęp: 19. 03. 2015 r.].

49. Zob. Malenko przeciwko Ukrainie, skarga nr 18660/03, wyrok z 19 lutego 2009 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/53284b5514.html [dostęp: 8. 10. 2014 r.] ; Visloguzov przeciwko Ukrainie, skarga nr 32362/02, wyrok z 20 maja 2010 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/4c03dfd92.html [dostęp: 8. 10. 2014 r.].

50. Poltoratskiy przeciwko Ukrainie, skarga nr 38812/97, wyrok z 29 kwietnia 2003 r., ECHR 2003/5.

51. Chaykovskiy przeciwko Ukrainie, skarga nr 2295/06, wyrok z 15 października 2009 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/4fc75a92af.html [dostęp: 8.10.2014 r.].

52. Khudorov przeciwko Rosji, skarga nr 6847/02, wyrok z 8 listopada 2005 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/4a5101e021.html; Vlasov przeciwko Rosji, skarga z 78146/01, wyrok z 12 czerwca 2008 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/561ag18123.html; Moiseyev przeciwko Rosji, skarga nr 62936, wyrok z 9 października 2008 r. – www.unhcr.org/docid/34h2827891.html; Starokamodskiy przeciwko Rosji, skarga nr 422239/02, wyrok z 31 lipca 2008 r. – www.wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1461337&Site=CM [dostęp: 8. 10. 2014 r.].

53. Yakovenko przeciwko Ukrainie, skarga nr 15825/06, wyrok z 25 października 2007 r. – www.hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.i=001-82987 [dostęp: 8. 10. 2014 r.].

54. Nevmerzhtsky przeciw Ukrainie, skarga nr 54825/00, wyrok z 5 kwietnia 2005 r. – www.coe.kiev.ua/uk/2005.htm [dostęp: 8. 10. 2014 r.].

55. Zob. Isayev przeciwko Ukrainie, skarga nr 28827/02, wyrok z 28 maja 2009 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6abd163.html; Okhrimienko przeciwko Ukrainie, skarga nr 53896/07, wyrok z 15 października 2009 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/3ae6ad904.html [dostęp: 8. 10. 2014 r.].

56. Melnik przeciwko Ukrainie, skarga nr 72286/01, wyrok z 28 marca 2006 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/5384963c4.html [dostęp: 8. 10. 2014 r.].

57. Pokhlebin przeciwko Ukrainie, skarga nr 3558/06, wyrok z 20 maja 2010 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/4c03dba32.html [dostęp: 8. 10. 2014 r.].

58. Davydov i inni przeciwko Ukrainie, skarga nr 17674/02 i skarga 39081, wyrok z 1 lipca 2010 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/4a5304e019.html [dostęp: 8.10.2014 r.].

59. Kucheruk przeciwko Ukrainie, skarga nr 2570, wyrok z 6 września 2007 r. – www.unhcr.org/refworld/docid/47a87c197.html [dostęp: 8. 10. 2014 r.].

Nikolaev Jerzy. Human rights protection in Ukrain: main issues

In the article author analyzes the Ukrainian legislation concerning the human rights and freedoms providing, and concludes that compliance with such protection at a level that corresponds to the standards of other (so-called democratic) countries and the requirements of the European Union. The author points out that the Constitution of Ukraine provides protection of human rights and additional elements of protection as the Constitutional Court, the ombudsman and the possibility to complain to the European Court of Human Rights. Particular attention is focused on the analyzing of statistical data on the type and nature

of complaints to the European Court of Human Rights, reports of non-governmental organizations that monitor human rights in Ukraine, the European Court of Human Rights and decisions of the Constitutional Court of Ukraine, as well as the reports of independent organizations.

The author emphasizes that the difficulties often arise at the stage of human rights and freedoms implementation, as evidenced by, mainly, the decisions of European Court of Human Rights on Ukrainian concerning prisoners. He states that the type and nature of complaints in the European Court of Human Rights can be a signal that indicates the need of not legislative changes, but such that can change the minds of civil officials and other subjects of law.

Author mentioned that taking into account the decisions of the European Court of Human Rights, the Constitutional Court of Ukraine and the conclusions of independent organizations can help to realize the standards of a democratic state.

Key words: *Ukraine, human rights and freedoms, legal protection.*

Николаев Ежи. Защита прав человека в Украине: основные вопросы

Проанализировано украинское законодательство относительно обеспечения прав и свобод человека, а также делает вывод о соответствии такой защиты на уровне, который соответствует стандартам других стран (так называемых демократических) и требованиям Европейского Союза.

Указано, что Конституция Украины обеспечивает защиту прав человека, а дополнительным элементом защиты выступает Конституционный Суд, функционирование института омбудсмена и право подачи жалобы в Европейский суд по правам человека.

Особое внимание сосредоточено на анализе статистических данных о типе и характере жалоб, подаваемых в Европейский суд по правам человека, отчетов неправительственных организаций, осуществляющих мониторинг прав человека в Украине, решений Европейского суда по правам человека и Конституционного Суда Украины, а также отчетов независимых организаций. Утверждено, что трудности возникают чаще всего на стадии исполнения прав и свобод человека, о чем свидетельствуют в основном решения Европейского суда по правам человека относительно украинских заключенных. Обосновано, что тип и характер жалоб, подаваемых в Европейский суд по правам человека, могут быть сигналом, который указывает на необходимость проведения изменений: прежде всего тех, которые могут изменить сознание государственных служащих и других субъектов правоприменения.

Обращено внимание, что принятие во внимание решений Европейского суда по правам человека, Конституционного Суда Украины и заключений независимых организаций, позволит Украине реализовать стандарты демократического правового государства как блага, к которому стремится большинство представителей гражданского общества в этой стране.

Ключевые слова: *Украина, права и свободы человека, правовая защита.*

Стаття надійшла 22 вересня 2015 р.

Henryk Fedewicz,
Violetta Paleolog-Demetra

CYBERPRZESTĘPCZOŚĆ – NOWYM RODZAJEM ZAGROŻEŃ DLA BEZPIECZEŃSTWA PAŃSTWA

Współczesny świat stoi wobec nowych wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa międzynarodowego, wśród których kluczową rolę odgrywają cyberzagrożenia. Ich charakter oraz zakres jest zróżnicowany, od zwykłych ataków hackerskich po akcje, za którymi stoją państwa. Rozwijane scenariusze ataków skłaniają poszczególne państwa oraz organizacje międzynarodowe jak Unia Europejska czy NATO, do zdefiniowania zagrożeń oraz podjęcia odpowiednich działań celem ich neutralizacji.

Współczesne czasy charakteryzują gwałtowne przemiany wszystkich dziedzin życia. Następuje szybki rozwój najnowszych technologii, wkraczających w każdą sferę życia ludzi. Komputer, Internet oraz telefon komórkowy są powszechnie używane i stanowią narzędzia powszechnego komunikowania się na całym świecie. Internet ma ogromny wpływ na każdą dziedzinę ludzkiej aktywności. Wielu użytkowników wykorzystuje go do zdobywania wiedzy, rozwijania umiejętności czy pracy zawodowej. Niestety wraz z rozwojem Internetu jego integralną częścią stały się przestępstwa komputerowe. Istnieje ogromna ilość osób, wykorzystujących sieć internetową do łamania prawa. Ofiarami działań cyberprzestępców mogą stać się jednostki rządowe, urzędy, banki, przedsiębiorcy oraz zwykli użytkownicy. Skutki takich działań mogą być odczuwalne przez społeczeństwo a konsekwencje dla gospodarki i infrastruktury mogą obejmować straty ekonomiczne, utratę konkurencyjności gospodarki lub zagrożenia dla obronności państwa.

Termin «cyberprzestrzeń» po raz pierwszy został użyty w 1984 roku przez Williama Gibsona, który był twórcą cyberpunkowego nurtu «science fiction». W swoich powieściach *Neuromancer* i *Burnig Chrome* przedstawił świat wirtualnej, immersyjnej rzeczywistości wygenerowany przez komputer, określany matrycą. Termin ten wszedł do użytku publicznego na początku lat 90-tych. Na przełomie XX/XXI wieku nastąpił wzrost popularzacji tego terminu spowodowany eksplozją rozwoju sieci Internet. Obecnie «cyberprzestrzeń» określa globalną infrastrukturę informacyjną (teleinformatyczną) i jest przestrzenią cybernetyczną. Przestrzeń cybernetyczna w tzw. modelu Wardena traktowana jest jako piąty «wymiar» walki (obok lądu, morza, powietrza i przestrzeni kosmicznej).

Cyberprzestrzeń jest światem informacji tworzonych za pomocą Internetu lub przestrzenią komunikacyjną tworzoną przez system internetowych powiązań.

Pojęcie cyberprzestrzeni zostało wprowadzone również w polskim porządku prawnym. Definicję tego pojęcia zawarto w nowelizacji ustawy o stanie wojennym oraz w ustawie o stanie klęski żywiołowej. Według tej nowelizacji cyberprzestrzeń to przestrzeń przetwarzania oraz wymiany informacji tworzonej przez systemy teleinformatyczne.

Definicję cyberprzestrzeni państwa zawarto także w Rządowym programie ochrony cyberprzestrzeni RP opracowanym na lata 2011–2016. Wg tego programu cyberprzestrzeń jest cyfrową przestrzenią przetwarzania oraz wymiany informacji tworzoną przez sieci i systemy teleinformatyczne, które są powiązane pomiędzy sobą oraz z użytkownikami. Cyberprzestrzeń RP obejmuje terytorium państwa Polskiego i miejsca poza jego terytorium, gdzie funkcjonują placówki dyplomatyczne RP i kontyngenty wojskowe RP.

Pojmowanie cyberprzestrzeni jako powiązań działalności ludzkiej z technologią informacyjno-komunikacyjną powoduje, że charakteryzuje się ona szczególnymi właściwościami. Znamionnymi cechami cyberprzestrzeni są jej płynność, plastyczność, powtarzalność w czasie rzeczywistym oraz obliczalność z dużą dokładnością. Cyberprzestrzeń ma charakter wirtualny pozbawiony parametru geograficznego, jest więc bytem nieograniczonym i niemierzalnym. Jej granice wyznacza stopień internetyzacji świata. Cyberświat nie posiada granic ani końca. Jest to przestrzeń bez miejsca, w której różne płaszczyzny i sfery nakładają się na siebie, przecinają i przenikają – przekraczając kategorie terytorialności.

Cyberzagrożenia stanowią nowy rodzaj wyzwań i zagrożeń dla bezpieczeństwa współczesnego państwa i wskazują na konieczność traktowania tej sfery jako strategicznej.

Do najpopularniejszych zagrożeń w cyberprzestrzeni należą:

- kradzieże tożsamości;
- ataki z użyciem oprogramowania złośliwego (wirusy, *malware*, robaki itp.);
- spam (niepotrzebne lub niechciane wiadomości elektroniczne);
- blokowanie dostępu do usług (DoS oraz DDoS, *mail bomb*)
- ataki socjotechniczne (*phishing* – wyłudzenie informacji poufnych przez podszywanie się pod osobę lub instytucję godną zaufania).

Wyzwaniem stają się współcześnie ataki typu APT (*advanced persistent threat*). Ataki te łączą różnego typu narzędzia, a ich przygotowania trwają wiele tygodni. Przeprowadzają je zorganizowane grupy, które dysponują odpowiednim budżetem oraz czasem niezbędnym

do zinfiltrowania celu i przeprowadzenia precyzyjnego ataku w celu kradzieży wrażliwych danych lub zniszczenia/ uszkodzenia systemu komputerowego.

Cyberprzestrzeń stanowi zagrożenie dla infrastruktury teleinformatycznej. Zagrożenia klasyfikowane przez CERT Polska dzielą się na następujące grupy:

- złośliwe oprogramowanie (wirus, koń trojański, robak sieciowy, dialer, oprogramowanie szpiegowskie),
- gromadzenie informacji (skanowanie, podsłuch, inżyniera społeczna),
- próby włamań (próby nielegalnego logowania, wykorzystanie znanych i nieznanymi luk systemowych),
- włamania (na konto zwykle, uprzywilejowane, do aplikacji),
- atak na dostępność zasobów (DoS, DDoS, sabotaż komputerowy),
- oszustwa komputerowe (kradzież tożsamości, podszycie się, naruszenie praw autorskich, nieuprawnione wykorzystanie zasobów),
- atak na bezpieczeństwo informacji (nieuprawniony dostęp, nieuprawniona zmiana).

Źródłem ataków mogą być hakerzy, rządy państw oraz organizacje terrorystyczne. Kradzież informacji umożliwia uzyskanie informacji o działalności spółek skarbu państwa, ich projektach inwestycyjnych czy wykorzystywanych technologiach.

Umożliwia również uzyskanie informacji potencjalnie potrzebnych do przeprowadzenia ataku cyberterrorystycznego. Zagrożenia te dotyczą również serwerów i portali instytucji, urzędów i innych podmiotów. Ataki mogą zostać wykorzystane do penetracji systemu oraz spowodować paraliż sieci wewnętrznej.

Do głównych wyzwań i zagrożeń bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni XXI wieku należą: wojna informacyjna, cyberterroryzm, cyberszpiegostwo i cyberprzestępczość.

Obecnie wojna informacyjna to zorganizowana zewnętrzna militarna aktywność państwa, skierowana na niszczenie systemu informacyjnego przeciwnika oraz ochrona własnych systemów informacyjnych przed działaniem przeciwnika.

Według niektórych definicji wojna informacyjna to użycie udoskonalonych środków elektronicznych podczas wojny, natomiast według innych to wszelkie działania, które zmierzają do zniszczenia systemów informacyjnych przeciwnika zarówno w czasie wojny jak i pokoju. Głównym celem wojny informacyjnej są systemy infrastruktury krytycznej państw i organizacji międzynarodowych.

Cyberterroryzm to cyberprzestępstwo o charakterze terrorystycznym. Cyberterroryzm jest jednym z głównych zagrożeń bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego. Jest zjawiskiem o charakterystyce dynamicznie narastającej i oscylującym na pograniczu różnych obszarów, do których zalicza się: bezpieczeństwo teleinformatyczne, technologie teleinformatyczne i informatyczne, bezpieczeństwo fizyczne, bezpieczeństwo osobowe, dane osobowe, regulacje prawne narodowe oraz międzynarodowe.

Do reprezentatywnych definicji cyberterroryzmu i najczęściej spotykanych należy definicja Dorothy Denning: «(...) Cyberterroryzm to połączenie pojęcia cyberprzestrzeni i terroryzmu. To groźba lub bezprawny atak wymierzony w system informatyczny lub zgromadzone dane, w celu zastraszenia czy wymuszenia na władzach państwowych lub jej przedstawicielach ustępstw lub oczekiwanych zachowań, w celu wsparcia określonych celów (np. politycznych). Aby działania takie zostały zakwalifikowane jako terroryzm informacyjny, atak powinien powodować znaczne straty lub takie skutki, które wywołują powszechne poczucie strachu».

Działania wywiadowcze w cyberprzestrzeni umożliwiają dostęp do wielu informacji, które mogą być istotne dla bezpieczeństwa narodowego i międzynarodowego.

Cyberszpiegostwo jest wykorzystaniem przestrzeni teleinformatycznej w celu zdobywania informacji niejawnych. Jest to tańszy, prostszy i bezpieczniejszy proceder niż tradycyjne formy szpiegostwa. Ułatwia ono zdobywanie tajnych informacji, które współcześnie traktowane są jako wartościowy towar. Powodem zdobywania zastrzeżonych informacji są zamiary uzyskania nowoczesnych technologii. Głównym celem tych operacji są instytucje rządowe, instytucje badawcze oraz korporacje. Coraz częściej cyberprzestrzeń wykorzystywana jest przez służby państwowe, świadczy o tym poziom zaawansowania i skomplikowania wielu operacji wywiadowczych.

Cyberprzestępstwo jest czynem zabronionym popełnionym w obszarze cyberprzestrzeni. Cyberprzestępczość to bardzo szybko rozwijający się obszar przestępczości. Jego szybkość, wygodę oraz anonimowość a także rozwijające się technologie wykorzystuje coraz więcej przestępców. Dokonują oni ataków na systemy i dane komputerowe oraz m.in. rozpowszechniania wirusów, botnerów, kradzieży tożsamości, wykorzystywania seksualnego dzieci, dystrybucji pornografii, oszustw na aukcjach internetowych i w usługach finansowych.

Cyberprzestępczość coraz szybciej rozszerza obszary ataku oraz dysponuje coraz nowocześniejszymi technikami działania. Istotną jej cechą jest występująca pomiędzy cyberprzestępcami globalna wymiana informacji dotyczących technik i metod działania oraz zabezpieczeń. Stanowi to

utrudnienie w walce z cyberprzestępczością. Manipulowanie informacjami w cyberprzestrzeni uzyskanymi w sposób legalny i nielegalny skutkuje przestępstwami o charakterze ekonomicznym, w szczególności oszustwami finansowymi, które najbardziej zagrażają instytucjom finansowym a szczególnie bankom. Prowadzenie nielegalnych operacji finansowych jest głównym obszarem zainteresowania cyberprzestępczości zorganizowanej, prowadzonej na obszarze wytypowanych państw. Wraz z rozwojem technologii cyberprzestępczość przekształca się w ogromny biznes, na którym przestępcy szybko zarabiają ponosząc minimalne ryzyko. Rośnie liczba przestępców, dla których nie ma barier językowych i ograniczenia zasięgu geograficznego a liczba okazji do przestępstwa ma globalny charakter.

Podstawowe przestępstwa popełniane w ostatnich latach w cyberprzestrzeni najczęściej dotyczą:

- oszustw dokonywanych za pośrednictwem Internetu,
- wykorzystania elektronicznych instrumentów płatniczych, najczęściej jest to phishing,
- pedofilii i pornografii dziecięcej,
- handlu towarami licencjonowanymi bez posiadania uprawnień,
- nielegalnego handlu towarami akcyzowymi,
- nieuprawnionego uzyskiwania informacji (hacking),
- podsłuchu komputerowego (sniffing),
- udaremniania dostępu do informacji,
- przełamywania zabezpieczeń komputerowych
- złośliwych oprogramowań.

Struktura fizyczna sieci Internet w Polsce składa się z setek tysięcy komputerów i innych urządzeń elektronicznych, przesyłających dane w wielu kierunkach, a od ich właściwego działania, na które składa się wiele czynników, takich jak konfiguracja, administracja, aktualizacja oprogramowania, czynnik ludzki itp. zależy poprawne funkcjonowanie usług dostarczanych za pomocą Internetu. Efektywne bezpieczeństwo oznacza ochronę danych. Wszystkie strategie i procedury powinny odzwierciedlać potrzeby ochrony danych niezależnie od przyjmowanie przez nie formy: dokumenty na dysku, wydrukowane, przekazywane faksem czy telefonicznie. Dane powinny być chronione niezależnie od nośnika, na którym występują.

W polskim ustawodawstwie brak jest jednolitej regulacji prawnej dotyczącej odpowiedzialności za nadużycia w sieci. Przepisy rozproszone w kilku aktach prawnych: w kodeksie karnym, ustawie o ochronie danych osobowych, ustawie o prawie autorskim i prawach pokrewnych, ustawie o świadczeniu usług drogą elektroniczną. Zgodnie z obowiązującymi

zasadami ustawodawstwo polskie musi uwzględniać rozwiązania aktów prawa europejskiego przede wszystkim Konwencji o Cyberprzestępczości i ramowej decyzji Rady w sprawie ataków na systemy informatyczne.

W celu skutecznego zapobiegania i zwalczania cyberzagrożeń konieczne okazało się współdziałanie rządów na arenie międzynarodowej oraz ujednoczenie i dostosowanie się do zewnętrznych wymogów środków prawnych w poszczególnych krajach oraz współpraca dotycząca prewencji. Wypracowano modelowe rozwiązania na poziomie międzynarodowym, które stały się punktem odniesienia do regulacji krajowych.

W zakresie zwalczania przestępczości komputerowej pod nadzorem Rady Europy przyjęto w Budapeszcie i otwarto do podpisu 23 listopada 2001 roku Konwencję o cyberprzestępczości, która weszła w życie w dniu 1 lipca 2004 roku (po ratyfikacji w pięciu państwach, z czego trzech należących do RE – zgodnie z warunkami nadania jej obowiązującej mocy).

Polska podpisała porozumienie 23 listopada 2003 roku i ratyfikowała 28 października 2014 roku. W polskim systemie prawnym przepisy prawne nawiązujące do Konwencji pojawiły się po jej podpisaniu i doprowadziły w większości do zgodności jej przepisów z prawem krajowym. Nie jest ona jednak adekwatnym narzędziem w przeciwdziałaniu przestępczości związanej z systemami teleinformatycznymi, których technologia rozwija się w błyskawicznym tempie.

W dobie globalizacji ochrona cyberprzestrzeni jest bardzo ważnym i zarazem trudnym przedsięwzięciem. Wymaga ona zaangażowania państw, organizacji krajowych i międzynarodowych oraz stosowania nowych rozwiązań technologicznych i technicznych skutecznie przeciwdziałających cyberzagrożeniom.

Proces ten oprócz działań specjalistycznych powinien być wspierany metodami administracyjno-organizacyjnymi, technicznymi, fizycznymi oraz specjalnymi. Ochrona cyberprzestrzeni to podstawowe zadania administracji państwowej oraz podmiotów odpowiedzialnych za tego rodzaju zadania.

Rząd RP w ramach krajowych zadań mających na celu poprawę bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni stworzył «Rządowy program ochrony cyberprzestrzeni na lata 2011–2016» a Ministerstwo Administracji i Cyfryzacji stworzyło dokument pt. «Polityka Ochrony Cyberprzestrzeni Rzeczypospolitej Polskiej», obowiązujący od 25 czerwca 2013 roku.

«Rządowy program ochrony cyberprzestrzeni na lata 2011–2016» (RPOC) zawiera propozycje działań mających charakter prawno-organizacyjny, edukacyjny i techniczny. Celem przedstawionych działań jest zwiększenie zdolności do zwalczania i zapobiegania zagrożeniom występującym w cyberprzestrzeni. RPOC nie obejmuje niejawnych sieci

oraz systemów teleinformatycznych. Strategicznym celem Programu jest zagwarantowanie ciągłego bezpieczeństwa cyberprzestrzeni Państwa.

Polityką ochrony objęto systemy teleinformatyczne administracji rządowej, władzy ustawodawczej i sądowniczej, samorządów terytorialnych oraz systemy strategiczne. Polityka nie obejmuje obszarem zadaniowym niejawnych systemów teleinformatycznych. Strategicznym celem dokumentu jest osiągnięcie dopuszczalnego poziomu bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni Państwa, który realizowany będzie poprzez następujące działania: szacowanie ryzyka, bezpieczeństwo portali administracji rządowej, założenia działań legislacyjnych, proceduralno-organizacyjnych, naukowych oraz technicznych.

Poważnym problemem gwarantującym bezpieczeństwo cyberprzestrzeni jest brak jednoznacznych norm prawnych, pozwalających na skuteczne działanie państwa oraz jego instytucji. Konieczne są prawne uregulowania zasad ochrony i ustalenie obszarów odpowiedzialności ochrony polskiej cyberprzestrzeni a także odpowiedzialności za ochronę krytycznej infrastruktury teleinformatycznej. Poszczególne elementy infrastruktury krytycznej są własnością wielu jednostek administracji publicznej a znaczna ich część jest w rękach podmiotów prywatnych. Niezbędne jest zapewnienie spójnej polityki bezpieczeństwa oraz ustalenie metod i zakresu współpracy wszystkich elementów. Państwo polskie powinno wypracować mechanizmy kooperacji w zakresie ochrony CRP przy współdziałaniu z innymi krajami oraz organizacjami międzynarodowymi. Kwestie techniczne są również obszarem wymagającym działania.

Dla zapewnienia bezpieczeństwa cyberprzestrzeni niezbędna jest rozbudowa systemów ostrzegania przed atakami oraz wdrożenie dodatkowych rozwiązań prewencyjnych oraz szczególnej ochrony najważniejszych systemów teleinformatycznych połączonej z ćwiczenia, które pozwolą ocenić jej odporność na ataki cybernetyczne. W celu przeciwdziałania skutkom potencjalnych incydentów niezbędne jest opracowanie planu wykorzystania w sytuacji kryzysowej systemu powszechnej komunikacji oraz stworzenie zapasowych rozwiązań, które pozwolą na przejęcie zadań krytycznej infrastruktury w przypadku jej niedostępności.

W obliczu globalizacji bezpieczeństwo cyberprzestrzeni jest jednym z podstawowych celów strategicznych każdego państwa. Zadaniem systemu odpowiedzialnego za bezpieczeństwo cyberprzestrzeni RP jest niedopuszczenie do ataków elektronicznych poprzez reagowanie na bieżące zagrożenia i wykrywanie sprawców. Ochroną przed zagrożeniami przestępczością o charakterze elektronicznym oraz dokumentami

strategicznymi przygotowanymi przez centralne instytucje rządowe zajmują się wyspecjalizowane państwowe instytucje.

Bezpieczeństwo sieci oraz systemów komputerowych dotyczy ochrony systemów teleinformatycznych przed złośliwymi programami, przed szpiegostwem komputerowym, przed oszustwami, przed niszczeniem programów i danych, ochrony poufności i integralności transmitowanych danych, uwierzytelniania i autoryzacji użytkowników, usług i hostów oraz paraliżowania pracy systemów komputerowych.

Zabezpieczenia oznaczają wszystkie możliwe elementy osobowe, techniczne, programowe lub organizacyjne wykorzystywane w procesach ochronnych do działań, których celem jest zapewnienie odpowiedniego poziomu ochrony logicznej i fizycznej informacji oraz elementów systemu teleinformatycznego. Zabezpieczenie danych wrażliwych poprzez kodowanie ma przede wszystkim zapobiec nieuprawnionemu dostępowi do nich przez osoby postronne.

Podstawowym sposobem ochrony zasobów jest ochrona fizyczna wrażliwych elementów systemu komputerowego jak: pomieszczenie gdzie pracuje serwer, stacja robocza administratora sieci. Kolejnym poziomem zabezpieczeń jest bezpieczeństwo systemu operacyjnego. Systemy wyposażone są w mechanizmy kontroli dostępu, zapis kartotek oraz plików gwarantowania zezwoleń na czytanie przez określonych użytkowników oraz notowanie dostępow i autoryzacji. System bezpieczeństwa teleinformatycznego powinien być skuteczny, co oznacza, że przełamanie nawet części środków ochronnych nie powinno prowadzić do naruszenia tajności, integralności lub dostępności chronionej informacji; każda próba penetracji systemu powinna być rozpoznana i sygnalizowana. Podstawowa ochrona przed włamaniami sieciowymi jest w gestii administratora. Jego zadaniem jest zarządzanie kontami użytkowników, zmiana haseł, dodawanie nowych użytkowników oraz usuwanie nieaktualnych lub zmiana uprawnień zależnie od potrzeb.

W celu ochrony oprogramowania niezbędne jest stosowanie oprogramowań przeciwdziałającym nieuprawnionym działaniom w sieciach jak:

- oprogramowanie antywirusowe przeciwdziałające oprogramowaniu złośliwemu;
- systemy wykrywania intruzów polegające na identyfikacji czy zdarzenie jest działaniem typowym czy zagrożeniem w sieci;
- zapory sieciowe analizujące ruch sieciowy wchodzący zgodnie z określonymi przez administratora sieci zasadami;
- skanery sieciowe poszukujące w istniejącym systemie bezpieczeństwa słabych punktów.

W obecnych z informatyzowanych realiach niezbędna jest ochrona różnych zasobów od strony technicznej. Funkcję taką pełnią zespoły typu CERT. Ze względu na zmieniające się zagrożenia w cyberprzestrzeni z roku na rok zwiększa się potrzeba ich istnienia. Rozwinięcie akronimu CERT to Computer Emergency Response Team, co oznacza zespół do reagowania na incydenty komputerowe. Incydemtem komputerowym jest każde zdarzenie, które w jakikolwiek sposób narusza lub zagraża infrastrukturze, za którą jest odpowiedzialny dany CERT. Może to być przypadek phishingu, działalność złośliwego oprogramowania lub inne zdarzenie będące zagrożeniem dla funkcjonowania danej sieci i bezpieczeństwa jej zasobów. Istnieją Cert-y rządowe, wojskowe, akademickie i w dużych komercyjnych firmach (przeważnie z branży IT). Wszystkie mają do czynienia z włamaniami, oszustami komputerowymi, atakami, a ich celem jest zagwarantowanie bezpieczeństwa zarządzanemu obszarowi infrastruktury. Gdy dochodzi do incydentu zespoły uruchamiają procedury, które usuwają lub ograniczają niebezpieczeństwo.

Często jest to możliwe w wyniku wieloletniej współpracy i rozwiniętych kontaktów pomiędzy zespołami, jak: instytucje rządowe i finansowe, policja oraz operatorzy telekomunikacyjni. Współpraca pomiędzy zespołami jest niezbędna ponieważ Internet nie uznaje granic. Większość państw europejskich posiada przynajmniej jeden zespół narodowy CERT, stanowiący punkt kontaktowy dla danego kraju.

Ochrona cyberprzestrzeni RP z każdym rokiem wymaga opracowywania oraz wdrażania coraz nowszych rozwiązań technicznych i jest to konieczne ze względu na zwiększającą się liczbę użytkowników sieci Internet, korzystającą z zaawansowanych technologii. Ponadto atakujący wykorzystują nowe metody w celu przeprowadzenia ataków oraz ciągle zmieniają profil prowadzonych działań, dlatego prowadzone działania organizacyjne oraz techniczne muszą być zintensyfikowane.

Szczególnej uwagi wymaga poziom bezpieczeństwa systemów informatycznych w sektorze publicznym. Atak hackerski na infrastrukturę krytyczną państwa może spowodować wielomilionowe straty w gospodarce oraz zdestabilizować państwo. Funkcjonowanie najważniejszych obiektów infrastruktury krytycznej państwa uzależnione jest od rozwiązań teleinformatycznych, dlatego cyberataki stanowią coraz poważniejsze zagrożenie.

W naszym kraju nie odnotowano dotychczas incydentu, który stanowiłby zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego. Należy jednak pamiętać, że we współczesnym świecie granice państw nie są żadną barierą dla przestępców w cyberprzestrzeni, dlatego możliwość wystąpienia takiego incydentu jest bardzo prawdopodobna. Nie można ignorować potencjalnych

zagrożeń ze względu na możliwości przeciwników oraz rozwój technologiczny. W celu zagwarantowania bezpieczeństwa cyberprzestrzeni ważne jest wspólne działanie państw celem wypracowania najskuteczniejszych regulacji prawnych oraz technicznych, które będą zabezpieczeniem przed ewentualnymi atakami.

Zapewnienie bezpieczeństwa cyberprzestrzeni wymaga zaangażowania szerokiego grona użytkowników globalnej sieci. Podnoszenie świadomości użytkowników na niebezpieczeństwa czyhające w cyberprzestrzeni – przyczyni się do ochrony tego środowiska.

Literatura

1. Sienkiewicz P., *Wizje i modele wojny informacyjnej*, <http://winnitbg.bg.agh.edu.pl/skrypty2/0095/373-378.pdf>,
2. Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 roku o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom RP (Dz. U. z 2002 r. nr 156, poz. 1301 ze zm.) oraz ustawa z dnia 30 sierpnia 2011 roku o zmianie ustawy o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowództwa Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom RP (Dz. U. z 2011 r. nr 222, poz. 1323),
3. Ustawa z dnia 18 kwietnia 2002 roku o stanie klęski żywiołowej (Dz. U. z 2002 r. nr 62, poz. 558 ze zm.),
4. Rządowy program ochrony cyberprzestrzeni RP na lata 2011-2016, Warszawa 2011 <http://bip.msw.gov.pl/bip/programy/19057,Rzadowy-Program-Ochrony-Cyberprzestrzeni-RP-na-lata-2011-2016.html>,
5. Białoskórski R., *Cyberzagrożenia w środowisku bezpieczeństwa XXI wieku*, WSCiL, Warszawa 2011,
6. Grzelak M., Liedel K., *Bezpieczeństwo w cyberprzestrzeni. Zagrożenia i wyzwania dla Polski*, «Bezpieczeństwo Narodowe» nr 22, 2/2012,
7. Lichocki E., *Cyberterrorystyczne zagrożenie dla bezpieczeństwa teleinformatycznego państwa polskiego*, <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/11/M.Lakomy-zagrozenia-dla-bezpieczenstwa-teleinformatyczne-go.pdf>,
8. Lichocki E., *Cyberterroryzm jako nowa forma zagrożeń dla bezpieczeństwa*, [w:] K. Liedel (red.) *Transnarodowe obszary bezpieczeństwa narodowego*, Difin, Warszawa 2011,
9. Lakomy M., *Zagrożenia dla bezpieczeństwa teleinformatycznego*, <http://oapuw.pl/wp-content/uploads/2013/11/M.Lakomy-zagrozenia-dla-bezpieczenstwa-teleinformatycznego.pdf>,
10. <http://bip.msw.gov.pl/bip/raport-o-stanie-bezpie/18405,Raport-o-stanie-bezpieczenstwa.html>,
11. Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997r. o ochronie danych osobowych (Dz. U. nr 133, poz., 8
12. Ustawa z dnia 12 września 2014 r. o ratyfikacji konwencji Rady Europy o cyberprzestępczości, sporządzonej w Budapeszcie 23 listopada 2001 r. (Dz. U. z 4 listopada 2014, poz., 1514).

Федевіч Генрик. Кіберзлочинність – новий вид загрози для національної безпеки

Резюме. Метою даної статті є ознайомлення читача з інформацією про безпеку інформаційних систем, передусім, інтернет-мережі, що охоплює багато аспектів, а її класичний елемент – це боротьба з кіберзлочинністю. Глобальний характер інформаційних мереж, через комплексне управління заходами в мультимедійній комунікації в реальному часі між європейськими та міжнародними установами дозволить підвищити ефективність системи та вплине на рівень безпеки та правопорядку держав.

Представлені концепції і методи штучного інтелекту повинні стати джерелом натхнення при проектуванні інформаційних систем, а також питань зі сфери отримання та застосування знань про злочинні методи, сформульовані висновки надають можливість здійснювати синтетичні оборонні і наступальні операції в поточному контексті міжнародного тероризму.

Fedevich G. Cybercrime – a new type of danger for the security of the country (state)

Abstract. The aim of this paper is closing the reader with information concerning the security of information systems, including primarily the Internet, the importance of which covers many aspects, and its classical element is the fight against cybercrime.

The global nature of information networks, through comprehensive management of multimedia communication in real time between the European and international institutions, will increase the efficiency of the system and will affect the level of security and the legal order of states. The concepts and methods of artificial intelligence, should be an inspiration for the design of information systems, and issues in the area of acquisition and extraction of knowledge about criminal methods and the conclusions being drawn allow for synthetic defensive and offensive operations in the current context of international terrorism.

The author of publications specializing in topics related to information security and protection, and scientific achievements includes work in the field of legal and forensic issues interests of the state, as well as negative developments in process management with their numerous social-economical implications.

Стаття надійшла 22 вересня 2015 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ЗАХИСТИ ДИСЕРТАЦІЙ

11 червня 2015 року на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 Львівського національного університету імені Івана Франка відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Кунтія Андрія Ігоровича** «**Методика розслідування умисного вбивства, вчиненого в стані сильного душевного хвилювання**» (спеціальність 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність). *Науковий керівник* – кандидат юридичних наук, доцент **Благута Роман Ігорович**, Львівський державний університет внутрішніх справ, перший проректор. *Офіційні опоненти*: доктор юридичних наук, професор **Когутич Іван Іванович**, Львівський національний університет імені Івана Франка, професор кафедри кримінального процесу та криміналістики; кандидат юридичних наук, доцент **Климчук Михайло Павлович**, Національна академія внутрішніх справ, доцент кафедри кримінального процесу.

* * *

3 липня 2015 року на засіданні спеціалізованої вченої ради К 35.725.02 Львівського державного університету внутрішніх справ відбувся прилюдний захист дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук **Палій Мар'яни Богданівни** «**Аксіологічний вимір правоохоронної діяльності як об'єкт філософсько-правового дослідження**» (спеціальність 12.00.12 – філософія права). *Науковий керівник* – доктор філософських наук, доцент **Бліхар В'ячеслав Степанович**, Львівський державний університет внутрішніх справ, завідувач кафедри філософії та політології. *Офіційні опоненти*: доктор юридичних наук, професор **Вовк Вікторія Миколаївна**, Національна академія внутрішніх справ, начальник Прикарпатського факультету; кандидат юридичних наук, доцент **Штангрет Михайло Йосипович**, Львівський державний університет внутрішніх справ, професор кафедри менеджменту.

* * *

Редколегія Наукового вісника вітає Кунтія А. І. та Палій М. Б. із успішним захистом дисертацій та бажає плідної науково-педагогічної діяльності!

ПЕРШИЙ ЛЬВІВСЬКИЙ ФОРУМ З КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

18–19 вересня у Львові відбувся Перший Львівський форум з кримінальної юстиції, організований Координатором проектів ОБСЄ в Україні за участю Львівського державного університету внутрішніх справ і Львівського національного університету імені Івана Франка. У роботі Форуму взяли участь понад 100 провідних фахівців у галузі конституційного, кримінального та кримінального-процесуального права України, США, Іспанії, Люксембургу.

Мета проведення цього заходу з кримінальної юстиції – створити платформу для ефективної взаємодії науковців, практичних працівників, державних діячів задля формування оптимальної моделі системи кримінальної юстиції в Україні.

У роботі Першого Львівського форуму з кримінальної юстиції взяли участь суддя Конституційного суду України (професор М. І. Мельник), члени Конституційної комісії (А. М. Бойко, О. Ю. Водяніков, К. Ю. Красовський та інші), судді Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ (В. Ф. Школяр, Б. М. Пошва, С. М. Кравченко), Голова Тимчасової комісії з перевірки суддів загальної юрисдикції В. Р. Мойсик і заступник Голови цієї комісії М. В. Галабала, заступник Генерального прокурора України (О. І. Залізко), завідувач секретаріату Комітету Верховної Ради України з питань правової політики і правосуддя В. М. Венгер, завідувач відділу з національної безпеки, оборони, правоохоронної діяльності та боротьби зі злочинністю Головного науково-експертного управління апарату Верховної Ради України В. П. Попович, керівник відділу спеціальних проваджень Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини С. П. Швець, провідні зарубіжні та українські вчені (професори В. О. Навроцький, В. І. Борисов, О. О. Кваша, М. І. Хавронюк, А. А. Музика, П. Л. Фріс, О. О. Дудоров, В. М. Бурдін, В. Т. Нор, S. Tosza, M. C. Melia та інші), правозахисники (А. Козлов, О. В. Островська, Ю. Белоусов, Д. В. Ягупов та інші) тощо.

Предметом обговорення на I Львівському форумі з кримінальної юстиції стали результати та перспективи роботи Конституційної комісії в Україні, державна політика у сфері реформування кримінальної юстиції, актуальні проблеми кримінального права та процесу в світлі конституційної реформи.

У перспективі планується продовжити роботу Львівського форуму з кримінального права як постійно діючої платформи для наукового забезпечення законотворчої та правозастосовної діяльності у сфері кримінальної юстиції в Україні.

НАШІ АВТОРИ

- Балинська О. М.** доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Басиста І. В.** доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін та ОРД Прикарпатського факультету Національної академії внутрішніх справ.
- Бедрій Р. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Бондаренко В. А.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Боровікова В. С.** науковий співробітник відділу організації наукової роботи Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бурдін В. М.** доктор юридичних наук, професор кафедри кримінального права та кримінології Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Гула Л. Ф.** доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гурковська К. А.** викладач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Дмитрик А. Б.** викладач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Долинська М. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Єсімов С. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін

- Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Йосифович Д. І.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Казьмерчак Д.** викладач Вищої школи банківської справи і фінансів у м. Катовіце (Республіка Польща).
- Кісіль Р.-В. В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Когут Я. М.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Комісарчук Ю. А.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кондратюк О. В.** кандидат юридичних наук, доцент, в. о. начальника кафедри оперативно-розшукової діяльності Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Курило Т. В.** кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного права та процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Куцк Є.** заступник начальника кафедри управління безпекою Вищої школи маркетингового управління та іноземних мов у м. Катовіце (Республіка Польща).
- Максимович Р. Л.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мелех Л. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарсько-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мельник Н. В.** здобувач кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Мельник О. М.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник наукової лабораторії Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Нагачевський С. В.** кандидат юридичних наук, заступник декана юридичного факультету Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Назар Ю. С.** кандидат юридичних наук, доцент, начальник кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ніколаєв Є.** доктор правових наук, ад'юнкт Вищої школи міжнародних відносин та суспільної комунікації в Хелмі, радник генерального директора Тюремної служби Республіки Польща.
- Новіков В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Осмолян В. А.** кандидат юридичних наук, заступник начальника слідчого відділу слідчого управління УМВС України в Хмельницькій області.
- Палеолог-Деметракі В.** викладач Вищої школи безпеки в м. Перемишль (Республіка Польща).
- Палох А. І.** здобувач кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пастернак В. М.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пришляк С. О.** викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ракул О. В.** кандидат юридичних наук, докторант кафедри адміністративного права та процесу Національної академії внутрішніх справ.
- Рибалко В. О.** викладач кафедри кримінально-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Рижов І. М.** доктор юридичних наук, доцент.
- Рудий Н. Я.** кандидат юридичних наук, доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Ряшко О. В.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сковронська І. Ю.** кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сокурєнко В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, проректор, докторант кафедри адміністративного права і процесу Національної академії внутрішніх справ.
- Сопільник Р. Л.** кандидат юридичних наук, доцент, старший експерт НДЕКЦ при ГУМВС України у Львівській області.
- Строгий В. І.** кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, заслужений юрист України.
- Сукмановська Л. М.** викладач кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Токарська А. С.** доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та історії держави і права Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Федевіч Г.** доктор юридичних наук, ректор Вищої школи безпеки в м. Перемишль (Республіка Польща).
- Чорномаз О. Б.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права та адміністративного процесу Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Чумак В. В.** кандидат юридичних наук, доцент, народний депутат України, заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань запобігання і протидії корупції.
- Якімова С. В.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і процесу Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка».

ЗМІСТ

Розділ 1 ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Мелех Л. В. Становлення доказового права на етнічних українських землях: історико-правовий аспект.....	3
Мельник Н. В. Взаємодія інститутів громадянського суспільства з органами державної влади.....	17
Новіков В. В. Історія становлення релігійно-церковного життя українського суспільства.....	25
Пастернак В. М. Християнські засади судочинства та їх відображення в процесуальних галузях права.....	39
Рудий Н. Я. Реформування відомчої освіти МВС України як складова політики національної безпеки у правоохоронній сфері.....	51

Розділ 2 КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Бедрій Р. Б. Розвиток та конституційно-правове забезпечення муніципальної господарської діяльності в Україні.....	58
Чумак В. В. Правове регулювання захисту прав національних меншин: порівняльна характеристика національного та міжнародного законодавства.....	66

Розділ 3 ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. НОТАРІАЛЬНА ДІЯ

Долинська М. С. Особливості реалізації нотаріальної діяльності в незалежній Україні.....	75
Курило Т. В. Цивільно-правові положення, які визначають засади регулювання спадкового договору.....	84

Розділ 4

**АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС.
ФІНАНСОВЕ ПРАВО.
ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО**

Гурковська К. А.	
Особливості адміністративно-правового статусу ОВС як суб'єктів попередження домашнього насильства.....	91
Дмитрик А. Б.	
Повноваження адміністративного суду у вирішенні справ про оскарження рішень щодо застосування заходів впливу за порушення бюджетного законодавства.....	98
Єсімов С. С.	
Організаційно-правові питання інформаційної протидії тероризму в Україні.....	107
Йосифович Д. І.	
Адміністративно-правове регулювання протидії корупції.....	115
Ковалів М. В., Іваха В. О.	
Воєнна безпека як чинник стабільності суспільства.....	124
Когут Я. М.	
Принципи діяльності Національної поліції в Україні.....	132
Назар Ю. С.	
Порядок прийняття розпорядження про зупинення операцій з бюджетними коштами.....	140
Осмолян В. А.	
Діяльність правоохоронних органів із ліквідації соціальних причин, які стимулюють вчинення правопорушень.....	148
Ракул О. В.	
Складові фіскальної політики держави.....	159
Ряшко О. В., Комісарчук Ю. А.	
Реалізація морально-правового принципу справедливості у службовій діяльності працівників ОВС України – шлях до європейської моделі поліції.....	167
Сокурєнко В. В.	
Правове розуміння поняття «військова частина» як елемент системи Збройних Сил України.....	178
Сопільник Р. Л.	
Організаційно-правові засади реформування управління у суді в умовах європейської інтеграції.....	185
Сукмановська Л. М.	
Протидія проявам тероризму на транспорті у контексті транспортної безпеки.....	194
Чорномаз О. Б.	
Акти Кабінету Міністрів України у системі джерел адміністративного права України.....	204

Розділ 5

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ.
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

Бондаренко В. А.	
Питання проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів.....	212
Боровікова В. С., Якімова С. В.	
Види підкупу як кримінально караного корупційного правопорушення в Україні.....	222
Бурдін В. М.	
Звільнення від відбування покарання із випробуванням за корупційні злочини.....	233
Максимович Р. Л.	
Розмір неправомірної вигоди у складі злочину, передбаченому в ст. 368 Кримінального кодексу України.....	244
Рибалко В. О.	
Оцінні поняття, використовувані при регламентації тримання під вартою.....	252

Розділ 6

**КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ**

Басиста І. В., Пришляк С. О.	
Кримінальні процесуальні документи у слідчій діяльності: проблеми та шляхи їх вирішення.....	262
Гула Л. Ф.	
Особливості розслідування злочинів, учинених організованими злочинними групами.....	270
Кондратюк О. В.	
Щодо можливості автоматичного набуття активними оперативно-розшуковими заходами статусу негласних слідчих (розшукових) дій у межах кримінального провадження.....	281
Мельник О. М.	
Теоретико-історичні аспекти виникнення наркотизму та його поширення серед неповнолітніх.....	291
Нагачевський С. В.	
Функції слідчого судді під час здійснення досудового розслідування.....	301
Палюх А. І.	
Особливості реалізації прокурором своїх процесуальних повноважень під час доказування на досудовому розслідуванні.....	310

Рижов І. М., Строгий В. І.	
Формування здатності громадянського суспільства протистояти тероризмові.....	318

Розділ 7

ФІЛОСОФІЯ ПРАВА. ЮРИДИЧНА ЛІНГВІСТИКА

Балинська О. М.	
Правова поведінка як вид соціального замовлення.....	326
Кісіль Р.-В. В.	
Праксеологічні засади реалізації компаративістсько- імплементаційних процесів у сфері протидії корупції.....	335
Сковронська І. Ю.	
Особливості лінгвістики правничого медіа-дискурсу.....	343
Токарська А. С.	
Формування комунікативних прав: антропологічна уява та метаантропологічний зріз.....	353

ТРИБУНА ЗАРУБІЖНИХ УЧЕНИХ

Kuck Jerzy, Kaźmierczak Danuta	
Handel elektroniczny – jak skutecznie walczyć z korupcją.....	361
Ніколаєв Єжи	
Захист прав людини в Україні: окремі питання.....	378
Fedewicz Henryk, Paleolog-Demetraki Violetta	
Cyberprzestępczość – nowym rodzajem zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa.....	399
НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....	410
НАШІ АВТОРИ.....	412

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1

ТЕОРИЯ И ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА

Мелех Л. В.	
Становление доказательного права на этнических украинских землях: историко-правовой аспект.....	3
Мельник Н. В.	
Взаимодействие институтов гражданского общества с органами государственной власти.....	17
Новиков В. В.	
История становления религиозно-церковной жизни украинского общества.....	25
Пастернак В. Н.	
Христианские принципы судопроизводства и их отражение в процессуальных отраслях права.....	39
Рудый Н. Я.	
Реформирование ведомственного образования МВД Украины как составляющая политики национальной безопасности в правоохранительной сфере.....	51

Раздел 2

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО. МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО

Бедрий Р. Б.	
Понятие и конституционно-правовое обеспечение муниципальной хозяйственной деятельности в Украине.....	58
Чумак В. В.	
Правовое регулирование защиты прав национальных меньшинств: сравнительная характеристика национального и международного законодательства.....	66

Раздел 3

ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС. НОТАРИАЛЬНОЕ ДЕЙСТВИЕ

Долинская М. С.	
Особенности реализации нотариальной деятельности в независимой Украине.....	75
Курыло Т. В.	
Гражданско-правовые положения, определяющие принципы регулирования наследственного договора.....	84

Раздел 4

**АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС.
ФИНАНСОВОЕ ПРАВО.
ИНФОРМАЦИОННОЕ ПРАВО**

Гурковская Е. А. Особенности административно-правового статуса ОВД как субъектов предупреждения домашнего насилия.....	91
Дмитрык А. Б. Полномочия административного суда при решении дел об обжаловании решений по применению мер воздействия за нарушение бюджетного законодательства.....	98
Есимов С. С. Организационно-правовые вопросы информационного противодействия терроризму в Украине.....	107
Иосифович Д. И. Административно-правовое регулирование противодействия коррупции.....	115
Ковалив М. В., Иваха В. А. Военная безопасность как фактор стабильности общества.....	124
Когут Я. М. Принципы деятельности Национальной полиции в Украине.....	132
Назар Ю. С. Порядок принятия распоряжения о приостановлении операций с бюджетными средствами.....	140
Осмолян В. А. Деятельность правоохранительных органов по ликвидации социальных причин, которые стимулируют совершение правонарушений.....	148
Ракул О. В. Составляющие фискальной политики государства.....	159
Ряшко Е. В., Комиссарчук Ю. А. Реализация морально-правового принципа справедливости в служебной деятельности работников ОВД Украины – путь к европейской модели полиции.....	167
Сокуренько В. В. Правовое понимание понятия «военная часть» как элемент системы Вооруженных Сил Украины.....	178
Сопильник Р. Л. Организационно-правовые основы реформирования управления в суде в условиях европейской интеграции.....	185
Сукмановская Л. М. Противодействие проявлениям терроризма на транспорте в контексте транспортной безопасности.....	194

Чорномаз О. Б.

Акты Кабинета Министров Украины в системе источников административного права Украины.....	204
---	-----

Раздел 5

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО И КРИМИНОЛОГИЯ.
УГОЛОВНО-ИСПОЛНИТЕЛЬНОЕ ПРАВО**

Бондаренко В. А.

Вопросы проведения антикоррупционной экспертизы нормативно-правовых актов.....	212
--	-----

Боровикова В. С., Якимова С. В.

Виды подкупа как уголовно наказуемого коррупционного правонарушения в Украине.....	222
--	-----

Бурдин В. Н.

Освобождение от отбывания наказания с испытательным сроком за коррупционные преступления.....	233
---	-----

Максимович Р. Л.

О размере незаконной выгоды в составе преступления, предусмотренном в ст. 368 Уголовного кодекса Украины.....	244
---	-----

Рыбалко В. А.

Оценочные понятия, используемые при регламентации содержания под стражей.....	252
---	-----

Раздел 6

**УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА.
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

Басистая И. В., Пришляк С. О.

Уголовные процессуальные документы в следственной деятельности: проблемы и пути их решения.....	262
---	-----

Гула Л. Ф.

Особенности расследования преступлений, совершенных организованными преступными группами.....	270
---	-----

Кондратюк А. В.

О возможности автоматического получения активными оперативно-розыскными мероприятиями статуса негласных следственных (розыскных) действий в рамках уголовного производства.....	281
---	-----

Мельник О. Н.

Теоретико-исторические аспекты возникновения наркотизма и его распространения среди несовершеннолетних.....	291
---	-----

Нагачевский С. В.

Функции следственного судьи при осуществлении досудебного расследования.....	301
--	-----

Палюх А. И.	
Особенности реализации прокурором своих процессуальных полномочий при доказывании на досудебном расследовании.....	310
Рыжов И. М., Строгий В. И.	
Формирование способности гражданского общества противостоять терроризму.....	318

Раздел 7

**ФИЛОСОФИЯ ПРАВА.
ЮРИДИЧЕСКАЯ ЛИНГВИСТИКА**

Балинская О. М.	
Правовое поведение как вид социального заказа.....	326
Кисиль Р.-В. В.	
Праксеологический уровень реализации компаративистско-имплементационных процессов в сфере противодействия коррупции.....	335
Сковронская И. Ю.	
Особенности лингвистики юридического медиа-дискурса.....	343
Токарская А. С.	
Формирование коммуникативных прав: антропологическое воображение и метаантропологический срез.....	353

Трибуна зарубежных ученых

Kuck Jerzy, Kaźmierczak Danuta	
Handel elektroniczny – jak skutecznie walczyć z korupcją.....	361
Николаев Ежи	
Захист прав людини в Україні: окремі питання.....	378
Fedewicz Henryk, Paleolog-Demetraki Violetta	
Cyberprzestępczość – nowym rodzajem zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa.....	399
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....	410
НАШИ АВТОРЫ.....	412

CONTENTS

Section 1 **THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW**

Melech L. V. Formation of evidential law on ethnic Ukrainian lands: historical and legal aspects.....	3
Melnyk N. V. Interaction civil society institutions with public authorities.....	17
Novikov V. V. The history of religious and church life of Ukrainian society.....	25
Pasternak V. M. Christian principles of legal proceedings and their reflection in the procedural branches of law.....	39
Rudyi N. Y. Reformation of the educational department of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine as a part of national security policy in the field of law enforcement.....	51

Section 2 **CONSTITUTIONAL RIGHT. INTERNATIONAL LAW**

Bedriy R. B. Development and Constitutional – Legal Coverage of Municipal Economic Activity in Ukraine.....	58
Chumak V. V. Rights protection of national minorities: comparative characteristics of national and international law.....	66

Section 3 **CIVIL LAW AND PROCESS. NOTARY ACTION**

Dolynska M. S. Features of notarial activities in independent Ukraine.....	75
Kurylo T. V. Civil and legal provisions governing principles for regulation of inheritance contract.....	84

Section 4
**ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS.
FINANCIAL LAW.
INFORMATION LAW**

Hurkovska K. A.	
Features of administrative and legal status of Internal Affairs bodies as subjects of domestic violence prevention.....	91
Dmytryk A. B.	
The administrative court authority in deciding appeals against decisions on application of measures for violation of budget legislation.....	98
Yesimov S. S.	
The organizational and legal issues of information counteraction to terrorism in Ukraine.....	107
Yosyfovych D. I.	
Administrative and legal regulations on combatting corruption.....	115
Kovaliv M. V., Ivacha V. O.	
Military security as a factor of social stability.....	124
Kohut Y. M.	
The principles of the National Police in Ukraine.....	132
Nazar Yu. S.	
The procedure of making an order to suspend operations with budget funds.....	140
Osmolyan V. A.	
The juristically establishment's activity on the way of liquidation criminal's reasons.....	148
Rakul O. V.	
The components of the state fiscal policy.....	159
Ryashko O. V., Komissarchuk U. A.	
Implementation of the principles of morality and the rule of law in the activity of law enforcement officers of Ukraine as the way to the european model of police.....	167
Sokurenko V. V.	
Legal understanding of the term «military unit» as an element of the Armed Forces of Ukraine.....	178
Sopilnyk R. L.	
Organizational and legal principles of management reforms in the court in terms of European integration.....	185
Sukmanovska L. M.	
Counteraction to manifestations of terrorism on transport in the context of transport safety.....	194
Chornomaz O. B.	
Acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine in the system of sources of administrative law of Ukraine.....	204

Section 5

**CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY.
CRIMINAL EXECUTIVE RIGHT**

Bondarenko V. A.	
The issues of the anti-corruption examination of normative and legal acts.....	212
Borovikova V. S., Yakymova S. V.	
Types of bribery as criminally punishable offenses in Ukraine.....	222
Burdin V. M.	
The problems of release from serving punishment with probation for corruption offenses.....	233
Maksymovych R. L.	
The rate of illegal benefit in the body of the crime foreseen in the article 368 of the Criminal code of Ukraine.....	244
Rybalko V. O.	
Assessment concepts used in the regulation of detention.....	252

Section 6

**CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS.
OPERATIONAL ACTIVITIES**

Basysta I. V., Pryshlyak S. O.	
Criminal procedural documents in the investigative activity: problems and ways of their solution.....	262
Hula L. F.	
Peculiarities of investigation of the crimes committed by the organized criminal groups.....	270
Kondratyuk O. V.	
As to the possibility of automatic acquisition by active operational search operations of covert investigative (detective) action status within criminal proceedings.....	281
Melnyk O. M.	
Theoretical and historical aspects of the emergence of drug addiction and its spreading among minors.....	291
Nahachevsky S. V.	
The functions of the investigating judge in the exercise of pre-trial investigation.....	301
Palyuh A. I.	
Implementation details of their procedural powers of the prosecutor during the pre-trial investigation of proof.....	310
Ryzhov J. H., Strogiy V. I.	
Formation of the ability of civil society to resist terrorism.....	318

Section 7
**PHILOSOPHY OF LAW.
LEGAL LINGUISTICS**

Balynska O. M.	
Legal behavior as a form of social order.....	326
Kisil R.-V. V.	
Praxeological aspects of realization of Comparative and Implementative processes in the sphere of anticorruption system.....	335
Skovronska I. Yu.	
Linguistics features of legal media discourse.....	343
Tokarska A. S.	
Formation of communicative rights: anthropological imagination and metaantropological cut.....	353

TRIBUNE FOREIGN SCIENTISTS

Kuck Jerzy, Kaźmierczak Danuta	
Handel elektroniczny – jak skutecznie walczyć z korupcją.....	361
Николаев Ежи	
Захист прав людини в Україні: окремі питання.....	378
Fedewicz Henryk, Paleolog-Demetraki Violetta	
Cyberprzestępczość – nowym rodzajem zagrożeń dla bezpieczeństwa państwa.....	399
SCIENTIFIC LIFE.....	410
OUR AUTHORS.....	412

**Вимоги до оформлення та подання статей
у Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про організацію
редакційно-видавничої роботи
Львівського державного університету внутрішніх справ,
затвердженим наказом № 447 від 29 грудня 2011 р.**

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній і психологічній.

Вимоги до статей

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською;
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Виклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обґрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті *українською та російською мовами* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна). Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайні анотації російською та англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зав'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

– для авторів без наукового ступеня – із завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

Вартість: 36,03 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі необхідності, скорочувати і редагувати тексти статей або відхиляти їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, доцент **Балинська О. М.:**

серія психологічна –

кандидат філософських наук, доцент **Гуменюк Л. Й.;**

серія економічна –

кандидат економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:

Відділ організації наукової роботи:

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua
067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)
e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@ukr.net

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна	067-674 99 12
Гуменюк Людмила Йосипівна	067-961 48 28
Ревак Ірина Олександрівна	067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія юридична

Випуск 3
(виходить із 1995 р.)

Редагування *А. С. Кузьмич-Походенко, І. Б. Попик*
Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*
Макетування *Н. М. Лесь*
Друк *Н. Я. Ганущак*

Підписано до друку 26.10.2015 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 25,11.
Тираж 100 прим. Зам. № 74-15.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.